

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KAFKASLAR-ANADOLU-İRAN ÜÇGENİNDE
BİR İTTİHATÇI RUŞENİ (BARKIN) BEY**

DOKTORA TEZİ

Dilşad YİRSUTİMUR

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Enis ŞAHİN

TEMMUZ – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

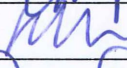
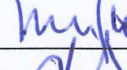

**KAFKASLAR-ANADOLU-İRAN ÜÇGENİNDE BİR İTTİHATÇI
RUŞENİ (BARKIN) BEY**

DOKTORA TEZİ

Dilşad YİRSUTİMUR

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

“Bu tez 17/07/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr. Enis ŞAHİN	Başarılı	
Prof. Dr. Haluk SELVİ	Başarılı	
Doç. Dr. Yusuf GENÇ	BASARILI	
Dr.Öğr.Üyesi Mahmut AKKOR	BASARILI	
Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan	BASARILI	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Dilşad YİRSUTİMUR	
Öğrenci Numarası	:	0860D12005	
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih	
Enstitü Bilim Dalı	:		
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS	☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	KAFKASLAR-ANADOLU-İRAN ÜÇGENİNDE BİR İTTİHATÇI RUŞENİ (BARKIN) BEY	
Benzerlik Oranı	:	%16	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

10/07/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Enis ŞAHİN

Tarih:10/07/2019

İmza:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya beni yönlendiren Prof. Dr. Ali Birinci başta olmak üzere, rahmetli Can Barkın ve değerli eşleri Solmaz Barkın'a, araştırmam sırasında, İran noktasında yardımlarını esirgemeyen, Dr. Öğr. Üyesi Şenay Yanar'a ve Dr. Öğr. Üyesi Masoumeh Daei'ye, dostluğu ile her daim yanımda olan Öğr. Gör. Züleyha Doğan ve Dr. Öğr. Üyesi Dilara Uslu'ya , bilgi ve yönlendirmelerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Haluk Selvi, Doç. Dr. Yusuf Genç, Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Arslan'a ve son olarak bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Prof. Dr. Enis Şahin'e şükranlarımı sunuyorum.

17.07.2019

Dilşad YİRSUTİMUR

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1. RUŞENİ BEY'İN AİLESİ, EĞİTİMİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN MİLLİ MÜCADELE'NİN SONUNA KADAR FAALİYETLERİ (1884-1922).....	9
1.1. Ailesi, Eğitimi ve Birinci Dünya Savaşı Öncesindeki Faaliyetleri.....	9
1.2. Teşkilat-ı Mahsusa ve Ruşeni Bey.....	19
1.3. Ruşeni Bey'in Bağdat'a Gidişi	26
1.4. Ruşeni Bey'in Bağdat'ta Tutuklanması ve Tutukluluk Günlerinde Kaleme Aldığı Bir Ütopya Eseri: Ruşeni'nin Rüyası.....	32
1.5. İran'da Osmanlı Ordusu ve Ruşeni Bey	44
1.6. Ruşeni Bey'in Azerbaycan'daki Faaliyetleri ve Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası ..	66
BÖLÜM 2. İKİNCİ BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRA RUŞENİ BEY (1923-1943)	89
2.1. Türk Ocağı Konuşması, Vatan Gazetesinde İran Hakkında Yayınladığı Makaleler ve Oluşan Tepkiler	89
2.1.1. Fahrettin Şevket'in Ruşeni Bey'in Fikirleri Hakkındaki Değerlendirmeleri	114
2.1.2. Rıza Şafak-ı Tebrizî “ Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına”	121
2.1.3. M. Ganizade “Ruşeni Bey'e Cevap”	128
2.2. Ruşeni Bey'in Kudüs Konsolosluğu	134
2.3. I. Türk Dil Kurultayı ve Ruşeni Bey.....	135
2.4. Ruşeni Bey'in Milletvekilliği Yılları (1932-1943) ve Ölümüne Kadarki Faaliyetleri	146
BÖLÜM 3. RUŞENİ BEY'İN KALEME ALDIĞI ESERLER	182
3.1. İran'ın İç Yüzü Adlı Eseri.....	182
3.1.1. Ruşeni Bey'in İran Tarihi, İran Edebiyatı ve İran Sanatı Üzerine Fikirleri..	183

3.1.2. Ruşeni Bey'e Göre İran'da Rus-İngiliz-Osmanlı-Alman Siyaseti	187
3.1.3. Ruşeni Bey'e Göre İran'da Sosyal Hayat	214
3.1.4. Ruşeni Bey'e Göre İran'da İktisadi Hayat	219
3.2. Din Yok Milliyet Var Adlı Eseri	224
SONUÇ	243
KAYNAKÇA	246
EKLER	260
ÖZGEÇMİŞ	263

KISALTMALAR LİSTESİ

ATASE	: Askeri Tarih ve Strateji Etüd Dairesi Arşivi
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
TBMM Arşivi	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☐	Doktora	☒
Tezin Başlığı: Kafkaslar-Anadolu-İran Üçgeninde Bir İttihatçı Ruşeni (Barkın) Bey			
Tezin Yazarı: Dilşad YİRSUTİMUR		Danışman: : Prof. Dr. Enis ŞAHİN	
Kabul Tarihi: 17/07/2019		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 263 (tez)	
Anabilim Dalı: Tarih			
<p>İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi bir subay olan Ruşeni Bey'in hayatı bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Araştırmada kronolojik sıra takip edilerek, II. Meşrutiyet döneminden başlayarak Ruşeni Bey'in askeri ve siyasi faaliyetleri ile beraber fikri dünyası incelenmiştir. Ruşeni Bey, Birinci Dünya Savaşı esnasında görev yerini terketmesi nedeni ile cezai hükmü bulunmasına rağmen İran coğrafyasında istihbarat faaliyetlerinde bulunmuş, İran aşiretlerini Osmanlı safhına çekmeye çalışmıştır. Ruşeni Bey, İran'ı aşan ve temelinde Panturkizmin de bulunduğu Panislamist ruh taşıyan hedeflerini gerek hazırladığı raporlarda gerekse 1918 yılında Tahran'da basılan eseri Ruşeni'nin Rüyasında dile getirmiştir. İran'dan sonra Çarlık Rusya'sının Birinci Dünya Savaşından çekilmesi ile doğan boşluktan yararlanarak Kafkasya'da Türkiye yanlısı siyasi bir oluşum çabası içine giren Ruşeni Bey'in Panturkist hedefleri Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamasından sonra anlamını yitirmiştir. Buna rağmen herhangi bir resmi hizmette bulunduğu dair delil elde edilememekle beraber istihbarat çalışmalarına İran'da devam ettiği anlaşılan Ruşeni Bey, İran'da tutuklanıp serbest bırakıldıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve Türk Ocağı'nda İran aleyhine bir konferans vermiştir. Bu konferansın İran ve Türkiye arasında yarattığı küçük çaplı krizden sonra kısa süreli olarak Kudüs Konsolosluğu yapan Ruşeni Bey, bu görevinden sonra 1932-1943 yılları arasında Samsun Milletvekili olarak TBMM'de görev yapmıştır. Ruşenin Rüyası, İran'ın İç Yüzü ve Din Yok Milliyet Var adlı eserleri kaleme alan Ruşeni Bey, 1953 yılında vefat etmiştir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Ruşeni (Barkın) Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşkilat-ı Mahsusa, Panturkizm, Panislamizm,			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒
Title of Thesis: Ruşeni (Barkın) Bey, A Unionist Within The Triangle Of Caucasus-Anatolia-Iran Territory			
Author of Thesis: Dilşad YİRSUTİMUR Supervisor: Professor Enis ŞAHİN			
Accepted Date: 17/07/2019		Number of Pages: vi (pre text) + 263 (main body)	
Department: History			
<p>The life of Ruşeni Bey, a military officer who was a member of the Party of Union and Progress and Teşkilat-ı Mahsusa, formed the basis for the study. The research complied with the chronological order and explored Ruşeni Bey's military and political activities along with his world of ideas starting from II. Constitutional era. Despite having criminal conviction due to deserting the duty station during I. World War, Ruşeni Bey engaged in intelligence gathering activities across Iranian area and attempted to bring Persian tribes into the fold of the Ottomans. Ruşeni Bey prepared reports and wrote Ruşeni's Dream that was published in 1918 in Tehran, in which he expressed his targets that bore Panislamist spirit based on Pan-turkism that transcended Iran. The retreat of Czarist Russia from the I. World War made a gap and Ruşeni Bey went into the effort of a political formation across Caucasus that favoured Turkey after his efforts in Iran; however, his Panturkist goals became meaningless after the Ottoman Empire concluded Armstice of Moudros in 30th October, 1918. Although no evidence exits that he served officially, he is thought to have carried on with his intelligence activities in Iran. After he was arrested and released in Iran, he returned to Turkey and lectured in the Turkish Hearth against Iran. After an eventual minor crisis between Iran and Turkey, he served as a short-term Consul of Jerusalem. Then, he performed his duty as a PM of Samsun between 1932-1943 in GNAT. His works are Ruşeni's Dream, True Colours of Iran and No Religion but Nation. Ruşeni Bey died in 1953.</p>			
Keywords: Ruşeni (Barkın) Bey, the Party of Union and Progress Teşkilat-ı Mahsusa, Pan-turkism, Panislamism.			

GİRİŞ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı, aynı zamanda fikirsel tartışmaların da en yoğun olduğu dönemdir. Bu dönemde imparatorluk hem içeride hem dışarıda önemli sorunlarla uğraşmak zorunda kalmış, aynı zamanda eski görkemli günlere dönmenin yöntemlerini hararetle bir şekilde tartışmıştır.

Bu dönemde yetişen eğitilmiş kadroları ve özellikle de genç subayları böyle bir örgütlenmeye iten neden özellikle II. Abdülhamid'in baskıcı idare tarzı olmuştur. Daha sonraları Genç Türkler (Jön Türkler/Jeunes Turques) hareketi adını almış olan Yeni Osmanlıların çabası ile kurulmuş olan I. Meşrutiyet Dönemi'nin Sultan II. Abdülhamid tarafından sonlandırılması, Türk Demokrasi Tarihinin ilk Millet Meclisi olan Meclis-i Mebûsân'ın 13 Şubat 1878 tarihinde kapatılması gibi gelişmeler yeniden "Hürriyet" düşüncesi için mücadelenin başlamasına neden olmuştur. Sultan II. Abdülhamid idaresindeki polis devletindeki hafiyelik teşkilatının yaygın olması ve gerek toplanma özgürlüğünün ve gerekse basın özgürlüğünün yok denecek kadar az olması, özgürlükçü Jön Türklerin, hürriyet mücadelesi için harekete geçmesini güçleştirmiştir¹. Buna rağmen yine de İstanbul'un Gülhâne semtinde bulunan Askeriyye- i Tıbbiyye Mektebi'nde, XIX. yüzyılın sonlarına doğru yani 1 Mayıs 1889 tarihinde, tıbbiye öğrencilerinden İbrahim Temo'nun öncülüğünde, İshak Sükûti, Mehmet Reşid, Abdullah Cevded biraraya gelmiş ve "İttihat-ı Osmanî Cemiyetini" kurmuşlardır². Cemiyet, daha sonra Edirnekapı dışındaki İnciraltı Toplantısı'nda resmen kesinlik kazanmıştır³. 1 Mayıs'taki kuruluşundan iki ay sonra üye sayısı 12 kişiye ulaşmış olan İttihat-ı Osmanî'nin bu toplantısında, Hersekli Ali Rüşdi başkan seçilmiş iken İbrahim Temo ise kullanılacak sıra

¹ M. Vahit İpekçi, Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s. 7.

² Ahmet Demirbaş, İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Nehir Yayınları, İstanbul 1987, s. 130. İttihat-ı Osmanînin kuruluş tarihi ile ilgili olarak Sina Akşin, 1889 yılını işaret etmiştir(Sina Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kiyabevi, Ankara 2017, s. 48). Yine Dr. Reşid Bey de hatıralarında, cemiyetin kuruluş yılını, 1889 olarak zikretmiştir(Ahmet Mehmetefendioğlu, Dr. Reşid Bey'in Hatıraları-Sürgünden İntihara, Arba Yayınları, İstanbul 1993, s. 10). Cemiyetin kuruluş yılı Ahmet Bedevi Kuran tarafından diğerlerinden farklı olarak 1892 yılı olarak verilmiştir (Ahmet Bedevi Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yayınları, Ankara 2001, s. 28).

³Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1959, s. 155.

numaralarından 1/1 ile seri başı olmuştur⁴. Cemiyetin bir numarası İbrahim Temo,⁵ yaz tatillerinde memleketi olan Arnavutluk'a gittiği sıralarda uğramış olduğu İtalya'da ziyaret ettiği mason locasından etkilenmiş ve İttihat-ı Osmanî Cemiyetinin yapılanmasını buna göre teşekkül ettirmiştir. İtalyan ihtilâlcisi; "Carbonari" örgütünden esinlenen Cemiyet içerisinde hücreler kurulmuştur⁶. Bu hücre yapılanmasıyla gizlilik üst seviyede tutulmuş ve cemiyet üyelerinin polis tarafından yakalanması güçleştirilmiştir.

İttihat-ı Osmanî kuruluşundan 1895 yılına kadar özellikle bir fikir kulübü olarak çalışmış⁷ ve Bursa Maarif Müdürlüğü yapmış olan Ahmet Rıza Bey'in Paris'e gelmesinden sonraki katkılarıyla cemiyetleşmeye yani siyasileşmeye başlamıştır. Bir süre sonra tıbbiye öğrencilerinden ArapAhmed (Ahmet Verdani), Selanikli Dr. Nâzım ve Ali Zühti Beylerin de Paris'e kaçarak burada Paris Komitesi'nin bir parçası olmaları, cemiyete işlerlik kazandıran diğer bir önemli faktör olmuştur⁸. Ahmet Rıza Bey'in isim babalığı yaptığı İttihat ve Terakkî Cemiyeti " bu suretle ortaya çıkmıştır. Cemiyetin propagandası ise "Meşveret" isimli bir gazete tarafından yapılmıştır⁹.

İttihat-ı Osmanî'nin Paris Şubesi olarak kurulan İttihat ve Terakkî Cemiyetinin faaliyetlerinin Sultan II. Abdülhamid'i rahatsız etmesi üzerine, 1897 yılında, Ferid

⁴Demirbaş, İbrahim Temo 'nun İttihat ve Terakki Anıları, s. 131.

⁵Türk tarihi kişilikleri olan Doktor Abdullah Cevdet, İshak Sukuti ve diğerleriyle birlikte Doktor İbrahim Temo da Sultan II. Abdülhamid'in otokrat yönetiminden ve büyük kuvvetlerin müdahalesinden Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulması için Sultana karşı ilk gizli örgütün kurucuları arasında yer alır. Örgütün hedefi; ülkede demokratik gelişmelere yol açmaktır. Burada "İttihat ve Terakki" komitesi söz konusudur [Gazmend Shpuza, "Doktor Temo'nu Atatürk Hakkındaki İmajı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, IV/8 (Ankara 1994), s. 78-79].

⁶Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 49. Ayrıca, Cemiyetin Yunanlıların Etnik-i Eteria Cemiyetinden etkilendiğini de belirtenler olmuştur. Bununla ilgili olarak daha geniş bilgi için ayrıca bkz. Tahir Hatiboğlu, Jön Türkler 'den Son Türklere Tıbbiyeli, Otopsi Yayınları, İstanbul 2002, s. 20.

⁷Sina Akşin (Edt.), Türkiye Tarihi, c. III, Cem Yayınevi, İstanbul 1990, s. 171.

⁸Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 30-31. Paris'e gelen ve cemiyetin çatısı altında toplananlar arasında Damad Mahmut Paşa'nın oğulları da yerini almıştır. Bu yıllarda cemiyete katılanların kimler olduğu ve ne gibi katkılar yaptığı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Mehmet Burak Durdu, "Enver Paşa'nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu", Kastamonu Eğitim Dergisi, c. XIII, 1 (Mart 2005), s. 163-180.<http://www.ibu.edu.mk>. (10.11.2011).

⁹Meşveret gazetesi, Ahmet Rıza'nın pozitivist fikirlerini yaymıştır. Sloganı, "İntizam ve Terakki" olmuştur (Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 196). Meşveret gazetesinin ilk sayısı, 1 Aralık 1895 tarihinde yayınlanmıştır. İpekçi, Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı, s. 7). Meşveret gazetesinin yazılarının İstanbul'da Harbiye ve Mülkiye okullarında okunması hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. M. Şükrü Hanioglu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 181-182.

Ahmed Celeleddin Paşa, olayın çözülmesi için Paris'e yollanmıştır. Paşa, cemiyet üyelerine yurda dönme veya yabancı elçiliklerde çalışma hakkı tanıdığı gibi yurt içinde bulunanlara da af sözü vermiştir. Bunun üzerine cemiyette çözümler başlamıştır. Bunlardan Mizancı Murad Bey'in, Celeleddin Paşa ile ilk anlaşan olması ve diğerlerini ikna etmeye çalışması, cemiyeti, neredeyse bitirme noktasına getirmiştir¹⁰.

4 Şubat 1902 tarihine gelindiğinde Prens Sabahaddin'in girişimi ile Paris'te bir kongre yapılması kararlaştırılmıştır¹¹. Avrupa'da yaşayan Genç Türkler arasındaki mevcut anlaşmazlıkları çözmek ve birleşmelerini sağlamak amacıyla düzenlenmesi kararlaştırılan bu kongrenin engellenmesi için Sultan II. Abdülhamid, Fransızlarla temasa geçmiş, böylece Paris Polis Teşkilatı tarafından bahsi geçen bu toplantının yapılması engellenmiştir. Bir süre sonra ise İttihat ve Terakkî mensupları, bu kongrenin, Fransız Enstitüsü azası Lefevre Pontalis'in evinde yapılmasına müsaade alarak muvaffak olmuşlardır. Ne var ki, 60 ile 70 kişi ile toplanan kongre tam bir hüsrarla sona ermiş,¹² birlik ve beraberlik olma noktasında toplanan kongre, aksine toplantı sonrasında iki gruba bölünmüştür. Bu iki gruptan birinin başında Ahmet Rıza Bey diğer grubun başında da Prens Sabahaddin Bey yer almıştır¹³. Prens Sabahaddin, çoğunluğunu anasırın temsilcilerinden oluşan grupla yabancı güçlerin müdahale fikrini savunmuş, bütün faaliyetlerde anasır; Ermeni, Rum, Bulgar ve Yahudilerle işbirliğini esas almıştır. Böyle olunca da Prens Sabahaddin anasırlar tarafından destek görmüş ve onların desteğini sağlamıştır. Ahmet Rıza Bey ise Prens Sabahaddin'in bu görüşünün Osmanlı hükümlerlik haklarının ihlali manasına geldiğini, böyle bir fikrin kabul edilemez olduğunu savunmuştur¹⁴.

¹⁰Akşin, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, s. 69-72. Sultan II. Abdülhamid, Meşveret gazetesinin kapanması için Fransa ve Belçika Devletleri nezdinde temaslarda bulunmuştur. Ancak gazete değişik yerlerde bastırılmaya devam etmiştir (İpekçi, Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı, s. 9).

¹¹Hikmet Çiçek, Dr. Bahaeddin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni, 2.bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 49.

¹²Süleyman Kani Ertem, Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 165-168.

¹³Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, s. 203.

¹⁴Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 83. Prens Sabahattin, 1906 yılında Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyetini kurmuştur. Ayrıca, "Terakki" adlı gazete çıkarmaya başlamıştır (Aykut Kansu, 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 64).

I. Jön Türk Kongresi'nin başarısızlığından sonra 1907 yılına gelindiğinde ise II. Jön Türk Kongresi tertip edilmiş ve bu kongreye Ermeni Taşnakıyın Fırkası da davet edilmiştir¹⁵. Kongrenin organizasyonunu, Prens Lütfullah ile Arnavud İsmail Kemal düzenlemiştir. Kongreye davet edilenler de Prens Sabahattin, Prens Lütfullah ve İsmail Kemal'in isteği doğrultusunda davet edilmiştir. Prens Sabahaddin'in anasır düşüncesinden olsa gerek kongreye umûmîyetle Ermeni, Rum, Arnavut, Bulgar ve Yahudiler davet edilmiştir. Kongredeki anlaşmazlığın temelinde de bu fikir yatmış¹⁶ve 1902 tarihli I. Jön Türk Kongresi'nden sonuç alınmadığı gibi 1907 tarihli II. Jön Türk Kongresi'nden de bir sonuç alınamamıştır.¹⁷ İttihat ve Terakkî içindeki bu anlaşmazlık sürecinde Adem-i Merkeziyyet yönetimini savunan Prens Sabahaddin'in grubunda; Dr. Nihat Reşad, Dr. Sabri, Siret, Fazıl ve Zeki Beyler yer almış iken merkezi yönetimden taviz vermek istemeyen Ahmet Rıza Bey'in grubunda ise Dr. Nazım, Dr. Bahaeddin Şakir ve Ferit Beyler gibi meşhur isimler yer almıştır¹⁸.

İttihat ve Terakkî Cemiyetinin isim babası Ahmet Rıza Bey¹⁹ önderliğindeki Paris Şubesi, Hoca Kadri'nin başında bulunduğu Kahire Şubesi, İshak Sukuti ve Abdullah Cevdet'in yönetimindeki Cenevre Şubesi ile İbrahim Temo'nun Balkanların çeşitli yerlerinde kurduğu küçük şubeler ve son olarak da Kafkasya'daki şubeler, cemiyetin siyasi yaşama etkisini artırırken²⁰ 1906 yılında Balkanlarda kurulmuş olan, M. Talat Bey önderliğindeki Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin 27 Eylül 1907 tarihinde, İttihat ve Terakkî ile birleşmesi, cemiyetin gelişimi için önemli bir aşamadır.

M. Talat Bey, Bursalı Mehmet Tahir, Naki, Ömer Naci, İsmail Canbolat ve Edip Servet Bey 1906 yılının Temmuz ayında bir araya gelmeye başlamışlar ve memleketin ahvali üzerine uzun uzadıya tartışmalardan sonra Eylül 1906 yılında M. Şükrü (Bleda) Bey'in evinde bir toplantı tertip ederek hükümete karşı gizli çalışacak olan "Osmanlı Hürriyet

¹⁵Kansu, 1908 Devrimi, s. 78.

¹⁶Hanioğlu, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), s. 182-184.

¹⁷Ahmet Eyicil, İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Nazım Bey, Gün Yayıncılık, Ankara 2004, s. 20.

¹⁸Süleyman Kocabaş, Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918), Vatan Yayınları, İstanbul 1960, s. 67.

¹⁹Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, s. 155-156.

²⁰Demirbaş, İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, s. 61.

Cemiyeti”ni kurmuşlardır²¹. Hücre biçiminde örgütlenen Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin Merkezi Umûmî üyeliğini; M. Talat, İsmail Canbolat ve Rahmi Beyler yapmıştır²².

İttihat ve Terakki’nin önemli ismi Erkân-ı Harp Binbaşı Enver Bey ise 31 Ekim 1906 tarihinde, 152 numara ile Osmanlı Hürriyet Cemiyetine dâhil olmuştur²³. Enver Bey’e Manastır Bölgesi, faaliyet alanı olarak verilmiştir. Kendisi, burada teşkilatın örgütlenmesi sorumluluğu üstlenmiştir²⁴. Kâzım Karabekir ise cemiyete 30 Kasım 1906 tarihinde dâhil olmuştur. Özellikle, Enver ve Kâzım Beylerin cemiyete dâhil olması, Manastır vilâyetinde, cemiyetin taraftar sayısını artırmıştır²⁵. Mustafa Kemal’in ise 1907 yılında Selanik’te kurduğu, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ne dâhil olmasıyla cemiyet üyeliği başlamıştır²⁶. Böylece Türk tarihinin ilerleyen dönemlerine damgasını vuracak isimler aynı fikrî örgütlenmenin içinde yer almaya başlamışlardır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, “Neyyir-i Hakikat” adlı bir gazete çıkarmış ve yayınlarında da hükümetin faaliyetlerini tenkit etmiştir. Özellikle cemiyet, genç subayların katılımını sağlamayı hedeflemiş, bu doğrultuda 3. Ordu Kumandanlığı’na dâhil subayların büyük bir kısmını içine alarak faaliyet alanını genişletmiştir. Çalışmalarını gizlilik içinde yürütmeye özen gösteren cemiyet, özellikle üye seçimlerinde çok dikkatli davranarak önceliği seçkin subaylara vermiştir. Böylece ülkede acil rejim değişikliğini sağlayacak derecede idealist kimselere sahip olmuştur.²⁷ Balkan topraklarında subaylar arasında Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin yaygınlaşması, İttihat ve Terakkîci Ahmet Rıza Bey’in

²¹Kazım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957, s. 13. Beş Çınar Bahçesi’ndeki bu toplantıda bir tüzük hazırlanmış ve tüzüğe göre üyelerin yalnız kendilerini üye yapan rehber ve iki üyeden başka kimseyi tanımayacağı, yemin şekli ve idama dair bir iki şart getirilmiştir. Yemin etme yeri olarak, Mithat Şükrü Bleda’nın evi belirlenmiştir (Mithat Şükrü Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 10-15).

²²Cemiyetin üç kişilik Heyet-i Âliyesi’nin başında yine M. Talat Bey vardır. Cemiyet üyelerinden sadece yemin merasimine getirilenler birbirlerini tanıma fırsatı bulmuştur (Kâzım Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu, (Yay. Haz: Faruk Özergin-Emel Özergin), Türdav Ofset Yayınları, İstanbul 1982, s. 131). Cemiyete üye kaydedilmesinde, Mason Teşkilatına has bir usul tatbik edilmiştir (Tevfik Çavdar, Talat Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 59).

²³Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu, s. 177.

²⁴Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, s. 17.

²⁵ Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu, s. 525.

²⁶Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919, c. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 121.

²⁷Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, s. 203.

grubundan olan Dr. Nazım Bey'in gözünden kaçmamış ve O, Balkanlardan başlayacak mücadelenin daha çabuk bir netice vereceğini düşünmüştür. Artık Paris'te kalınmasından ziyade Balkanlara geçilmesini ve buradan harekete geçilmesi gerektiğine inanan Dr. Nazım Bey, Selanik'e hareket etmiştir²⁸.

Dr. Nazım Bey'in Balkanlara gelmesi ve burada Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile temasa geçmesi Meşrûtiyet'in ikinci defa ilan edilmesinin yolunu açacaktır. O'nun telkinleri ile zor da olsa bölgede etkili olan Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin ismi üyeleri tarafından oy çokluğu ile Osmanlı İttihat ve Terakkî ismine çevrilmiştir²⁹. 27 Eylül 1907 tarihinde bu iki cemiyet, Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir³⁰. Merkezi Paris olan Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti ile merkezi Selanik olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 27 Eylül 1907 tarihinde birleşmesiyle teşkilat amaç ve örgüt açısından dinamiklik kazanmıştır. Böylece, Paris merkezi; harici, Selanik merkezi; dâhili olunmak üzere faaliyetler daha sistemli bir hale getirilmiştir³¹. Nihayet, bu sistemli hareketler sonucunda 23 Temmuz 1908 tarihinde, Manastır Hükümet Meydanı'nda sabah saat dokuz dolaylarında Kurmay Binbaşı Vehib Bey tarafından nutukla Meşrutiyet ilan olunmuştur. Aslına bakılırsa II. Meşrûtiyet, İttihat ve Terakkî Cemiyetinin eseri olmuştur³².

Çalışmanın Konusu:

İttihat ve Terakki kadrolarının içinden doğmuş olan ve gizli bir yapıya sahip bulunan Teşkilat-ı Mahsusa Hakkında bildiklerimiz sınırlıdır. Bu konuda yapılan akademik çalışmaların azlığı da ortadadır. Bu konunun aydınlatılmasına katkı sağlamak için

²⁸Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu, s.131.

²⁹Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu, s. 131. Dr. Nazım'ın Paris'ten Selanik'e gelmesi ve buradaki faaliyetleri ile ilgili olarak ayrıca bkz. Bleda, İmparatorluğun Çöküşü, s. 31.

³⁰Kuran, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, s. 244. 27 Eylül 1907 tarihli birleşimde bir mukavele kaleme alınmıştır(Sina Akşin, "İttihat ve Terakki Üzerine", A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXVI, 1(Mart 1971), s. 153). Bu mukavelede şunlar yazmıştır: "Merkezi Paris olan Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti ile merkezi Selanik'te olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 19 Şaban 1325 ve 14 Eylül 322 ve 27 Eylül 1907 tarihinden itibaren Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti namı altında İttihat etmiştir [Mustafa Emil Elöve, "İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XI, 1(Ankara 1952), s. 197].

³¹Ernest Edmondson Ramsaur, Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 141-143.

³²İpekçi, Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı, s. 10.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın üyelerinin hayatlarının aydınlatılması büyük bir önem taşımaktadır.

Çalışmanın birinci bölümü, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Ruşeni Bey'in faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu başlık altında Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran ve Kafkasya stratejisi de ele alınan konular arasındadır.

İkinci bölüm, Cumhuriyet'in ilanından sonra Ruşeni Bey'in özellikle de İran üzerine fikri sahada ortaya koyduğu tezleri ve ona verilen tepkileri kapsamaktadır. Ayrıca üç dönem TBMM 'de milletvekili olarak bulunan Ruşeni Bey'in faaliyetleri ikinci bölümün konusu içinde bulunmaktadır.

Üçüncü bölümde ise Ruşeni Bey'in kaleme aldığı "İran'ın İç Yüzü" ve "Din Yok Milliyet Var" adlı eserler incelenecektir.

Çalışmanın Amacı:

Bu tezin amacı, İttihat ve Terakki kökenli bir subayken Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir üyesi olan Ruşeni Barkın Bey'in şahsından yola çıkılarak dönemin askeri ve siyasi olaylarının irdelenmesi ve bu olayların dönemin düşünce dünyasındaki etkilerinin tespitidir. İttihat ve Terakki bünyesinden doğan bir istihbarat teşkilatı olan Teşkilat-ı Mahsusanın bir üyesi olan Ruşeni Bey'in faaliyetleri incelenirken, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin sınır dışı operasyonları noktasında ortaya konulan program incelemeye çalışılmıştır. Ruşeni Bey'in hayatının sonraki dönemlerinde siyasi faaliyetleri ve düşünce dünyasını yansıtan eserler de devrin şartları ile birlikte değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi:

Biyografi çalışmaları, çalışmanın konusu olan şahsın hayatını aydınlatırken, şahsın yaşadığı devre de ışık tutar. Zamanın ruhunu anlayabilmek için biyografi çalışmaları önemlidir. Bir istihbarat teşkilatı olarak, faaliyetleri henüz ayrıntıları ile ortaya konulmamış olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın her bir üyesinin yaşam öyküsü bize bu istihbarat örgütünün yapısı ile ilgili yeni bilgiler sunacaktır.

Çalışmanın Yöntemi:

Bu tez çalışmasında birinci elden kaynaklardan olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Genelkurmay ATESE Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhurbaşkanlığı

Arşivi, TBMM Zabıt Cerideleri, hatıralardaki verilerin analizi ile ikinci elden kaynaklar olan tetkik eserlerde aktarılan bilgiler incelenilerek, varılan sonuçlar tarih bilimine özgü çalışma teknikleri içinde değerlendirilmiştir. Ayrıca yine Ruşeni Bey'in kaleme aldığı Ruşeni'nin Rüyası, Din Yok Milliyet Var ve İran'ın İç Yüzü adlı eserler çalışmanın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu eserler Ruşeni Bey'in değer yargıları ve yaşadığı dönemin şartları ortaya konularak incelenmiştir. Süreli yayınlarda Ruşeni Bey'in kaleme aldığı yazılar da çalışmanın bir diğer parçasını oluşturmaktadır. Ruşeni Bey'in hayatı ve ortaya koyduğu eserler nedensellik ilkesi doğrultusunda incelenmiştir.

Araştırma esnasında ise özellikle Genel Kurmay ATASE Arşivi'ndeki bazı belgelerin tasnif gerekçesi ile paylaşılmaması önemli bir zorluk oluşturmuştur. Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nin de araştırmacılarla belge paylaşmaması resmi kayıtlara ulaşma konusunda ortaya çıkan bir diğer engeldir. Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesinde muhafaza edilen Ruşeni Bey'in "Din Yok Milliyet Var" adlı eserinin sınırlı bir süre verilerek incelemeye sunulması sorunu da eserin dijital ortama aktarılması talebinin kabulü ile çözülebilmektedir.

BÖLÜM 1. RUŞENİ BEY'İN AİLESİ, EĞİTİMİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN MİLLİ MÜCADELE'NİN SONUNA KADAR FAALİYETLERİ (1884-1922)

1.1. Ailesi, Eğitimi ve Birinci Dünya Savaşı Öncesindeki Faaliyetleri

1800'lü yıllar, Osmanlı'nın Balkanlardaki topraklarında bir isyan dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde 1829'da Yunanistan'ın 1832'de Sırbistan'ın özerklikleri tanımıştır. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında bu özerk bölgelerle birlikte Osmanlı'nın Balkanlardaki pek çok toprağında bağımsız devletler kurulacaktır. Bu çalışmada hayatını aydınlatmaya çalıştığımız Ruşeni Bey³³ de Osmanlı'nın isyanlarla uğraştığı bir diğer bölge olan ve Akdeniz'de bulunan bir ada olan Girit'e bağlı Hanya Vilayetinde 1300 (1884)'de dünyaya gelmiştir. Baba adı Hüseyin Sadi anne adı Seyyide'dir. Hüseyin Sadi Bey İsfakya Bidayet Mahkemesinde katiplik görevinde bulunmuştur.³⁴ Ruşeni Bey'in ailesinden alınan bilgiye göre anne tarafından soyu Girit Granbosa kalesi ağalarından İsmail Bey'e dayanmaktadır. Baba tarafının ise T.B.M.M Tercüme-i Hal Kağıdı örneğinde Kadızade ailesine dayandığı görülmektedir³⁵.

Kara Harp Okulu'ndan alınan bilgiye göre Ruşeni Bey, 13 Mart 1322 (26 Mart 1906) tarihinde Erkan-ı Harbiye Yüzbaşı olarak eğitimini tamamlamıştır³⁶. Ruşeni Bey de yetiştiği dönemdeki genç subayların yolunu izleyerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olmuştur.

24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra 30 Temmuz 1908'de, Ruşeni Bey'in de Edirne'de bulunduğu sırada "Küçük 31 Mart Vak'ası" olarak adlandırılan Edirne Ayaklanması yaşanmıştır³⁷. Bu hadisenin hemen öncesinde 28 Temmuz 1908'de Selanik İttihat ve Terakki üyelerinden oluşan bir heyet meşrutiyet kutlamaları için

³³ Bkz Ek 1.

³⁴ Hüseyin Sadi Bey 18 Ocak 1899'da emekli olmuş, 13 Ağustos 1906'da vefat etmiştir. BOA. ŞD,1052/100.

³⁵ Ruşeni Barkın'ın yeğenleri Can Barkın ve Solmaz Barkın ile yapılan röportaj; Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği. Sicil No. 862.

³⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği. Sicil No. 862. Tercüme-i Hal Kağıdı örneğinde ise mezuniyet tarihi 3 Eylül 322 olarak verilmiştir. Bu tarih miladiye çevrildiğinde 16 Eylül 1906 tarihine karşılık gelmektedir. Bkz Ek 2.

³⁷ Serkan Yazıcı, "Edirne Ayaklanması (1908)", Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu (4 - 6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı, (Editörler: İbrahim Sezgin – Cengiz Fedakâr – Hasan Demiroğlu), Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012, s. 334.

Edirne'ye gönderilmişti. Yüzbaşı Ragıp Rıfkı, Drama Ceza Reisi Azmi Bey ve eşraftan bazı kişilerin bulunduğu heyete o dönemde Erkan-ı Harp Yüzbaşısı olan Ruşeni Bey başkanlık etmekteydi. Yeni Edirne gazetesinin haberine göre halk bu heyeti büyük bir coşku ile karşılamış, yaklaşık on beş bin kişi sokaklara dökülmüştü. İstasyon'da kendileri için hazırlanan arabaların atları sökülmüş ve arabalar şehre kadar halk tarafından çekilmişti. *İkdam* gazetesinin aktardığı bu habere göre, Ruşeni Bey de hem istasyonda hem de şehirde “*ikinci orduyu ve Edirne halkını cemiyeti mukaddeseye gönülden bağlayan nutuklar*” attı. Belediye Bahçesi'nde yaptığı bu konuşmanın ardından bahçenin adı “Hürriyet Bahçesi” olarak değiştirildi. Ruşeni Bey konuşmalarını Türkçe, Rumca ve Fransızca olarak yapıyordu³⁸. Ruşeni Bey, ilerleyen yıllarda bir istihbarat subayı olmasını sağlayacak en önemli etken olan yabancı lisanlara hakim olma becerisini harp okulundan henüz mezun genç bir subay olduğu o dönemde de sergilemekteydi.

Edirne'de Ruşeni Bey'in yaptığı bu konuşma coşkuyla karşılansa da bazı gerginlikler de yaşanmıştır. Bu dönemde Edirne'de subay olan Rahmi (Apak) Bey hatıralarında, kendisini karşılayan ve heyecanla alkışlayan on binlerce insanın tesiriyle Ruşeni Bey'in kürsüden indiği sırada bir binbaşının göğsündeki “Padişahım Çok Yaşa” yazan rozeti koparıp yere attığını ve çiğnediğini aktarmaktadır³⁹. Heyet, kendilerini karşılamaya gelen Vali ve II. Ordu Kumandanına da İttihat ve Terakki tarafından görevden alındıklarını tebliğ etmiş, yerlerine cemiyet mensubu isimleri atamıştı. Ancak olaylardan söz eden İngiliz elçilik raporları gibi diğer kaynaklardan da anlaşıldığına göre, İttihatçılar bunlarla yetinmemişlerdir. İstasyonda ve şehirde “Padişahım Çok Yaşa” diye bağırarak halkı ve askerleri susturmuşlar, bunların yazılı olduğu pankart ve dövizleri indirtmişlerdi. Ruşeni Bey ve arkadaşları meşrutiyetin padişahın lütfu ile değil cemiyetin gayretleri ile elde edildiğini anlatmışlardı. İngiliz elçisi kutlamadan bir gün sonra gönderdiği raporunda kutlamalara devam edilmesini, askerlerin yıllardır maaşlarını düzenli alamamalarına, halkın ise ekonomik güçlüklerle boğuşuyor olmalarına bağlamıştır.⁴⁰ Ancak elbette monarşiye karşı oluşan bu tepki ve meşruti yönetimin sevinçle karşılanması, sadece maddi güçlüklerin varlığı ile açıklanamaz. XIX. yüzyılın fikir hareketleri ve Fransız

³⁸“Ruşen Bey'in Muvasalatı-Yeni Edirne Gazetesinden”, *İkdam*, 1 Ağustos 1908, No. 5095; Süleyman Kani İrtem, “Saray ve Bab-ı Ali'nin İç Yüzü” *Akşam*, 26 Ekim 1937, No. 6835.

³⁹Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 31.

⁴⁰ Yazıcı, “Edirne Ayaklanması (1908)”, s. 331.

İhtilali sonucunda tüm dünyaya örnek olabilecek yeni bir yönetim şeklinin ortaya çıkması, padişahlık makamına karşı oluşan tepkinin temelinde yatan etkenlerdir. Maddi sıkıntılara iktidar tarafından çözüm üretilmemesi, oluşan tepkinin ve gerilimin dozunu artırmış olmalıdır.

28 Temmuz 1908’de yaşanan bu gerilime ek olarak halk arasında padişahın tahtan indirilip öldürüleceği söylentisi artınca 30 Temmuz 1908’de bir ayaklanma başlamıştır. Küçük rütbeli askerler kışlalarından çıkarak “Padişahımızı isteriz, babamızı isteriz” diye bağırarak istasyona yürümüşler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne küfürler ederek yolda gördükleri subaylara saldırmışlardır.⁴¹ Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere padişaha karşı olan kitlenin coşkun gösterileri, padişah yanlılarının tepkilerine yol açmıştır.

İsyancı askerler II. Abdülhamid’in hayatının tehlikede olmasını gerekçe göstererek İstanbul’a gitmek istemişlerdir. Bunun üzerine Yüzbaşı Cavid Bey’in telkini ile her birlikten sekiz-on kişi seçilerek İstanbul trenine bindirilmiştir. Daha ziyade Kazım Bey’in telkiniyle, gelen askerlerin Sirkeci Garına sokulmadan Hadımköy’de trenen indirildikten sonra Yeşilköy’den vapurla Beşiktaş’a getirilmelerine karar verildi. Gelen askerlerin arasına sokulan ve şüphe çekmeyecek bazı İttihatçılar da, cemiyetin Padişah’tan Edirne askerinin terhisini istediğini söyleyerek aralarında propaganda yapacaktı⁴². Bu program genel hatlarıyla uygulandı. 2 Ağustos’ta Yeşilköy’de Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından karşılanan 350 dolayındaki asker, Yıldız’a Padişahın huzuruna götürüldü. Pencereden görünen II. Abdülhamid askerlere, onları görmekten duyduğu mutluluğu dile getirdi⁴³.

Askerler Padişah’a bağlılıklarını sunup, kendisini de güven içinde bulduktan sonra memnuniyetle 3 Ağustos 1908’de Edirne’ye geri döndüler. Bu defa Edirne İstasyonunda üç bin civarında halk ve sivil onları neşe içinde karşıladı. Böylelikle şehirde sükûnet yeniden temin edilmiş oldu.⁴⁴ İsyan eden askerler gerçekten terhis edildiler, ancak içlerinde olaylara elebaşılık edenler, bir ay kadar sonra idam ile cezalandırılmışlardır⁴⁵.

⁴¹Yazıcı, “Edirne Ayaklanması (1908)”, s. 332.

⁴² Karabekir, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu, s. 225.

⁴³ Yazıcı, “Edirne Ayaklanması (1908)”, s. 334.

⁴⁴ Yazıcı, “Edirne Ayaklanması (1908)”, s. 334.

⁴⁵Apak, Yetmişlik Bir Subayın Anıları, s. 33.

Edirne’de yaşanan bu hadiseler İttihat ve Terakki’nin Kanun-i Esasi sonrası bir programının olmaması ile ilişkilendirilmiştir. Bu olay sonucunda II. Abdülhamid’in halk üzerindeki etkisinin de ne denli fazla olduğu İttihat ve Terakki kadroları tarafından fark edilmiştir.⁴⁶

Edirne’de yaşanan bu hadiselerin müsebbipleri arasında yer alan Ruşeni Bey’in padişahlık makamına bakış açısını gösteren başka bir hadise daha vuku bulmuştur. Teşrifatçı Hayrettin Bey, dört İngiliz sefirini karşılamak üzere gittiği Edirne’den Yıldız Sarayı’na yazdığı bir arızada Ruşeni Bey ile arasında geçen bir konuşmadan bahsetmektedir. Teşrifatçı Hayrettin Bey, bu arızada Ruşeni Bey’i tanıtırken, ikinci ordu ve üçüncü ordu arasındaki fikri rabıtayı sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi bir fedai olarak nitelendirmiştir. Edirne’de Hürriyet Bahçesi’nde gerçekleştirilen bu görüşmede Ruşeni Bey, Hayrettin Bey’den ,söylediklerini II. Abdülhamid’e iletmesini istemiştir. Hayrettin Bey, her ne kadar küçük bir memur olduğunu, Padişahı göremeyeceğini söylese de Ruşeni Bey’in korkmamasını söyleyerek ısrar etmesi üzerine, söylenenleri dinlediğini aktarmaktadır. Ruşeni Bey kimi zaman tehditkar bir üslup alan konuşmasında Padişah’tan şunları istemekteydi: “ Umur-u idareye karışmasın. Millet Meclisi ve Heyet-i Hükümet vazife-i mesuliyetini bilsin. Padişah saklanmasın. Gezsin. Her nereye isterse bilatereddüt ve ihtiraz gitsin. Korkmasın ve emin olsun. Yalnız biz geçmiş şeylerden bahsetmiyoruz. İstikbalden bahsediyoruz. Sabıktan bahse tenezzül etmeyiz” dedikten sonra istenilseydi daha yıkıcı olabileceklerini fakat bu şekilde davranmadıklarını ve davranmayacaklarını söyleyip “ Padişah insandır. Kanun ile mükellef ve memurdur. Şeriat budur” demiştir. Ruşeni Bey, hükümetin bir ana önce Kanun-ı Esasiye göre şekillenmesini istemekteydi.⁴⁷Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ruşeni Bey, padişahlık makamını kanunların üstünde bir otorite olarak görmemekte, o makama bir kutsiyet atfetmemektedir. Dönemin genç subaylarının hemen hemen tümünde rastlanabilecek bu anlayış, Ruşeni Bey’in sarf ettiği ifadelerde kendini göstermektedir.

⁴⁶ Yazıcı, “ Edirne Ayaklanması (1908)”, s. 335.

⁴⁷BOA. Y.EE, 14/81.

Bu hadiseden sonra Ruşeni Bey'in ismini "31 Mart Vakası" olarak adlandırılan 13 Nisan 1909'da meydana gelen ayaklanmayı bastırmak üzere Selanik'ten İstanbul'a gönderilen Hareket Ordusu'nda görmekteyiz.⁴⁸

Hareket Ordusu'nda ismine rastladığımız Ruşeni Bey'in Trablusgarp Savaşı esnasında Derne'de bulunduğu dair de bazı işaretler de bulunmaktadır. Bu işaretler Halide Edip Adivar'ın Mor Salkımlı Ev adlı hatıratına dayanmaktadır. Halide Edip Adivar, 'Mor Salkımlı Ev' adlı hatıratında 'Yeni Turan'⁴⁹ romanının yayınlanması üzerine Derne'deki tek makineli tüfek birliğinin altı subayından 'Yeni Turan Zabitleri' diye imzalanmış bir mektup aldığını, mektuptaki ilk imzanın Işıldak'a ait olduğunu ve mektubun kendisinde uyandırdığı büyük tesir sebebiyle Gelibolu seferi esnasında 'Işıldağın Rüyası' diye bir yazı yazdığını kaydetmektedir.⁵⁰ Bu yazı, yazarın "Kubbede Kalan Hoş Sada: Hikâyeler, Mensur Şiirler, Sohbetler" adlı kitabına dâhil edilmiştir.

Halide Edib, Işıldak'ın Türkocağı'nın ilk üyelerinden olduğunu, kendisiyle hiç karşılaşmadığını, son mektubunun, daha doğrusu vasiyetinin Irak'tan geldiğini, şehit olursa, "Yeni Turan"ın on nüshasını on genç subaya dağıtılmasını rica ve vasiyet ettiğini, sonradan Irak'ta şehit olduğunu öğrendiğini yazmaktadır.⁵¹

Prof. Dr. Fethi Gedikli, "Işıldak" isimli bu şahsın Ruşeni Bey olduğunu iddia etmiştir. Gedikliye göre; "*Ruşeni, lisanda sadeleşme cereyanının revaçta olması veya asker bulunması hasebiyle yahut da Teşkilat-ı Mahsusa'daki gizli görevi sebebiyle adını gizlemek istediği için 'aydın, ışıklı, münevver, ziyadar' anlamına gelen Farsça 'Ruşen'den gelen adını Türkçe söylemeye çalışmış ve muhtemelen Türkçede sinyal lambası anlamına pırıldak veya fırıldak gibi kelimeleri örnekseyerek ışıldamak fiilinden 'ışıldak'ı türetmişti. Böylece etrafi aydınlatıcı misyonuna da bir göndermede bulunmuş olmaktadır.*"⁵²

⁴⁸Hüsametdin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, I. Basım, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996, s. 38.

⁴⁹ Yeni Turan, Türk edebiyatının ilk siyasal/ideolojik romanı kabul edilir II. Meşrutiyet döneminde geçen ütopyik bir romandır. "Yeni Turan" adlı idealist bir partinin program ve çalışmaları anlatılır. Yazar, eserinde Türkiye'nin 1930'lu yıllarını tasarlamış ve "adem-i merkezîyet (federasyon)" biçimini savunmuştur. Romanda Türkçülük bilinci vurgulanmış; Türk olmak, kültürel birlik anlayışı ile açıklanmıştır. Romanı yazdığı yıllarda Türk Ocağı'nın çalışmalarına katılan ve Ziya Gökalp ile tanışma fırsatı bulan Halide Edip'in Türkçülük akımı etkisinde yazdığı tek eseridir. Eserde, Ziya Gökalp'in etkisi belirgin biçimde görülür. [Olca ÖnerToy. "Halide Edip'in Yeni Turan'ı ve Ziya Gökalp" Türkoloji Dergisi, c. II, 1(1965), s. 251-258].

⁵⁰ Halide Edip Adivar, Mor Salkımlı Ev, I. Basım, Can Yayınları, İstanbul 2007, s. 201.

⁵¹ Adivar, Mor Salkımlı Ev, s. 201.

⁵²Fethi Gedikli, "Işıldak Mı Fırıldak Mı? Teşkilat-I Mahsusa Mensubu Yüzbaşı Giritli Hasan Ruşeni Bey", Star Gazetesi Açık Görüş, 20 Aralık 2009 Pazar.

Bu iddiaya göre Ruşeni Bey'in Trablusgarp Savaşı'na katılan gönüllü subaylar arasında yer alması gerekmektedir. Ancak TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı Örneğinde böyle bir görevden bahsedilmemiştir. Nevzat Kösoğlu'un çeşitli kaynaklardan yararlanarak hazırladığı Trablusgarp Savaşı'na katılan subay ve sivilleri gösterir listede de Ruşeni Bey'in ismine rastlanmamaktadır⁵³. Mor Salkım'lı Ev'de adı geçen ve Derne'den Halide Edip'e mektup yazan Işıldak isimli zabıt Ruşeni Bey olsa dahi Trablusgarp'taki görevinin çok da uzun süreli olmadığını Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir belgeden anlamaktayız. Bu belgeye göre Ruşeni Bey, 7 Ocak 1911 tarihinde Kars Şehbenderhanesi Kâtipliğine atanmıştır. ⁵⁴Ruşeni Bey'in, Rus işgali altında olan Kars'da görevlendirilmesi, askerlik mesleğinin ilk yıllarından itibaren dahi istihbarat faaliyeti ile iştiğal ettiği fikrini akıllara getirmektedir.

Bu yeni görev Ruşeni Bey tarafından TBMM Tercüme-i Hal Kâğıdı örneğinde mahrem bir vazife olarak nitelenmiştir⁵⁵. Ruşeni Bey, Kars'ta görevini sürdürürken, Ermenice yayımlanan Haraç Gazetesi'nde⁵⁶ çıkan bir habere göre, hakkında Hariciye Nezareti'ne durumun soruşturulmasını isteyen bir yazı ulaşmıştır. Buna belgeye göre Osmanlı sınırından geçmek isteyen Ermeniler, Kâtip Hasan Bey tarafından hakarete uğramaktadırlar.⁵⁷Ruşeni Bey'in, bağımsızlık yanlısı Ermeni hareketlerinin sürdüğü bu dönemde, köken itibari ile Osmanlı'nın kaybedilmiş bir toprak parçası olan Girit doğumlu olması nedeniyle, Ermenilere karşı böyle bir tepki geliştirdiği sonucuna varılabilir.

Her ne kadar Haraç gazetesi tarafından savunulan bu iddia Ruşeni Bey tarafından tekzip edilmişse de Ruşeni Bey'in Kars'taki görevine 9 Nisan 1913'te son verilerek geri çağrılmıştır⁵⁸. Ruşeni Bey'in Ermenilere dair muamelesi dışında, onun Kars'ta geçirdiği günlere dair bir diğer kayıt da kendisinin kaleme aldığı hatıra defterinde bulunmaktadır. Buradaki ifadelerle göre, Kars'ta bulunduğu sırada Ruslar tarafından casuslukla suçlanıp tutuklanmış, ancak kendisi ile ilgili delil bulunamayınca serbest bırakılmıştır. Bu tutuklanmanın tarihi hakkında ise ne hatıra defterinde ne de Osmanlı Arşivi'nde bir kayıt

⁵³ Nevzat Kösoğlu, Şehit Enver Paşa, I. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 105.

⁵⁴BOA.BEO,3844/288240.

⁵⁵ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kağıdı Örneği, no: 862, Bu görev için bu belgede verilen tarih 31 Aralık 1910'dur.

⁵⁶ Haraç (İleri) Gazetesi 1909-1914 yılları arasında Erzurum'da Ermenice yayımlanmış bir gazetedir (Zakarya Mildanoğlu, Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000, Aras Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 102).

⁵⁷Bu belgede adı geçen Hasan Bey, Hasan Ruşeni (Barkın) olmalıdır (17 Nisan 1912) BOA. DH.MTV, 36/17).

⁵⁸BOA.BEO,4162/312133.

bulunmamaktadır⁵⁹. Ruşeni Bey'in Ruslar tarafından tutuklanmasına dair resmi bir kayıt bulunmamasına rağmen, hayatının sonraki dönemlerinde de bir istihbaratçı olarak çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda, Rusların, Ruşeni Bey hakkında şüphe duymuş olmaları ihtimali gerçeklerden uzak görünmemektedir.

Kars'taki görevine son verilen Ruşeni Bey'in askerlik hayatı, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte, Teşkilat-ı Mahsusa mensubu bir subay olarak devam edecektir. Ancak bunun öncesinde 1913 yılında, tıpkı Halide Edip'e Işıldak imzası ile yazılan mektup gibi aynı imzayı taşıyan bir diğer mektuba, Türkçü yayın organı Büyük Duygu'da rastlanmıştır. Fethi Gedikli, "Genç Türk Korkut Kardeşime" başlığı altında yayımlanan bu mektubun da Ruşeni Bey tarafından kaleme alındığı kanaatindedir⁶⁰. Dergide Işıldak'ın Bolayır'da görevli bir zabıt olduğu açıklaması bulunmaktadır. Yayımlanan bu önemli mektup şu satırları ihtiva etmektedir:

"Senin yazuların yarama dokundu. Yüreğim sızladı. Atalarımız ne kadar güçlü kuvvetli ise biz o kadar cılız, onlar ne kadar sağlam düşünceli ise biz o kadar hobba olmuşuz."

"Yazularım sakın sana batmasın. Gül, menekşe ve güzel kız düşünerek tatlı bir sevgi masalı anlatmak isteseydim onu da yapabilirdim. Fakat bugün büyük ve ağır işler karşısındayız. Bize kaşlar çatık olarak iş gerek."

"Her işin başlangıcı güçtür. Senelerden beri derin bir uykuya dalmış iken birdenbire uyanarak çevresini haydutlar sarmış görenler elbette şaşalar... Yalnız... seni; kendini şaşırınlar değil o biçareleri doğru yola getirecek demir elli, geniş alınlı, büyük düşünceli adamlar sırasında görmek isterim."

"İşte benden istediğin öğüt.. Birde sana derim ki: yüreğindeki Türk duygusunu büyüt, arkadaş!"

"Biz artık dilek evladı olduk. Türklük uğrunda ölmek için and içtik. Bu evvelkilerine benzemez. Bu sapa, yalan yanlış değildir. Artık bundan sonrası kolay."

⁵⁹Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. I, s. 7.

⁶⁰Fethi Gedikli, "Işıldak Mı Fırıldak Mı? Teşkilat-I Mahsusa Mensubu Yüzbaşı Giritli Hasan Ruşeni Bey", Star Gazetesi Açık Görüş, 20 Aralık 2009 Pazar.

“Yolda gördüğün ve öteberimize batan, bizi yollardan alıkoymak isteyen dikenlerden hırpalanacak kadar yumuşaksak, artık bizim için Türk diye gezmek günahdır. Biz... Pek büyük işler görmeyi göze aldirmalıyız.”

“Korkut, şimdiye değin atalarımız bütün dünyaya kılıç sallayarak akıttıkları kanla bu kâğıdı kızılaştırırken yüreğimdeki ateşi anlatmış olmak için “ayranı kabarmış Türk’üm” diyeceğim. Bugün yalnız Bulgarlarla çarpıştığımızı düşünenler aldanır. Birlik eden birkaç düşman belli; onları herkes görüyor...”

“Biz asıl içimizde ve Türklüğün uyumaz, hiçbir sır kendilerinden saklanmaz düşmanlarıyla da çarpışıyoruz... Kimler mi? Korkut Türk yüreğindeki saflığı artık seni sevenlere sakla. Ah lâkin onları bil...”

“Ben demedim mi ki: Dileğim yolunda ölmeye and içtim. Artık yüreğim serinleşmiştir. Yolundan beni ölüm bile ayıramayacaktır. Yolda belki yaralanırım. Hırpalanırım. Bunda bir şey yok. Yalnız kafam değişmez, sersemlemez.”

“Bu duygu yeni bir duygu değildir. Ben bunu kanımı yoklayarak buldum! Bu pek eski, dur bakayım... Dört, beş bin yıl evvelki atalarımın bana aka gelmiş bir duygu, bir kan olduğunu anlıyorum. Şimdiye kadar uyandırılmamış, birdenbire alevlenmiş bir kan. Artık korkmayız...”

“Korkut sen buna ne dersin; ben bugün ölürsem gözüm açık kalmayacak çünkü Türklüğümü bilmeyerek öksüz, boynu bükük geçmişini geleceğini bilmeyen ve kendisini piçlik korkusu kemiren bir zavallı değil atalarının Asya aslanlarının mertliğini anlamış hatta onlara bile örnek olmak için hazırlanmağa başlamış ve Türklüğün geleceğini yaratarak dilek uğrunda her vakit ölmeye hazır kan kardaşlarının korkusuz adımlarını tatlı tatlı seyrederek öleceğim. Hayır ölmeyeceğim. Yerimi başka bir Türk’e bırakarak ben o vakit yalnız canımla dileğe çalışacağım. Öldükten sonra da çalışacağım. İyi bil. Herkese anlat (Dileğimiz büyüktür. Ölmedik, ölmeyiz, ölsek de dirileceğiz). Ah Türk zabiti savaştan ürktü dedirtmemek için kendimi zorla tutuyorum.”

“Bize burası değil köyler... Anadolu'muz, Anadolu'muz gerek. Hele bazen çilgınlıklarım, deliliklerim tutar, o zaman ne düşünürüm bilir misin? Bunlarla bu Türklüğümüzü yok etmeye uğraşan düşmanlarla bir tek kalıncaya kadar bütün hepsiyle boğazlaşalım, ölelim, öldürelim.”

Ve o kalan tek Türk tekrar yeni, kuvvetli bir Türk yurdu yaratsın da bütün bunlara Türklerin ağaca benzediğini, budandıkça kuvvetlendiğini göstereyin.”

“Bu ilk yazılarım varsın böyle boş fakat yüreğimizin sızısını söyleyici bağırtılar olsun. Bundan sonra derdimizi adam akıllı söyleşir, anlarız.”

“Ben bugünler kadar Türklere ilaçlı günler bilmiyorum. Düşün Korkut şimdiye kadar gelen adamların dediklerine karşı kulaklarımızı tıkaya tıkaya ötekinin berikinin... Öyle yaydığı zehirler yudum yudum içe içe sersem, zehirlenmiş, budala olduk. Ben bunun en gizli köşelere kadar yavaş yavaş yayıldığını gördüm. En saflarımız bu yolun çıkmaz olduğunu anladı. Sana küçük bir şey anlatayım iyi dinle.”

“Birkaç gün evvel bulunduğumuz büyük odaya şalvarlı, abani sarıklı, yaşlı bir aksakallı, iri kemikli, çektiği zahmetlerle beli bükük bir Türk, Konyalı bir hemşehri girdi.”

“Bize yana yakıla ta Konya'dan biricik çocuğuna bedel vererek askerden almaya geldiğini, evvelce paraları tıkr tıkr saydıysa da şimdiye kadar çocuğunu bırakmadıklarını anlattı. Dedim ki;”

“- Baba niçin oğlunu savaştan kaçıırıyorsun?”

“- Ah oğul dedi, öyle değil. Ben, o, hepimiz memlekete canımız kurban. Yalnız kimsem yok. İşlerimiz yüzüstü kaldı. Oğlanın bir karısı beş çocuğu var. Hem karısı da hasta, ben ihtiyarım, bakamıyorum. Malımız mülkümüz açık kaldı.”

“- Oh merak etme! Seni ben iyi tanırım. Şimdiye kadar parayı, çocuğu veren sensin. Esirgemezsın onu bildim. Otur bakalım. Bir kahvemizi iç. Ben senin oğlunun işini yaparım.”

“- Allah... Allah ömürler versin. Allah diyerek elime sarılacak gibi oldu. Usulca iterek alıkoydum. Dedim ki: öğren artık, cengi öğren. Bana ne için Allah ömürler versin! Diyorsun.”“Ah sen bilseydin onu söylemezdin. Gör işte. Üstümde gördüğün elbise, ayağımdaki uzun sarı kunduralar, mahmuzlar, başımdaki sırmalı kalpak hep senin paranla alınmıştır.”

“İstanbul... İstanbul’dan geçerken sokakta, arabada kurulmuş uzun siyah Frenk sigarasını tellendirmiş, güzel giyinmiş, sen geçerken sana tuhaf tuhaf bakan, üstü başı, iki çift öküz satın alacak kadar pahalı, boynunda bir şey bağlı birçok adamlar gördün değil mi? İşte bunlar da senin ekmeğinle geçiniyor. Bunlar, bunlar çalışmıyor. Bunlar güzel giyinmiş dilencilerdir.”

“- Ben ve benim gibi nankör Türkler sana acımadık. Sen tarlanda buram buram terlerken biz Frenk kızlarıyla buzlu arpa suyu içtik. Dondurma yedik.”

“İhtiyar yumruklarını sıkıyordu.”

“- Of oğlum şimdiye kadar ilk defa bunları işitiyorum. Beni hep azarlıyorlar.”

“- Azarlarlar ya, ne zannediyorsun? Bilsen ki her şeye gücün yeter! Fakat birden bire coşma. Bakma ben pek yanıkım. Böyle söylenirim. Fakat hayır. Artık ayrılanın kabarsın. Ne olursa olsun Türklüğünü göster.”

“Baba! Benim gibi lakırdı söyleyenler size gelirse kovmazsın değil mi? Onları hiç olmazsa karın tokluğuna olsun, yavrularınızı okutmak, belletmek için alıkoyarsınız değil mi? Çünkü öyle adamlar yetişti ki dilek yolunda her şeyi göze aldırıldılar. Onlar hiçbir şeyden korkmadılar ve korkmazlar. Yalnız siz onları ezmeye kalkışmayın. Dilek nedir bilir misin? Senin yükselmen, düşmanlarınının alçalması, daima üstün olmandır. Anladın mı Türk’üm!”

“Artık yüreğimin çarpıntısı beni susturuyordu.”

“İhtiyarın ellerinin gözlerine gittiğini gördüm, o kadar. Kulağımda Allah sizi bize bağışlasın. Kovmak mı? Ah başımızda taşırız dedi. İşte bu kıpırdanma,

bu söz, bu gözyaşı, beni yaşattıyor. Bana “Ben bir Türk’üm cinsim, dileğim uludur dedirtiyor.”

“Demek oluyor ki dilek, Türklük yaşayacak. Ebediyen yaşayacak... Oh ne kadar sevindim.”

“Gözlerini bütün yüreğimle, yüreğimin Türk dileğiyle dolu özüyle o güzel gözlerini öper, sözümü keserim. Kardeşim sen de yaz.”

“Kardaşın Işıldak”⁶¹

Nazım Hikmet Polat, konuyla ilgili bir çalışmasında, bu mektubu, II. Meşrutiyet Dönemi “Milli Edebiyat” çalışmalarından biri olarak görmektedir. Mektupta sade bir dil kullanılmış, mesela mektup yerine “yazı” denmiştir. Polat’a göre mektup, Halkçı unsurlar da taşımaktadır. Işıldak’ın Konyalı bir ihtiyar ile sohbetinden bahsinde Halkçılık kendini açıkça göstermektedir. İhtiyarın söyledikleri halkın sıkıntılarını, Işıldak’ın söyledikleri ise artık halkını aşağılayan değil halkına karşı sorumluluk duygusu taşıyan aydının fikir dünyasını yansıtmaktadır. Bu ifadeler aynı zamanda Türkçülük hareketinin, gerçekleştirmek için kurulan “Halka Doğru” (1914) derneğinin halkçılık ilkesinin yansıması olarak değerlendirilmelidir. Mektup “Milli Romantizm” in de örneklerindedir⁶².

Işıldak ismiyle yazılar kaleme alan bu şahsın Ruşeni Bey olduğuna dair yeterli delil bulunmamaktadır. Ancak şu söylenebilir ki Işıldak’ın Türkçü ve Halkçı yaklaşımları Ruşeni Bey’in fikir dünyasıyla örtüşen noktalar. I. Dünya Savaşı esnasında kendi ismiyle kaleme aldığı “Ruşeni’nin Rüyası” isimli eserde ve aldığı görevlerde yaptığı icraatlarda bu örtüşmeye dair izler bulunmaktadır.

1.2. Teşkilat-ı Mahsusa ve Ruşeni Bey

Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasının önüne geçebilmek amacıyla İttihat-ı Anasır politikasını izleyen İttihat ve Terakki, izlenen bu politikanın çözüm olmayacağını görünce sırasıyla Pan-İslamist ve Pan-Türkist politikalar izlemeye başlamıştır. Bu

⁶¹ Işıldak “Genç Türk Korkut Kardeşime” Büyük Duygu, 4(13 Nisan 1329 /26 Nisan 1913), s. 55-58.

⁶² Nazım Hikmet Polat, “ Işıldak’ın Aydınlığında” Türk Yurdu, XXIX/266 (Ekim 2009), <http://turkyurdu.com.tr/2433/isildak-in-aydinliginda.html> (09.06.2015).

gelişmeler doğrultusunda Kafkaslar ve İran, İttihat ve Terakki için önemli örgütlenme alanları olmuşlardır. Bu coğrafyada Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan bir istihbarat teşkilatı olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.

“Teşkilat-ı Mahsusa” ifadesi öncelikli olarak Trablusgarp Savaşı'nda daha sonra ise Balkan Savaşı'nda gönüllü birlikleri nitelemek amacıyla kullanılmıştır⁶³. 2 Ağustos 1914 'de Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı sonrasında gayri nizami harp yürütmek maksadıyla dönemin Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın öncülüğünde “ teşkilat-ı mahsusa merkez-i umumisi” teşkil edilmiştir⁶⁴. Teşkilât- ı Mahsûsa'nın başkanlık görevinde sırasıyla Süleyman Askerî Bey, Enver Paşa'nın amcası Halil (Kut) Bey, Cevad (Kızanıklı) Bey, Ali (Başhamba) Bey bulunmuşlardır. Mütareke dönemindeki tasfiye sürecinde ise Hüseyin (Tosun) Bey başkanlık görevini yürütmüştür⁶⁵.

1915 yılında Umur-u Şarkıyye Dairesi adını alan Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş amacı ise öncelikli olarak geniş manada İslam âlemini, dar manada ise Osmanlı Devletini batının boyunduruğundan kurtarmaktı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında İslam dünyasını sömürgeci güçlere karşı koruyabilecek tek güç Osmanlı Devleti olarak görülüyordu. Bu dönemde Osmanlı Devleti gibi bağımsız olan Afganistan ve İran haricinde Müslümanların yaşadığı sömürgeleşmemiş bir toprak parçası yoktu. Hilafetin varlığından güç alan ve İslam coğrafyalarında bağımsızlığı hedefleyen bu politikanın başka bir kazanımı daha olacaktı. İtilaf Devletlerinin, Müslümanların sayıca fazla olduğu sömürgelerinde ayaklanmalar çıkarmayı amaçlayan Teşkilatı Mahsusa'nın bu faaliyeti sonucunda, İtilaf Devletleri dünyanın farklı coğrafyalarında yıpratılacak ve böylece

⁶³ Ahmet Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-u Şarkıyye Dairesi) Tarihi Cilt I: 1914-1916, I. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 2-3. Vahdet Keleşyılmaz Teşkilat-ı Mahsusa'nın Balkan Savaşında kurulduğunu, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ise Harbiye Nezareti bünyesine alındığını söylemektedir (Vahdet Keleşyılmaz, “Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal” Türkler, cilt: XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 318). Talat Paşa'nın yaveri olan Arif Cemil Bey'e göre; seferberliğin ilan edildiği günün gecesi İttihat ve Terakki'nin Merkez-i Umumisinde önemli bir toplantı yapılmış ve I. Dünya Savaşı'na katılma kararı verilsin veya verilmesin orduların ileride düşman topraklarındaki hareketlerini kolaylaştırmak için Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurulması kararlaştırılmıştır, (Arif Cemil Denker, Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa, II. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul , s. 9). Bu iddiaya göre 1903-1907 yılları arasında Serez'de İttihat ve Terakki mensuplarınca kurulmuş olan Serez Çetesi Teşkilat-ı Mahsusa'nın çekirdeğini oluşturmuştur (İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s. 45; Atilla Çeliktepe, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 73).

⁶⁴Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 15.

⁶⁵ Keleşyılmaz, “Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal”, s. 316.

Osmanlı Devleti kendi toprak sahası içerisindeki cephelerde de bir rahatlamaya kavuşacaktı⁶⁶. Görüldüğü üzere Teşkilat-ı Mahsusa öncelikli olarak sınır dışı operasyonları örgütlemek üzere teşkil edilmiştir. Elbette imparatorluğun sınırları dâhilinde yıkıcı ve bölücü faaliyetlerin önüne geçmek, ayrılıkçı grupların düşman ile iş birliğini önlemek de teşkilatın diğer hedefleriydi.

Panislamizm (İslam Birliği) kavramıyla temellendirebileceğimiz sınır dışı operasyonların belirlenmesinde Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Alman İmparatorluğu'nun da payı büyüktür. Almanya'ya göre İslam birliği politikası ve cihad çağrısı, İngiliz ve Fransız sömürgelerinde yaşayan Müslümanlar üzerinde etkili olacak böylece öncelikli olarak savaş hazırlıkları için zaman kazanılacaktı⁶⁷. Tabi ki bu faaliyetten elde edilen fayda yalnızca zaman kazanımıyla sınırlı kalmayacaktı. Almanya, Cihad-ı Ekber ilan ettirmek suretiyle Halife'nin manevî otoritesi ile tesirde bulunulabilecek, her millete mensup Müslüman gönüllülerin Türk ve Alman subayları tarafından kumanda edilmesiyle Afganistan üzerinde Hindistan yolu açılmış olacaktı. Panislamizm politikası Asya topraklarında hedefine bu şekilde ulaşırken, Nil Vadisi yoluyla Habeşistan Müslümanlarına varılmak suretiyle Doğu Afrika Almanya'sına da yardım edilmiş olunacaktı. Böylece Osmanlı Devleti askerî sahada yapacağı katkıdan çok daha fazlasını siyasî-dinî alanda icra etmiş olacaktı⁶⁸. Bu hedefler büyük çoğunluğu sömürgelerde yaşayan Müslüman kitlenin, sömürgeci güçlere karşı ayaklandırılması ile hayat bulabilecekti.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın hedefleri bu şekilde izah edilirken, bu örgütlenmenin oluşumunda İttihatçılar arasındaki çekişmenin payı olduğu da öne sürülen iddialar arasındadır. Bu iddiaya göre Teşkilat-ı Mahsusa İttihat ve Terakki'nin askeri ve siyasi kanadı arasındaki çekişmeden doğmuştur. Buna göre Enver ve Talat Paşalar arasındaki rekabet teşkilatın kurulması sonucunu ortaya çıkarmış⁶⁹ ve bir görüşe göre, Teşkilat-ı Mahsusa, Enver Paşa'nın gizli istihbarat servisi olarak çalışmıştır⁷⁰. Erik Jan Zürcher de Teşkilat-ı Mahsusa'nın Enver Paşa'nın denetiminde bir birim olduğunu savunmakla beraber, bu

⁶⁶ Çeliktepe, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu, s. 76-79.

⁶⁷ Çeliktepe, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu, s. 49-50.

⁶⁸ Metin Hülagü, "Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)" Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c. II, s. 557-558.

⁶⁹ Çeliktepe, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu, s. 79.

⁷⁰ Orhan Koloğlu, Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa'ya, Kırmızıkeçi Yayınları, İstanbul 2013, s. 102.

yapının Bahattin Şakir komutasında ve Talat Paşa denetiminde bir biriminin bulunduğunu ifade etmektedir. Zürcher, Teşkilat-ı Mahsusa'nın sınır dışı faaliyetlerini görmezden gelerek yalnızca İmparatorluğun etnik olarak arındırılması faaliyetinde bulunduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısı özellikle Ermeni Meselesi kaynaklı ve Ermeni tarafının iddialarını kanıtlamaya yönelik bir çabanın parçasıdır⁷¹.

15 Kasım 1918'de Harbiye Nezareti tarafından lağvedilen Teşkilat-ı Mahsusa'nın Tercüme ve Telif Şubesi 15 bölümden oluşmaktaydı. Siyonizm ile şu coğrafyaları kapsıyordu;

- Mağrib-i Aksa (Fas)
- Cezayir
- Tunus
- Trablusgarp
- Mısır
- İran
- Belucistan
- Hindistan
- Afganistan
- Buhara
- Hive
- Güney Kafkasya
- Kuzey Kafkasya
- Kırım⁷²

Ahmet Tetik ve Mustafa Balcıoğlu'nun Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi'nden temin edilen bir belgeye dayandırarak yayınladıkları bu bilgilerin dışında, Tarık Zafer Tunaya, ilk duruşması 27 Nisan 1919'da Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi'nde yapılan yargılamalar sırasında kullanılan ifadelere dayandırarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın İstanbul merkez örgütünün dört şubeden oluştuğunu

⁷¹ Polat Safi, *The Ottoman Special Organization- Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assesment With Particular Reference To Its Operations Aganist British Occupied Egypt (1914-1916)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2006, s. 8-9.

⁷² Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 18,22-23; Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Asil Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Ankara 2004, s. 4-7.

söylemektedir. Buna göre örgüt; Rumeli, Kafkasya, Afrika ve Vilayat-ı Şarkiye masalarından oluşmaktaydı.⁷³

Tunaya, bahsettiği bu örgütlenme yapısında yer alan Vilayat-ı Şarkiye masasının başında, Dr. Bahaeddin Şakir ve Ruşeni Bey'lerin bulunduğunu ifade etmektedir.⁷⁴ Arif Cemil, Bahaeddin Şakir'in bu görevi almasını şu şekilde anlatır:

“Kâtib-i mesullerin Erzincan 'a hareket etmeleri hakkında İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi 'nin verdiği karardan sonra Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir 'i nezdine çağırarak ona Erzurum 'a gitmesini teklif etmiş ve demişti ki:”

“-Umumi harbe belki biz de katılacağız. Erzurum bir serhattır. Sen Edirne 'de kuşatma gördün, tecrüben vardır. Harbe girersek sen Erzurum Valiliğini üstleneceksin. O vakte kadar da Erzurum 'da Teşkilat-ı Mahsusa görevini düzenlemekle meşgul olursun. Bu görevler Rusların Kafkasya'daki askeri hareketlerini tahkik etmek, İslam unsurlar arasında teşkilat kurmak ve harp halinde bunlardan istifade etmektir.”⁷⁵

Talat Paşa'nın Erzurum'a gitmeleri için görevlendirdiği bu heyetten başka İttihat ve Terakki'nin katib-i mesullerinden oluşan ve Enver Paşa'nın görevlendirdiği bir başka heyet de önce Erzincan sonrasında da Trabzon'a gönderilmiştir. Bu heyet Trabzon'da eski İstanbul kâtib-i mesullerinden Nail Bey ve İstanbul merkez-i umumisi Rıza Bey'lerle teşrik-i mesai yapmaya başlamıştır. Trabzon ve Erzurum Heyetleri başlangıçta birbirlerinden habersizdirler.⁷⁶

Bahaeddin Şakir Bey'in başında olduğu heyette, Ömer Naci Bey ve Ruşeni Bey de bulunuyorlardı. Yirmi kişiden oluşan bu heyet Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından

⁷³ Tark Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, c. III, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 342.

⁷⁴ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, c. III, s. 342.

⁷⁵ Arif Cemil, Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa, s.18.

⁷⁶ Arif Cemil, Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa, s.13-18.

birkaç gün sonra İstanbul'dan hareket ederek Ereğli- Niğde-Kayseri-Sivas-Erzincan yolu ile Erzurum'a ulaşmıştır.⁷⁷

Ancak Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belge bu görevlendirmenin öncesinde Ruşeni Bey'in istihbarat adına bazı çalışmalar yaptığına dair bir kanaat uyandırmaktadır. Bu arşiv belgesi 3 Ocak 1914'te yani henüz Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce, Ruşeni Bey'in kılık değiştirerek Bağdat'a gittiğini göstermektedir. Bağdat Polis Müdüriyeti'nden Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne yazılan şifrede Erkan-ı Harp kolağalarından Ruşeni Bey ve arkadaşı Baha Bey'in 'İranlı din adamı kıyafetiyle' İran'dan Bağdat'a geldikleri ve bu hallerinin ilgi çekici olmasından dolayı haklarında şüphe edilip edilmediğinin bildirilmesi istenmiştir⁷⁸. Ruşeni Bey ve Baha Bey'in İranlı din adamı kılığına bürünmeleri bir istihbarat faaliyeti yürüttükleri işaret etmektedir. Bu belgede adı geçen Baha Bey'in kim olduğu ise netlik kazanmamıştır. Ancak hem Fethi Tevetoğlu'nun ifadelerinden hem de arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre 1914 tarihinde Bağdat'ta olan Baha isimli şahsın Baha Sait⁷⁹ olduğu söylenebilir⁸⁰. Bu belgede ifade edildiği üzere Ruşeni Bey'in kimliğini gizleyerek görevini icra etmesi onun istihbaratçı olarak görevlendirildiğinin açık kanıtıdır.

Ruşeni Bey,1932 yılına ait TBMM Tercüme-i Hal Kağıdı örneğinde 4 Eylül 1913 – 14 Eylül 1914 tarihleri arasında, lisan öğrenmek amacıyla Avrupa, Rusya ve İran'da

⁷⁷ Alaattin Uca, İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2009, s.239; M.R, "İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi: Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü?" Akşam, 2 Şubat 1934, s. 4.

⁷⁸BOA.DHUMEMN, 44/14.

⁷⁹Baha Sait Bey, 1882 yılında Çanakkale'nin Biga ilçesinde doğmuş; aslen Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etmiş olan Dağıstanlı bir Türk ailesinin oğludur. İlk ve orta öğrenimini âlim bir zat olan babasından alan ve Biga'daki okullarda tamamlayan Baha Sait, yükseköğrenimini Harp Okulu'nda ve Harp Akademisi'nde tamamlayıp buradan 1906 yılında mezun olmuştur. Bu sırada kurmay yüzbaşısıdır. Ancak kısa bir süre sonra ordudan emekliye ayrılmıştır. Bir süre Kahire'de kaldıktan sonra II. Meşrutiyet'in ilanı ile yurda dönen Baha Said Bey bir süre ticaretle uğraşmış, 1914-1915 yıllarında Talat Paşa'nın talimatıyla Tiflis'teki Ahund'dan yardım sağlamak amacıyla İran'a gönderilmiştir. Milli Mücadele yıllarında Karakol Cemiyeti'nin kurucularından olan Baha Said Bey, Polatlı'ya yaklaşan Yunan saldırısına karşı halkın paniğe kapılmasını önlemek ve direnişini sağlamak üzere Mustafa Kemal Paşa tarafından vazifelendirilmiş, Anadolu'da dolaşarak halka öğütler vermiş ve Milli Mücadele'ye desteğin artmasına yardımcı olmuştur. 1939 yılında vefat eden Baha Said Bey, Alevi-Bektaşî zümreleri üzerine yaptığı incelemelerle tanınmaktadır. [http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-16/milli-mucadele-kahramanlarindan-baha-sait-bey-biga-1882-istanbul-16-ekim-1939 (09.11.2015)].

⁸⁰[http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-16/milli-mucadele-kahramanlarindan-baha-sait-bey-biga-1882-istanbul-16-ekim-1939, (09.11.2015 , 809.11.2015)] ; BOA. DH.ŞFR. 39/165.

bulduğunu ifade etmektedir⁸¹. Bu tarih aralığı Ruşeni Bey'in Bağdat'a gittiği dönemi de kapsamaktadır.

Ruşeni Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'ya girişi ve görevlendirilmesi ile ilgili olarak ise, Emekli Sicil Dosyası'nda bulunan 1931 tarihli dilekçede, 1 Ağustos 1914 tarihini işaret etmiş ve vazifelendirilmesini şu şekilde ifade etmiştir:

“ Seferberlikten bir gün evvel Dahiliye Nazırı merhum Talat Bey'in daveti ile Nuruosmaniye Kulübünde⁸² halen cümlesi vefat etmiş bulunan bazı zevat hazır olduğu halde Ömer Naci Bey ile beraber İran'dan Kafkasa geçmek ve Rusların gerisinde siyasi bir inkılap hazırlamak vazifesi ile siyaseten tavzif edildim. Van'a muvasalatımızda ehyevm berhayat olan Van Valisi ve sabık Erzurum mebusu Tahsin Bey ve İzmir'de çiftlik işleri ile meşgul Enver Paşa'nın sabık eniştesi o zamanki Hakkâri mutasarrıfı Cevdet Bey ve halen Büyük Millet Meclisi Reisi ve o zaman Van Jandarma Kumandanı Kazım Paşa Hazretleri ile tevhid-i mesai ederek seyahatimin ve beraber alacağım arkadaşların ihzarı için bir ay kadar Van'da kaldım...”⁸³

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Ruşeni Bey seferberlikten bir gün evvel yani 1 Ağustos 1914 tarihinde vazifelendirilmiştir. Bu tarih, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Divan-ı Harbi Örfi Zabıt Ceridelerine dayandırılarak verilen kuruluş tarihiyle örtüşmektedir⁸⁴. Ancak bu görevlendirmenin öncesinde Ruşeni Bey'in kendi ifadesi ile dil öğrenmek amacıyla bu vazife için bir hazırlık evresinden geçtiğini söylenebilir. Elbette, Ruşeni Bey'in şahsından yola çıkılarak, çıkması muhtemel olan savaş öncesi, her ne kadar kurumsal bir yapıdan bahsedecek kadar yeterli delilimiz olmasa da, Osmanlı Devleti'nin istihbari görevler amacıyla başladıkları hazırlıkların 1 Ağustos 1914 tarihinden aylar önce başladığı sonucuna da ulaşılabilir.

Van Valisi Tahsin Bey'in bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran üzerinde tasarlanan hareketi için aşiretler açısından ümit var bir atmosfer mevcuttur.

⁸¹ TBMM Arşivi, TBMM Azasının Tercüme-i Hâl Kâğıdı Örneği, no: 862.

⁸² Nuruosmaniye Kulübü olarak isimlendirilen mekân, İttihat ve Terakki Partisi'nin parti binasıdır. Teşkilat-ı Mahsusa'nın merkezi de Nuruosmaniye Kulübüdür. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. III, s.341.

⁸³ Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası , Aynı Dilekçe, Cumhuriyet Arşivi, Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, BCA BMGMK, 0 30 10/47 301 8.

⁸⁴ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 15.

Dr. Bahaeddin Şakir, İttihat ve Terakki'nin katib-i umumisi olan Midhat Şükrü (Bleda) ve Harbiye Nazırı ve Başkomutan vekili Enver Paşa'yı bu yönde bilgilendirmiştir. Dr. Bahaeddin Şakir'in arz ettiği bilgilere göre Türkler tarafından oluşturulan çetelerin İran sınırına tecavüzleri noktasında İran makamlarına güvence verilmeli ve bu saldırıların İran lehine olduğu da anlatılmalıdır. Ayrıca Kerbela'da bulunan büyük imamlardan da Rusya aleyhine fetvalar alınmalıdır.⁸⁵Böylece İran ile ortak payda olan din birliğinden yararlanılarak siyasi ve askeri amaçlar için kazanım elde edilebilecekti.

Teşkilat-ı Mahsusa bu heyetin çalışmaları neticesinde İran'ın Osmanlı Devletinin yanında olması ile Rusya'ya karşı önemli bir avantaj elde edilmesi planlanıyordu. Bu amaçla vazifelenen Ömer Naci Bey ve heyeti 26 Ağustos 1914'de gerekli teçhizat ile Erzurum'dan Van'a doğru, 29 Ağustos 1914'te de İran'a doğru yola çıkarılmıştır.⁸⁶Ancak bu heyet içinde yer alan Ruşeni Bey Van'da çok uzun süre durmayacak 29 Kasım 1914'de Van'dan ayrılacaktır.⁸⁷

Bu bilgiler ışığında, ilk olarak Trablusgarb Savaşı'nda bahsi geçen Teşkilat-ı Mahsusa'nın, hüviyetini tam anlamıyla Birinci Dünya Savaşı'nda kazandığı söylenilebilir. Teşkilatın öncelikli amacı İslam Birliğini oluşturarak İtilaf Devletleri bünyesindeki sömürge konumundaki Müslümanları uyandırmak, onların ayaklanmalarını sağlamaktır. Böylece savaşılan devletler kendi içlerinde yıpranacak ayrıca Osmanlı da kendi toprakları üzerindeki cephelerde bir nebze rahatlamış olacaktır. Kendi döneminin idealist ve maceraperest bir subay örneği olan Ruşeni Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa'da görevlendirilmiş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Balkan faciası sonrası yüzünü özellikle doğuya yani İran ve Afganistan gibi Müslüman coğrafyaya çeviren Teşkilat-ı Mahsusa, Ruşeni Bey'in de içinde bulunduğu bir heyeti Van'a göndererek İran'a yakın bu bölgede istihbari çalışmaları başlatmıştır.

1.3. Ruşeni Bey'in Bağdat'a Gidişi

Ruşeni Bey Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde görevli olarak bulunduğu Van'dan ayrılışına Emekli Sandığı sicil dosyasında bulunan ve emeklilik haklarını kazanmak amacı ile

⁸⁵ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 270-271.

⁸⁶ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 270-271.

⁸⁷ BOA. DH.ŞFR. 451/34.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı görevlerden bahsettiği dilekçede, Çerkes Ethem⁸⁸ ve Çerkes Reşid⁸⁹ ile çalışmak istememesini gerekçe göstermiştir⁹⁰. Ruşeni Bey, yine bu dilekçede Van'a vardıklarında Van Valisi, Erzurum Eski Mebusu, Tahsin (Uzer) Bey⁹¹ ve Enver Paşa'nın sabık eniştesi o zaman Hakkâri Mutasarrıfı Cevdet Bey⁹² ve o tarihte Van Jandarma Komutanı olan Kazım Paşa⁹³ ile tevhidî mesai ettiğini ve bir ay Van'da kaldığını ifade etmiştir. Bu arada İstanbul'dan Çerkes Ethem ve Çerkes Reşit de onlara katılmıştır. Bu aşamadan sonra Cevdet Bey'in planı ile Çerkesler ve Kürt Şekkat⁹⁴ aşireti

⁸⁸Kafkasya'dan gelip Anadolu'ya yerleşen Çerkes boylarından Şapsığ oymağına mensuptur. Babası Bandırma ile Mihaliç arasındaki Emreköy'de ziraat ve değirmencilikle uğraşan Ali Bey'dir. Doğum tarihi kaynaklarda 1884 ve 1886 olarak gösterilmekte olup Ali Bey'in beş oğlundan en küçüğüdür. Bir dönem Teşkilat-ı Mahsusa'da görev yapmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde önce hizmetleriyle sonra ise muhalif hareketiyle tanınmıştır. 9 Mayıs 1921'de giyaben idama mahkum edilmiş 1949'da Ürdün'de vefat etmiştir (Zekeriya Kurşun, "Çerkes Ethem"; Diyanet İşleri Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. VIII, İstanbul 1993, s. 275-276).

⁸⁹ Çerkes Ethem'in kardeşidir. TBMM'nin I. Döneminde Saruhan (Manisa) milletvekilliği yaptı. Kardeşi ile birlikte, düzenli ordunun kurulmasına karşı çıktı. Çerkes Ethem ile birlikte Yunanlılara sığındı. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından idama mahkum edildi. Yüzellilikler listesine alındı ve yurt dışına çıkarıldı[<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,82659/cerkez-resit-bey-1877---1951.html> (09 Aralık 2015)].

⁹⁰ Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası , Aynı Dilekçe Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, BCA BMGMK, Katalog Numarası: 0 30 10/47 301 8.

⁹¹ 3 Ekim 1914'de Erzurum valiliği görevine atanmıştır. Ruşeni Bey Van'a vardığında Van'da valilik görevini sürdürmektedir. www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/Ermeniler_ve_Van.doc(09 Aralık 2015).

⁹² Van Valisi Tahir Paşa'nın oğlu ve Enver Paşa'nın eniştesi olan Cevdet(Belbey) Bey, Van Valiliğine 11 Aralık 1914'de asaleten atanmıştır. www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/Ermeniler_ve_Van.doc (09 Aralık 2015).

⁹³ Kâzım Özalp Köprülü'de (Yugoslavya) 1880 yılında doğdu. Askerlik mesleğine girdi ve 1905'de Kurmay subayı olarak ordu saflarına katıldı. Çeşitli askeri görevlerde bulundu. Balkan çetecileriyle çarpıştı. 31 Mart ayaklanmasını (13 Nisan 1909) bastıran Hareket Ordusunda çalıştı. 1911 yılına kadar Balkanlarda çetecilerle uğraşmayı sürdürdü. Balkan savaşlarının hemen bütün cephelerinde çarpıştı. Birinci Dünya Savaşında sürekli olarak Doğu Anadolu'da bulundu ve büyük başarılar kazandı.1917'de 37. Kafkas Tümeni komutanlığına getirildi. Trabzon ile Batum'u Ruslardan geri aldı. Yunanlıların İzmir'i işgalleri sırasında izinli olarak orada bulunuyordu, İşgal üzerine gizlice Balıkesir'e giderek 61. Tümen komutanlığını üzerine aldı. Kurtuluş savaşını başlatan ilk askerlerdendir. Bu hareketlerinden dolayı İstanbul Hükümetince askerlikten çıkarıldı ve idama mahkum edildi. Kâzım Özalp Balıkesir ve yöresinde Kuvay-ı Milliye örgütünü kurdu. TBMM'ne Balıkesir milletvekili olarak katıldı. Milletvekilliği sırasında Batı Anadolu'da çeşitli cephelerde komutanlık yaptı. Sakarya Savaşı'ndaki başarıları nedeniyle rütbesi generalliğe yükseltildi ve Milli Savunma Bakanlığına getirildi. Büyük taarruzdan sonra orgeneralliğe yükseldi. İkinci TBMM'ne de seçildi ve Ali Fethi Bey'in 22 Kasım 1924'te başbakanlığa getirilmesi üzerine 26 Kasım 1924'te TBMM başkanlığına seçildi. 1 Mart 1935'te VII. İnönü Hükümetinde tekrar Milli Savunma Bakanı oluncaya kadar TBMM başkanlığını sürdürdü. 1943'te Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu başkanlığına getirildi. 1950'de Van Milletvekili seçildi. 1954'te siyasetten çekildi. 1968'de Ankara'da vefat etti[https://www.tbmm.gov.tr/biyog/tbmm_03.htm (09 Aralık 2015)].

⁹⁴ Ruşeni Bey'in Emekli Sandığı Sicil Dosyasında bulunan dilekçede Şekkek olarak zikredilen Şikak aşireti ,Salmas (Selmas) ve Rumiye (Urmiye)'nin batısında. Osmanlı topraklarına civar Somay ve Brâdesto dağlık bölgelerinde bulunuyordu. Şikaklar Tergavar (Tergever) ve Deşt-i Bil (Deştabel) bölgelerindeki İran'a ait toprakları yaylak olarak kullanıyor, kışları ise Salmas ve Kumiye ovalarına iniyorlardı (Fatih Ünal, "Şikak Aşireti Reisi ve Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 44, (2008), s. 170).

ile birlikte Rumye⁹⁵'ye bir taarruz yapılmıştır. Ruşeni Bey'e göre bu taarruz Rus ordusunun vakitsiz bir müdahalesine sebep olmuştur. Yine Ruşeni Bey'in ifadesine göre, İran'a geçtiği bir sırada, Van Valiliğine tayin edilmiş olan Cevdet Bey, Dahiliye Nazırı'nın bir şifresini İran'a gelerek kendisine bizzat takdim etmiştir. Bu şifrede Ruşeni Bey'den arkadaşlarının yarısını Çerkeslere vermesi ve çetecilik etmesi, Van'da teşekkül edecek olan üç kişilik heyet-i merkeziyyeye tabi olması istenmektedir. Bu sırada görevi bırakan Ruşeni Bey, Çerkeslerin İran'daki faaliyetlerinden rahatsız olduğunu ifade etmektedir⁹⁶.

Ruşeni Bey'in görev yerini terk etmesine neden olan bu gerekçeler, ispatlanmaya muhtaç iddialardır. Ruşeni Bey'in anlattığına göre Van'dan İran'a giden Teşkilat-ı Mahsusa heyeti başarısız olmuştur. Aslında Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğu vilayetlerindeki yapılanmasında bazı sorunlar olduğu, başta bu teşkilatın başkanı olmak üzere bu yapıda yer alan yöneticiler tarafından da fark edilmiştir.

Öncelikle, bahsedildiği üzere Erzurum ve Trabzon merkezli olarak Vilayat-ı Şarkiyye'de oluşturulan teşkilatın amacı gayri nizami harp usullerine göre hareket edecek birlikleri oluşturmaktır. Bu amaçla Erzurum'da bulunan Dr. Bahaeddin Şakir ve Trabzon'da bulunan Rıza ve Naili Beyler arasında bir uyuşmazlık söz konusudur. Ayrıca Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanı Binbaşı Süleyman Askeri de Dr. Bahaeddin Şakir'in gayri nizami harp için kurulan birliklerle düzenli ordunun yapacağı görevleri üstlenmesini eleştirmiş ve bu konuda Dr. Bahaeddin Şakir'i uyarılmış, yağma ve talanın da programlarında olmadığını belirtmiştir. Dr. Bahaeddin Şakir ise Talat Bey'e gönderdiği bir yazıda heyetin başarılı olmasının mümkün olmadığını ve sorunları halletmek maksadıyla İstanbul'a gelmek istediğini ifade etmiş ve kendisinin yerine bir atama yapılmasını istemiştir⁹⁷. Süleyman Askeri ise İran Sefer Kuvveti'nin hangi isimlerden oluşturulduğunun bildirilmesini, Bahaeddin Şakir'den istemiştir. Bahaeddin Şakir, Çerkes Reşid, Ruşeni Bey, Emir Haşmet ve Reşad Bey isimleri bildirirken aynı zamanda bu merkezin uyum içinde çalışmasını sağlamak için otoriter bir kişinin bulunması gerektiğini de belirtmiştir. Bir diğer yazışmada Bahaeddin Şakir, doğudaki yapılanmanın Narman-Yusufeli Bölgesi,

⁹⁵ Dilekçede Rumye olarak ifade edilen yer İran'da bulunan Urumiye şehri olmalıdır (Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006, s. 503).

⁹⁶ Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası ;Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, BCA BMGMK, Katalog Numarası: 0 30 10/47 301 8.

⁹⁷ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 289,292.

Kötek Bölgesi, Karakilise ve Beyazid Bölgesi ve İran Bölgesi olarak dört bölgeye ayrıldığını ve başında Ömer Naci'nin bulunduğu İran Bölgesi kuvvetlerinin düzenli ordu mensubu askerler ve aşiret kuvvetleri ve bazı İranlılardan müteşekkil olduğunu bildirmiştir⁹⁸. Görüldüğü üzere Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğuda teşkilatlandırılması esnasında dahi görüş farklılıkları mevcuttur ve bu teşkilatlandırma sıcak çatışmanın çok da uzakta olmadığı bir tarihte yapılmaktadır.

Bir süre sonra 12 Ekim 1914'de Teşkilat-ı Mahsusa'nın doğudaki yapılanmasında Süleyman Askeri'nin talebi doğrultusunda bir değişikliğe gidilmiştir. *Kafkas İhtilal Cemiyeti* adını taşıyan bu yeni yapılanmaya göre Erzurum'da bir genel merkez Van ve Trabzon'da ise bir bölge yönetim kurulu oluşturulmuştur⁹⁹. Erzurum'da olan genel merkez Dr. Bahaeddin Şakir, Erzurum Valisi Tahsin Bey ve Filibeli Hilmi Beylerden oluşacaktı. Trabzon idare heyetinde ise Rıza Bey, Naili Bey ve bir kişi daha bulunacaktır. Van bölge idare heyeti ise Cevdet Bey, Jandarma Komutanı Kazım Bey ve Muhittin Bey'den meydana gelmekteydi¹⁰⁰. Böylece görev tanımları ve sınırları çizilerek kordinasyon noktasındaki eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Ruşeni Bey'in Emeklilik haklarını kazanmak amacı ile resmi makamlara verdiği dilekçesinde bahsi geçen, Van'da teşekkül edecek olan üç kişilik heyet-i merkeziyyeye, Kafkas İhtilal Cemiyeti'nin idare heyeti, Ruşeni Bey'i Van'dan ayrıldıktan sonra bu teşekkülde yer alması için davet eden kişi de yine bu idare heyetinde bulunan Cevdet (Belbey) Bey olmalıdır.

Kafkas İhtilal Cemiyeti'nin yapısı, Dr. Bahaeddin Şakir, Hilmi, Rıza ve Kemâl Beylerin Bayburt'ta yaptıkları görüşmede hazırlanan nizamnamesi ile belirlenmiştir. Tam anlamı ile gayri nizami harp birliklerinden oluşan bu cemiyet, adından da anlaşılacağı üzere Kafkas coğrafyasında, Rusya tehlikesine karşı oluşturulmuştur. Cemiyetin üyeleri görevlerini yerine getirmediği takdirde idam cezası ile cezalandırılacaklardı¹⁰¹. Ancak teşkilatlandırmaya ve disiplinin sağlanmasına yönelik hükümler başarının sağlanması için yeterli olmamıştır.

⁹⁸ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 294.

⁹⁹ İsmail Akbal, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, Trabzon, Serander Yayıncılık, 2008, s.51; Vahdet Keleşyılmaz, "Kafkas Harekâtının Perde Arkası", OTAM Dergisi, 11(2000), s. 285.

¹⁰⁰ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 295.

¹⁰¹ Arif Cemil, Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa, s. 28- 31.

Kafkas İhtilal Cemiyeti'nin Van Bölgesi sorumluluk alanında olan İran seferi, istenilen sonuca ulaşmamıştır. Her ne kadar Ömer Naci'nin başında bulunduğu İran heyeti, Rusların sınıra yaklaşmasını engellese de bir ileri harekât başlatamamıştır. Bahaeddin Şakir, Tahsin Bey'den aldığı raporlara göre bu başarısızlığı iki nedene bağlamaktadır. Bunlardan ilki otorite sahibi bir reisin bulunmamasıdır. Diğer neden ise cephanedeki sıkıntıdır. Bu sırada bölgede yaşanan en önemli sorun Rusların, Simko Aşireti ve Nasturileri silahlandırarak Müslüman köylerinde katliam yaptırılmalarıdır¹⁰².

İlerleyen günlerde Van Bölgesinde sınır boylarında yaşanan küçük çaplı çarpışmalara hudut birliklerinin de katılmak zorunda kalması ve çetelerin muharebeye mecbur bırakılması zamanından önce harbin başlaması riskini ortaya çıkarmıştır. Tüm bu sorunlara ilaveten Dr. Bahaeddin Şakir ve Süleyman Askeri arasında bölgedeki Kafkas İhtilal Cemiyeti birliklerinin nasıl hareket edecekleri konusunda fikir birliğine varılamamaktadır. Dr. Bahaeddin Şakir, Talat Paşa'ya bölgedeki birliklerin silah kullanmalarının uygun olup olmayacağını sorması üzerine Süleyman Askeri bölgedeki kuvvetlerin nasıl hareket edeceğini izah etmiştir. Askeriye göre bu kuvvetlerin iki görevi vardır. Bunlardan ilki Kafkasya'da tam bir sükûnetle ihtilal teşkilatını hayata geçirmek, ikincisi ise İran'daki aşiretlerden faydalanarak ayaklanma çıkartmaktır. Her iki görev içinde silah kullanmaya gerek yoktur¹⁰³. Süleyman Askeri, sıcak çatışmaya geçmenin faydalı olmayacağı kanaatinde. Nitekim ilerleyen günlerde yaşanan hadiseler onun bu kanaatinin doğru olduğunu gösterecektir.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey'in görev yerini terk etmesinin gerekçesi olarak ifade ettiği gibi aşiretlerle birlikte hareket eden Teşkilat-ı Mahsusa birliklerinin faaliyetleri, Rusların erken müdahalesine neden olmuştur. Bunun yanında Ruşeni Bey'in ifadelerinde dikkati çeken bir diğer husus, Çerkes Reşid ve Çerkes Ethem'in bu harekete dahil olmasının başarısızlığın nedenleri arasında gösterilmesidir.

Çerkes Reşid, Ruşeni Bey'in ayrılmasından sonra süvari çetesinin idaresine memur edilmiştir. Osmanlı Arşivi kayıtlarına bakıldığında, Çerkes Reşid bu birimdeki görevinde bazı suiistimaller yapmıştır. 27 Mart 1915 tarihine ait olan bir belgede Van Valisi Cevdet Bey'in verdiği bilgiye göre, Reşit Bey ve arkadaşı olan Kafkasyalı İbrahim Ağa

¹⁰² Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 299-300.

¹⁰³ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 304-305.

Urumiye’de bulunan zengin Nasturiler ve İran hanedanından bazı şahıslardan mühim bir meblağ almaya teşebbüs etmiş ise de Ömer Naci Bey, Reşad Bey ve Nuri Bey’in muhalefeti buna engel olmuştur¹⁰⁴. Bu belgedeki ifadelerden de anlaşıldığı üzere Teşkilat-ı Mahsusa içinde teşkilatın hedeflerine aykırı hareket eden isimler vardır ve bu isimler bölge halkı üzerinde olumsuz tesirler yaratacak hareketlerde bulunmaktadırlar.

Tüm bu bilgiler, Teşkilat-ı Mahsusa’nın İran ve Kafkasya üzerinde düşünülen hedeflerini gerçekleştirme amacıyla ortaya konulan yapılanmada ciddi sıkıntılar olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Ruşeni Bey, tüm bu süreç bittikten sonra 1931 yılında emeklilik haklarını kazanmak amacı ile resmi makamlara bir dilekçe sunmuş ve bu dilekçede de görev yerini terk etmesinin gerekçesini belirtmiştir. Ruşeni Bey, mesai arkadaşları ile anlaşamamasını gerekçe göstermiştir. Oysa ki, süreç devam ederken henüz net olarak görev aldığı birimin başarısız olduğu söylenemezdi. Teşkilat-ı Mahsusa’ya dair Askeri Tarih Arşivi belgelerine göre ise Ruşeni Bey, korkaklığından dolayı İran sefer heyeti görevinden alınmıştır. Bu kararı veren Süleyman Askeri Bey’dir. Ekim 1914 tarihli olan bu kararda Süleyman Askeri, Bahaeddin Şakir’den Ruşeni Bey’in yerine uygun birinin atanmasını istemiştir. Bu isteğini dile getirirken sert ifadeler kullanarak, “ *Ruşeni Bey’in cebaneti yüzünden hareket-i umumiyenin müteessir olduğu tahakkuk ediyorsa bu muamele ceza-yı kafi sayılmaz. Nizamname vechile ve komitece icabına bakınız. Bu noktada tereddüt, bais-i felaket olacak emsali çoğaltılabilir*” demektedir¹⁰⁵. Resmi kayıtlara bakıldığında, Ruşeni Bey, verilen emirleri yerine getirmemiş ve görev yerini terk ederek emir komuta zincirinin dışına çıkmıştır. Onun bu itaatsiz tavrı ise orduda disiplinsizliğin önüne geçmek adına sert bir şekilde cezalandırılmak istenmiştir.

Ruşeni Bey, görevden alınmasından sonra 29 Kasım 1914’de görevini Reşit Bey’e bırakıp, Bağdat’ta İran’a dâhil olarak çalışacağını Ömer Naci Bey’e bildirerek görev yerini terk etmiştir¹⁰⁶. Görünen o ki, Ruşeni Bey kendisi için düşünülen cezanın farkındadır. Bu cezadan kaçmak için de Bağdat’a gitmiştir.

¹⁰⁴ BOA. DHŞFR. 466/51, BOA. DHŞFR.451/34.

¹⁰⁵ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa,s.305.

¹⁰⁶BOA. DH.ŞFR. 451/34.

1.4. Ruşeni Bey'in Bağdat'ta Tutuklanması ve Tutukluluk Günlerinde Kaleme Aldığı Bir Ütopya Eseri: Ruşeni'nin Rüyası

Ruşeni Bey üç ciltten oluşan hatıra defterlerinin ilkinde, 20/21 Ocak 1915 tarihinde Bağdat'a vardığını ifade etmektedir. “Kitab-ı Hayattan Bir Yaprak” ifadesi ile başlayan bu defterdeki ifadelerine göre amacı Bağdat'ta uzun süre kalmak değildir. Bağdat'ta Baha Said ile buluşacak, Afganistan ve İran hakkında bazı arkadaşları ile görüşüp, binek hayvanı temin edip oradan ayrılacaktır. Ancak o sırada Bağdat'a gelmiş olan üç isimle görüşmek için şehirde bir süre daha kalmaya karar vermiştir. Bu isimler, Bağdat Valiliği'ne atanan Süleyman Nazif Bey¹⁰⁷ Kurna'daki İngilizleri kovmak için Bağdat'a gelen Süleyman Askeri ve Afganistan'a sefer hazırlığında olup Bağdat'a gelen Rauf Bey'dir¹⁰⁸. Özellikle de seferberlik öncesinde Nuruosmaniye Kulübünde yapılan toplantıda bulunan Süleyman Askeri ile görüşüp fikirlerini aktarmak istemektedir. Bu görüşmeyi gerçekleştiren Ruşeni Bey, Süleyman Askeri hakkında aldandığını hatıra defterinin sayfalarına kaydetmiştir. Çerkes Reşit ile münasebeti olan Süleyman Askeri'nin Van'dan aldığı bilgiler ile kendisine düşman olduğunu söylemektedir. O esnada aleyhindeki bu durumun henüz farkında olmayan Ruşeni Bey, kendisi ile Van'da bulunup daha sonra ayrılmak zorunda kalan İranlı Emir Haşmet¹⁰⁹'in de Bağdat'a geleceği haberi ile Bağdat'da kalış süresini bir kez uzatma kararı almıştır. Emir Haşmet'in gelişinden sonra ise onu Bağdat Valisi ile görüştürmüştür. Kendisi ise Rauf Bey ile

¹⁰⁷ Edebiyatçı kimliği ile tanınan Süleyman Nazif, 1869'da Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Diyarbakırlı Said Paşa'nın oğludur. Süleyman Nazif Bey, idari görevine Muş Sancağı Reji Müdüriyetinde başlamış ve Mardin ile Diyarbakır'da ufak çaplı memuriyetlerde bulunduktan sonra, Ermeni meselesini incelemek için görevlendirilen Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Feriki Abdullah Paşa'nın kâtipliği vazifesiyle yaklaşık bir sene Diyarbakır ve Musul'da kalarak bu bölgelerde incelemeler yapma fırsatını bulmuştur. Diyarbakır'daki görevinin nihayete ermesinin ardından Süleyman Nazif Bey, 1897 senesinde bu dönemde II. Abdülhamid'e karşı muhalefetin merkezi olan Paris'e gitmiştir. Paris'ten dönmesi karşılığında Hüdavendigâr Vilayeti Mektupçuluğu görevine getirilmiştir. Bu görevinin nihayetlenmesinden sonra bir süre Yeni Tasvir-i Efkâr gazetesinde yazarlık yapan Süleyman Nazif, 19 Eylül 1909'da Bara Valiliği'ne atanmıştır. Bir yıl kadar bu görevi sürdürdükten sonra istifa eden Süleyman Nazif Bey sırası ile Kastamonu, Trabzon, Musul ve Bağdat Valiliklerinde bulunmuştur. Mart 1920 tarihinde işgal kuvvetleri hakkındaki sert beyanatları ve yazıları nedeniyle İngilizler tarafından Malta adasına sürülmüştür. 1.5 yıllık sürgünün ardından İstanbul'a dönen Nazif Bey, Son Telgraf, Peyam-ı Sabah, Yeni Ses gazeteleri ile Resimli Gazete, Yarın, Mahfil, Asri Türkiye ve Servet-ı Fünun dergilerinde yazılar yazdı. Süleyman Nazif Bey, 4 Ocak 1927 tarihinde İstanbul'da zatürre hastalığı nedeniyle vefat etmiştir (Şuayb Karakaş, Süleyman Nazif, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988).

¹⁰⁸ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c.1, s. 1-2, Bkz. Ek 3.

¹⁰⁹ İran'ın Meşrutiyet taraftarlarından olan Emir Haşmed, 12 Şubat 1912'de Osmanlı makamlarına iltica ettiğine dair bir telgraf göndermiştir. Kendisi hakkında yapılan araştırma neticesinde 1910'da meydana gelen Selmas Vakası'nda birkaç Osmanlı askerini şehit ettiği tespit edilmiştir. Bu nedenle İstanbul'a kadar gelen Emir Haşmed, burada gözlem altında bulundurulmuş ve ikamet yerini değiştirmemesi için gerekli tedbirler alınmıştır(BOA.DHSYS, 5/5).

görüşerek İran'a gitmek arzusunu onunla paylaşmıştır. Ruşeni Bey'in anlattığına göre Rauf Bey, Ruşeni Bey'in gayesine destek vermiştir. Ancak bir an evvel de İran'a geçmesi noktasında uyarıda bulunmuştur. Rauf Bey'e göre Ruşeni Bey'in Bağdat'taki varlığı dikkat çekmektedir. Ancak Ruşeni Bey, görev yerini terk etmiş olmasına rağmen tedirginlik içerisinde değildir. Bu davranışının nedenini bilen Ömer Naci'nin, durumu hükümete izah edeceğini, kendisinin de İstanbul'a gönderdiği mektup ve şifrenin etkili olacağını düşünmektedir. Ancak birkaç gün sonra kulağına gelen söylentiler ve Bağdat Valisinin üstü örtülü uyarısı nedeniyle bir an evvel Bağdat'tan çıkmaya karar vermiştir¹¹⁰.

Gelişen olaylar Ruşeni Bey'in bu kararının yerinde bir karar olduğunu göstermektedir. Çünkü görev yerini terk etmesinden sonra, 7 Ocak 1915'te Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Bağdat Vilayetine gönderdiği bir emirle Ruşeni Bey'in hiçbir görevi olmadığını belirterek, tutuklanmasını istemiştir¹¹¹. Buna karşılık, 11 Ocak 1915'te Bağdat Valisi Süleyman Nazif Bey, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta, Ruşeni Bey'in tutuklandığını iletmiştir. Aynı telgrafta Ruşeni Bey hakkında onun ile teşrik-i mesai eden isimlerin fikirlerini de iletmiştir. Bu isimlerden biri olan Emir Haşmet'in Ruşeni Bey'in hizmetlerinden lisan-ı takdir ile bahsettiğini iletilmiştir. Ruşeni Bey ile görev yapan bir diğer isim olan Ömer Naci Bey'in Ruşeni Bey için Süleyman Nazif'e gönderdiği mektup da bu telgrafta Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Ömer Naci bu mektupta, Ruşeni Bey'in Bağdat tarafından Hindistan'a doğru bir harekât düzenlemek maksadıyla Bağdat'a gittiğinden bahisle, kendisi ile daha önce görev yaptığı sahada ciddi hizmetleri olduğunu ve vatanperver bir şahıs olduğunu belirtmiştir. Süleyman Nazif de telgrafını, yalnız Van Vali Vekili Cevdet Bey ile olan ihtilaf nedeniyle böyle bir tevkifin adalet olmayacağını söyleyerek sonlandırmıştır¹¹².

11 Ocak 1915'te Bağdat'ta tutuklanan Ruşeni Bey, hatıra defterinde, Ömer Naci Bey'in Vali Süleyman Nazif'e gönderdiği bu mektuptan bahsetmekle beraber, tutuklanması sonrasında Rauf Bey'e de Ömer Naci'nin kendisi için Bağdat'a geliş güzergahındaki valilere sunması amacıyla kaleme aldığı tavsiye mektubunu da göstermiştir. Hatıra

¹¹⁰ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c.1, s. 3-6.

¹¹¹ BOA. DH.ŞFR. 48/299.

¹¹² BOA. DH.ŞFR. 457/36.

defterindeki ifadelerle göre Rauf Bey bu belgeleri gördüğünde, Ruşeni Bey'e karşı yapılanları ikiyüzlülük olarak değerlendirip kızmıştır¹¹³.

Bağdat Valisi Süleyman Nazif'in ve Ömer Naci'nin, Ruşeni Bey hakkındaki müspet ifadelerine rağmen Ruşeni Bey'in tutukluk durumu devam etmiştir. Bu esnada Ruşeni Bey, Ruşeni'nin Rüyası isimli bir ütopya eserini kaleme almıştır¹¹⁴. Bu eserin basım yılı 1918'dir. Eserin basımı Tahran'da bulunan Farus Matbaası'nda gerçekleştirilmiştir. Ancak Ruşeni Bey eserin sonunda “ Bağdat'ta Karanlık Bir Odada 7/8 Kanun-i Sani 1330” ifadesiyle 20/21 Ocak 1915'te eserin kaleme alındığını belirtmiştir¹¹⁵. Ruşeni Bey'in hatıra defterinde ise Bağdat'taki tutukluluk günlerini anlatmasına rağmen bu eserle ilgili bir kayıt yer almamaktadır. Hatıra defterindeki ifadelerin kaleme alınış şekliyle anlaşıldığı üzere bu defterlerde bulunan yazılar günü gününe kaydedilen yazılar değildir. Hangi tarihte kaleme alındıkları belli olmamakla beraber 1915 yılında İslamcı ifadelerle bezenmiş olarak hazırlanan Ruşeni'nin Rüyası'na dair bir kaydın bulunmaması, hatıraların İslamcılık hedefinden vazgeçildiği dönem olan Birinci Dünya Savaşından sonra kaleme alındığı kanaatini uyandırmaktadır. Ayrıca bu defterlerde görev yerini terk ettikten sonra Bağdat'tan Tahran'a gidişini anlatan Ruşeni Bey siyasi hadiseler değinmemiş yalnızca yolculuğunun ne denli zorlu bir yolculuk olduğundan bahsetmiştir.

51 sayfadan oluşan küçük bir kitapçık şeklinde olan Ruşeni'nin Rüyası, “ Müslümanların Megala İdeası Gaye-i Hayaliyesi” ifadeleriyle başlamaktadır¹¹⁶. Birkaç Söz başlığı altında Ruşeni Bey esere şu ifadelerle giriş yapmıştır:

“Rüyamı muabbirlere¹¹⁷ söylemiyorum. Yalnız; İslam aşkıyla çarpan kalplere, intikam azmiyle galeyana gelen vicdanlara, yüksek mücahedelerinden zevk almak isteyen gençlere söylüyorum.”

“Ey Türk Genci! Sana söylüyorum. Merdâne yaşamak yükselmek, mesut olmak istersek, hayali olsa bile büyük gayeler besle. Lisanın, milletin, dinin, an'anâtın

¹¹³ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. I, s. 13.

¹¹⁴Ruşeni'nin Rüyası, Bütün Ücreti Hila-i Ahmer'indir. Her Hakkı ve Tekrar Basılması Hilal-i Ahmer'e Aittir, Tahran, Matbaa-i Farus, 1334/1331.

¹¹⁵ Ruşeni'nin Rüyası, günümüz Türkçesine ile Prof. Dr. Fevzi Demir tarafından aktarılmıştır. Ancak bu aktarımda eserin 19/20 Ocak 1914'de kaleme alındığı ifade edilerek tarih noktasında hataya düşülmüştür. Eserin kaleme alındığı 7/8 Kanun-i Sani 1330 tarihi Miladi olarak 20/21 Ocak 1915 tarihine tekabül etmektedir (Prof. Dr Fevzi Demir, “Ruşeni'nin Rüyası” Bilim ve Ütopya, 187(Ocak 2010), s.36-45).

¹¹⁶ Ruşeni'nin Rüyası, s. 1.

¹¹⁷ Rüya tabir edenler.

tarihin ne kadar müsaade ederse o kadar vâsi düşün vasi düşüncelerini filizlendirecek tohumları ek, bütün âmâlini kanınla mücahedenle lev-i mahfuza yaz. Evladına ve hemcinsine aynı hissi zerk et. Göreceksin ki bugün çorak zannetiğin çöllerde ekilecek tohumlar, senin kanınla sulandıkça yarın filizlenecek ve sen ölmeden kemale gelmese bile çocuklarına veya ahfâdına semere verecektir.”

“Ey Türk Genci! Eğer sende baban gibi düşman çizmeleri altında ölmek gözlerinden kışkandığın sevgilini düşman aguşunda görmemek istersen: mahal olmasa bile büyük gayeler peşinde koş. Bu gayeleri ellerinde kucaklamayan muvaffak olmaz isen vicdanınla der- âguş etmekten zevk-yâb ol.”

“Ey Genç!”

“Ahfadını mesud, kendini layemet yapmak istersen mücahedeye atıl. Şarkın en ücra köşelerine git. Nerede Allah namı ve İslam ruhu var ise orada gez. Tesadüfedeceğin sefil kardeşlerini yerden kaldır. Sürükle. Yaşamak için ölmeyi bilmezler ise kendini misal göster. Belki onlar seni tahkir ederler fakat meyus olma. Mücahedene devam et. İyi bil ki onlar, senin izlerini arayacak ,bastığın yerleri öpecek, şakayıklar dizecektir.”

“Sakin; istanbul’da otururken âlem-i İslamı kaldıracığını zahib olma . Asırlardan beri uyuyan milletler, uzaktan gelecek kuru sadâlar ile kalkmaz.”

“Ve sakın; merkezde doğacak kuvvetin muhiti kurtaracağına inanma. Çünkü kuvvet, merkezinden muhite gittikçe zayıflar. Bilakis muhitten çıkacak kuvvetler, merkezde birleştikçe yenilmez bir hale gelir.”

“Eğer ecdadımız bu felsefeye sâlik olsaydılar; kim bilir bugün âlem-i İslam da ne tarrakalar kopar ne hakimiyetler devrilirdi. Öyleyse istikabali hazırlamak için daima Şark’a yürü! “

“Ruşeni”¹¹⁸

Ruşeni Bey’in eserin giriş kısmında kullandığı Ey Türk Genci, Ey Genç gibi ifadeler eserin hitap ettiği kitleyi işaret etmektedir. Yine bu bölümde *“Rüyamı muabbirlere söylemiyorum. Yalnız; İslam aşkıyla çarpan kalplere,intikam azmiyle galeyana gelen*

¹¹⁸ Ruşeni’nin Rüyası, s.2-3.

vicdanlara, yüksek mücahedelerinden zevk almak isteyen gençlere söylüyorum” ifadeleri hitap edilen kitlenin gençler olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Ruşeni Bey, Türk gencine seslenirken *“Eğer sen de baban gibi düşman çizmeleri altında ölmek gözlerinden kışkırdığın sevgilini düşman aguşunda görmemek istersen: mahal olmasa bile büyük gayeler peşinde koş”* diyerek aslında bir dönemin psikolojisini de gözler önüne sermektedir. Eserin kaleme alındığı 1915 tarihine gelinceye kadar, Osmanlı İmparatorluğu büyük kayıplar yaşamıştır ve İmparatorluk pek çok cephede savaştığı bir dönemdedir. Ruşeni Bey, kendisinin doğduğu toprak olan Girit’in kaybına, I. Balkan Harbin’deki büyük kayba, Trablusgarp Savaşı sonrasında Afrika’da yaşanan toprak kayıplarının hepsine şahitlik etmiştir. Bu tecrübeler ışığında Türk gençlerine, böyle kayıpların yaşanmaması için nasihatte bulunmaktadır.

Bu noktada Türk Gençlerinin yönelmesi gereken istikameti Şark Dünyası olduğunu belirtmiştir. *“Şarkın en ücra köşelerine git. Nerede Allah namı ve İslam ruhu var ise orada gez. Tesadüf edeceğin sefil kardeşlerini yerden kaldır”* diyerek Şark’ı işaret etmiştir. Yeni kurulacak olan medeniyetin Şark’ta şekilleneceğini *“ Sakın; istanbul’da otururken âlem-i İslamı kaldıracığını zahib olma. Asırlardan beri uyuyan milletler, uzaktan gelecek kuru sadâlar ile kalkmaz. Ve sakın; merkezde doğacak kuvvetin muhiti kurtaracağına inanma. Çünkü kuvvet, merkezinden muhite gittikçe zayıflar. Bilakis muhitten çıkacak kuvvetler, merkezde birleştikçe yenilmez bir hale gelir”*¹¹⁹ ifadeleriyle iddia etmektedir.

Elbette Ruşeni’nin Rüyası’nda ifade edilen Şark’tan kasıt İslam dünyasıdır. Eserin ilerleyen sayfalarında Ruşeni Bey, rüyasını, bir asır sonra Cava’dan başlatmaktadır. Rüyanın bizatihi anlatıcısı olan Ruşeni Bey, bir tayyare ile Cava’dan Hindistan’a uzanan bir yolculuğu aktarmaktadır. Seçilen bu iki mekân, batılı devletlerin sömürgesi olarak Müslümanların yaşadığı ülkelerdir. Bu noktadan hareketle İslamcı - Türkçü olarak nitelendirilebilecek eserin sömürgeleşmiş ülkeleri konu edinerek Avrupa eleştirisi yaptığı da söylenilebilir¹²⁰. Cava ve Hindistan’daki yolculuğunu anlattığı rüyasında Ruşeni Bey, Türkler sayesinde gelişmiş, müreffeh iki ülke olarak Cava ve Hindistan’ı resmetmektedir. Tayyarenin pilotu olan Cavalı, ülkesinin gelişimini şu ifadelerle anlatmaktadır:

¹¹⁹ Ruşeni’nin Rüyası, s.3.

¹²⁰ Seda Uyanık, Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 89.

“...Çünkü yüz sene evvel biz vahşi hayvanlar gibi her şeyden bihaber ve her haktan mahrum iken kulağımıza ilk intibah borusunu Türk gençleri çalmış idi. Dedemin hatıralarını okurken şöyle bir sahifeye tesadüf ettim; Harb-i Umumiye müteakib vatanımıza bir genç Türk gelmiş, yüksek bir yere çıkmış ve “ Müslümanlar uyanınız, sizin de bir hakkınız, dünyadan bir nasibiniz, hakim bir vicdanınız var. Kıyam ediniz!” diye bağırmaya başlamış, ecdadımız evvela korkmuş hayvanlar gibi bu kahramana nazarlar atfetmiş ve fakat çok geçmeden kendilerine hayat vermeye gelen bu büyük münciye sokulmuş; nasihat istemiş, kulak asmış, emr dilemiş, itaat göstermiş, nur aramış vicdan vermiştir. Tedricen genç ve fedakâr Türkler çoğalmış ve misyonerleri öldürmüş, Kur’an’ı yerden kaldırmış, hayat yollarını açmıştır. Evet, size minnettarız. Size yapılan merasim, açılan âğuşlar, hep fedakâr ecdadınızın ettikleri tohumlar mahsulüdür.”¹²¹

Cava’lı pilotun bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere ülkelerindeki gelişimin tetikleyicisi genç bir Türk’tür. Esasında Ruşeni Bey’in 1915 tarihinde Bağdat’tan Hindistan’a doğru bir harekât başlatmak üzere görev yerini terk etmesi rüyasını gerçekleştirmek için attığı bir adım olarak da değerlendirilebilir. Elbette bu dönemde yalnızca Ruşeni Bey böyle bir misyonu üzerinde taşııyordu. Enver Paşa başta olmak üzere dönemin askeri-siyasi kadrosu da Panislamizm’i bir devlet politikası olarak benimsemişlerdi. Ruşeni Bey’in de üyesi olduğu Teşkilat-ı Mahsusa bu politikanın uygulayıcısı olacaktı.

Ruşeni’nin Rüyası’nda Panislamizm politikası doğrultusunda sömürgeleşmiş İslam ülkeleri kurtarılırken, Osmanlı Devleti’nde de Avrupalı ve gayrimüslim unsurlar yerilmiştir. Örneğin Cava’dan uçak ile Türk Prensesi ile Hint İmparatoru’nun Bombay’daki evlenme törenine katıldıktan daha sonra artık Müslümanların olan Girit üzerinden geçtiği İstanbul’da ve bütün Türkiye’de ziyaret ve iş için gelenler dışında Avrupalı bulunmamaktadır¹²². Zengin bir ticari hayatın sürdüğü İstanbul’da bulunan üç katlı Marmara köprüsünde bir İslam Borsa’sı bulunmaktadır. Yine aynı köprüde bulunan İslam çarşısında ise gayrimüslimlere yer verilmemiştir¹²³. Ruşeni, İstanbul’u gezerken Ayasofya, Dikilitaş, Eskişaray ve Sur gibi birkaç yapı dışında Bizans’ın da izlerinin

¹²¹ Ruşeni’nin Rüyası, s.6-7.

¹²² Ruşeni’nin Rüyası, s.42.

¹²³ Ruşeni’nin Rüyası, s.40-41.

silindiğinden bahseder¹²⁴. İstanbul’da dolaşırken gezdiği yerlerden biri de bir hayvanat bahçesidir. Bu gezisinde ona rehberlik eden garson hayvanat bahçesi hakkında Ruşeni Bey’i şu ifadelerle bilgilendirmiştir:

*“Efendim! Vaktiyle burada vatanımızı kemiren, ahlakımızı bozan, hayatımızı ifnâ eden bir mahalle ile bir kilise dairesi vardı. Millet, bu mahalleyi kaldırdı. Bahçe yaptı. Sonra eski sükkânına alâmet olmak üzere vahşi ve muzır hayvanlar ile doldurdu. Yalnız ahfâda büyük bir ders tarihi vermek için kilise dairesini haliyle bahçenin ortasında bıraktı.”*¹²⁵

Ruşeni Bey Fener Rum Patrikhanesini ise şöyle anlatmaktadır:

“Binanın her tarafında, asar-ı atikaden büyük kandiller Türklüğü muhakkir resimler mavili beyazlı bayraklar, kıymetli halılar, murassa haçlar, siyah ve geniş kostümler, uzun asalar bir çok masalar, eski sandalyeler ve büyük koltuklar göze çarpıyordu. Girer girmez bana bir soğukluk geldi. Çünkü bina, baştanbaşa yılan, çıyan ve akrep camekânlarıyla doluydu. Tesadüfen bir muhallime ile birçok mektep kızları vardı”.

*“Bir de baktım ki ortada büyük bir camekân içinde kıymettar bir koltuk. Koltuğun üstünde bir engerek yılanı kıvrılmış yatıyordu. Muallime, sözüne devam ile ‘Yavrularım! İşte burası Bizans’ın son hatırasıdır. Burada Patrik oturuyor idi.”*¹²⁶

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Ruşeni Bey’in rüyasında gayrimüslimlere yer yoktur. Aynı zamanda bir zamanlar Osmanlı’nın kaybettiği topraklar işgalden kurtulmuştur. Ruşeni Bey doğduğu topraklara yani Girit’e uğradığında da Girit’in Yunan işgalinden kurtulmuş olduğundan duyduğu mutluluğu şu şekilde anlatmaktadır:

“Bir aralık; temiz vatanıma alçak Yunan’ın kirli paçavrası girmiş olduğu hatırıma geldi. Acaba hala orada mı? diye birden bire donakaldım. Orada ise mutlaka yırtmak, ayaklarımın altında çiğnemek isterdim. Bu esnada yolculardan biri;”

“Harb-i Umumi’nin kıymetli hediyelerinde bir de güzel Girit’tir” dedi. Kendime geldim. Biraz sonra Hanya kalesinin üzerinde Türk bayrağının temevvüc ettiğini

¹²⁴ Ruşeni’nin Rüyası, s.45.

¹²⁵ Ruşeni’nin Rüyası, s.48-49.

¹²⁶ Ruşeni’nin Rüyası, s.51.

gördüm. Sevincimden hıçkırıklarla , ağlamaya başladım. Sefine istasyona yaklaştıkça ben mühtezz feryadlar ile mütemadiyen; “Yarabbi! Ne saadet, ne saadet!...” diye bağıırıyordum.”¹²⁷

Ruşeni'nin Rüyası'nda, Hristiyanlık ve Müslümanlık arasındaki savaşı Müslümanlar kazanmıştır. Afrika topraklarından, Hindistan'a oradan Pamir'e kadar İslam hâkimiyeti sağlanmıştır¹²⁸. Seda Uyanık'a göre eserde, Batı Emperyalizminin yerini İslam Emperyalizmi almıştır¹²⁹. Ancak eserde İslam'ın zaferinden bahsedilse de bu zafer sadece İslam'ın değil Türklerin de zaferidir. Gelecekte kurulacak olan yeni düzen Türk-İslam unsurlarını içinde barındırmaktadır.

Eserde dikkati çeken bir diğer husus Türklük ön plana çıkarken “Osmanlı” ifadesinin kullanılmamasıdır. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun parlak dönemlerine duyulan özlem satır aralarında kendini göstermektedir. Ruşeni'nin İstanbul'da bulunan iki büyük heykel tasviri bu özlemin en güzel ifadesidir:

“Limanın tam ortasında üç köprüünün teşkil ettiği demir kuşağın merkezinde fevk'el-bahr tamam yüz metre irtifâında idi. Koca Fatih, elleriyle kılıcına dayanmış olduğu halde sevgili maşukasına ebedi nazarlar atfetmekteydi. Büyük postaların direkleri bile kılıcının kabzasını geçememekteydi. Başındaki tacından etrafa yayılan kuvvetli elektrik şuaları İstanbul'un ufkunda adeta güneş tesiri yapmaktaydı. Öte taraftan Sultan Selim tepesinde göklere karışmış diğer bir heykel-i ihtişam âfâk-ı İslamiye'ye necâd düşmanlara dehşet saçmakta idi.”

“Yüz metrelik endama malik olan Büyük Selim, sağ eliyle baş hizasında Kur-anı taşımakta, sol eliyle kılıcına dayanmakta idi. Kuran-ı Kerim heykel ile mütenasip bir büyüklükte idi. Cephelerinde “va'tesumu bi hablillahi cemian ve la teferraku” nurani ayet-i celilesi pek uzaktan okunmakta idi.”¹³⁰

Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim dışında Türk tarihinin diğer önemli siyasi ve askeri figürleri metinde zikredilmiştir. Cengiz ve Timur bu isimlerdendir¹³¹. Bombay'daki evlilik merasimine katılan Osmanlı hanedanından zatların isimleri Cengiz,

¹²⁷ Ruşeni'nin Rüyası, s.34-35.

¹²⁸ Ruşeni'nin Rüyası, s.28.

¹²⁹ Uyanık, Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat, s. 94.

¹³⁰ Ruşeni'nin Rüyası, s.42.

¹³¹ Ruşeni'nin Rüyası, s.31.

Timurlenk, Sultan Osman, Sultan Orhan, Hüdevendigar, Yıldırım, Çelebi, Murad-ı Sani, Fatih Bayezid, Selim-i Evvel, Kanuni, Selim-i Salis, Sultan Reşat, Namık Kemal, Mithat Paşa, Suavi vb. isimlerdir¹³². Bu isimler arasında Namık Kemal, Mithat Paşa ve Ali Suavi gibi isimlerin olması İttihatçı gelenekten gelen Ruşeni Bey'in düşünce dünyasını yansıtır niteliktedir. Yine rüyanın ilerleyen bölümlerinde Ruşeni Bey'in yolculuğu esnasında tayyarede bulunan yolcuların isimlerinin, Oğuz, Turgut, Ertuğrul, Tekin, Aydın, Gündoğdu gibi isimler olması¹³³ Türk kimliğinin ve tarihinin ne derece önemsendiğinin göstergesidir.

Metinde sıklıkla Türk kimliğinin vurgulanmasının bir diğer göstergesi de geniş İslam coğrafyasının her noktasında "Türk" isminin geçmesidir. Bombay'da Hint Sultanıyla evlenen bir Türk Prensesidir. Hindistan'da Türk şarkıları ve Türk marşları çalınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu ifadesi yerini Türk İmparatorluğu ifadesine bırakmıştır¹³⁴.

Ruşeni'nin Rüyası'nda Türkler, medeniyet noktasında en ileri düzeye gelmişlerdir. Bu ilerlemenin merkezi de İstanbul'dur. Medeniyetin en önemli göstergeleri de tayyare, vapur gibi taşıtlardır. Fenni gelişme ulaşım araçları üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır. Bunlara ilaveten darülfünun ve darüleytam ve opera binaları İstanbul'daki medeniyetin pekiştiricisidirler¹³⁵. Fevzi Demir'e göre Ruşeni'nin düşleri az gelişmişliğin belirlediği bir dünya ile sınırlıdır. İlerlemede maddi öğeler ön plana çıkarılmak istenmiştir. Demir, Orwell'in 1984 isimli ütopyası ve Isaac Asimov'un ütopyaları ile kıyaslandığında, Ruşeni'nin Rüyası'nın evrensel bir tasarım sunmadığını da ifade etmektedir¹³⁶.

Ruşeni Bey rüyasını anlattığı bu metin ile Ziya Gökalp'in Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak hedefleri çerçevesinde bir gelecek ideali de sunmaktadır¹³⁷. Bu anlamda, Ruşeni'nin Rüyası'nda savunulan fikirler, tüm Rusya Türklerinin dil kültürel ve dini birliği- İsmail Bey Gaspıralı'dan ve Osmanlı devleti merkezde olmak üzere bir Türk birliğinin sağlanması taraftarı olan Yusuf Akçura'dan farklıdır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde, devletin büyük yenilgilerine tanık olan bir neslin ferdi olan Ruşeni Bey, eski kudretli günlere duyduğu özlemle beraber, sadece kendi ülkesini ya da sadece Türklerin

¹³² Ruşeni'nin Rüyası, s.17.

¹³³ Ruşeni'nin Rüyası, s.30

¹³⁴ Ruşeni'nin Rüyası, s.11,15,19.

¹³⁵ Uyanık, Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat, s. 96-99.

¹³⁶ Fevzi Demir, "Bir Türk-İslam Ütopyası: Ruşeni'nin Rüyası" Bilim ve Ütopya, 187 (Ocak 2010), s. 35.

¹³⁷ Demir, "Bir Türk-İslam Ütopyası: Ruşeni'nin Rüyası", s. 35.

yaşadığı coğrafyayı değil tüm İslam dünyasını şekillendirmeye çalışmanın gayreti içerisinde.

“Ruşeni'nin Rüyası” her ne kadar 1915'te Bağdat'da kaleme alınsa da basımı 1918'de Tahran'da yapılmıştır. Ruşeni Bey, Tahran'da, savunduğu Panislamist politikanın aynı zamanda uygulayıcısı olmaya da çalışacaktır. Tıpkı eserinde bahsettiği gibi Hindistan'a kadar uzanan bir coğrafyada, etki alanı oluşturmaya çalışan bir istihbaratçı olarak faaliyetlerine devam edecektir. Tahran'da basımı gerçekleştirilen Ruşeni'nin Rüyası'nı ise bu hedefi gerçekleştirmek amacı ile kaleme alınmış bir propaganda kitapçığı olarak düşünmek yanlış olmayacaktır.

Rüyasını kaleme aldığı Bağdat'ta uzun müddet durmayan Ruşeni Bey, 1931'de, Bağdat'dan ayrılış nedenini şu ifadelerle dile getirmiştir:

“...Bir ay hükümet konağında merhum Mithat Paşa'nın odasında mevkuf kaldıktan sonra Konya'ya alelusul bir kör kurşun tarafından harcanmak üzere mahfuzen Konya'ya sev edilmek üzere yola çıkarıldım. Bağdat'ta siyasi şekilde suret-i tevkifime elyevm berhayat olan Karabekir Kazım Paşa ve Tayyare Müfettişlerinden Baha Sait Bey ve Bitlis Mebusu Muhittin Nazmi Bey vakıfturlar. Bittabi komita hükümetinin zalim bir darbesi ile vatanıma hizmet etmeden ölmeye razı olmadım. Kaçtım İran'a geçtim...”¹³⁸

Ruşeni Bey'in Konya'ya sevk kararı ile başlayan ve İran'a firarı ile sonuçlanan süreç Osmanlı Arşivi kayıtlarındaki belgelerle de doğrulanmaktadır. Ruşeni Bey'in 14 Ocak 1915'te Konya'ya sevk edildiği Bağdat Vilayeti'nden Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir¹³⁹. 17 Ocak 1915'te Dâhiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Bağdat Vilayetinden Ruşeni Bey'in sevkine dair bir telgraf çekilmiştir¹⁴⁰. 22 Ocak 1915 ve 25 Ocak 1915 tarihlerinde gönderilen iki telgrafla da Ruşeni Bey'in yol masraflarının Bağdat Valiliğince bildirilmesi istenmiştir¹⁴¹. 26 Ocak 1915'de yol

¹³⁸Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası ; Cumhuriyet Arşivi, Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, BCA BMGMK, Katalog Numarası: 0 30 10/47 301 8.

¹³⁹ BOA. DH.ŞFR. 457/87.

¹⁴⁰ BOA. DH.ŞFR. 49/40.

¹⁴¹ BOA. DH.ŞFR. 97/55; BOA. DH.ŞFR. 49/126.

masrafının 3 bin kuruş olduğu Valilik tarafından Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir¹⁴². Ancak Ruşeni Bey, Konya'ya sevk edilirken firar etmiştir.

Ruşeni Bey'in Bağdat'tan ayrılmak üzereyken tutuklanmasından sonra zihninde Bağdat'tan kaçma fikrinin olgunlaşmaya başladığını hatıra defterindeki ifadelerden anlaşılmaktadır. Ancak bu kararını uygulamak için harekete geçmesi Divan-ı Harp'te yargılanacağına dair bir şifrenin Bağdat'a ulaşması haberini aldıktan sonra olmuştur. Süleyman Askeri'nin etkisi altında yapılacak bir yargılamadan iyi neticeler çıkmayacağını hatıra defterine kaydeden Ruşeni Bey, kaçış için yaptığı çalışmalara hız vermiştir¹⁴³. 28 Ocak 1915'te Baha Bey¹⁴⁴ ve Yüzbaşı Muhittin Bey ile görüştüğünü de hatıra defterinde belirtmektedir. Onlara, Rauf Bey'e tabi olmalarını tavsiye etmiştir. Kendisi de 30 Ocak 1915'te Rauf Bey ile yaptığı bir görüşmede Rauf Bey'den kendisini kurtardığı takdirde vazifesi sona erene değin ondan ayrılmayacağına dair söz vermiştir. Ruşeni Bey, Rauf Bey'in bu konu hakkında İstanbul ile iletişime geçeceğini ummaktadır. Ancak beklentisi gerçekleşmemiştir¹⁴⁵. Kaçış safhasında Ruşeni Bey, Baha Bey'den ve Emir Haşmet'ten yardım almıştır¹⁴⁶. Emir Haşmet, Ruşeni Bey Konya'ya sevk edilmek üzere yola çıkarıldıktan sonra adamlarını göndererek kaçması için yardım edecektir. Ancak bu plan gerçekleşmemiştir. Emir Haşmet'in adamları Ruşeni Bey ile buluşmamıştır. Ruşeni Bey'in hatıra defterinin ilki bu planın gerçekleşmemesi üzerine yaşadığı çaresizliği anlatır şekilde son bulmaktadır¹⁴⁷. Hatıra defterlerinin ikincisinde 28 Şubat 1915'te firar ettiğini kaydeden Ruşeni Bey,¹⁴⁸ yolculuğu sırasında geçtiği güzergâhlarda kendisini doktor olarak tanıtp kimliğini saklayabilmiştir¹⁴⁹. Kendisine yardım sözü veren Emir Haşmet ile de uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra Kasr-ı Şirin'de buluşabilmiştir. Ruşeni Bey, bu safhadan sonra İran'a doğru olan yolculuğuna Ahund adı verilen İran'lı din adamı kılığında devam etmiştir¹⁵⁰. 15 Mart 1915'te Emir Haşmet ile Kirmanşah'a doğru yola çıkan Ruşeni Bey, Baha Bey ve Rauf Bey'in durumları hakkında

¹⁴² BOA. DH.ŞFR. 459/36.

¹⁴³ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c.I, s. 23.

¹⁴⁴ Hatırada Baha ismi ile geçen şahıs Baha Said olmalı.

¹⁴⁵ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c.I, s. 25.

¹⁴⁶ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. I, s. 29.

¹⁴⁷ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. I, s. 35-38.

¹⁴⁸ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c.II, s. 4; Osmanlı Arşivi kayıtlarına göre Ruşeni Bey'in firar tarihi 16 Şubat 1915'tir. BOA. İHB.169/32.

¹⁴⁹ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. II, s. 25.

¹⁵⁰ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. II, s. 29.

da bilgi almaktadır. Baha Bey'in Kirmanşah'a geleceği haberini aldığında Kirmanşah'ta kalmaya karar veren Ruşeni Bey'in Emir Haşmet ile yolları ayrılmış ve Emir, Kirmanşah'a uğramadan Tahran'a doğru yola çıkmıştır¹⁵¹.

Bu sırada Ruşeni Bey'in firarı Dâhiliye Nezareti tarafından soruşturulmaya başlanmıştır. 14 Mart 1915'te Dâhiliye Nezareti, Bağdat'tan firarın hangi mevkide gerçekleştiğini öğrenmek istemiştir. Firarın müsebbiplerinin cezalandırılması ve Ruşeni Bey'in takip edilerek tutuklanması Dâhiliye Nezaretinin diğer emirleridir¹⁵². Bu arada Ruşeni Bey'in hatıralarından edindiğimiz bilgiye göre, Ruşeni Bey'in firari olduğu haberi İran güzergâhında bulunan Osmanlı Devleti kurumlarına ulaşmıştı. Ruşeni Bey, hatıra defterine Kirmanşah Şehbenderhanesi Ceza Dairesi Reisi olan Emin Bey tarafından aldatılıp tevkif edilmek istendiğini kaydetmiştir. Şehbenderhane'nin kendisi hakkındaki planını sezen Ruşeni Bey, 26 Mart 1915 gününün gecesinde Kirmanşah'tan ayrılmıştır. 31 Mart 1915'te Kum'a varan Ruşeni Bey burada Emir Haşmet ile buluşmuştur. Emir Haşmet, Ruşeni Bey'in İran'da önemli makamlarda bulunan isimlerle bağlantı kurmasına yardım etmiştir. Bu isimlerden ilki İran Demokrat Fırkasından, Mirza Habibullah Han'dır¹⁵³.

Ruşeni Bey, İran topraklarına vardıktan sonra, 31 Mayıs 1915 tarihli ve Baş Kumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın imzaladığı bir irade-i seniyye ile askerlik mesleğinden uzaklaştırılarak bir sene kalebent cezasına çarptırılmıştır¹⁵⁴. Ancak bu ceza fiilen uygulanmayacaktır.

Ne fiilen uygulanmayan bu ceza ne de askerlik mesleğinden uzaklaştırılması Ruşeni Bey'i Panislamist ve Pantürkist hedeflerini hayata geçirme gayesinden alı koymamıştır. O, Bağdat'ta tutuklu olduğu sırada kaleme aldığı ve Tahran'da bastırıldığı Ruşeni'nin Rüyası adlı kitapçıkla tahayyül ettiği ve hedeflediği dünyayı ortaya koymuştur. Ruşeni Bey'in hayatının bu dönemi değerlendirildiğinde, emirleri yerine getirmemesine ve tutuklu olmasına rağmen ustalıklı bir şekilde firar etmesi, onun kabiliyetli bir istihbarat subayı olduğu göstermektedir. Bu firar hadisesine, kendisinin İran coğrafyasını tanınmasının ve bu coğrafyadan isimlerle daha önce kurduğu kişisel bağlantıların katkısı

¹⁵¹ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. II, s. 30.

¹⁵² BOA. DH.ŞFR. 51/11.

¹⁵³ Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. II, s. 31-34.

¹⁵⁴ BOA. İHB.169/32.

büyüktür. Ruşeni Bey'in amaçlarını yerine getirirken izlediği yol, ortaya üstün ideallere sahip ve maceraperest bir insan portresi çıkarmaktadır.

1.5. İran'da Osmanlı Ordusu ve Ruşeni Bey

Güneybatı Asya ülkesi olan İran stratejik olarak; Avrasya kıtasında doğu ile batı, kuzey ile güney arasında bağlantı noktasını oluşturmaktadır. Basra Körfezi, Hazar Denizi, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleriyle aynı anda ve kolaylıkla bağlantı kurulabilecek konuma sahiptir¹⁵⁵. Bu konumu ile İran, tarih boyunca güç mücadelelerinin merkezi durumunda olmuştur.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde sömürgeleşme yarışında önemli bir noktaya gelen İngiltere, en önemli hâkimiyet bölgesi olan Hindistan'ın güvenliğini sağlamak amacı ile İran'a ilgisini yoğunlaştırmıştır. Bu noktada İngiltere'nin en önemli rakipleri Rusya ve Fransa olmuştur. 1812'de Fransızların Ruslara yenilmesinden sonra İran coğrafyasında İngiltere Rusya ile mücadele etmeye devam etmiştir. 10 Şubat 1828'de Rusya, İran'a imzalattığı Türkmençay Antlaşması ile Gürcistan, Dağıstan, Bakü, Derbend, Şervan, Karabağ, Gence, Taleş, Erivan ve Nahçıvan'ı ele geçirmiştir¹⁵⁶. Böylece İran'ın Kafkasya ile olan bağı son buldu. Ayrıca ekonomik olarak da İran bazı yaptırımlara maruz bırakıldı¹⁵⁷.

Türkmençay Antlaşması sonrasında, İran'da ekonomik kriz nedeni ile ağır vergilerin konulması sonucu pek çok isyan çıkmış ve bu isyanlar ancak 1833 yılında bastırılabilmiştir. Türkmençay Antlaşmasının, Rus tüccarların suç işlemesi durumunda ancak Rus mahkemelerinde yargılanabilmesi şartı ile İran'ın mahkeme bağımsızlığını ortadan kaldırmıştır. Böylece siyasal bağımsızlık da tehlikeye düşmüştür¹⁵⁸.

XX. yüzyılda İran üzerindeki sömürgeleşme yarışına yeni bir aktör olan Almanya eklenmiştir. İran ise bu dönemde denge politikası izleyerek üzerindeki baskıyı azaltmaya çalışmıştır¹⁵⁹. Özellikle İran Şah'ı Nasreddin döneminde izlenen denge politikası,

¹⁵⁵ Berna Gürkaş, Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul 2007, s. 24.

¹⁵⁶ Barış Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s.2.

¹⁵⁷ Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 323.

¹⁵⁸ Okan Yeşilot, "Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, c.XIV, 2008,s. 194-195.

¹⁵⁹ Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, s.2.

Nasreddin Şah'ın halefleri olan, Muzaffereddin, Muhammed Ali ve Ahmed Şahlar döneminde terk edilince İngiltere ve Rusya, 1907 yılında İran'ı kendi aralarında nüfuz bölgelerine taksim etmişlerdir. 1906'da İran'da ilan edilen meşrutî idarenin bir yıl gibi kısa bir sürede akamete uğramasının da İran'daki politik ortamı geren bir diğer önemli siyasal gelişmedir¹⁶⁰.

İran'da yaşanan gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de Meşrutîyet ilanı için çaba sarf edilmiş ve 1876 yılındaki kısa süreli Meşrutîyet idaresi 1908'de tamamıyla hayata geçirilebilmiştir. Esasında Meşrutîyet ideali için Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde çaba sarf eden İttihat ve Terakki kadroları İran'daki meşrutîyet çalışmalarına kayıtsız kalmamıştır. Bu noktada ön plana çıkan isim, Ömer Naci Bey'dir.

Ömer Naci, 1907 yılında Paris'te bulunduğu sırada İttihat ve Terakki'nin Paris merkezi tarafından İran Azerbaycanı'na gönderilmiştir. Amaç İslamcılık siyaseti vasıtasıyla İran ile iyi ilişkiler kurup Meşrutî idareye geçmiş olan İran'lı inkılâpçılardan destek almaktır. Ömer Naci Bey, bu amaçla gittiği İran'da Hoy şehriden öteye geçememiştir. Burada Sırat-ı Müstakim isimli bir dergi çıkaran Ömer Naci, aynı isimdeki bir mektebin de müdürlüğünü yapmıştır. Ancak İran Şahı Mehmed Ali'nin Meclis-i Mebusan'ı dağıtmasından sonra İran'daki diğer inkılâpçılar gibi Ömer Naci de tutuklanmıştır. 1908'de Osmanlı Devleti'nde Meşrutîyet ilan edilmesinden sonra ülkesine dönebilmiştir¹⁶¹.

Birinci Dünya Savaşı başladığında ise İran coğrafyası Osmanlı için Panislamist politikayı hayata geçirmek için yoğunlaştığı bir mücadele sahası olmuştur. Bu yoğunlaşma, İran'ın coğrafi konumu ile doğrudan ilgilidir. Rus işgali nedeni ile Azerbaycan ile sınırı olmayan Osmanlı Devleti İran üzerinden Kafkasya'ya da ulaşabilme şansı kazanacaktı. Hatta bununla da yetinilmeyecek Afganistan'a ve Hindistan'a kadar olan İslam coğrafyasında hakimiyet tesis edilecekti.

Ancak tüm bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için Ruslar başta olmak üzere İngiltere'nin İran üzerindeki hâkimiyetinin kaldırılması gerekmektedir. Birinci Dünya Savaşı başladığı esnada, İngiltere ve Rusya arasında nüfuz bölgelerine taksim edilmiş bir

¹⁶⁰ Mehmet Saray, Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 107-108.

¹⁶¹ Fethi Tevetoğlu, Ömer Naci, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973, s. 98-104.

İran coğrafyası bulunmaktaydı. Her ne kadar İran tahtında bulunan Ahmet Kaçar Han, 1 Kasım 1914'te tarafsızlık ilanında bulunsa dahi, Rus ve İngiliz birliklerinin varlığı ve merkezi otoritenin boşluğu, tarafsızlık ilanını anlamsız kılmaktaydı¹⁶². İran topraklarında özellikle Rusların varlığı Osmanlı Devleti'ni tehdit eder vaziyetteydi. Ruslar, Kuzey İran'da yaşayan Ermeni ve Kürtleri Osmanlı aleyhine kışkırtmaktaydı¹⁶³.

Buna karşın Osmanlı'nın Rusların İran topraklarından çıkarılması için İran nezdinde yaptığı başvurular, ortada fiili anlamda egemen bir devlet olmaması nedeniyle, karşılık bulamamıştır¹⁶⁴. Milli ve düzenli bir orduya sahip olmayıp Rus subayların kontrolündeki Kazak tugaylarından oluşan bir orduya sahip olan İran'ın¹⁶⁵, Rusları topraklarından uzaklaştırması tek başına üstesinden gelebileceği bir faaliyet değildi.

Bu nedenle Osmanlı Devleti İran'daki Rus varlığını ortadan kaldırmak saikiyle, İran ile ittifak kurma çabasına girmiştir. Touraj Atabaki'ya göre Osmanlı Devleti'nin Panislamist politikasının vurgulanmasında Aralık 1914'te Sarıkamış'ta alınan yenilgi etkili olmuştur. Bu nedenle öncelikle 1915 yılı başlarında Kerbelâ ve Necef'deki Şii liderlerinden İtilaf Devletlerine karşı cihat fetvası alınmıştır¹⁶⁶. Ancak Osmanlı'nın, henüz savaş başlamadan, İran ve Afganistan ile temas için heyetler teşkil etmesi ve bu heyetlerin başına Ömer Naci ve Rauf Beyler gibi güvenilir kişileri getirmesi bu noktada yalnızca Sarıkamış'ta alınan yenilgi üzerine harekete geçilmediğini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin amacı, İran'ı işgal değil, Rus idaresinden kurtarılan topraklarda İran Devleti'nin tesisinin sağlanmasıydı. Bu amaca yönelik olarak İran'daki aşiretlerin gayrıresmi de olsa müttefiklerin yanında yer alması Osmanlı Devleti'nin talepleri arasındadır. İran'ın tarafsızlığı bozması noktasında ise başlangıçta bir talep de

¹⁶²Mansoureh Ettehadıyyeh, "İran Geçici Hükümeti", İran ve I. Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı), Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 9; Touraj Atabaki, "I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu", İran ve I. Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı), Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 2.

¹⁶³Barış Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2012, s. 34.

¹⁶⁴ Ö.Kürşad Karacağil, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları / Ottoman Efforts to Form an Alliance with Iran in World War I", Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi OTAM, 36 (Güz 2014), s. 100.

¹⁶⁵ Percy Molesworth Sykes, İran Tarihi (Harb-i Umumi'de İran), Tercüme Yüzbaşı Mehmed Cemal, İstanbul 1341, s. 4.

¹⁶⁶Touraj Atabaki, "Doğuya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri", İran ve I. Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı), Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 35.

bulunulmamıştır¹⁶⁷. Ancak özellikle, İran, Afganistan ve Hindistan'daki İngiliz ve Rus egemenliğini ortadan kaldırmak ile görevlendirilen Hüseyin Rauf (Orbay) Bey, İran'ın tarafsızlığını korumasından yana değildi. Hüseyin Rauf Bey, 29 Haziran 1915'de Başkomutanlık Vekâleti'ne yolladığı telgrafta İran içerisinde az miktarda Rus kıtası bulunduğunu ve bu kıtaların, Türk ordusu karşısında Van bölgesine çekildiklerini bildirmekteydi. Hüseyin Rauf Bey, az bir kuvvetle Rusların mağlup edilebileceğini düşünmekteydi. Başkumandanlık Vekâleti, bu bilgilendirme doğrultusunda Tahran Sefareti'nden gönderilen 2 Temmuz 1915 tarihli bir telgrafa cevap olarak Ruslara karşı Van Gölü'nün kuzeyinde başlatılan taarruz nedeniyle Rusların çekilmesinin fırsat olarak değerlendirilmesi ve bundan istifade İran'ın Rus ve İngilizlere karşı Türklerin yanında savaşa girmesi istenmiştir¹⁶⁸.

Bu yönde yapılan diplomatik teşebbüslerde ise İran tarafının öncelikli isteği, İran'ın toprak bütünlüğü ile siyasi ve iktisadi bağımsızlığının teminat altına alınması olmuştur. İran hükümetinin olmasa olmaz olan bu koşulu, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya tarafından başlangıçta kabul edilebilir bulmamıştır. Ancak 1915 yılının Ekim ayının ortalarında Almanya, İran'ın Rusya ve İngiltere'ye karşı savaşa girmesi koşuluyla İran'ın toprak bütünlüğünü savunmayı ve korumayı taahhüt etmiştir¹⁶⁹.

Osmanlı Devletinin de İran noktasında üzerinde durduğu bir sorun bu şekilde çözüme kavuşturulmuştur. Esasında Osmanlı Devleti'nin İran'dan Afganistan'a kadar olan alanda gerçekleştirmek istediği planda, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarına biçtiği rol, askeri organizasyonda yer almamalarıydı. Bu fikirler Osmanlı'nın İran Büyükelçisi Asım Bey tarafından Osmanlı Hükümetine bir rapor şeklinde iletilmiştir. Sadrazam Said Halim Paşa ise raporu Alman Büyükelçi Prens Hahenlohe'ye göndermiştir. Yine aynı raporda Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan İran için maddi destek sağlamaları istenirken bunun da Osmanlı vasıtasıyla yapılması uygun görülmekteydi¹⁷⁰. Bu talepler, Osmanlı Devleti'nin Panislamist politikayı hayata

¹⁶⁷ Karacaçıl, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devletinin İran'la İttifak Kurma Arayışları / Ottoman Efforts to Form an Alliance with Iran in World War I", s. 101-102.

¹⁶⁸ Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, s.64-65.

¹⁶⁹ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 246-248.

¹⁷⁰ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 248-250.

geçirmeye çalışırken müttefiklerini yalnızca lojistik destek olarak gördüğünü ispatlamaktadır. Bu noktada karar merciinin kendisinin olmasını istemektedir.

Bu minvalde devam eden diplomatik müzakerelerin öncesinde, Teşkilat-ı Mahsusa' bünyesinde teşkil edilen ve Ruşeni Bey'in de içinde bulunduğu müfrezenin başkanlığına Ömer Naci Bey getirilmiştir¹⁷¹. Ruşeni Bey'in bahsi geçtiği üzere terk ettiği Ömer Naci Bey Müfrezesi, 600 kadar er ve 1 dağ topu ile birlikte, 26 Eylül 1915'te, Erzurum'dan hareket etmiştir. Ancak müfreze daha İran'a girmeden önce Nasturi isyanı problemi ortaya çıkmıştır. İsyân, Midyat bölgesine yayıldığında Süryaniler de isyancılar arasına dâhil olmuşlardır. Bu isyanları bastırma görevi Ömer Naci Bey'e verilirken Çerkes Ethem de 500 kişi ile Ömer Naci Bey Müfrezesine katılmıştır¹⁷². Ömer Naci Bey komutasındaki birlikler bu isyanları bastırılmışlardır. Böylece bölgenin sükunete kavuşturulduğuna inanan Ömer Naci bir an evvel asıl görev yeri olan İran'a geçmek için Harbiye Nezareti'nin onayını beklemekteydi. Ancak Enver Paşa, silahlarını tamamıyla teslim etmemiş olan asilerin yeniden isyan çıkarma ihtimaline karşı Ömer Naci Bey'in Midyat'tan ayrılmasına izin vermemiştir. Buna karşın Ömer Naci bölgeden ayrılmıştır. Sonrasında Musul grubuna katılması emredilen Ömer Naci Bey Müfrezesi Rus ilerleyişi karşısında Tebriz'den çekilerek Savuçbulak'ın gerisine çekilmek zorunda kalmıştır¹⁷³.

Ömer Naci Bey bu yenilgi üzerine; Osmanlı yönetiminin İran'da blöften başka birşey yapmadığını söylemiştir. Ömer Naci, az kuvvetle ve acele etmeden, biraz ilerlendikten sonra üstün kuvvetler karşısında geri çekilerek İran ahalisinin katliama terkedildiğini, bu defa Savuçbulak, Meyanduab, Sulduz, Şinu'da katledilen ahali miktarının 20.000'i aştığını, bu yüzden İran'da Osmanlı nüfuzunun günden güne eridiğini belirterek derhal 1.000 adet silâhlendirilmiş ve eğitilmiş Anadolu askerinin emrine gönderilmesini istemiştir. Ancak VI. Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Karabekir tarafından gönderilen cevabî telgrafta Kutülmare Cephesi'nin daha önemli olduğuna değinilerek asker gönderilmesi isteği reddedilmiştir¹⁷⁴. İran için asker kaynağı talebinin reddinden de

¹⁷¹ Touraj Atabaki, İran heyetinde bulunan Ruşeni Bey'in heyette Farsça bilen tek kişi olduğunu söylemektedir. Oysa ki 1906 yılında Meşrutiyet'in ilanından sonra İran'da bulunan Ömer Naci de bu dile hakimdi. Atabaki, "Doğuya Yöneliş: İran'da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri", s. 34.

¹⁷²BOA.DH.ŞFR.666/112.

¹⁷³ Sadık Sarıman, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 4/16, 1995, s. 503-508.

¹⁷⁴ Sarıman, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", s. 508-509.

anlaşılacağı üzere, çok geniş bir coğrafyada savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin sınır ötesi operasyonlar için insan kaynağı sağlayamadığı açıktır.

Ömer Naci Bey'in Anadolu askeri istemesinin altında yatan neden aşiretlerden toplanan birliklerin kimi zaman açlık kimi zaman Rus ilerleyişinden duyulan korku nedeniyle dağılmalarıydı. Ancak Ömer Naci yine de aşiret birliklerinden vazgeçmemektedir. Onları, Enver Paşa'nın Trablusgarp'ta yaptığı gibi teşkilatlandırmak istediğini VI. Ordu'ya da iletmişti. Silah ve maaş noktasında destek sağlanırsa Azerbaycan'ın kurtarılmasının dahi mümkün olabileceğini düşünmekteydi¹⁷⁵. Ancak İran aşiretleri açlığı gerekçe göstererek dağılmışlar ve nihayetinde Ömer Naci Bey komutasındaki kuvvetler Ruslar karşısında yenilgiye uğramışlardır. Bunun üzerine 24 Haziran 1916'da VI. Ordu Komutanlığı Siyasi müşavirlik görevine atanan Ömer Naci Bey, yolculuk esnasında tifüse yakalanarak 31 Temmuz 1916'da Kerkük'te vefat etmiştir. İran görevinde Ruslara karşı başarı kazanamayan Ömer Naci Bey Müfrezesinin en önemli başarısı Osmanlı sınırları içinde olan Midyat'ta çıkan Nasturi ayaklanmasının bastırılması olmuştur.

Ruşeni Bey'in görevini terk ederek ayrıldığı Ömer Naci Bey Müfrezesi gibi görev sahası İran ve onun ötesinde Afganistan ve Hindistan'a kadar uzanacak olan bir diğer müfrezede Rauf Bey Müfrezesi idi. Ruşeni Bey'in bu heyetin başında olan Rauf Bey ile teması hatıralarında aktardığı üzere Rauf Bey'in Bağdat'a varması ile vukua gelmiştir. Ruşeni Bey'in 30 Ocak 1915 tarihini verdiği bu görüşmenin gerçekleşme olasılığı yüksektir. Çünkü Rauf Bey Şubat 1915'e kadar Bağdat'ta kalmıştır. Her ne kadar bu görüşmeye dair kesin bir delil bulunmasa dahi Ruşeni Bey'in Bağdat'tan kaçışından sonra İran'da Osmanlı Devleti adına yaptığı çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda en azından kendisinin resmi makamlar tarafından kabul gördüğü söylenebilir. Bu durumda, Ruşeni Bey'in Van'daki görevini terk etmesinden sonra görevi üstlenen Çerkes Reşit'in bazı suiistimalleri ve Ömer Naci'nin Ruşeni Bey hakkında resmi makamlara hüsn-ü şahadette bulunmasının, resmi makamların bu şekilde tavır almasında etkili olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda Ruşeni Bey'in İran'a geçmesinden sonra Rauf Bey Müfrezesinde görev alması, Rauf Bey nezdinde görev yerini terk eden bir subay olsa dahi güven kazandığını göstermektedir.

¹⁷⁵ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 263-264.

İran'dan Afganistan'a kadar uzanan bir coğrafyada etki alanı yaratması amacı ile görevlendirilen Rauf Bey, kendi ifadesiyle haritada yerini bile gösteremeyeceği bir ülke olan Afganistan ile temas kurmak üzere görevlendirilmiştir. Enver Paşa'nın ısrarı ile görevi kabul ettiğini söyleyen Rauf Bey¹⁷⁶, yirmiye yakın Alman'ın katılımıyla bir müfreze oluşturarak 15 Eylül 1914'te İstanbul'dan hareket etmiş ve kısa sürede Halep'e ulaşmıştır. Heyet'in silah malzeme ve teçhizatını Almanlar karşılamışlardır. Heyetin, İran Şahına ve Afgan Emir'ine sunması için Padişah adına özel hediyeler İstanbul'da hazırlanmıştır. Ancak yolculuk sırasında Osmanlı subayları ve Alman subayları arasında gerilim yaşanmıştır. Bu gerilimin nedeni Almanların hükmedici tavırlarıdır. Bağdat'a kadar olan yolculuk esnasında Alman heyetinde bulunan von Wassmuss ve Frederik fikir ayrılıkları nedeniyle heyetten ayrılarak Halep'e geri dönmüşlerdir. Rauf Bey, 13 Kasım 1914'te Bağdat'a varmıştır¹⁷⁷.

Ancak Alman ve Osmanlı subayları arasında başlayan bu çatışma Rauf Bey Müfrezesinin asli görevi olan Afganistan'a ulaşmasının önünde büyük bir engel teşkil etmiştir. İran'da bulunan Alman askeri yetkililer aşiretleri Osmanlılar aleyhine kışkırtmışlardır. Bu yetkililerin başında gelen isim, Kirmanşah Konsolosu Schuneman'dır. 23 Mart 1915'te Hanikin'e gelen ve sonrasında Kirmanşah'ı ele geçiren Osmanlı ordusu, Schuneman'ın kışkırtmaları sonucunda Sencabi aşiretinin saldırısına maruz kalmıştır. Bünyesinde Alman ve İsveç subaylarını barındıran aşiret birlikleri karşısında Rauf Bey Müfrezesi, 21/22 Haziran 1915'te galibiyet elde etmiştir. Sencabiler, Schuneman'ı Hüseyin Rauf Bey'e göndererek barış teklifinde bulunmuşlardır. Sencabi Aşireti ile olan barış görüşmelerine Türk tarafını temsilen gönderilen isim ise Ruşeni Bey'dir¹⁷⁸. Onun, böyle önemli bir görev icra etmesi için vazifelenilmesinin sebebi, büyük ihtimalle Fars diline hâkim olmasından kaynaklanmaktadır.

Ruşeni Bey, Emekli Sandığı'nda bulunan dilekçesinde Hüseyin Rauf Bey ve onun Erkan-ı Harbiye Reisi Bitlis Mebusu Muhittin Nabi Bey'in davet ve ricası üzerine bu müfrezeye katıldığını ve bizzat yaptığı "kanlı fedakarlıklarla" müfrezeyi muhakkak bir tehlikeden

¹⁷⁶ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003, s. 39.

¹⁷⁷ Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa*, s. 227-228.

¹⁷⁸ Metin, *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, s.57.

kurtardığını ifade etmektedir. Ruşeni Bey'in Rauf Bey Müfrezesine katkılarına ilişkin ifadeleri şu şekildedir:

“...İran ile Türkiye arasında hasıl olan gerginliği betaraf etmek için Türkiye Hükümeti namına Hüseyin Rauf Bey tarafından murahhas tayin edilerek Haruabat'ta İran murahhaslarıyla bir anlaşma yaptım ve Türkiye Siyasi Memur sıfatı ile imza ettim ki bu itilafname tamamen tatbik edilmiş ve Hüseyin Rauf Bey müfrezesi geri çekilerek bu gayritabii efgan seyahati akim kalmıştır...”¹⁷⁹

Ruşeni Bey'in katkıda bulunduğunu ifade ettiği Rauf Bey Müfrezesi'ne yönelik ciddi bir Alman muhalefeti bulunuyorken Osmanlı askerleri ve memurları arasında da bu müfrezeye karşı olanlar vardı. Örneğin, Tahran Osmanlı Büyükelçisi Asım Bey, Rauf Bey Müfrezesi'nin İran'daki faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlıkla birlikte Tahran basınının bu müfreze yüzünden kendilerine cephe aldığını 13 Mayıs 1915 tarihli yazısı ile bildirmiştir¹⁸⁰. Müfreze konusunda fikir beyan eden bir diğer isim Irak ve Havalisi Kumandanı Nurettin Bey'dir. Nurettin Bey, Hüseyin Rauf Bey'in faaliyetlerini bölgedeki Türk menfaatleri açısından zararlı bulduğunu ifade ederek bu bakımdan müfrezenin kendi emrine verilmesini talep etmiştir.¹⁸¹ Nihayetinde 23 Eylül 1915'te Rauf Bey Müfrezesi Başkumandanlıktan verilen emir gereğince, Afganistan'a varamadan saplanıp kaldığı İran'dan çekilmiştir¹⁸². İran'da Osmanlı ordusunun varlığına ordu içinden muhalif olanların kaygısı, İran hükümeti ve kamuoyunda, Osmanlı ordusunun İran'daki varlığının bir işgalci güç olarak algılanması riskidir. Bu durumda İran halkının, İslam birliği çerçevesinde Osmanlı Devletinin yanında yer alması mümkün olmayacaktır.

Bu hadiseden sonra 1916 yılında Ruşeni Bey'in Tahran'da bulunduğu askeri tarih arşivinde bulunan belgelerden anlaşılmaktadır. XIII. Kolordu Komutanı olarak Hemedan'da bulunan Ali İhsan (Sabis) Bey,¹⁸³ 4 Kasım 1916'da Kirmanşah'ta bulunan

¹⁷⁹Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası; Cumhuriyet Arşivi, Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, BCA BMGMK , Katalog Numarası: 0 30 10/47 301 8.

¹⁸⁰ İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi —Rauf Bey Müfrezesi-”, Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara 1992, s.264.

¹⁸¹ Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, s.62.

¹⁸² Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa, s. 245.

¹⁸³ Ali İhsan (Sabis), 1882 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1904 yılında Harp Akademisini bitirip Erkan-ı Harp yüzbaşı oldu. 1912'de Balkan Harbi'ne katılan Ali İhsan (Sabis) Birinci Dünya Savaşı'nda önce Karargah-ı Umumide Harekat-ı Harbiye Şubesi'nde fırka ve müteaddid kolordu kumandanlıklarında, Altıncı Ordu Kumandanlığı'nda ve İstiklal Harbi'nde de Birinci Kolordu Kumandanlığı'nda bulunmuştur.

Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey'e Ruşeni Bey'den bir mektup aldığını bildirmiştir. Bu şifrede , Ruşeni Bey'in 1915 yılında Hüseyin Rauf Bey ile bulunmuş olduğunu bildiğini belirttikten sonra kendisi hakkında malumat talebinde bulunmuştur¹⁸⁴. Ali İhsan Bey, Ruşeni Bey'in neden firar ettiğini ve firarın sonucunda Ruşeni Bey hakkında ne hüküm verildiğini bilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Ruşeni Bey ile münasebette bulunmakta bir sakınca görmemekle beraber orduyu hükümet tarafından bir sakınca teşkil edip etmeyeceğinin belirtilmesini istemiştir¹⁸⁵. Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, Rauf Bey ile teşrik-i mesai etmesine karşın hala şüphe uyandıran bir isimdir.

Ataşemiliter Ömer Fevzi (Mardin) Bey¹⁸⁶, bu şifreye verdiği cevapta Ruşeni Bey hakkındaki malumatını şu ifadeler ile paylaşmıştır:

“... Ruşeni Bey evvela merhum Naci Bey ve rüfekasıyla Azerbaycan cephesinde çalıştılar. Sonra aralarında bir su-i tefehhüm hâsıl olmuş. Kendi Bağdat'a geldi. Fakat Bağdat'ta DahiliyeNezaret-i Celilesinin emriyle taht-ı tevkife alındı. Ve ikame-i memurin Anadolu içine sevk olunurken firar ile İran'a geldi. İran'da Hüseyin Rauf Bey Müfrezesine suret-i hususiyede ve bila saffet iltihak etti. Sonra Hüseyin Rauf Bey ile de tevhid-i nokta-i nazar edemeyerek Tahran'a gitti. Bendeniz İran'a geldiğimde Hüseyin Rauf Bey Müfrezesinden mumaileyh ayrılmış ve Tahran'ahareket etmiş bulunuyordu. Tahran'da kendisiyle görüştim. Fakat efkâr ve niyetinden esaslı surette bahsetmemişti. Sonra Alman Ateşemiliteri tarafından bazı teşebbüsât için Türkistan'a gönderildiğini işittim. (Zannedersem şimendifer hattının tahribi ve Ruslar aleyhinde propaganda icrası gibi esasat içindi).

İstanbul İngilizler tarafından işgal edildiğinde Malta'ya sürgün edilen isimlerdendir (BkzAli İhsan Sabis, Harp Hatıralım Birinci Dünya Harbi, Nehir Yayınları, c. I, İstanbul 1991).

¹⁸⁴ATASE. BDH.4281.68.020.02.

¹⁸⁵ATASE. BDH.4281.68.020.01a.

¹⁸⁶Ömer Fevzi (Mardin), Mardin'in köklü bir ailesine mensup Arap kökenli Mehmet Arif Bey'in oğludur. Ömer Fevzi Bey, Cumhuriyet döneminde “Mardin” soyadını almıştır. Arapça ve Farsça bilmektedir. Trablusgarb'ta İtalyanlara karşı savaşıyan Osmanlı subayları arasında yer almıştır. Enver Paşa ile yakın ilişkileri vardır. İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerini artırmaları üzerine Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Necid, Bahreyn ve Kuveyt Şeyhleriyle görüşmek ve onların İngilizlerle işbirliğine engel olabilmek ve bu bölgelerde İttihat-ı İslâm siyaseti yapmak için Enver Paşa tarafından görevlendirilmiştir. Ömer Fevzi Bey, Birinci Dünya Savaşı'na henüz Osmanlı Devleti resmen girmemiş iken İran ve Afganistan'a gönderilecek ve başında Hüseyin Rauf'un (Orbay) bulunduğu bir heyetin kurulması görevini üstlenmiş, savaşın ilerleyen günlerinde Tahran ve Kırmanşah ateşemiliterliği görevi yapmıştır. Ömer Fevzi Mardin Cumhuriyet döneminde, -1953 de ölene kadar - daha çok dini ilimlerle ilgilenmiş ve bu alanda kitaplar yazmıştır. Ancak kitaplarında kendine has yeni bir din anlayışını yaymaya çalıştığı ve Amerikan misyonerlerini övdüğü gerekçesiyle bazı kitapları yasaklanmıştır (Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, s.54).

Mumaileyh hakkındaki malumatım bervec-i maruz-u şekl-i umumiyyeden ibarettir efendim.”¹⁸⁷

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere İran’da bulunan askeri yetkililer, Ruşeni Bey hakkında hükümet veya Genelkurmay nezdinde bir araştırma yapmamışlardır. Firarı ile birlikte askerlik mesleğinden uzaklaştırılmış eski bir subayın, emir komuta zincirine dahil olmadan bireysel olarak hareket edebilmesi ilgi çekici bir hal arz etmektedir.

Ali İhsan Bey, Ruşeni Bey’e yazdığı cevapta 16 Ekim 1916 tarihinde kendisine yazdığı mektubu okuduğunu belirterek “Namus ve şerefimiz üzerine verdiğiniz sözü hüsn-ü kabul ediyorum ve her halde vatanımıza ve ordumuza büyük bir hizmet edeceğinize kani oldum.” demiştir. Şimdiye kadar, Kafkas, Irak ve İran cihetlerinde gösterdiği faaliyetleri takdir ettiğini ve vatan için bu faaliyetlerin daha da şümüllü olmasını istirham ettiğini sözlerine eklemiştir. Bu ifadelerden sonra Ruşeni Bey’in yapmasını istediği faaliyetleri sıralamıştır. Öncelikle, Bahtiyari¹⁸⁸rüesasıyla gizli bir ittifak yaparak hemen İsfahan taraflarında faaliyete başlamasını sakıncalı gördüğünü ve Kemerde (?) bulunan Bahtiyari emiri ile tesis-i münasebet kurduğunu söylemiştir. Bu münasebet sonucunda Sultanabad’ı işgal edeceğini eklemiştir. Tahran’dakilerin de yardımını beklediğini, İngiliz ve Rus taraftarı olan Bahtiyarilerin hiç olmasa bitaraf olmalarının sağlanmasını istemiştir. İran Kazaklarının Osmanlıya iltihak etmeleri durumunda maaş vaat edilmesini ve onlarla beraber Bahtiyari birlikleri ile Sultanabat’ta Türk ordusuna katılmasının mühim bir hizmet olacağını belirtmiştir. Tahran’da bulunan maslahatgüzar Nüzhet Bey’e yol göstermesini böylece Tahran’daki polis ve jandarma birliklerinin iltihakının sağlanabileceği Ali İhsan Bey’in bir başka tespiti idi. Ali İhsan Bey ordu için insan kaynağının teminini izah ederken casusluk faaliyeti için yeterli maddi kaynağın olmadığını Ruşeni Bey’e bildirmiştir¹⁸⁹.

Bu telgrafta geçen ifadelerden anlaşıldığı üzere Ruşeni Bey’in Ali İhsan Bey’e gönderdiği mektupta yaptığı açıklamalar, Ali İhsan Bey için ikna edici olmuştur. Böylece Ali İhsan

¹⁸⁷ATASE. BDH.4281.68.020.03.

¹⁸⁸Bahtiyariler İsfahan’ın güney-batısındaki dağlar ile Şuster ve Ram-ı Hürmüz civarında ve Çarğoz nehri sahiline kadar Çaharma- hall havalisinde yaşamaktaydılar. Kullandıkları ünvanlara bakıldığında Türk kültüründen etkilendiklerinin anlaşıldığı Bahtiyarilerin bazı Türk boyları ile de karışmış olması muhtemeldir. Sadık Sarısamam “ Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Bahtiyari Politikası”<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11027.pdf> . 28.04.2016

¹⁸⁹ATASE. BDH. 4281.68.020; ATASE. BDH. 4281.68.020a; ATASE. BDH. 4281.68.020.01.

Bey, Ruşeni Bey'den bazı taleplerde bulunarak, Tahran merkezinde özellikle insan kaynağı temini görevini üstlenmesini istemiştir.

Ruşeni Bey ise 2 Aralık 1916'da Bahtiyariler ile ilgili bir rapor sunmuştur. Ruşeni Bey bu raporda Tahran'da yaşayan Bahtiyari reislerinin zengin bir hayat sürdürdüklerini ifade ediyordu. Bu aşiret mensuplarının İngiliz ticaret yollarına saldırımları nedeniyle İngilizler ile aralarının bozuk olduğunu da sözlerine ekleyen Ruşeni Bey, Bahtiyari reislerinin kendi aralarında olan çatışmalardan da bahsetmiştir. Ruşeni Bey'e göre Bahtiyarilerin Osmanlı'ya iltihak etmekten başka çareleri yoktur. Aşiret reisleriyle yaptığı görüşmelerden sonra, Bahtiyarilerin iltihakını sağlamak amacıyla izlenmesi gereken yolu ise şu şekilde sıralamıştır:

“Tahran'ın işgalinden sonra bazı aşiret liderlerinin İran kabinesine girmesi sağlanmalıdır. Hatta ileride diğer aşiretler içinde aynı yolun izlenmesi gerekmektedir. İşbirliği yapmaları halinde uğrayacakları zararların karşılanacağı vaat edilmelidir. Aşiretler orduya katılmamalı kendi sahalarında savaşmalıdırlar. Bahtiyarilerin yaşadığı bölgeler çok geniştir. Bu nedenle o saha içinde daha faydalı olurlar.”

“Ancak aşiret birlikleri içinde Osmanlı zabitleri bulundurulmalıdır. Aşiret reisleri de Osmanlı zabitlerinin maiyetine verilmelidir. Çünkü kendi aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle kendi reislerine de itimat etmeyebilirler. İranlının İranlıya itaati mümkün değildir. Oysaki dışarıdan gelen bir yapancıya kölelik yapabilirler. İsveçlilerin jandarma birliklerini kurması, birkaç Alman'ın tüm ülkeyi karıştırabilmesi ve Rusların idaresindeki Kazak Livası'nın etkin oluşu bunun delilleridir. İsveç jandarması düzeni sağlayabilmişken şimdi İran zabitlerinin kurduğu birlikler çapulcu ve korkaktırlar.”¹⁹⁰

Bunlara ek olarak Ruşeni Bey, Bahtiyari reislerinden Emin Müfehhem ile yaptığı görüşmede Osmanlı birliklerinin Kum ya da İsfahan'ı ele geçirmeleri halinde aşiret birliklerinin iltihakının sağlanabileceğini belirttiğini de sözlerine eklemiştir.

Ruşeni Bey, Bahtiyariler için yapılacak işler başlığı altında ise şu maddeleri sıralamıştır:

¹⁹⁰ATASE. BDH. 4281.68.022; ATASE. BDH. 4281.68.022.01.

“İsfahan ve havalisi Bahtiyari reislerinin uhdesine verilmelidir.”

“Aşiret ileri gelenlerine Osmanlı Kumandanı tarafından mektup yazılmalı birlikte kardeşçe çalışmalarının beklendiği bildirilmelidir.”

“Emir Müfehhem’e faaliyetleri karşılığında müstakbel kabine teşekkülünde yer alacakları bildirilmelidir.”

“İngiliz taraftarı olan aşiret liderlerine de mektuplar gönderilerek iletişime geçilmelidir.”¹⁹¹

Bu raporun hazırlanmasından sonra gelişen olaylara baktığımızda Bahtiyariler, XIII. Kolorduyla işbirliği içerisinde bulunmaya istekli oldukları görünmektedir. Ancak raporda belirtilmeyen hususlardan biri olan, aşiretler için cephane tedarikinin nasıl sağlanacağı noktası en önemli sorunların başında gelmekteydi. Aşiret birliklerinin komutası noktasında ise Ruşeni Bey’in görüşlerinin aksine, bir Osmanlı zabiti değil Bahtiyarilerin reislerinden biri olan Emir Müfehhem’in liderliği benimsenmiştir. Emir Müfehhem’e nişan verilmiş ve tüm Bahtiyarilerin kumandanlığına tayin edilmiştir. Bu girişimlerin sonucunda bazı Bahtiyari birlikleri özellikle Ruslarla girişilen mücadelede Osmanlıların yanında olmuşlardır. Bununla beraber Bahtiyari aşireti üyeleri çoğu zaman maddi çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Bir taraftan petrol madenlerinin muhafazasına karşılık İngilizlerden para alırlarken diğer taraftan da Osmanlı Devleti’nden petrol madenlerine ve menfaatlerine dokunulmayacağına dair teminat almışlardır¹⁹². Yani Ruşeni Bey’in iddiasının aksine Bahtiyariler gerektiğinde aralarının bozuk olduğu İngilizler ile de menfaat ilişkisine girmişlerdir.

Ruşeni Bey’in raporunda belirttiği önerilerinden en isabetlisi ise aşiretlerin kendilerini güvende hissedebilmeleri için Osmanlı birliklerinin bazı şehirleri ele geçirmesi gerektiği noktasındaki önerisidir. Ancak Hemedan’da bulunan XIII. Kolordu’nun bir türlü ileri harekât başlatamaması neticesinde gerekli güven ortamı oluşturulamamış ve Bahtiyarilerin Osmanlı birliklerine tamamıyla katılımı sağlanamamıştır. Irak

¹⁹¹ATASE. BDH. 4283.75.022.01a.

¹⁹² Sadık Sarısan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Bahtiyari Politikası” <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11027.pdf> . 28.04.2016

Cephesi'nde Bağdat'ın düşmesi ile de Ali İhsan Bey'in başında olduğu XIII. Kolordu, İngiliz kuvvetleri tarafından kuşatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır¹⁹³.

Bahtiyarilerin Osmanlı'ya iltihakları için sarf edilen çabalar bu şekilde boşa çıkarken, İran'da bulunan askeri ve resmi görevlilerin kazanmaya çalıştıkları bir diğer isim Afgan Hanı Habibullah Han olmuştur. Ruşeni Bey, Afgan Hanı ile kurulmak istenen münasebetlerde iletişimi sağlamakla görevli bir isim olarak hareket etmiştir.

Bu iletişim, Afgan Emiri Habibullah Han'ın, Türk-İran-Afgan-Alman antlaşmasını görüşmek üzere İran'a gönderdiği düşünülen Prens Abdülmecit vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenmiştir. Tahran Maslahatgüzarı Nüzhet Bey'in Afgan Prensi'nin Rus ajanı olabileceği yönündeki kuşularının, yersiz olduğu düşünülünce Almanlar, Prens Abdülmecit ile anlaşma yapmayı uygun bulmuşlardır ve bu fikirlerini Osmanlı makamlarına iletmişlerdir¹⁹⁴. Bunun üzerine 1916 yılının Kasım ayında ittifak anlaşması imzası için çalışmalar başlamıştır. İran'ı temsilen eski Luristan Valisi Nizam es-Saltana, Afgan Prensi Abdülmecit'in, Alman maslahatgüzarının, Kirmanşah hâkiminin, Türk, İran ve Alman askerî ve mülkî memurlarının bir araya geldikleri Kirmanşah'ta, "Asya Hükümet-i İslâmiyesinin" düşmanlara karşı birlikte hareket etmesine ve İttihat-ı İslâm'ın gerçekleştirilmesine dair nutuklar irat edilmiştir¹⁹⁵. Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, 1915 yılında kaleme aldığı eseri Ruşeni'nin Rüyası'nda olduğu gibi Panislamist çerçevede bir yapılanmayı hayata geçirmek amacı ile bizzat çalışmaktaydı.

XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, Tahran'da bulunup Afgan Prensi'ne refakat eden kişiler arasında olan Ruşeni Bey vasıtasıyla, 12 Kasım 1916 tarihli bir şifre ile Prens Abdülmecit ile iletişim kurmuştur. Bu şifrede, Prens Abdülmecit'in, Afgan Hanı'nı bilgilendirmek üzere 16 Eylül 1916'da Ali İhsan Bey'den Ordu-yu İslam'ın durumu hakkında bilgi istediği belirtilmektedir. Ali İhsan Bey, bu mektuba yazdığı cevapta, İslam aleminin esaret zincirleri altında asırlardır inlediğinden bahisle Ruslar ve İngilizlerin Harb-i Umumiye , İslam'ı mahvetmek için bir vesile olarak gördüklerini ifade etmiştir. Devamında istila edilen İslam ülkelerini sıralayan Ali İhsan Bey, Cihan Harbinde de en

¹⁹³ Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11027.pdf> . 28.04.2016

¹⁹⁴ Sadık Sarısan, "Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemlerinde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915- Nisan 1917)",Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994, s.340.

¹⁹⁵ Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, 148.

büyük İslam hükümeti olan Osmanlı Devletinin hedef seçildiğini sözlerine eklemiştir. Ali İhsan Bey, savaşa Osmanlı'nın dahil olmasında ise Rusya'yı suçlayarak, Rusya'nın İstanbul Boğazı önlerine torpil döşemesi nedeniyle Osmanlı donanmasının Sivastopol'ü bombaladığını belirtmiştir. İslam dininin en büyük düşmanı olan İngilizlerin Ruslara yardım için Çanakkale Boğazı'na geldiklerini, İngiliz Başvekili'nin Kuran-ı Kerim için "bu melun kitap yeryüzünden kalkmadıkça alem-i Hıristiyan rahat yüzü göremez" dediğini ve bu harbin sadece Osmanlı'yı değil tüm İslam alemini hedef aldığını vurgulamıştır. Tüm bu tecavüzler neticesinde Cihad-ı Ekber ilan edildiğini belirtilirken Çanakkale'de kazanılan zafer de bu satırlara eklemiştir¹⁹⁶. İslami noktaların ön plana çıkarıldığı bu ifadeler bir dönem İngilizler ile savaşan Afganlıların milli ve dini duygularına hitap ettiği bir gerçektir. Hilafet vurgusu yapılarak Osmanlı Devleti'nin tüm İslam âlemi için öncü güç olduğu fikri ön plana çıkarılmıştır. Aynı zamanda Osmanlı ordusuna güven duyulması için Çanakkale'de verilen mücadele ve kazanılan zafer zikredilmiştir.

Bu telgrafta zikredilen bir başka zafer, İngilizlere karşı kazanılan Kut'ül Amare zaferidir. Ali İhsan Bey bir başka coğrafya olan İran'da tam olarak bir zafer kazanılmasa da bu bölgenin de Ruslardan temizleneceği vaadini verir. Ayrıca Hameyn-i Şerif'e göz diken İngilizlerin de amaçlarına ulaşmadığını, hain Mekke Şerifi Hüseyin'in azledildiğini de Afgan Prensine bu telgrafta bildirmiştir. Kafkasya ve Basra'da bir miktar toprak kaybedilmişse de buraların da işgalden kurtarılacağı belirtilen bir diğer husustur. Telgrafta Alman ordularının Avrupa'daki cephelerdeki galibiyetlerinden de bahsedilmiştir¹⁹⁷. Görüldüğü üzere Ali İhsan Bey, Osmanlı'nın savaşı kazanacağına dair var olan ümidini delilleri ile ortaya koymuştur. Esasında Çanakkale ve Kut'ül Amare gibi iki önemli zafer, bu fikrin oluşmasında en önemli unsurlardır. Dahası İngilizler, asıl önemli zaferlerini 1917 yılından itibaren kazanmaya başlayacaktırlar. Bu edenle Ali İhsan Bey'in bu ifadeleri Afgan Hanı'nı ikna etmek için öne sürülen verilerden ziyade, bir asker olarak gördüğü manzaranın samimi ifadesidir.

¹⁹⁶ATASE. BDH. 4281.68.031. ; ATASE. BDH. 4281.68.031a; ATASE. BDH. 4281.68.031.01; ATASE. BDH. 4281.68.031.01a.

¹⁹⁷ATASE. BDH. 4281.68.031.02; ATASE. BDH. 4281.68.031.02a; ATASE. BDH. 4281.68.031.03; ATASE. BDH. 4281.68.031.03a;

Osmanlı ordusu ile ilgili bu genel bilgilendirme sonrasında 2 Ocak 1917'de Başkumandanlık Vekâleti'nden VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen bir telgrafta Afganistan noktasında Osmanlı Devleti'nin vaatleri açıklanmıştır. Buna göre Türk hükümetinin Afgan Emiri'nin dostu olduğu ve bu hükümetin İttihat-ı İslâm siyaseti takip ettiği beyan edilerek Afganlıların talebi olan Müslüman subayların fırsat buldukça Afganistan'a gönderileceği, savaş sonrasında yapılacak barış görüşmelerinde Afganistan'ın haklarının Osmanlı Devleti tarafından savunulacağı, hatta bu görüşmeler sırasında Afganistan'ın denize ulaşması için bir yol açılmasına gayret edileceği ve Afganistan'dan savaş tazminatı alınmayacağına dair vaatlerin Prens Abdülmecid'e bildirilebileceği ifade edilmiştir. Aynı telgrafta, Prens Abdülmecit İstanbul'a kadar gelmek isterse Türk hükümeti tarafından bunun memnuniyetle karşılanacağı belirtilmiştir¹⁹⁸. Bu davetle Afganistan'ın İngiliz ve Rus tesirinden uzaklaştırılması hedeflenmekteydi.

Ruşeni Bey'in 1926 yılında kaleme aldığı İran'ın İç Yüzü adlı eser de, Afgan Prensi şeklinde takdim edilen Abdülmecit adlı şahsın, Alman makamlarına verdiği nota aktarılmıştır. 10 Aralık 1916 tarihli bu notada, Afgan Prensi öncelikle İngiltere'nin konumuna dair bir açıklama yer almaktadır. Afgan Prensine göre İngiltere'nin konumu şu sözlerle izah edilmiştir:

“İtikadımca Harb-i Umumi'nin en büyük sebebi ve âlem-i İslam ile Almanya'nın en en muzır ve en kavi düşmanı olan İngiltere, henüz diz çökmemiştir. Hatta diyebilirimki Almanların şimdiye kadar kazandıkları parlak zaferlere rağmen eğer hilâfetin Çanakkale ve Basra mucizeleri olmasaydı İngilizler bu harbde belki de şerefli bir mevkiye bulunur idi. Nice İngiliz hâkimiyetini Asya ve Afrika'dan çıkaramayan bir sulh, yeni ve daha müdhiş bir harb-i umuminin mebde'i addolunmalıdır.”

“Binâenaleyh şimdiye kadar kazandığınız ve belki bundan sonra Avrupa'da kazanabileceğiniz muvaffakiyetler sizi, pek az bir mesafe ile maksadınıza yakınlaştırabilir.”

¹⁹⁸Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, 148-149.

“Çünkü beli kırılmayan bir İngiltere, Asya ve Afrika'daki menâbi'i ve yüksek siyasetiyle her vakit yeni kuvvetler ve yeni müttefikler bularak muvâzeneyi te'min eder ve belki de sizi tehlikeye düşürecek tuzaklar kurar.”¹⁹⁹

Afgan Prensinin İngiliz tehlikesine karşı ortaya koyduğu formül ise şöyledir:

Fikr-i âcizâneme göre siz, gerek temâdi edecek bir harb ve gerek akdolunacak bir sulh da İngilizleri can evinden vuracak bir bombaya muhtacsınız. İşte bu bomba "Afganistan"dır.”

“Eğer bedbaht Afganistan, son elli senede bir medeniyet deliği bulmuş olsa ve kısmen temeddün ederek kendi kıymetini size anlatmış olsaydı öyle zannederim ki çoktan sizin şerefli bir müttefikiniz olur ve bu harbin en büyük rolünü oynardı.”

“Maa hazâ İngiltere'nin yıkılması ve bir muvâzene-i hakikiyenin te'essüsü daha pek çok himmet ve zamana muhtac olduğundan umarım ki bize de hizmet fırsatı düşecek ve şeref zamanı gelecektir. Buralarını söylemekten maksadım, Afganistan için vaktin geçmediğini ve belki de daha pek çok fırsat ve zaman kaldığını anlatmaktır.”

“Harb devâm ederse onu bitirmek için bizim elimizdeki Hind kapısından [Afganistan'dan] geçmeye mecbursunuz. Bilakis vakitsiz bir sulh olur ise yine aynı kapının nöbetçilerini takviye ederek düşmanı can evinden tehdid etmeye (...). Binâenaleyh gerek harb ve gerek sulh için size uzattığım eli sıkmaya zaruretiniz vardır.”

“Onun için her iki hâlde de Afganistan'ı halka-i ittihâda alarak takviye etmenizi talep ederim.”²⁰⁰

Prens Abdülmecit, bu ifadeleri ile Almanları Afganlara yardım etmeye ikna çabasında gibidir. Sözlerinin devamında vaadleri ve talepleri şöyledir:

“Bu ma'rûzâtımı dinler ve Afganistan'ı yükseltirseniz on sene zarfında İngilizleri yıkacak bir vaziyete gelirsiniz.”

¹⁹⁹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, 1926, c. II, k. II, s. 54.

²⁰⁰ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 52-53.

“İşte ben sizden bugün para, silah ve kuvvet almaktan ziyâde tarafeyn için âtîde büyük menfaatler te'min edecek imzaları istemeye geldim.”

“Eğer harb devam ederse siz, İran'a bir kolordu daha ilave ederek "İsfahan" ve "Yezd"e doğru emin bir sûrette kol atınız. O vakit Afganistan şimdiki hâliyle bile gelir ve sizi yarı yoldan istikbâl eder.”

“Binâenaleyh harbin devamı takdirinde ilkbahara kadar yolu açmak imkânı vardır. O vakit zâbit, silâh ve para yetiştirdiğiniz günden itibaren iki ay zarfında üç yüz bin kişilik bir ordu teşkil edebilirsiniz. Çünkü Afganlılar, İranlılar gibi tefessüh etmiş değildir. Fünûn-ı hâzıra-i askeriyeye vâkıf olmasa bile zabt u rabta alışıktır mutî' ve muhârib bir millettir.”²⁰¹

Bu notanın Alman makamlarına ulaşmasından sonra, Alman makamları Prensi Berlin' davet etmişlerdir²⁰². Ancak nedendir bilinmez Prens Berlin'e değil İstanbul'a gidebilmiştir. Bağdat üzerinden İstanbul'a varan Prens'in yanında tahsil amacı ile İstanbul'a gelen İran Şah'ı Vekili ve Başkumandan Nizam-es Saltana'nın oğlu Mahmud Han'ın da bulunduğu 15 Şubat 1917'de Van Valisi Cevdet Bey tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir²⁰³. Görüldüğü üzere bir yandan Afganistan ile iyi ilişkiler tesis edilmeye çalışılırken bir taraftan da Osmanlı ve Almanya tarafından İran'ın temsilcisi olarak tanınan Nizam-es Saltana ile ittifak arayışlarının doğrultusunda hareket edilmektedir. Esasında İran ile ittifakın gerçekleşmemesi Afganistan ile yapılacak olan ittifakı da anlamsız kılacaktı. Çünkü bu iki coğrafi bölge birbirinden kopuk düşünülemezdi. İran ittifakı gerçekleşmez ise ancak Rusların hâkimiyetinde olan Kafkasya ve Türkmenistan aşılarak Afganistan'a ulaşılabilirdi. Sarıkamış Muharebesi'nde Rus ordusuna yenilen Osmanlı Devleti için bunu gerçekleştirmek imkânsızdı.

Bu hassasiyetlerin belirlediği girişimler nihayetinde Bağdat, Adana, Mardin ve Konya Vilayetlerine uğrayan Afgan Prensi'ne birinci dereceden Mecidiye Nişanı verilerek iyi ilişkiler perçinlenmiştir²⁰⁴. Afganistan'a dönüş yolunda ise Prens'e Ruşeni Bey'in de

²⁰¹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 53.

²⁰² Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 53.

²⁰³ BOA, DH.ŞFR. 545/94.

²⁰⁴ BOA. DH. EUM. 33/43 ; BOA, MV. 257/15; Emeklilik haklarını kazanmak maksadı ile resmi makamlara sunduğu dilekçede Ruşeni Bey, bu süreçten de bahsetmiş ve Afgan prensi ile onun arkadaşı ve

içinde bulunduğu bir heyet eşlik etmiştir²⁰⁵. Bu Heyetin içinde Umur-u Şarkıye Müdüriyeti tarafından özel bir görev için Musul'a gönderilen Caferizade Baki Bey de bulunmaktaydı.

Bu yolculuk esnasında Ruşeni Bey, temmuz ayının sonlarında Dahlu kentine varmıştır. Buradan Güran (Gevran) aşireti reislerinden Mansur Esadullah'ın obasına geçmiştir. Sencabi aşireti reislerinden Serdar Mahzender'in köyünde bölgede bulunan bütün aşiret reisleri ile görüşmesine dair bilgileri sunduğu bir raporu XIII. Kolordu Kumandanlığı'na iletmiştir. Raporda sıcaklardan etkilenen Rusların Hanikin ve Kasr-ı Şirin'i terk ettikleri sırada Güran ve Kalhani aşiretlerinin saldırılarına uğradıkları bildirilmekteydi. Yağmaya yönelik bu saldırılar sonrasında Rusların aşiretler üzerinde yeni bir politika belirlediklerini anlatan Ruşeni Bey, İngilizlerin de aşiretlerle iyi geçinmeye çalıştığını belirtmiştir. Tahran'daki gelişmeleri de raporunda aktaran Ruşeni Bey, İran Demokratları ile İngilizlerin ve Rusların iş birliği içinde olduğunu belirttikten sonra Osmanlı hükümetinin de İran Demokratları ile iyi ilişkiler teşkil etmesini tavsiye etmekteydi. Rusların ve İngilizlerin Kirmanşah'da Kürt aşiretleri Gürani, Kalhani, Babacani, ve Kalhur ve Sencabi reisleri ile bir görüşme tertip etmişler ve bu görüşmenin nihayetinde taraflar arasında İngilizlerin ve Rusların İran'ın istiklalini arzu etmeleri karşılığında hareket-ı askeriye aşiretlerin tarafsız kalmasını belirten bir anlaşma imza edilmiştir. İngilizler ve Rusların işbirliği neticesinde Kirmanşah'da, aşiretler, İran Demokratları ve Ilımlıları, Rus Demokrat delegesi ve İngiliz konsolosundan oluşan bir komitenin teşkili ile bölgedeki askeri harekâtın kolaylaştırılacağını da verdiği bilgilere ekleyen Ruşeni Bey, Kirmanşah'da bulunan Rus birliklerinin disiplinsiz olduklarını da söylemekteydi. Sencabi aşiretinin Türklerle iyi geçinmek istediğini raporunda belirten Ruşeni Bey, Sencabilere mektup yazıp süvari istemiştir. Tıpkı Sencabiler gibi Türklere yakın olarak gördüğü bir diğer aşiret olan Güran aşiretinden de raporunda bahseden Ruşeni Bey, “ biz de mülayim görünelim” diyerek askeri harekâtın başlamasından sonra Güran, Kalhur ve Sencabi aşiretlerinden faydalanabileceğini belirtmiştir²⁰⁶. Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, Bahtiyarilerden sonra İran'da bulunan diğer aşiretlerin de Osmanlı Devleti'nin yanında

müşaviri olarak İstanbul'a gelip iltifatlara mazhar olduğunu belirtmiştir. Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası ; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, BCA BMGMK , Katalog Numarası: 0 30 10/47 301 8.

²⁰⁵ BOA, DH.ŞFR. 558/19.

²⁰⁶ Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, c. II, s. 273-274.

olmaya ikna edilmesine dikkat çekmektedir. Devlet otoritesinin zayıf olduğu İran'da aşiretlerin etkin gücünden yararlanmaya çalışmak doğru bir stratejiydi. Ancak bu yapılırken onlara romantik idealler sunmak değil onların çıkarlarına hitap edecek vaatlerde bulunmak gerekmektedir. Her bir aşiretin kendi içlerinde dahi birkaç lideri olması ve her birinin ayrı menfaatleri bulunması ise bu aşiretleri aynı hedefe yönlendirmeyi güçleştirmektedir.

1917 yılının Ağustos ayında Salahiye'den bir başka rapor kaleme alan Ruşeni Bey, Rusya'da yaşanan inkılâbın İran'a da tesir ettiğini ifade etmektedir. Raporda, Rus komitacılarının orduda propaganda yaptıklarını ve İran Demokratları ile kol kola girdiklerini, Rusların İngilizlerden nefret ettiklerini anlatmaktadır. Rusların İranlılar ile olan münasebetlerini ise “ *Vaktiyle Rusların astıkları İranlıların mezarlarında şimdi Rus komitecileri çiçek buketleriyle müşa'şa (gösterişli) mitingler yapmakta eski Rusları telin eylemekte ve türbeler inşa etmektedir*” şeklinde ifade etmiştir. İngilizlerin de İran'da tıpkı Ruslar gibi ılımlı bir tavır sergilediğini belirten Ruşeni Bey, Osmanlı Hükümeti'nin de kesin ve olumlu bir siyaset takip etmesi gerektiğini söylemekteydi. İran Demokratları ile Osmanlı Hükümeti'nin de iş birliği yapması gerektiğini Ömer Fevzi Bey ve Nizam-es Saltana'nın izlediği politikanın bırakılması gerektiği, Musul'da bulunan İran Demokratlarının İstanbul'a getirilerek onlarla anlaşılması gerektiği ve Demokratların hükümet tesis etmesine yardımcı olunması Ruşeni Bey'in bu rapordaki tavsiyelerindendi. Ruşeni Bey bu tavsiyeleri sıralarken İngilizlerin, Demokratların iki kanata ayrılmasından faydalanmak istediklerini, Rusların da her ne kadar kuvvetlerini çekmek istediklerini söyleseler de İran ve Azerbaycan'da askeri güçlerini bulundurarak barış görüşmelerinde söz sahibi olabileceklerini belirten tespitlerde bulunmaktadır. Rapor Tahran'a vasıflı bir sefir gönderilmesi tavsiyesi ile sonlandırılmıştır²⁰⁷. Afgan Prensi'ne eşlik etmek maksadı ile çıkılan bu yolculukta İran coğrafyasına dair gözlemler ve bilgiler Ruşeni Bey tarafından resmi makamlara iletilmekteydi.

Bu yolculukta, 1917 yılının Aralık ayında Tahran'a varılmıştır. Tahran'a varmadan önce uğranılan duraklardan biri olan Kirmanşah'da İngilizlerin ve Rusların Ruşeni Bey'i yakalama çabaları boşa çıkmıştır. Tahran'da bulunduğu sırada, Afgan Prensi'ni Afganistan'a yolcu ettikten sonra Caferizade Baki Bey ile Kafkasya'ya geçeceği resmi

²⁰⁷Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, c. II, s. 276-277.

makamlara bildiren Ruşeni Bey, Tahran'daki siyasi atmosfer hakkında da bazı bilgiler vermiştir. Demokratların siyasi üstünlüğü kazandıkları, Rus ve İngiliz yanlılarının konumlarını kaybettikleri ve durumun Osmanlı Devleti lehine döndüğü Ruşeni Bey'in verdiği bilgiler arasındadır. Raporda XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'in İran'daki vatanperverler arasında olumlu bir tesirinden de bahsedilmektedir²⁰⁸. Daha önce gönderdiği raporda Ateşemiliter Ömer Fevzi Bey'in izlediği siyasetin terk edilmesi gerektiğini söyleyen Ruşeni Bey, görünen o ki Ali İhsan Bey ve Ömer Fevzi Bey arasında var olan tartışmada Ali İhsan Bey tarafını seçmiştir. Ali İhsan Bey ve Ruşeni Bey İran Demokratları ile işbirliği yapmak noktasında aynı fikri paylaşmaktaydılar. Nitekim Ali İhsan Bey, Ruşeni Bey'in raporlarında tavsiye ettiği üzere İran Demokratları ile işbirliği yapmak için Demokrat Fırkası başkanı Süleyman Mirza'ya mektup göndermiştir²⁰⁹.

İran Demokrat Fırkası ile Osmanlı Devleti'nin ilişkileri 3 Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşmasından sonra da devam etmiştir. Bu antlaşma şartlarıncı Rusların İran'daki birliklerini çekmeleri ile beraber, İngilizlerin ve Rusların destekledikleri kabinenin görevden ayrılması ile yeni oluşan kabinenin başkanı Demokrat Fırkaya mensuptu. Bu kabine Türk resmi makamlarıncı, Osmanlı Devletinin çıkarlarına daha uygun olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte İran, Kuzey İran'a Türk birliklerinin girme ihtimaline karşı hassasiyetini korumuştur. Her ne kadar Brest-Litovsk Antlaşmasında İran'daki tüm Türk birliklerinin de İran'dan çekilmesi kararlaştırılmış olsa da Rusların geri çekilişlerinden sonra Ermeni ve Nasturilerin İran'da devlet kurma girişimlerine karşı Türk birliklerinin İran'daki varlığı korunmuştur. Hatta 1918 yılının Ağustos ayında Türk Ordusu bir ileri harekât düzenleyerek Tebriz'i İngilizlerin elinden almıştır²¹⁰. Görüldüğü üzere 1918 yılında, süregelen savaşta İttifak Devletlerinin aleyhine gelişmeler ortaya çıkmış olsa dahi Osmanlı Devleti sınırlarının ötesinde Türk Ordusunun ilerleyişi devam etmekteydi.

Nitekim Birinci Dünya Savaşı esnasındaki faaliyetlerinden, sınır ötesi girişimlerden yana olduğu anlaşılan Ruşeni Bey de İran'ın ötesinde Osmanlı'nın etkinlik kurması için 18 Temmuz 1918'de Afganistan ve Hindistan için hazırladığı bir program sunmuştur. Ruşeni Bey, Hindistan'a ulaşmak için Afganistan Hanı'nın Hindistan içindeki Afgan kabileleri

²⁰⁸Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, c. II, s. 314.

²⁰⁹Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, 138.

²¹⁰Metin, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, s. 175.

üzerindeki tesirinin kullanılması gerektiği fikrindeydi. Rusya'nın savaştan çekilmesinin ise önemli bir müttefikini kaybeden İngilizler aleyhine bir durum yarattığını savunmaktaydı. Afgan Hanı'nı kazanmak için ise Emir'e nişanlar gönderilmesini teklif etmekteydi. Ayrıca Afganistan'a gitmek üzere kendisine eşlik edecek olan erkân-harp zabiti, topçu, piyade ve doktordan oluşan bir heyetin oluşturulması talepleri arasındadır. Hindistan'da oluşan İngiliz aleyhtarlığının Afgan Hanı'na bildirilmesi gerektiği hususu da Ruşeni Bey'in vurguladığı bir diğer noktaydı. Afganistan'ın Asya'da büyük bir zafer kazanması için şartların olgunlaştığının Afgan mercilerine iletilmesini lüzumlu görmekteydi. Kendisinin Afganistan'a gitmesi için de resmi bir görevlendirme yapılması da talepleri arasındadır²¹¹. Ancak Ruşeni Bey'in bu taleplerinde eksik kalan nokta, Osmanlı Devleti'nden kilometrelerce uzakta olan Afganistan'ın İngiltere ile olacak çatışmasında lojistik desteğin nasıl sağlanacağı hususudur. 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak mağlup bir şekilde savaştan çekildiği düşünüldüğünde 1918 yılının Temmuz ayında Afganistan'dan Hindistan'a uzanacak bir coğrafyada gerçekleştirilmek istenen hedefin bir hayalden öteye anlam ifade etmediği açıktır. Nitekim Afgan Hanı ikna edilememiş ve Rusya'nın savaştan çekilmesiyle oluşan boşluğu Amerika Birleşik Devletleri doldurmuştur²¹².

Ruşeni Bey'in Afganistan'a ulaşmak için izlediği yolda ilginç olan husus, Afgan Şehzadesi sıfatı ile İstanbul'a getirdiği Afgan Prensi Abdülmecit'in, aslında hiçbir resmi sıfatı olmayan bir kaçak olmasıdır. Ancak bu gerçek, ancak 1918 yılında anlaşılabilmiştir. Bu şahıs, Afganistan'da mahkûm olup Rusya'ya firar ettiğini ve hiçbir memuriyet ve resmi sığata sahip olmadığını kendisi de itiraf etmiştir²¹³. Daha önce de bahsedildiği üzere Tahran Maslahagüzarı Nüzhet Bey'in, Afgan Prensi Abdülmecit hakkında onun Rus ajanı olduğuna dair şüphesi doğru mudur bilinmez, Afganistan'ı İslam Birliğinin bir parçası yapmak için sarfedilen mesainin stratejik olarak doğru olup olmadığı bir tarafa nasıl yanlış kişilerle işbirliği yapıldığı bu hadise ile göz önüne serilmiştir.

1926 yılında Ruşeni Bey, kaleme aldığı İran'ın İç Yüzü adlı eserinde, hadiselerde kendi varlığını açıkça zikretmeden Afgan Prensi konusuna değinmiştir. Ruşeni Bey, kendisinin

²¹¹ Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s.111-112.

²¹² Keleşyılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), s. 113.

²¹³ BOA,HR. SYS. 2454/31.

bizatihi refakatçisi olduğu Prens Abdulmecit hakkında “sarih bir resmiyete haiz olmayan” ifadesini kullanmıştır. Ancak ondan, Osmanlı Arşivinde bulunan belgede zikredildiği gibi sarilikte bir kaçak olarak da bahsetmemektedir. Ruşeni Bey, Afgan Prensi için şu ifadeleri kullanmaktadır:

“İki sene evvel Tahran'da, Afgan sefiri olan kardeşinin yanında vefât eden bu Afgan prensi, basit bir adam olmakla beraber birçok sergüzeştler ve uzun seyahatler ile geniş zekâsını canlandırmış ve kıymetli bir adam olmuş idi.”²¹⁴”

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, belli ki sonradan resmi bir sığfata sahip olmadığını öğrendiği bu zatla beraber Afganistan noktasında yapılan girişimlerin boşa çıktığına dair bir bilgi vermemektedir. Bu ifadelerle, Afganistan’a ulaşmaya yönelik bu girişimin başarısızlığını gizlemek istemektedir.

Ruşeni Bey’in Afganistan noktasındaki girişimleri açısından ilginç olan bir diğfer husus, onun faaliyetlerinden İngiliz Hükümetinin haberdar olmasıdır. 1918 yılında Bağdat’ta İngiliz Hükümeti tarafından yayınlanan “Batı İnan Kabileleri ve Şahsiyetleri” isimli kitapta Ruşeni Bey için şu bilgiler verilmektedir: “*Ruşeni Bey; Binbaşı. Türk kurmay subayı. Halkın genel fikriyatını öğrenmek amacıyla İnan boyunca seyahat etmiştir. Ocak 1918’de sözde Türk altını ile Afganistan’a gidecekti. Otuz beş yaşında...*”²¹⁵Ruşeni Bey’in fiziksel özellikleri ve giyim tarzının da tasvir edildiği bu bilgilerde en dikkat çekici nokta “sözde” ifadesiyle Ruşeni Bey’in planladığı Afgan seferinin küçümsenmesidir.

Etnik, dini ve mezhepsel farklılıkların bulunduğu İnan coğrafyasında, Panislamist amaç doğrultusunda hareket eden Ruşeni Bey, kişisel bağlantılarını kullanarak İnan’daki aşiretleri ve siyasi grupları bu amaca kanalize etmeye çalışmış bir istihbarat subayıdır. Ancak ne onun ne de Osmanlı’nın diğfer yetkililerinin, İnan’daki grupları Panislamist hedeflere yöneltmesi mümkün olmamıştır. Bir çatı altında toplanamayan ve her birinin kendine ait menfaatleri bulunan bu gruplar, konjonktürel davranıp İnan’ın fiili işgal şartlarında oyalama taktikleri izlemişler kimi zaman da her iki tarafla da hareket edebilmişlerdir. Üstelik Osmanlı ordusu bölgede yalnızca Ruslar ve İngilizler değil müttefik bulunduğu Almanlarla da bir güç mücadelesinin içine girmiştir.

²¹⁴ Ruşeni, İnan’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 54.

²¹⁵Tribes and Personalities, Printed at Government Press, Baghdad 1918, s. 93.

Bu ortamda, Ruşeni Bey'in tek hedefi İran coğrafyasında bir etkinlik alanı oluşturmak değildir. O, Afganistan ve sonrasında Hindistan'a kadar ulaşıp Panislamist hedeflerini gerçekleştirmek istemekteydi. Bu nedenle İran'da bulunduğu süre zarfında Hindistan'a kadar varan coğrafyanın hâkimiyeti için izlenecek yol hakkında resmi makamları bilgilendirmiştir. Ancak romantik idealler taşıyan Ruşeni Bey'in, Afgan şehzadesi olduğunu iddia eden bir şahıs vasıtasıyla Afganistan'a ulaşma çabaları boşa çıkmıştır. Rusların Ekim Devrimi ile savaştan çekilmesi her ne kadar Osmanlı ordusu için yeni bir umut ışığı olsa da İngilizler Hindistan sömürgesi ve Bakü petroleri noktasında önemli bir bölge olan İran coğrafyasında Türk birliklerinin etkinliğini yok etmeye çalışmıştır. Nihayetinde 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı askeri gücü bölgedeki kuvvetlerini çekmek zorunda kalmıştır.

1.6. Ruşeni Bey'in Azerbaycan'daki Faaliyetleri ve Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası

Ruşeni Bey Bolşevik İhtilalı sonrasında Kafkasya'da yeni bir teşkilat kurmak için Bakü'ye gitmiştir. Ruşeni Bey'in 21 Şubat 1918 tarihli Vehip Paşa²¹⁶'ya yazdığı mektuptan, onun 1917 yılında İstanbul'da olduğu ve fakat yine aynı yıl Bakü'ye geçtiği anlaşılmaktadır²¹⁷. Nitekim 1917 yılında Kafkas coğrafyasına ilişkin gözlemlerini resmi makamlara bildirmiştir. Ruşeni Bey, bu raporda öncelikli olarak Kafkasya'daki nüfus dağılımına dair bilgiler vermiştir. Bu bilgilere göre Kuzey Kafkasya'nın aksine Güney Kafkasya'da Müslüman nüfusun oranı oldukça fazladır. Rus makamlarının verilerine dayalı olarak hazırlanan bu istatistikî bilgiler ışığında Kafkas halkları için ortak düşmanın Ruslar olduğu ve Müslümanların bu ortak düşmana karşı Gürcüler, Malakanlar ile iş birliği içinde olmalarının sağlanmasının gerektiğini savunulmaktadır. Ruşeni göre bu iki unsur dışında, Yahudiler, Lehler ve Almanlar da mevki ve menfaat sağlamak amacı ile Müslüman ve Gürcülerin yanında olacaklardı. Ayrıca bütün Dağıstan'ın ve Kafkas

²¹⁶ Mehmet Vehip Kaçı, 1875 yılında Yanya'da dünyaya gelmiştir. 1897 yılında Harp Okulu'ndan üst teğmen olarka mezun olmuştur. Birinci Balkan Savaşı ve Çanakkale Savaşı'nda görev alan Vehip Paşa, II. Ordu Komutanlığı sırasında 1918 yılında Trabzon ve Batum'u aldı. Mondros Mütarekesi sonrasında Bekirağa Bölüğü'nde haps edilen Vehip Paşa, tahliyesinden sonra İtalya'ya gitmiş ve Kurtuluş Savaşı'na katılmamıştır. Yurtdışında muhalif gruplarla temas etmesi nedeniyle vatandaşlıktan çıkarılmıştır. 1935-1936 yılları arasındaki İtalya-Habeşistan Savaşı'nda Habeşistan'ın askeri danışmanlığını yapmıştır. 1939 yılında Türk vatandaşlığına geri alınmış ve 1940 yılında vefat etmiştir (Yüksel Nizamoğlu, Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010).

²¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. III, s. 746-747.

silsilesinin kuzey eteklerini kapsayan, Kuban ve Terek nehirleri ile sınırlanan bir coğrafyada özerk bir yapı oluşturulması ile Rusların bu yapı içinde bir öneminin olmayacağını savunmaktadır. Ancak bu yapı için Kafkas halkları arasında bulunan Ermenilerin bir tehlike olduğunu belirten Ruşeni Bey, Kafkasya’da Ermeniler aleyhinde olan duyguların kullanılması ve Müslümanlar ve Gürcüler arasında yapılacak eşit haklarla kurulan bir ittifak ile Ermenilerin devre dışı bırakılacağı kanaatindedir. Ruşeni Bey, bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için Kafkasya’da bir komitenin kurulması, Gürcü ve Müslüman komitelerinin birleştirilmesi, Rus sosyal ve işçi partilerine hak ve hürriyet adına yardımcı görülmesi, harbin devam etmesi durumunda barış propagandası yapılması, Malakan, Yahudi, Leh ve Almanları özerklikten yana çalıştırılması, Ermenilere karşı tetikte olunması, Kafkasya’da oluşturulacak komitenin ihtiyaçlarının Türkiye’den karşılanması ve bu coğrafya ile Türkiye arasında bir denizaltı postası tesisi gibi maddelerin sıralandığı bir programı da raporunda sunmuştur. Ancak Ruşeni Bey’in, bu raporda Ermeniler hakkında belirttiği düşünceler Umur-u Şarkiye Dairesi tarafından dikkate alınmamıştır²¹⁸. Bu rapor, her ne kadar Rus Çarlığı’nın verilerine dayansa da Ruşeni Bey’in kendi gözlemlerini de yansıtan bir rapor olması hasebiyle, onun 1917 yılında Kafkas coğrafyasına intikal ettiğini göstermektedir. Raporunda, Bolşevik İhtilali’nin yarattığı boşluktan faydalanılarak, Kafkas halkları arasında işbirliği yapılmasının doğru olacağı savunulurken, uzun süredir Türklerle sorun yaşayan Ermeniler bu denklemin dışında tutulmuştur.

Ruşeni Bey’in 1918 yılında Bakü’de olduğu bilgisine ise o dönemi anlatan bazı hatıralarda rastlanmaktadır. Cafer Seydahmet Kırimer, Bazı Hatıralar adlı eserinde 1918 Ocağında Bakü’de Ruşeni Beyle tanıştığını, orada basılmış olan “Büyük Balık Küçük Balığı Yutar” adlı broşürünü okuduğunu ve kendisine verdiği bir zarfı Kafkas Cephesi kumandanı Vehip Paşa’ya götürdüğünü yazmaktadır²¹⁹. Bahsi geçen zarfta bulunan mektup Ruşeni Bey’in 21 Şubat 1918 tarihli mektubu olmalıdır.

Azerbaycan’da bulunan MTN (Milli Tehlikesizlik Nazırlığı) Arşivinden elde edilen bir diğer belgede de Ruşeni Bey’in adına rastlanmaktadır. İsa Bey Aşurbeyov’un, Sovyet

²¹⁸ Ahmet Tetik, Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, c. II: 1917, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, 80-82, 387.

²¹⁹ Cafer Seydahmet Kırimer, Bazı Hatıralar, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 301.

makamlarına verdiği ifadede, Bakü’de kendini Hasan olarak tanıtan ve Azeri kıyafetleri giyen bir kişi ile karşılaştığını söylemiştir. Bir Türk’ten daha çok Arap’a benzettiği bu şahsın İranlı inkılapçılardan Küçük Han’ın mektubunu kendisine verdiğini ifade eden Aşurbeyov, şahsı İbrahim Hakkı’ın yanına yerleştirdiğini sözlerine eklemektedir. Sonrasında İbrahim Hakkı isimli şahsın kendinse, Hasan adını taşıyan bu kişinin aslında Türk Genelkurmayı’ndan bir binbaşı olan Hasan Ruşeni Bey olduğunu, Hasan Ruşeni’nin Enver ve Talat Paşalara ters düşerek Türkiye’den İran’a kaçtığını söylediğini belirtmiştir. Ruşeni Bey’in İran’dan Bakü’ye, Bağlı Caferi ile geldiğini ve onun akrabalarının yanında kaldığını öğrendiğini belirten Aşurbeyov, Ruşeni Bey’in geçmişi hakkında onunla sohbet etmiş olmalıdır ki, onun aslen Giritli olduğunu, Kars’ta ve Tiflis’te ataşelik yaptığını ve Yunanca, Arapça, Rusça, Farsça’ya hakim olduğunu bilmektedir. Belgede, Ruşeni Bey’in Yunancada olan hakimiyetini onun bir Yunan şehrinde iki yıl bir Yunan keşişi gibi kalmasına rağmen Türk olduğunun hiç kimse tarafından anlaşılması yine Ruşeni Bey’in, Aşurbeyov’a aktardığı bir bilgi olmalıdır²²⁰. Aşurbeyov’un ifadelerinden anlaşıldığı üzere Ruşeni Bey, Bakü’de bulunduğu süre zarfında siyasi bağlantılarını güçlendirmeye çalışırken bir istihbaratçı olduğunu işaret eden bilgileri vermekten çekinmemektedir. Bu ifadelerde dikkat çeken bir diğer husus Ruşeni Bey’in Enver ve Talat Paşalar ile sorun yaşadığını söylemesidir. Ruşeni Bey’in bu ifadesi, 1918 yılında Osmanlı Devleti’nin mağlubiyetinin kesinleşmesi ile İttihat ve Terakki’nin liderlerinin gözden düşmesi sonucu değişen şartlarda, onun kendini yeniden konumlandığını göstermektedir.

Ruşeni Bey, Aşurbeyov ile tanışmasından sonra ondan kendisini Azerbaycan Milli komitesinin üyeleri ile tanıştırmasını istemiş Aşurbeyov da onu Fetali Han Hoyski, Abdülali Amircanov, hekim Merhmetreza Vakilov, Mehmethasan Hacınski, Behbudhan Cevanşir, Alimerdan Topçubaşov ile tanıştırmıştır. Aşurbeyov ilerleyen dönemlerde Ruşeni Bey’in etrafında onun sağ kolu olarak tabir ettiği Bakülü Şükrü, Kubalı Kemal Efendi, Karagöz Mirza Ağa ve bir özellikle Kuzey Kafkasyalı muhacirlerden oluşan birçok aydının bulunduğunu ifade etmektedir²²¹.

²²⁰Ədalət Tahirzadə. “Aşurbəyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)”, 525-ci qəzet, 11 Eylül 2008, No.168.

²²¹Tahirzadə, “Aşurbəyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)”.

Ruşeni Bey, Bakü'nün ileri gelenlerinden bir çevre oluştururken aynı zamanda bölge hakkında elde ettiği bilgileri de İstanbul'a iletmıştır. 16 Şubat 1918'de Başkumandanlık Vekâletine, Bakü'deki durumu izah eden bir rapor göndermiştir. Bu raporda Nargin Adası'ndan kaçırdığı Türk zabıtlere Cemiyet-i Hayriye²²² ve İhtiyat Cemiyeti'nin idaresini verdiğinden bahisle, onları Bakü'de istihdam ettiği bilgisini vermektedir. Bununla birlikte Nargin Adası'nda bulunan yedi bin esirin üç binini Türk olduğunu ve sefalet içinde olan bu esirlerin bir an evvel kurtarılması gerektiği hususunu raporunda belirtmektedir²²³.

Hazar Denizi'nde bulunan Nargin Adası, I. Dünya Savaşında 29/30 Ekim 1914'de Türk donanmasının Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalaması ile başlayan ve Kafkas Cephesi çatışmaları ile devam edip, 15 Aralık 1917 tarihinde fiilen son bulan Türk-Rus Savaşlarında, Rusların, Türkleri esir tuttıkları kamplardan yalnızca bir tanesi idi. Birinci Dünya Savaşı esnasında, adada tutulan esirlerin bulunduğu şartlardan dolayı, Azerbaycanlı Türkler tarafından "Arsa-i Kerbela, "Makber" gibi çeşitli isimlerle anılan ve yılanlarıyla ünlü olduğu için de Yılan Adası' da denilen Nargin Adası'ndan, Ruşeni Bey'in raporunda bahsettiği gibi, Türk esirlerinin kaçırılması amacıyla birçok girişimler olmuştur. Kafkasyalı Türk gençleri tarafından kurulan Kafkasya Müslüman Talebeleri Komitesi ve Ruşeni Bey'in bahsettiği Cemiyet-i Hayriye esirlerin kaçırılmasını organize etmişlerdir. Örneğin; Bakü'deki Türk esirlerinin resmi korumacılığını üzerine alan Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, yukarıda da belirtildiği üzere esirlerin belirli günlerde Bakü'ye çıkarılmaları için de gerekli olan izni alabilmişti. İşte bu izin çerçevesinde 1915 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında bir bayram günü sekiz Türk esir subay şehre bırakılmış ve bir daha geri dönmemişlerdir. Bakü Arama Polisi Başkanı'nın raporuna göre firariler İran kıyafetleri ve pasaportları ile İran'a gitmişlerdir²²⁴.

Ruşeni Bey'in, Bakü'ye I. Dünya Savaşı sonrası gelen esirler ve mülteciler için önemli işlevleri olan Müslüman Cemiyet-i Hayriyesinin ilk kurucularından biri olan Bakü'nün

²²²Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, 1905 yılında Bakü'de Azerbaycan Türkleri tarafından kurulmuştur. Ancak Cemiyet asıl faaliyetini Birinci dünyasavaş yıllarında göstermiştir. Cemiyet savaş esnasında özellikle Türkiye'nin Doğu ve Karadeniz bölgelerinin Rus işgalinde bulunan yerlerinde, Türk ahaliye gerek maddi ve gerekse manevi yardımlarda bulunmuştur [Betül Aslan, I. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardaş Kömeği (yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000].

²²³ BOA. HR.SYS, 2448/23.

²²⁴ Betül Aslan, "I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, [TAED], 42/2010, s.283,293-294.

zengin isimlerinden Ağabala Guliyev²²⁵ile iyi ilişkiler tesis etmeye çalıştığını İsa Aşurbeyli'nin Sovyet makamlarına verdiği ifadelerden anlaşılmaktadır. Bu ifadelere göre Ruşeni Bey, Guliyev'in kızı ile evlenmek istiyor ve onun yanından ayrılmıyordu²²⁶.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey'in kendi hazırladığı raporda Nargin Adası'ndaki esirlerin firarı için yaptığı faaliyetler ile Rusların firar hadisesini tetkik için hazırladıkları rapor paralellik göstermektedir. Firari esirlerin İran'a kaçmaları, Bakü'den önce İran topraklarında görev yapan Ruşeni Bey'in kendisinin de belirttiği üzere, esirleri kaçırma işini organize ettiğinin delilidir.

Tüm bu çabalara karşın Nargin Adası'nda ve Azerbaycan'daki Türk esirlerinin durumu, Türk ordusunun 15 Eylül 1918'de Bakü'ye gelişinden sonra düzelecektir²²⁷.

Nargin Adası'ndaki esirlerin durumları ile birlikte Kafkasya'nın durumu ile ilgili bilgiler veren Ruşeni Bey'e göre Kafkas Müslümanlarının Osmanlı Ordusuna tabi oldukları, bölge hakkında ilettiği bir diğer bilgidir²²⁸.

Ruşeni Bey, bu raporda “Ordumuzun Kafkas toprağına girmesi yalnız Kafkasya değil hatta Türkistan'ı bile ciddi işlere sevk edecek ve suret-i kat'iyede kurtaracaktır” demektedir. Aynı zamanda Türkiye'nin barış müzakerelerinde doksan üç seferindeki sınırı istemesinin bölge Müslümanlarını memnun etmediğini ve Müslümanların büyük bir kısmının Türkiye ile federasyon kurmak istediklerini iletmiştir. Ruşeni Bey'e göre barış masasında federasyon fikri gerçekleştirilemez ise barışa razı olunmaması ve Türk ordularının Kafkasya'ya girmesi tüm Müslümanları memnun edecektir. Ermeni ve Gürcülerin bu duruma mukavemeti ise def edilebilecek ölçüde bir mukavemettir. Rus sosyalistlerinin ise Türklerin bu ilerleyişini haklı görecektir²²⁹. Ruşeni Bey, bu ifadeleri ile 1915 yılında kaleme aldığı Ruşeni'nin Rüyası isimli eserinde bahsettiği “*Türklerin tüm Müslümanların kurtarıcısı olması*” hedefinden vazgeçmediğini ortaya

²²⁵ Bakü'nün ünlü zenginlerinden biri olan Ağabala Guliyev, “Değirmenler Kralı” olarak adlandırılmaktadır. Bakü şehrinin imarı ve sosyal hayatına önemli katkıları olan Guliyev, 1920 yılında İran'da bulunduğu sırada Bolşevikler Azerbaycan'ı işgal edince ülkesine bir daha dönememiş ve Tebriz'de vefat etmiştir. Rübabe ve Sariyye adlı iki kızı ise Türkiye'de eğitim görmüşlerdir (Kəmalə Hüseynova, “Ağabala Quliyevin Bakı Şəhərinin İctimai Həyatında Roluna Dair” Tarix Və Onun Problemləri, No. 3 ,2013, s.57-62; “Dəyirmanlar kralı Ağabala Quliyev “Azadlıq Gəzəti, 24 Ağustos 2012, No. 196).

²²⁶ Tahirzadə. “Aşurbəyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)”.

²²⁷ Betül Aslan, “I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası'nda Türk Esirler”, s. 302.

²²⁸ BOA. HR.SYS, 2448/23.

²²⁹ BOA. HR.SYS, 2448/23.

koymaktadır. Her ne kadar Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sonucunda gücünü büyük ölçüde yitirse de, Rusların savaştan çekilmesi Panislamizm ve Pantürkizm fikirlerinin uygulamaya geçirmek için yeni bir umut ışığı olmuştur.

Ruşeni Bey, Kafkas coğrafyasında etkin olabilmek amacı ile hazırladığı raporunda Gürcülerin ve Ermenilerin silahlarından da bahsetmiş, Müslümanların silahlarının yetersiz olduğunu bu nedenle bir an önce Osmanlı Ordusu ile temasa geçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Raporda, Gürcülerin Müslümanlara karşı hasmane bir tutum izlememekle beraber onların güçlenmesini istemediklerinden bahsedilmektedir. Ermeniler ise Müslümanlara karşı feci bir tutum içerisindeyler. Ruşeni Bey, Ermenilerin bu tavırları karşısında “ İnsan bu fecaiyi işittikçe Türkiye’de bir miktar Ermeni’nin sağ kalmasına razı olamıyor” demektedir²³⁰.

Ruşeni Bey’in bölge hakkında fikirlerini iletmiş olduğu dönemde Kafkasya coğrafyasında bir otorite boşluğu ve bu boşluk nedeniyle yaşanan tedhiş hareketleri vardı. 1917 yılında Bolşevik İhtilali’nin gerçekleşmesi nedeniyle Rus ordularında bir çözülme meydana gelmiştir. Bolşevik Rusya’nın 18 Aralık 1917’de Osmanlı Devleti ile imzaladığı Erzincan Mütarekesi’nden sonra Rus orduları Sarıkamış Harekâtı sonrasında işgal ettikleri topraklardan çekilmeye başladılar. Ancak bu çekilmenin ardında Rus ordusunun silahlarını ele geçiren Ermeniler bölgede Türklere karşı bir kıyım hareketine başladılar. 14 Aralık 1917’de ise bölgedeki otorite boşluğunu gidermek amacıyla Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bir araya gelerek Transkafkasya Hükümetini kurdular. Ancak Güney Kafkasya’yı yönetmek için üç milletin oluşturduğu bu birlik sağlam bir yapıya sahip değildi. Her bir ulusun kendilerine göre hedefleri vardı²³¹. 1918’de kurulan, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan’dan oluşan Maverâ-ı Kafkas Federasyonunun, yaşama şansı da bu nedenle mümkün olmamıştır. Bu üç millet arasında ne ırkı ne de dini bir birliktelik söz konusu değildi. Gürcüler önce Rus sonra Alman yanlısı politikaları izlerken, Ermeniler Ruslarla, Azeriler ise Türkiye ile bağlantılıydılar²³². Uzun bir dönem Rus Çarlığı baskısı altında yaşayan halklar artık kendi kaderlerini çizmek istiyorlardı.

²³⁰ BOA. HR.SYS, 2448/23.

²³¹ Nâsır Yüceer, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Azerbaycan’a Askeri ve Siyasi Yardımı” Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2003, s. 283-284.

²³² Enis Şahin, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s. 578.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey'in belirttiği gibi bölgede, tüm ittifak çabalarına karşın, bir güç mücadelesi vardır. Ruşeni Bey de Bakü'de bulunduğu sırada Kafkaslara yönelik bir ileri harekât başlatılarak, bölgedeki istikrarsız durumdan faydalanılmasını istemiştir. Bunun yayında kendisi de Bakü'de yeni bir siyasi teşkilatlanma yapmanın çabası içerisindeydi.

Ruşeni Bey, daha önce bahsi geçen, 21 Şubat 1918 tarihli Vehip Paşa'ya yazdığı mektupta Sadaret ve Harbiye Nezaretinin emriyle Kafkasya'ya geçtiğini, mektubu Bakü'den yazdığını ve Bakü'deki fırkaların birleştirilmesi ile uğraştığını ifade etmiştir. Ancak fırka reislerinin kişisel hırsları nedeniyle muvaffak olamadığını belirtmiştir²³³. Nitekim daha önce bahsi geçen İsa Aşurbeyov'un ifadelerinde de Ruşeni Bey ile tanıştığı Azeri Milli Komitesi üyelerinin Ruşeni Bey'in Azerbaycan için önerdiği Türkiye'nin himayesi altında bir bağımsızlık teklifini reddettikleri belirtilmektedir. Yine Aşurbeyov'un ifadelerinde Ruşeni Bey'in, Türkiye'nin himaye teklifinin reddedilmesi neticesinde bazı görüşmeler yaptığı sonrasında üç gün odasına kapanıp bazı çalışmalar yaptığı ve nihayetinde Kuzey Kafkasya'da kendi partisini kurma kararı aldığını kaydetmektedir. Aşurbeyov'un bundan sonraki ifadeleri Sovyet makamlarına sunduğu bir açıklama olmasından kaynaklandığı için midir bilinmez pişmanlık içeren sözler ihtiva etmektedir. O, Ruşeni Bey'i evinde misafir etmekten dolayı pişman olduğunu söylemektedir²³⁴.

Aşurbeyov bu pişmanlığını o günlerde Ruşeni Bey'e bildirmiş midir bilinmez, Ruşeni Bey, önemli kişileri toplayarak milli bir fırka oluşturma yolunu tercih ettiğini o günlerde Vehip Paşa'ya gönderdiği mektupta bildirmiştir. Mektupta bulunan antet Ruşeni Bey'in kurduğu bu yeni fırkanın ismini göstermektedir. Antette "Büyük Türkiye ve İttihat-ı İslam Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası Merkezi Umumi" ifadesi yer almaktadır. Mektubun devamında Ruşeni Bey Vehip Paşa'ya şu ifadeler ile seslenmiştir:

"... Fırkamız, seri ve büyük adımlar atmaktadır. Muvaffakiyetler pek büyük görünüyor. Benim bildiğim Vehib Paşa, taşıdığı büyük ruh ile bu büyük fırsatlarda büyük ve tarihi işler görecektir ve komiteci Ruşeni de ona parlak istikballer hazırlayacaktır."

²³³ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, c. III, s. 746-747.

²³⁴ Tahirzade, "Aşurbeyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)".

“Paşam!”

“Vaziyet pek müsaittir. Sizi temin ederim ki Afganistan’a kadar yol açıktır. Yalnız Gence’ye kadar ileriler ve bendenize beş yüz değerli zabıt verirsiniz iki ayda yarım milyon asker hazırlayacağıma ve Kafkas’ın her yerinde Osmanlı bayrağını çektireceğime söz veririm....”²³⁵

Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Rusya’da Ekim Devrimi’nin gerçekleşmesinden sonra Rus ordularının Kafkaslardan çekilmesi ile oluşan elverişli ortam değerlendirilmek istenmiştir. Ancak Ruşeni Bey’in idealleri Kafkas coğrafyasının da ötesidir.

Ruşeni Bey’in hedefi Kafkasları aşip Türkistan’a ulaşmaktır. Bu amaç doğrultusunda Türkistan’da teşkilat yapmak üzere Taşkent’e, Bayburt Kaymakamı Yusuf Ziya Bey’i ve Mehmet Emin Efendi’yi göndermiştir. Türkistan’da Türk Milliyetçiler Fırkası adıyla kurulan parti de aslında Türkistan İttihat ve Terakki Fırkası’dır²³⁶.

Ruşeni Bey’in bu faaliyetleri, her ne kadar Akdes Nimet Kurat tarafından romantik olarak nitelendirilse de Türkistan coğrafyasına ulaşılmıştır.²³⁷ Bunun kanıtlayan ifadeler de Zeki Velidi Togan’ın hatıralarında bulunmaktadır. Zeki Velidi Togan o dönemde Özbek terakkiperverlerin elinde “ Ruşeni’nin Rüyası” ve “Bakü İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Programı” olduğundan bahsetmektedir²³⁸. İsa Aşurbeyov da Dağıstan’ın Ahtı kentinde bulunduğu sırada Ruşeni Bey’in oraya on iki Türk askeri gönderdiğine tanıklık etmiştir²³⁹. Bu faaliyetler idealist Türk subaylarının çok uzak coğrafyalarda faaliyetlerde bulduklarını ve Ruşeni Bey’in de halkı Panislamist ve Pantürkist idealler noktasında bilgilendirmek için yapılan çalışmayı organize edenlerin başında bir konumda olduğunu göstermektedir.

Ruşeni Bey’in Azerbaycan’da bir fırka teşkil ettiğine tanıklık eden bir diğer kişi ise İttihat Mecmuası yazarlarından Kaya Nuri’dir. Kaya Nuri 1924 yılında İttihat Mecmuasında kaleme aldığı makalesinde, 1918 yılında kendisinin de bulunduğu Bakü’de Ruşeni Bey’in “İttihat Fırkası”ndan ve yaşlı bir miralay olan Yusuf Bey’in kurmaya çalıştığı bir diğer

²³⁵ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye’de Siyasal Partiler, c. III, s. 746-747.

²³⁶ İsrail Kurtcepe, “Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan” Atatürk Yolu, 1993, 3/12, s. 396.

²³⁷ Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 515.

²³⁸ Zeki Velidi Togan, Hatıralar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 415.

²³⁹ Tahirzadə. “Aşurbəyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)”.

firkadan bahsetmektedir. Kaya Nuri, bu fırkaların kurucularını menfaatperest olarak nitelendirip, Bakü'nün Bolşevik maskesi altında Ermenilerce işgalini bu hem bu fırkaların hem de Neriman Nerimanof'un faaliyetlerine bağlamaktadır²⁴⁰.

Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası'nın programını gerçekçi bulmayan bir diğer isim de o günlerde Ruşeni Bey'in yanında bulunan İsa Aşurbeyov'dur. Aşurbeyov, Ruşeni Bey'in hazırladığı parti programında Orta Asya, Hindistan ve Arabistan topraklarında, Rus, İngiliz, İtalyan ve Fransız hâkimiyetlerini kırarak ayrı devletler kurup bunların arasında bir ittihat sağlamak fikrinin bulunduğunu belirtmektedir. Aşurbeyov, Ruşeni Bey'e dünyada bu programı gerçekleştirebilecek hiçbir güç olmadığını söylediğinde ise ondan hedeflerinin büyüklüğünü belirten şu ilginç yanıtı almıştır: "İttihat, Karabeyov²⁴¹, un ve Ganiyev²⁴²'in dükkânıdır, müsavat, Mehmet Emin²⁴³'in bakkalıdır, benim partim ise manufaktura mağazamdır²⁴⁴." Ruşeni Bey, her ne kadar Türkçü ve İslamcı fikirlerle hareket etseler de Karabegov, Ganiyev ve Resulzade'nin faaliyetlerini küçümsemektedir. Bu ifadeler Azerbaycan'da Türkçü ve İslamcı iki parti varken Kafkas İttihat ve Terakki Fırkasının neden kurulduğunu da açıklayan ifadelerdir. Her ne kadar Kafkas İttihat Fırkası ile Kafkas İttihat Fırkasının birbiri ile bağlantılı olduğuna dair tespitler varsa da²⁴⁵ muhtemeldir ki, hem Müsavat hem de İttihat Fırkalarının Panturkist amaçlara sağlayacağı katkıdan şüphe duyulduğu için Osmanlı resmi makamlarının Azerbaycan iç siyasetine müdahil olabileceği yeni bir fırka teşkil edilmiştir.

Ruşeni Bey'in, çalışmalarına maddi kaynak yaratmak için ise ne tür girişimlerde bulunduğunu yine bir hatıradan öğrenmekteyiz. Gence Milli Komitesi'nin Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi için görevlendirdiği Naki Keykurun hatıralarında, Enver Paşa ile yaptığı bir konuşmayı şöyle aktarmaktadır:

"... Enver Paşa bana Azerbaycan'da İsa Aşurbeyov diye birini tanıyıp tanımadığımı sordu. Ben de "çok iyi tanırım Paşam. Zengin bir aileye mensup vatansever bir

²⁴⁰ Süheyla Seçkin, İctihad Mecmuası (101-200. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı, Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1990, s.866.

²⁴¹ Karabeg Karabegov

²⁴² Sultan Mecit Ganiyev

²⁴³ Mehmet Emin Resulzade

²⁴⁴ Tahirzade. "Aşurbeyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)".

²⁴⁵ İbrahim Ethem Atnur, "Kafkas İttihat Terakki Fırkası ve Programı" Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. VIII, 15(2006) , s. 46-47.

zattır” dedim. Paşa ayrıca Aşirbeyov’un Türkiyeli Ruşeni Bey adında bir arkadaşı olduğunu ve bunların mücadele için para istediklerini söyledi. Ruşeni Bey’i tanııyordum. Fakat işin içine para girince iş değişmişti. Enver Paşa’ya “Paşam, şimdi iş değiştı. İsa Bey Bakülü’dür. Bütün Kafkasya teşkilatının masrafları Bakü’den temin edilmektedir. Azerbaycan’da, hele Azerbaycan’ın merkezinde para meselesi düşünülmez. İsa Bey bunu benden iyi biliyor. Göndermeyin. Ben mesuliyeti üzerime alıyorum. Bu işte bir acayıplik var” dedim. Enver Paşa Kabul etti ve para göndermedi.”²⁴⁶

Bu ifadelerden Ruşeni Bey’in, Enver Paşa nezdinde bir güvenilirliği olmadığı anlaşılmaktadır. Ruşeni Bey’in o dönemde Osmanlı ordusunun resmi bir görevlisi olmadığı düşünülürse yaptığı faaliyetler için para isteğinin karşılanmaması anlaşılabilir bir durumdur. Ancak Ruşeni Bey’in aldığı bu olumsuz yanıt da onun Kafkas coğrafyasında teşkilatlanma yapmasına engel olmamıştır.

Kafkas İttihat ve Terakki Fırkasının kurulmasında etkin bir rol üstlendiği görülen Ruşeni Bey’in adı, fırkanın kurulma sürecinde hazırlanan 15-28 Mart tarihli olan fırka protokolünde açıkça geçmemekte, protokol metninin altında bulunan imzalarda müfettiş sıfatı ile “Ruşeni Bekirzade” adı ile yer almaktadır. Erdal Aydoğan’ın ATASE arşivinden ulaştığı ve yayınladığı bu protokole Kafkas coğrafyası ve tarihi nüfus istatistikleri, ırk ve lisan, zenginlik kaynakları, ticaret, sanat, medeniyet durumları hakkında bilgi verilmektedir. Kafkasya’nın kayıtsız şartsız Türkiye’ye ilhak olması gerektiğinin belirtildiği protokol metninde, İngiliz meselesi, Gürcü Meselesi, Ermeni Meselesi, Japon Meselesi başlıkları altında Kafkas coğrafyasında etkin olabilecek aktörler hakkında da bilgi verilmektedir²⁴⁷.

Protokol metni üslup açısından incelendiğinde Ruşeni Bey’in 1926 yılında kaleme aldığı İran’ın İç Yüzü adlı eser ile benzeşmektedir. Bu eserde de İran tarihi, coğrafyası, nüfusu, büyük güçlerin bu coğrafyadaki hedefleri tıpkı protokol metninde olduğu gibi bir istihbarat raporu tarzında sunulmaktadır²⁴⁸. Bu benzerlik protokol metninin Ruşeni

²⁴⁶Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905 -1920), İlke Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 102.

²⁴⁷ Erdal Aydoğan, “Pantürkçülük Kafkas İttihat ve Terakkî Fırkası ve Protokol Metni” Belgi Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2013, 4, s. 363-374.

²⁴⁸Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, 1926.

Bey'in kaleminden çıktığına dair kanıtı güçlendirmektedir. Ayrıca metin Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

Aşurbeyli'nin, Enver ve Talat Paşalara yaranmak amacı ile belirlenen bir isme sahip olduğunu iddia ettiği²⁴⁹Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası'nın programı²⁵⁰ ise özellikle Ruşeni Bey'in ve o devrin fikir dünyasının anlaşılması bakımından önemlidir. Programın giriş kısmında “*Yaşayan Yaşayanı Yiyerek Yaşar*” ifadesi bulunmaktadır. Emel Akal, Darwin'in Evrim Kuramı'nın toplumlara uygulanması olan Sosyal Darwinizm²⁵¹ kavramı ile bu ifadeyi açıklamıştır²⁵². Bu kavrama göre sadece güçlülerin yaşamaya ve yönetmeye hakkı vardır. Metinde bu kavramla açıklanabilecek başka ifadeler de vardır. Örneğin:

*“Kanun-i tabiat; güçlünün güçsüzü yutmasını emrediyor. Onun için “yaşayan, yaşayanı yiyerek yaşar” ve daima gelecek için çabalar.”*²⁵³

*“Evet, kainatta olan ecsâmın her biri ilk yaradılışından beru kanun-i tabiatın bu zalimane emrine itaat edüb, durmuşdur. Küçük yıldızlar; hiçbir vakit büyük yıldızların kuvve-i cazibesinden halas olmadığı gibi küçük ağaçlar her yerde büyüklerin altında kurumuş ve küçük hayvanlar her vakit büyük hayvanların lokması olmuştur.”*²⁵⁴

²⁴⁹ İsa Aşurbeyli, Sovyet makamlarına verdiği ifadede, bu ismin ve kendisinin Ruşeni Bey ile olan temeslerinin, kendisinin İttihatçı olarak algılanmasına neden olduğunu ve bundan rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir. Aşurbeyli, aynı zamanda o dönemde Bakü'de bulunan Alşova ve Şaumyan adlı iki Bolşevik'in kendisini ziyaret ederek Ruşeni Bey'den uzaklaşmasını talep ettiklerini ve yakın arkadaşı Meşedi Azizbeyovsa'nın da Ruşeni Bey ile olan ilişkisi nedeni ile kendisi ile görüşmeyi bıraktığını dile getirmektedir [Tahirzadə. “Aşurbeyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)”].

²⁵⁰BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

²⁵¹Sosyal Darwinizm teorisinin, bilimsel düşünce dünyasındaki mimarı İngiliz filozof Herbert Spencer'dır. Herbert Spencer, 1884 yılında yayınladığı *The Man Versus the State* başlıklı çalışmada, devletin minimal rol oynayıp birey özgürlüklerinin maksimal bir seviyede olması tezini savunmuştur. Düşünürün aşırı bireyci tutumu, yoksulların koşullarını düzeltmek adına örneğin sosyal yardım, zorunlu eğitim, fabrika koşullarının iyileştirilmesi vb önerilen her türlü reforma karşı çıkmasına yol açmıştır. Bu yaklaşımın arkasındaki sebep şüphesiz Sosyal Darwinist düşüncedir. Bu düşünceye göre, yoksullar, zayıf, basiretsiz, tembel ve yeteneksiz oldukları için hayat karşısında yenik düşmeye mahkumdur. Bu bizatihi doğanın kanunudur (İsmail Dursunoğlu, “Sosyal Darwinizm” Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/1, 2016, s. 213-214).

²⁵² Emel Akal, “ İttihatçıların İrredantist Politikalarına Bir Örnek Olay: Kafkas İttihat Terakki Fırkası-1918” Mete Tunçay'a Armağan, Derleyen: Mehmet Ö. Alkan- Tanıl Bora- Murat Koraltürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 346.

²⁵³ BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

²⁵⁴ BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

“Dünyanın en güçlü ve en yırtıcı azası olan insanlar ise yaşamak için bütün hayvanat ve eşyayı kendilerine kurban etmiştir ve sonra daha yahşi yaşamak ve daha hoş günler geçirmek için kendilerinden za'if olan hemcinslerini de ezmek ve mahvetmek lüzumunu görmüştür...”²⁵⁵

“...İşte biz Kafkasya Müslümanları; bugünkü adımlarımızı doğru atmak ve bir daha zâlim bir kuvvetin pençesine düşmemek için yarın beşeriyete hâkim olacak içtima'i kanunları araştırmağa ve daha doğrusu gelecekte bir milleti yaşadacak esasları bilmeğe mecburuz...”²⁵⁶

Kafkas İttihat ve Terakki Fırkasının programında Pan-Turkizm kavramı ile açıklanabilecek ifadeler de bulunmaktadır:

“...Türkiye'ye lazım olan büyük ve yeknesak ordu ancak bir muallimin elinde yetişebilecektir. Maa-t teessüf Türk âlemi vatan aşkıyla Allah yolunda ölmek ve büyüğüne itaat etmek meziyetlerini yitirmiştir...”

“...Evet fırkamız her şeyden evvel bütün Kafkasya Müslümanlarının Türkiye'ye ilhakını ve hilafet bayrağı altında yaşamasını talep eder. Çünkü:

“Evvela, Kafkasya Müslümanları kendilerini idareye alışmış değildir. Bilhassa Müslümanların cehaleti, Rus istibdadı altında Müslüman ruhunda bir ümitsizlik doğurmuş ve Müslümanları milli işlerden ve hakimiyet zevkinden uzaklaştırmıştır. Bundan maada Şimali Kafkasya'da bir çok kardaşlarımızın lisan ve adetlerindeki farklar; idare hususunda onları çalıştıracak ve belki birçok felsefelere kapdırarak kardaş halkasından uzaklaştıracaktır...”²⁵⁷

“...Evet, bugün Kafkasya'nın bir Çeçen bir Lezgi veya bir Türk meselesi bir kabilenin hususi bir emel ve arzusu veya bir kavmin dahili bir işi değildir. Belki koca bir hilafetin ve büyük bir Türkiye'nin hayat ve mematı ve dolayısıyla bütün Alem-i İslam'ın mukadderatıdır...”²⁵⁸

²⁵⁵ BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

²⁵⁶ BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

²⁵⁷ BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

²⁵⁸ BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

Programda Pan-Türkizm'in yayında Pan-İslamizmin izlerini de bulmak mümkündür. Programda İslam alemi için çizilen çerçevenin adeta Ruşeni'nin Rüyası'nda hayal edilen İslam alemini ifade ettiği şu satırlardan anlaşılmaktadır:

“...Fırkamız Âlem-i islâmın da halâsını ve harice karşı “İslam Müttefik Devletleri” halinde hilafete merbut olmasını talep eder.”²⁵⁹

Kuran-ı Kerim'in Arapçadan diğer dillere tercümesi önerisi ise İslami modernizmin bir ifadesi olarak görülebilir²⁶⁰.

1917'deki Rus Devrimi ile ön plana çıkan işçi sınıfı, sosyalizm gibi kavramlar da program metninde kendine yer bulmuştur. Ancak bu kavramlar İslam'ın kurtuluşu için bir araç olarak görülmektedir²⁶¹.

Kafkas İttihat ve Terakki Fırkasının programında, kurulacak Büyük Türkiye'nin meşrutiyet idaresi ile yönetileceği belirtilmekteydi.

Ruşeni Bey'in Kafkasya'da teşkilatlanma için harcadığı tüm bu çabalara paralel olarak Osmanlı ordusu 1918'de Kafkaslara bir ileri harekât başlatmıştır.

Şöyle ki, Brets-Litovsk görüşmeleri devam ederken Türk orduları, 25 Nisan 1918'de Kars'ı ele geçirip 1878 öncesindeki sınırlara ulaşmıştır. 15 Eylül 1918'de ise Bakü'ye Türk birliklerince alınmıştır. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasına kadar Osmanlı kuvvetleri Bakü'de kalacaklardır. Ancak elbette ki Türk ordularının bu coğrafyanın ötesinde Türkistan'a ulaşması mümkün olmayacaktır.

Ruşeni Bey'in Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında hedeflediklerine bakıldığında, Mustafa Kemal Paşa'dan çok Enver Paşa ile fikri bir uyum içinde olduğu söylenebilir. Örneğin Mustafa Kemal Paşa 21 Şubat 1917'de Hicaz Seferi Heyeti kumandanlığına görevlendirildiğinde, aslında Hicaz'da Osmanlı ordularının çarpışmasından yana olmayacaktır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Hicaz terk edilmeli, Suriye'de kuvvetle tutunulmalı, hatta yalnızca Anadolu'nun müdafaası düşünülmeliydi. Bu fikirleri Enver ve Cemal Paşalar tarafından tasvip edilmediği için Mustafa Kemal

²⁵⁹ BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.

²⁶⁰ Akal, “ İttihatçıların İrredantist Politikalarına Bir Örnek Olay: Kafkas İttihat Terakki Fırkası-1918”, s. 351.

²⁶¹ Akal, “ İttihatçıların İrredantist Politikalarına Bir Örnek Olay: Kafkas İttihat Terakki Fırkası-1918”, s. 352.

Paşa'nın Hicaz Seferi kuvvetinin başına getirilmesi fikrinden vazgeçilmiştir²⁶². Ancak ilerleyen günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerinin isabetli olduğu anlaşılacaktır. 30 Ekim 1917'de başlayan III.Gazze Savaşında İngilizler galip çıkmışlar ve 7 Kasım'da Gazze'yi, 16 Kasım'da Yafa'yı işgal etmişlerdir. İngiliz ilerleyişi karşısında tutunamayan Yıldırım Orduları Grubu süratle Filistin'den kuzeye doğru çekilmiştir. Bu arada 9 Aralık 1917'de Kudüs de İngilizlerin eline geçmiştir²⁶³.

Yıllarca Osmanlı'nın egemenliğinde kalmış olan topraklar bu şekilde kaybedilirken Enver Paşa, Osmanlı'nın hiçbir zaman tam anlamıyla hâkimiyet kuramadığı Kafkaslar ve Türkistan coğrafyasında hâkimiyet tesis etmek istiyordu. Enver Paşa, Kafkasya'ya planladığı harekâtını gerçekleştirmek için kendi düşüncesinde olan amcası Halil (Kut) Paşa'yı Şark Orduları Grup Komutanlığı'na, kardeşi Nuri Paşa'yı Kafkas İslam Ordusu Komutanlığı'na getirmiştir²⁶⁴. Enver Paşa'nın diğer cephelerdeki yenilgileri dikkate almaksızın Kafkasya'ya kuvvet göndermesi ve burayı ele geçirmek istemesi Turan idealinin gerçekleştirilmesinin yanında; bölgenin zengin ekonomik kaynaklarının, özellikle petrolün denetimini ele geçirmek, Anadolu'yu Kırım ve İran'a bağlayan ticaret yollarını denetlemek, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını genişleterek tanınmasını sağlamak, Rusya ile arasına tampon devletler koymak, Bağdat'ın geri alınması için sefer hazırlığına imkân sağlayan bölgenin denetimini elde tutmak, diğer İttifak Devletleri'nin yenilgisinden sonra İtilaf Devletleri'ne karşı savaşı güvenli bir şekilde yürütebilmek için doğuda güç yığınağı yapmak olarak sıralanabilir²⁶⁵. Bu hedeflerin gerçekleşmesi halinde elbette Osmanlı Devleti hem Türkçü ve İslamcı romantik hedeflerin ilk adımı atmış olacak hem de stratejik olarak avantajlı konuma geçecekti. Ancak bir enerji ve geçiş güzergâhı olan Kafkaslarda hâkimiyet kurmak, her ne kadar bölgede Müslüman ve Türk unsurlar bulunsa da kolaylıkla hayata geçirilebilecek bir hedef değildi.

Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk'ta imzaladığı anlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının ilerisine geçmemeyi taahhüt ediyordu. Buna rağmen Kafkas İslam Ordusu

²⁶² Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919, c. I, s. 271.

²⁶³ Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XVI/47, Temmuz 2000, s. 402.

²⁶⁴ Nâsır Yüceer, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002, s. 72.

²⁶⁵ Mehman Ağayev, "Bakü'nün 1918'de Düşman İşgalinden Kurtarılmasının Tarihi Önemiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler", Türkiye'de Eğitimlerini Sürdüren Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri (9 Ocak 2005, İstanbul);Yayına Hazırlayan: Vügar İmanov, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, İstanbul 2005, s. 19- 22.

kurularak, Azerbaycan Türkleri ile birlikte yeni bir devlet kurulması hedeflenmekteydi. Ancak bu hedeflere yalnızca Ruslar, Ermeniler ve Gürcüler değil aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki Almanlar da muhalif olmuşlardır. Gürcülerle yaptıkları anlaşma ile Batum-Tiflis demiryolu kontrol ederek, Türk birliklerinin intikallerini engellemeye çalışmışlardır. Sovyet-Rusya ile 27 Ağustos 1918'de imzaladıkları Brest-Litovsk antlaşmasına ek bir antlaşma ile Türk Ordusu'nun Kür nehrini aşmaması, aştığı takdirde geri alınmasını sağlamayı Almanya taahhüt etmişlerdir. Sovyet-Rusya da Bakü petrolünün dörtte birini Almanya'ya vermeyi kabul etmiştir²⁶⁶. Almanlar, Kafkasya'da Brest- Litovsk Antlaşmasının sınırlarının korunmasını isterlerken, Türklerin Kafkaslar'daki gücüne karşı koyabilmek adına Gürcülerle işbirliği yapıyorlardı. Almanlar Türklerin dikkatini Kafkaslardan Mısır, Filistin ve Arabistan topraklarına çekmek istiyorlardı²⁶⁷. Böylece Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya, müttefikliği bir tarafa bırakarak enerji kaynağı olarak ve jeopolitik açıdan önem arz eden bu coğrafyada oyun dışı kalmak istemediğini gösteriyordu.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın romantik Türkçü ve İslamcı çizgisinden ziyade real politik çizgide hareket eden bir asker ve siyaset adamı olmuştur. 1918 yılından bakıldığında Ruşeni Bey'in Kafkaslardan başlayıp Hindistan'a kadar uzanan siyasi ve askeri ideallerinin de Enver Paşa çizgisinde olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Ruşeni Bey'in Azerbaycan'ın durumu ile ilgili sunduğu bilgilerde isabetli olan bazı noktalar olduğu gibi isabetli olmayan yönler de vardır. Rus ihtilalinden sonra Ermeni ve Gürcülerin kendi birliklerini kurmalarına rağmen Azerbaycan bu konuda geride kalmıştır. Kendi ordusunu kurmak ve kuruncaya kadar Bolşevik ve Ermeni kuvvetlerinden korunmak ve Bakü'yü Bolşevik ve Ermenilerden kurtarmak için Osmanlı Devleti'nin yardımına ihtiyaç duymuştur. Fakat Azerbaycan yöneticilerindeki genel düşünce; Osmanlı Devleti'nin kendilerini ilhak etmemesi, Türk Ordusu'nun sadece yardım amaçlı gelmesidir. Gence Milli Komitesi'nin Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi için

²⁶⁶Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, s. 509 -510.

²⁶⁷ Enis Şahin, Diplomasi ve Sınır Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri 1918, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 324-325.

görevlendirdiği Naki Keykurun'a vedalaşma anında Komite Başkanı Nesip Bey'in konuşması bu düşünceyi açık bir şekilde açıklamaktadır:

*“ Naki, sen İstiklal Komitesi 'nin azasisın. Olup bitenleri Osmanlı Devleti 'ne anlat ve de ki: Milletimiz müstakil yaşamaya azmetmiştir, bu yolda her türlü fedakârlığı yapmıştır. Azerbaycan'ın dörtte üçü bugün Rusların hâkimiyetinden kurtarılmış vaziyettedir. Onlar noksanımız olan askeri tarafımızı tamamlasınlar. Bize kardeş eli uzatsınlar, elimizden tutsunlar, istiklalimizi ilan etmemize yardım etsinler. Ancak, bizi kendilerine ilhak etmek isterlerse gelmesinler. Biz kendi yağımızla kavrulur, başımızın çaresine bakarız” demiştir.*²⁶⁸

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ruşeni Bey'in belirttiği gibi halkın büyük çoğunluğunun Osmanlı ile bir federasyon fikrinde olması söz konusu değildir. Hatta askeri otoritenin Azerbaycan tarafından yönetilmesi gerektiğini düşünenler de olmuştur. Örneğin, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele eden isimlerden biri olan Mirza Bala Mehmetzade, Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan Hükümeti'nin emrinde olmasını istemiştir²⁶⁹. Görüldüğü üzere, Azerbaycan'da bağımsızlığın kazanılması için sarf edilen çabada her ne kadar askeri güç olarak Osmanlı Ordusunun varlığı değerli görülse de karar alıcı makamlarda ne Türk yetkililer görülmek isteniyor ne de Türkçü ve İslamcı söylemlere rağmen Türkiye'ye iltihak düşünülüyordu.

Nihayetinde Nuri Paşa'nın komutasında olan Kafkas İslam Ordusu, 25 Mayıs 1918'de Gence'yi işgalden kurtarıırken, 15 Eylül 1918'de Bakü'yü Rus, İngiliz ve Ermeni birliklerinin elinden kurtarmıştır. Böylece 28 Mayıs 1918'de kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti başkentine kavuşmuş, 20 Temmuz 1918'de ise Nahcivan'dan Ermeniler çıkarılmıştır. Ancak 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile Karabağ'ın kurtarılması için girişilen harekât yarım kalmıştır. Osmanlı birlikleri Ocak 1919'da Azerbaycan topraklarını tamamen boşaltmışlardır²⁷⁰.

Bu gelişmeler sırasında Ruşeni Bey'in Bakü'de neler yaşadığına dair tek kayıt Ruşeni Bey'e ait olan İran'ın İç Yüzü adlı eserde bulunmaktadır. Ruşeni Bey bu eserde Bakü'nün

²⁶⁸Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905 -1920), s. 85.

²⁶⁹ Mirza Bala Mehmetzade, Milli Azerbaycan Hareketi, Yayına Hazırlayan Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991,s. 96.

²⁷⁰ Nâsır Yüceer, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a Askeri ve Siyasi Yardımı”, s. 298-305.

önemli isimlerinden olan Feth Ali Han Hoyski, Mehmet Hasan Hacınski ve İngiliz Murahhası ile yaptığı bir görüşmeyi şu şekilde aktarmaktadır:

“Hiç unutmam; o vakit ben Bakü’de Azerbaycan’ın Hariciye müsteşarlığı vazifesini görüyordum. Kabine reisi merhum Feth Ali Han Hoyski idi. Kafkas ordusu kumandanı Nuri Paşa Erkan-ı Harbiyesiyle beraber Bakü’de oturuyordusa da Azerbaycan idaresini tedricen Azerilere terk ediyordu. Bilhassa harbin son günlerinde İngilizlerin Enzeli’de yaptıkları tehditler Azerbaycan hükümetinin süratle memlekete vaziyet etmesini istilzam ediyordu. Mondros müzakeresi akabinde Enzeli’den Bakü’ye “Hevelke” namında bir İngiliz murahhası geldi Azerbaycan kabine reisi Feth Ali Bey Hoyski, kabine azasından Mehmet Hasan Hacınski ve ben bu murahhas ile ilk mülakatı yaptık. Evvela İngiliz murahhası ayağa kalkarak telaşlı ve gürültülü bir seda ile son Royter ajanslarını okudu. Bu ajanslar ile Bulgarların nasıl hezimete uğradıklarını, Almanların nasıl terk ederek panik halinde firar ettiklerini, Türklerin nasıl her yerde perişan olduklarını anlatıyor ve mağlupların her yerde mütareke talep ettiklerini haber veriyordu. Murahhas beş altı sayfalık Royter telgraflarını okuduktan sonra: “Gördünüz ya; Türkiye ve Almanya artık mahvolmuştur. Enzeli’deki İngiliz ordusu buraya gelecektir. Türkler derhal Bakü’yü ve Kafkası terk edecektir. En küçük mukavemet sizin de mahvınızı intaç edecektir. Sizin Türkler ile hiçbir münasebetiniz ve hiçbir alakanız kalmayacaktır.” Feth Ali Han kibar ve necip soruyla: “Nasıl olur; Türkler bizim din kardeşimiz ve kan kardeşimizdir. Dilimiz ve kalbimiz müşterektir.” dedi. İngiliz murahhası büsbütün köpürdü. Ben de bir Azeri sıfatıyla: “Bolşevik tehlikesini ihtar ettikten sonra Kafkas’taki Türk ordusunun İngilizler ile anlaşarak Türkiye’den ayrılmasını ve Kafkaslılar ile beraber Bolşevik istilasına karşı durmasını ve bu suretle İngiltere’ye büyük faydeler temin etmesini” teklif ettim. Bunun üzerine İngiliz tekrar ayağa kalktı. Ve sert bir seda ile; “Edirne’de başlayan Türk unsurunun “Baykal” gölüne kadar devam ettiğini ve bu unsura birleşmek fırsatı verildiği takdirde İngiltere’nin tehlikeye düşeceğini” söyledi. Ben yine Bolşevik istilasının Türk inkişafından daha tehlikeli olduğunu ve bilakis Türk dostluğunun İngiliz cihangirliğine iyi bir mesnet olabileceğini izaha çalıştım. İngiliz murahhası bu sözleri işitmek bile istemiyordu. Herhalde İngilizlerin fikrinde

Kafkaslıların Türklerden ayrılmalarından ve Kafkas'ın tahliye programından başka bir işimiz kalmamıştı. Akıbet İngilizlerin dediği oldu.”²⁷¹

Ruşeni Bey, 1931 yılında resmi makamlara sunduğu dilekçede de Osmanlı ordusunun Bakü'ye girmesinden sonra ise Azerbaycan Hükümeti'nin Hariciye Nezareti Müsteşarlığı vazifesini aldığını iddiasını yenilemektedir. Aynı dilekçede Gence'ye gelen Nuri Paşa'ya ve Yaveri Kılıç Ali Bey'e iltihak ettiğini ve sonrasında, birçok takdirlere mazhar olarak İstanbul'a geldiğini ifade eden Ruşeni Bey, faaliyetlerine tanık olarak Ruşen Eşref Bey'i göstermektedir²⁷². İsa Aşurbeyli ise Nuri Paşa'nın Gence'ye girmesinden birkaç gün sonra Ruşeni Bey'in Türkiye'ye döndüğünü ifade etmektedir²⁷³.

1931 tarihli Ruşeni Bey'in Emekli Sandığı sicil dosyasında bulunan dilekçede Türkiye'ye dönüşünün Mütareke'nin imzası ile olduğunu söyleyen Ruşeni Bey,30 Ekim 1920'de Anadolu'da bulunduğunu, onun Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektuptan anlamaktayız. Ruşeni Bey, bu mektubunda hala hazırda bazı ailevi meseleler nedeniyle üç dört günden beri Samsun'da olduğunu ancak yine Kafkasya'ya geçmek istediğini belirtmektedir. Mektupta, Gürcistan'da birkaç faal unsur bulundurabileceğini ve “Ermeni manevrasını bozacak ve bütün yaygaralarını boğacak” Rusça gazete de çıkarılabileceğini ifade etmektedir. Ruşeni Bey, aynı zamanda Gürcistan'daki Müslümanları da Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda örgütleyebileceğini söylemektedir²⁷⁴. Ruşeni Bey'in Kafkasya'daki faaliyetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi olan Mustafa Kemal Paşa'ya iletmesi, Ankara'da bulunan yeni hükümete tabi olduğunu göstermektedir.

Mustafa Kemal Paşa, Ruşeni Bey'in bu mektubunu olumlu karşılamış, 13 Ocak 1920'de Samsun'da bulunan fırka kumandanı Şefik Avni Bey'e Ruşeni Bey'in tetkikat zemininin ve görüşlerinin isabetli olduğunu ve çalışmalarına devam etmesinin bildirilmesini rica etmiştir²⁷⁵. Mustafa Kemal Paşa'nın, Gürcistan'a yönelik tetkik yapılmasını önemsemesi onun batı emperyalizmine karşı, öncelikle doğuda güç kazanmak istemesi ile açıklanabilir. Çünkü özellikle Anadolu topraklarının doğusu ve Kafkasya'nın güvenliğinin sağlanması ile batıdaki işgali bertaraf etmek için güç toplamak mümkün

²⁷¹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, s. 44.

²⁷²Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası; Cumhuriyet Arşivi, Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, (BCA BMGMK), [Katalog Numarası: 0 30 10/47 301 8].

²⁷³ Tahirzade. “Aşurbeyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı-21.10.1938, Bakı)”.

²⁷⁴Cumhurbaşkanlığı Arşivi Sıra Nu 1 Kutu Nu 1/67 (17/3) Fihrist Nu 8/1.

²⁷⁵ Cumhurbaşkanlığı Arşivi Kutu Nu 1/67 (17/3) Fihrist Nu 8/1.

olacaktır. Ayrıca Kafkasya’da tıpkı Anadolu topraklarında olduğu gibi batılı emperyalist güçler özellikle İngiltere işgal hareketlerine girişmişlerdi.

Şöyle ki, Mondros Mütarekesinin imzasını müteakip Kafkasya’da İngiliz işgali başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin savaştan çekilmesi, Bolşevik Rusların ise muhalifleri ile olan mücadeleleri nedeniyle Kafkaslarda İngiltere’ye karşı koyabilecek güçlü bir otorite kalmamıştı. Bakü-Tiflis-Batum hattı İngiliz idaresine girerken haberleşme de İngiliz kontrolüne geçmiştir. Mayıs 1918’de bağımsızlıklarını ilân etmiş olan Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan yaklaşık bir sene (1918 sonlarından 1919 sonlarına kadar) İngiliz işgali altında kalmıştır. Türk ordusu 17 Kasım 1918’de Bakû’yü terk ederken, İngiliz kuvvetleri de beraberlerinde Rus ve Ermeni askerleri olduğu halde şehri işgal etmişlerdi. İngilizler, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra Elviye-i Selâse’nin de boşaltılmasını istemişler, ancak boşaltma sona ermeden buraları ele geçirmeye başlamışlar ve 24 Aralık 1918’de Batum’u işgal etmişlerdi²⁷⁶. Her ne kadar Türk birlikleri bu toprakları boşaltırken Elviye-i Selâse’nin Ermeni ve Gürcülerin eline geçmemesi için Milli Şuralar kurulmuş olsa bile, İngilizler, 13 Nisan 1919’da Kars’ı işgal etmişler ve Kars Milli Şurası üyelerini tutuklayarak Malta’ya sürmüşlerdi. 19 Nisan 1919’da ise Kars’ın Ermenilerce işgaline izin vermişlerdi. Batum ve Ardahan ise daha önce Gürcüler tarafından işgal edilmişti²⁷⁷. Ancak daha sonra 27 Nisan 1920’de Kızıl Ordu Azerbaycan’a girmiş ve Bakû’de Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmiş, 2 Aralık 1920’de Ermenistan Sovyetleştirilmiştir²⁷⁸. Artık TBMM Hükümeti’nin Kafkas topraklarındaki muhatabı Bolşevik Rusya’dır.

1919-1920 yılları arasında Kafkasya’daki siyasi gelişmeler bu şekilde yaşanırken, Türkiye’de Mondros Mütarekesi sonrası yeni bir siyasi ve askeri şekillenme ortaya çıkmıştır. Mondros Mütarekesi’nden kısa bir süre sonra ordu teşkilatı lağvedilmiş ve bu arada 9. Ordu’nun dört tümeni XV. Kolordu olarak yeniden düzenlenerek komutanlığına Nisan 1919’da Kâzım Karabekir Paşa tayin edilmişti. Kâzım Karabekir Paşa, bu göreve başladığından beri, Türk bölgelerine sürekli saldıran Ermenilere karşı bir harekâtın kaçınılmaz olduğu düşüncesindeydi. Ne var ki Ruslarla ilişkilerin geliştirilmek istendiği

²⁷⁶Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001, s. 355,386.

²⁷⁷Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 8.

²⁷⁸ Bilal N. Şimşir, “Azerbaycan:Kızılordu’nun Azerbaycan’ı İşgali ve Türkiye’nin Tepkisi (Ocak 1990)” Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, 2012, c. 1, s.1, 58.

bir dönemde bu hareket sakıncalı olabilirdi²⁷⁹. Şöyle ki, Büyük Millet Meclisi'nin açılışını izleyen günlerde İtilaf Devletleri ile bir anlaşmaya varılamayacağını anlayan Ankara Hükümeti, doğulu devletlerle olan ilişkilerine önem vermeye başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta da belirttiği gibi, TBMM Hükümeti'nin dışişleri ile ilgili ilk kararı Moskova'ya bir kurul göndermek olmuştur. Kurul, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında idi. 11 Mayıs 1920'de Ankara'dan yola çıkan kurulun temel görevi, Rusya ile ilişki kurmaktı. Rusya'nın hükümetimizle yapacağı antlaşmanın bazı ilkeleri saptanıp 24 Ağustos 1920'de ön imzası olmakla birlikte, Ermenilere Türkiye'nin doğu illerinden toprak verilmesi konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle antlaşma gecikmiştir²⁸⁰.

Türkiye toprakları üzerindeki Ermeni tehdidi açısından bakıldığında Ruşeni Bey'in Gürcistan'da Ermenilerin aleyhinde yayın yapacak Rusça bir gazete çıkarması gibi bir faaliyet, Mustafa Kemal Paşa tarafından son derece kıymetli görülmesi olmalıdır.

Nitekim Kâzım Karabekir Paşa, bir ileri harekât başlatmadan önce Gürcü kamuoyunun fikirleri ve Gürcü ordusu hakkında istihbarat toplamıştır. Tiflis'e Gürcülerin tarafsızlığını sağlamak üzere 3. Kafkas Fırkası Reisi Talat Bey gönderilmiştir. Talat Bey'in Tiflis'teki gözlemlerine göre Gürcü kamuoyu Ermeniler hakkında gazetelerde çıkan haberleri önemsiyordu. Hatta 6 Ekim 1920'de ilk safhası gerçekleştirilen, Sarıkamış ve Menderek'in Türkler tarafından alındığı Türk ilerleyişini protesto etmişlerdi. Gürcistan Hükümeti ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nden Ardahan ve Batum illerini kapsadığını düşündükleri Gürcü sınırının Türk ordusu tarafından aşılmasını istemekteydiler. 21 Ekim 1920'de Gürcülere istedikleri güvence verildi²⁸¹.

Diplomatik çabalar ile elde edilen bu elverişli ortamda, Doğu Cephesi'nde Türk topraklarında süregelen Ermeni işgali Kazım Karabekir'in ileri harekâtı ile çözülebilmüş ve 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanabilmiştir²⁸².

Tüm bu diplomatik çabalar ve askeri harekât sırasında Ruşeni Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubunda belirttiği gibi Kafkas coğrafyasına döndüğüne ve bahsettiği propaganda çalışmalarını yapabildiğine dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ruşeni Bey'in Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'ndeki faaliyetlerine dair belki

²⁷⁹Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953),s .8,39.

²⁸⁰Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk-Söylev 1920-1927, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984, s. 619.

²⁸¹Serpil Sürmeli, Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), s. 566-582.

²⁸²Ali Fuat Cebesoy, Moskova Hatıraları (21.11.1920-02.06.1922), Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 153.

de en ilgi çekici nokta, hakkında bulunan hapis cezasına ve askerden uzaklaştırılmış olmasına rağmen resmi makamlar ile ilişkisini kesmemesi ve Ruşeni Bey'in 1931 yılına kadar resmi hiçbir memuriyeti olmamasıdır. O yıl verdiği dilekçe sonucunda kendisine iade-i itibar edilerek 1915 yılından itibaren emekli sayılmıştır. Yine bu dilekçede Milli Mücadele Dönemi'nde yaptığı faaliyetler hakkında Ruşeni Bey şu ifadelerde bulunmuştur:

“...Müterekeyi müteakip İstanbul'da toplanan Bolşeviklerle anlaşmak hususunda vaki olan teklifim Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine telgrafla arz olunmuştu. Müşarünileyh hazretleri tarafından Ankara'ya davet edilip bir hafta nezdi devletlerinde kaldım ve bu iş hakkında mütalaamı müşarünileyhe arz ettim. Tasvip edildi. Daha sonra İstanbul'a avdet ettim ve İstanbul'un işgalini müteakip eylevm B. E. Harbiye reisi müşir Fevzi Paşa²⁸³ hazretleri ile beraber firar ederek yine Ankara'ya geldim ve Ankara'dan Kafkas'a gidip çalışmak üzere Gazi Hazretleri tarafından tavzif edildim ve Gürcistan'ın Ermenistan'la tevhit-i mesai etmemesi için çalışarak Ermenistan'ı yalnız bırakmaya muvaffak oldum. Bu babdaki raporlarım Gazi hazretlerinin nezdindedir. Gazi Hazretlerinin 15. Fırka kumandanlığı vasıtası ile Samsun'da bendenize çekmiş oldukları bir telgrafi nezdi acizdedir.”²⁸⁴

Resmi makamlara sunulmuş bu dilekçedeki bilgiler ve Atatürk'ün bilgisi dahilinde hareket edildiğine dair ifadeler, bu bilgilerin doğruluğu noktasındaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Daha önce zikredildiği üzere, Ruşeni Bey'in dilekçede bahsettiği gibi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektup ve ona verilen bir cevap Cumhurbaşkanlığı Arşivi belgeleri arasında bulunmaktadır. Ancak kendisinin Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı yüz yüze görüşmeye dair bir belgeye ulaşılammıştır. Aynı zamanda yine dilekçede bahsi geçen, Fevzi Paşa'nın 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'ya geçmesi hadisesinde²⁸⁵, ona eşlik ettiğine dair Ruşeni

²⁸³ Mareşal Fevzi Çakmak

²⁸⁴ Ruşeni Barkın'ın Emekli Sandığı Sicil Dosyası; Cumhuriyet Arşivi, Muamelât Genel Müdürlüğü Kataloğu, BCA BMGMK, Katalog Numarası: 0 30 10/47 301 8 .

²⁸⁵ Fevzi Çakmak, 17 Nisan 1920'de İstanbul'dan hareket ederek 27 Nisan 1920'de Ankara'ya varmıştır. Bu yolculuk o dönemde Anadolu'ya geçen Halide Edip, Adnan ve İsmet Beylerin yolculuğundan daha sonra gerçekleşmiştir. Fevzi Paşa'nın yolculuğu esnasında Anadolu'da Kuvva-i Milliye aleyhine isyanlar da başlamıştır (Hakan Uzun “ Esir Şehirden Umuda Yolculuk : İstanbul- Ankara Güzergahında Kocaeli ve Çevresinin Rolü” Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, c. I, Kocaeli 2016, s. 1482).

Bey'in kendi ifadesinden başka bir delil niteliğini taşıyan belge ya da hatıra kaydı bulunmamıştır. Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'nın Ankara'ya geleceğinden haberdardır²⁸⁶. Ancak Fevzi Paşa'ya Anadolu'ya geçiş yolculuğunda eşlik etmesi için bir görevlendirme yaptığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

Ruşeni Bey'in 1911 yılında Kars Şehbenderhanesi katipliği görevine atanmasından sonra 1920 yılına kadar süre zarfında dünyada imparatorlukların yıkıldığı yeni devletlerin ortaya çıktığı bir dönem yaşanmıştır. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına Erkân-ı Harp yüzbaşısı olarak tanıklık eden heyecanlı bir ordu mensubu olarak Ruşeni Bey, dönemin diğer genç subayları gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir siyasi parti olarak iktidarı ele geçince Panislamist ve Pantürkist hedefler devletin resmi ideolojisi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı arifesinde kurulan Osmanlı istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa bu hedefleri gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ruşeni Bey de 1914 yılından itibaren bir istihbarat subayı olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın üyesi olmuştur. İlk görev yeri olan Van'dan kişisel çatışmalar nedeniyle ayrılmış , bu nedenle cezalandırılmış ve askerik mesleğinden uzaklaştırılmış olması bile Ruşeni Bey'in Panislamist ve Pantürkist hedeflerini gerçekleştirme çabasının önüne geçememiştir. 1914-1918 yılları arasında Bağdat, İran toprakları İstanbul ve Kafkas coğrafyasında adeta mekik dokuyarak istihbarat faaliyetlerinde bulunan Ruşeni Bey 1915 yılında "Ruşeni'nin Rüyası" adlı küçük kitapçıkla Panislamist hedeflerini anlatmıştır. İdeolojik olarak Enver Paşa'nın çizgisinde olduğunu gördüğümüz Ruşeni Bey, 1920 yılına gelindiğinde, Mustafa Kemal Paşa ile irtibata geçerek Anadolu'daki Milli Mücadele hareketinin lideri olarak Mustafa Kemal Paşa'yı tanıdığını göstermiştir.

Ruşeni Bey'in Birinci Dünya Savaşı esnasındaki faaliyetlerine bakıldığında emirlere uymayan bir subay olmasına ve askerlik görevinden uzaklaştırılmasına rağmen yine de onun sağladığı istihbarattan yararlandığı görülmektedir. Touraj Atabaki, Ruşeni Bey'in İran Sefer heyetinde bulunan ajanlardan Farsça bilen tek isim olduğu iddiasındadır²⁸⁷. Görev yerini terk etmesi ve tutuklu iken firar etmesine rağmen İran ve Kafkasya coğrafyasında vazgeçilemeyen bir isim olmasının altında onun Farsça ve Arapçaya olan

²⁸⁶Ömer Urhal, Mareşal Fevzi Çakmak'ın Hayatı Askeri ve Siyasi Faaliyetleri(1876-1950), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1997, s. 84-86.

²⁸⁷ Touraj Atabaki, "Doğu'ya Doğru: Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran, Kafkasya ve Orta Asya Faaliyetleri", *Kebikeç*, 24 (2007).

hâkimiyetinin etkisi bulunduğunu düşünmek her ne kadar yanlış olmasa da dil konusunda mahir olan tek ismin Ruşeni Bey olduğu iddiasının kaynağı bilinmemektedir.

BÖLÜM 2. İKİNCİ BÖLÜM: CUMHURİYETİN İLANINDAN SONRA RUŞENİ BEY (1923-1943)

2.1. Türk Ocağı Konuşması, Vatan Gazetesinde İran Hakkında Yayınladığı Makaleler ve Oluşan Tepkiler

Ruşeni Bey, tarihi henüz tespit edilememekle beraber Cumhuriyet'in ilanı öncesinde İran'da bulunmaktadır. Osmanlı Arşivi kayıtlarına göre, 12 Temmuz 1923 tarihinde İran'dan ayrılarak, Trabzon limanı vasıtasıyla İstanbul'a varmıştır. Bu bilginin yer aldığı belgede, 29 Temmuz 1923 tarihinde Hüseyin Rauf (Orbay) imzası ile Ruşeni Bey'in ayrılması üzerine Tebriz Baş Şehbenderliğine gönderilen ve Hariciye Vekâleti adına mühürlenmiş olan zarfın süratle Vekâlete ulaştırılması rica olunmaktadır. 6 Ağustos 1923 tarihli Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığına yazılan yazıda ise bahsi geçen mektubun Ruşeni Bey'in bavulunun içinde bulunduğu ve Ruşeni Bey'in huzurunda bavuldan alınarak İstanbul Gümrük Müdüriyeti Murahhaslığına sunulduğu kaydedilmektedir²⁸⁸. Ancak Ruşeni Bey'in Türkiye'ye dönmeden önce İran'da tutuklanması, belirtilmesi gereken önemli bir husustur. Ruşeni Bey, İran'ın İç Yüzü adlı eserinde bu hadiseyi şu ifadelerle aktarmaktadır:

“338 senesi sonbaharında İran'da son bir tetebbu yapmış ve Tahran'da kalmış olan alakamı kesmek üzere şark hududumuzdan İran'a geçtim. Tebriz'e vardığım gün İngiliz konsolosu telaşa düştüğü gibi polis casusları da etrafımı aldı. Azerbaycan'ın vaziyetinden kuşkulanan İran Hükümeti herhalde gelişimi hayırlı bulmamıştı. Tebriz'deki şehbender vekilimiz Şevket Bey'in gayretleriyle bir taarruza uğramadan Tebriz'den çıktım. Tahran'a vardığımda daha hararetli surette polis hafiyelerinin takibine maruz kaldım. Birkaç gün sonra 29 Kanun-i Evvel 338²⁸⁹ günü ale-s-sabah çarşıda halı satın alırken kabine reisi Kıvam es Saltana'nın emriyle tevkif edildim. Tevkifim o kadar büyük telaş ve itina ile olmuş idi ki meselenin büyük bir siyasi teşekkül aldığına hükmetmek icap ediyordu. Beni istintâk eden Tahran Polisi kısm-ı siyasî müdürü “ Mirza Hasan Han Süheyli“ mütemadiyen benimle kabine reisi arasında mekik dokuyor ve benim ağır sözlerimi ona götürüyordu. Acemlerin birinci emeli üstümü ve evimi aramak, işlerine

²⁸⁸BOA. HR.İM, 79/39

²⁸⁹ 29 Aralık 1922

yarayacak evrak-ı siyasiyeyi bulmak ve beni idam etmektir. Bu keyfiyeti İngiliz sefaretinin arzusuna mutabıktır. İngilizler o vakit inkılâb –ı hayriyemizle harekete gelen efkâr-ı umumiyeyi durdurmak ve benim idamımla İran ve Türkiye arasında bedava bir mesele çıkarmaktı. Bu İngiliz sefaretinin İran’da ihmal etmediği küçük fırsatlardan biridir. Yoksa (vatanfüruş)²⁹⁰ Kıvam es Saltana vatanını kurtarmak hissinden çok uzaktı. Polis dairesinde üstümdeki evrak alındıktan ve ben namussuzca en sefil mahzene atıldıktan sonra on altı kişilik bir polis heyeti Tahran’ın en kibar mahallesinde [Alaüldevle hyabanında] bulunan evimi bastı. Hizmetçi, kapıyı açmadığı için polisler eşkıya gibi damlardan aşarak evime girdiler. Kendi Kanun-u Esasîyeleri hilafına olarak benim gıyabımda ve bitaraf şahitler bulundurmaksızın evimde mahfuz bulunan on dört bin Türkmen ve beş yüz lira miktarındaki [bugünkü kıymetle takriben 18 bin lira] paramı çaldılar. Bulunan evrak arasında işlerine yarayacak bir vesika elde edemediler. Tevkifim ilk saatten itibaren mahafil-i siyasiyesini işgale başladı. O vakit muhalif mevkiinde bulunan Sosyal Unikaya²⁹¹ Fırkası’nın Reisi Şahdâre(?) Süleyman Mirza, kabineyi düşürmek için hemen harekete geldi. Kabine bunu üzerine attığı adımdan korkarak Otuz altı saat sonra zelil terziyelerle beni serbest bıraktı. Fakat param hükümet tarafından çalınmış ve kaynamış. O esnada sefaretimizde bulunan Chargé d'affaires²⁹² Nüzhet Bey İran Hariciye Vezareti’ne bir nota verdi.”

“İstanbul’a avdetimi müteakip hariciye vekâletimiz de bana edilmiş hakaret ve benden çalınan para için İran’ın İstanbul sefirine ve Tahran sefaretimiz vasıtasıyla da İran Hariciye Vezaretine ikinci ve üçüncü notaları daha gönderdi. Mufassal dosyam elyevm Hariciye Vekâleti’imizdir. Varlık gazetesi İstanbul’da verdiğim konferanstan sonra aleyhimde köpüren İran gazetelerinin namussuz iftiralarını okuyup tervic etmeyi bildiği gibi tevkifim esnasında aynı Acem matbuatının intişar eden yazılarını da bulup okumalıydı. O vakit Tahran’ın ağır başlı Karn-ı Bistem(?) gazetesi 18 kanun-i Sami 1923 tarihli nüshasındaki baş makalede Anglofil Kıvam es Saltana kabinesinin Türkiye ve Rusya ile İran’ın arasını açmak istediğini ve bu suretle İran’ı tehlikeye soktuğunu izah ediyordu. Bu gazete bilhassa benim alçakça

²⁹⁰ Ruşeni Bey bu kelime için “bu isim İran’da her rücul-u siyasiye avam tarafından verilir” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Ruşeni İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 14) .

²⁹¹ Sosyal Birlik.

²⁹² Maslahat Güzar.

olan tevkifimi iki devlet arasını açacak derecede mühim bir mesele telakki ediyordu. Bana ait olan satırların tercümesi aynen şudur: “İran ile Türk milleti arasında revabit-ı vedâdiyeye darbe vurmak için de Kıvam es Saltana Türk milliyûnundan meşhur Ruşeni Bey’in ferman-ı tevkifini bila-teemmül verdi. Ve onu bir numaralı hapishaneye gönderdi. Tam üç gün ona esefnak ve çirkin muamele yapıldı. Bu ameliyat bize gösteriyor ki perde arkasından kabineyi idare edenler (yani İngilizler) bizim şu nazik zamanda istifade edebileceğimiz revabita malik olmamızı istemezler. Avrupa’da vaziyet hallolunmadan konferanslarda siyaset talepler etmeden o komşularımızla aramızın açılmasını istiyorlar. Biz büyük Britanya’nın siyasetine taarruz etmeyiz. Anglosakson ırkının her ferdi kendi müstemlekelerinde²⁹³ İngiliz menâfi’inin vikâyesiyle mükelleftir. İngiltere devleti ve onun metin ve lâ yetegayyer siyaseti bu gayeyi azami suretle takip eder. Fakat biz feryat edebilir ki memleketimiz yokluğa doğru adım atıyor. Ve diyebilir ki ey millet! Hükümet-i hazıranın tarz-i hareketi İran’ın azami zarar ve felaketini mucip oluyor.” Mezkûr gazetenin bu nüshası elyevm Hariciye Vekâletimizde bana ait dosya içindedir.”²⁹⁴

Ruşeni Bey’in ifadesine dayalı olarak 1922 yılında Tahran’da gerçekleşen tutuklanma hadisesi, Osmanlı Arşivi’nde bulunan bir belge ile doğrulanmaktadır. Bu belgeye göre, Ruşeni Bey’in İran polisi tarafından parasının çalındığına ve tutuklandığına dair beyanı esas alınarak, İran makamlarından bilgi istenmiştir. İran Sefareti ise Ruşeni Bey’in Tebriz’den dört nefer Ermeni ile Tahran’a geldiğini ve şüphe uyandıran davranışları nedeniyle bu hadisenin gerçekleştiğini, Ruşeni Bey’in beyan ettiği miktarda bir paraya ise el konmadığını belirtmişlerdir²⁹⁵.

Bu bilgilerin ışığında her ne kadar Panislamist ve Panturkist amaçlarla hareket eden Ruşeni Bey’in hedefleri Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkması ile akamete uğrasa da Ruşeni Bey, yine bir istihbaratçı olarak çalışmalarına İran’da devam ettiği söylenebilir. Onun İran’dan olaylı bir şekilde ayrılışı da İran resmi makamlarının Ruşeni Bey’in istihbarat faaliyetlerinde bulunmasından duydukları şüphe ile ilgili

²⁹³ Ruşeni Bey, müstemleke kelimesini “Acem mütefekirleri İran’ın İngiliz müstemlekesi olduğunu tasdik ederler” şeklinde bir ifade ile açıklamıştır (Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s.14).

²⁹⁴ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 13-14.

²⁹⁵ BOA. HR.İM. 99/10.

olmalıdır. Ancak Ruşeni Bey'in, bu faaliyetlerinin Türk resmi makamlarının bilgisi ve isteği doğrultusunda yapıldığına dair bir delile ulaşamamıştır.

Bu hadisenin vukuundan sonra Türkiye'ye dönen Ruşeni Bey, 20 Temmuz 1923'te İstanbul Türk Ocağı'nda verdiği konferans ile Türkiye ve İran arasında kısa süreli bir gerginlik yaratmıştır.

Ruşeni Bey, bu konferansta öncelikle İran ve etrafındaki bölgeleri coğrafi olarak tetkik etmiş ve bu coğrafyada yaşayan Türk nüfusunun fazlalığından bahsetmiştir. Bölgede bir Fars Medeniyeti olmadığından bunun Türk Medeniyeti olarak isimlendirebileceği de Ruşeni Bey'in konferansında belirttiği hususlardandır²⁹⁶. Ruşeni Bey, İran coğrafyasından bahisle İran'ın kuzeyinin tümüyle Türk olduğunu, Türklerin bu coğrafyaya Selçuklular ve çeşitli Türk aşiretleri tarafından stratejik yolar üzerine yerleştirildiklerini ifade etmiştir. Türklerin İran'ın en güzel bölgelerinde yaşadığını bu coğrafyanın, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini anlatarak izah etmiştir. Ruşeni Bey'e göre bu üretim faaliyetlerinden hiç biri ile Farsiler meşgul olmazlar, onlar divit, küçük resimler ve oymacılık gibi işlerle meşgullerdir²⁹⁷. Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, 1915 yılında kaleme aldığı Ruşeni'nin Rüyası isimli eserde savunduğu Panislamist fikirlerden vazgeçmiş ancak Panturkizm (Türk Birliği) çizgisinden ayrılmamıştır.

İran ile Anadolu coğrafyası arasındaki mezhebi farklılık Ruşeni Beyin dikkat çektiği bir diğer husustur. “ ... Onlar Şii biz Sünni'yiz. Şii yardımcı demektir. “Şii-i Ali” Ali'yi seven Ali'ye yardım eden demektir. Rica ederim bir Türk ve Müslüman tasavvur eder misiniz ki Ali'yi sevmesin? ”²⁹⁸. Bu ifadelerle, İran'da yaşayan Türklerin büyük çoğunluğunun Şii olması nedeniyle Panturkizm'in de önünde engel teşkil edebilecek Şii-Sünni çatışmasının gereksiz olduğunun altı çizilmekteydi.

Ruşeni Bey'e göre İran İmparatorluğu bir asırdan beri yoktur. İran, İngiltere ve Rusya arasında kalmış bir müstemlekedir. Bu müstemleke aynı zamanda bir bataklıktır ve İran'da yaşayan Türklerin bu bataklıktan kurtarılması gerekmektedir²⁹⁹. Bu tespitlerden

²⁹⁶ “ İran Hakkında Bir Konferans”, Vatan, 21 Temmuz 1923, No. 115; Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 317.

²⁹⁷ Yeni Mecmua, c. IV, 81(2 Ağustos 1923), s. 317.

²⁹⁸ “ İran Hakkında Bir Konferans”, Vatan, 21 Temmuz 1923, No. 115; Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 317.

²⁹⁹ İran Hakkında Bir Konferans”, Vatan, 21 Temmuz 1923, No. 115; Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 317.

sonra Ruşeni Bey, Farsiler hakkındaki eleştirilerinin dozunu arttırarak sözlerine şu ifadeler ile devam etmiştir:

*“Farsın en yüksek ticareti vatan satmaktır. Bizim Acem dediğimiz kimseler halis Türktürler.... Bugün Fars idaresinde yaşayan dört milyon Türk Kafkas Türklerinden daha fena bir şerait dahilindedir.”*³⁰⁰

Ruşeni Bey’in eleştirilerine hedef olan bir diğer nokta İranlı din adamları olan Ahundlardır:

*“Ahundlar Farsın en kahhar ve en kuvvetli silahıdır. Din namına Muhammedi’nin, Kuran’ın mütefekkirler yanlış telakki ettiği şeyler telkin olunmuştur. Sigara, afyon, vesair uyutucu öldürücü zehirler memleketteki insanları bir sürü kadid, müteharrik iskelet haline getirmiştir.”*³⁰¹

Konferansında İran’daki sosyal yaşam hakkında da bilgiler veren Ruşeni Bey, İran’daki kadınların yaşamından örnekler vermiştir. Üç yaşındaki kız çocuklarına çarşaf giydirildiğini, sekiz yaşındaki kız çocuklarının evlendirildiğini aktarmıştır. Ruşeni Bey’in aktardığı bilgilere göre İran’da boşanma oranları yüksektir ve zührevi hastalıklar da oldukça yaygındır³⁰². Bu ifadelerle, İran coğrafyasının ahlaki olarak büyük bir çöküş içinde olduğu ifade edilmiştir.

Fars ırkının yaşam şekli hakkında eleştirel tespitlerini devam ettiren Ruşeni Bey, Farsilerin yalancı bir ırk olduğunu söylemiştir. Ona göre İran’da bulunan Türkler ise faal ve beceriklidirler ve onlara Acem ismi ile hitap etmek büyük bir cinayet idi³⁰³.

Ruşeni Bey, Türkler ve Farsiler arasındaki farkları izah ederken, on sene evvel İran’da jandarma teşkilatı yapmak istendiğinde İsveçlilerin silah dağıttıklarını fakat bu silahların Farsiler tarafından satıldığı veya çaldırıldığını, Türklerin ise silahlarını asla teslim etmediklerini ifade ediyordu. Ruşeni Bey, Bakü’nün inkişafının İran Azerilerine de dayandığını belirtiyordu. Ruşeni Bey, İran Azerilerinin İran’da aşağılandığını Türkiye’ye

³⁰⁰ Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 317.

³⁰¹ Yeni Mecmua , IV/81(2 Ağustos 1923), s. 317.

³⁰² “ İran Hakkında Bir Konferans”, Vatan, 21 Temmuz 1923, No.115 ; Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 317-318.

³⁰³ Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 317.

geldiklerinde Acem denilerek dışlandıklarından bahisle hükümetin bu tarz bir hitap şeklini yasaklaması gerektiğini söylemiştir³⁰⁴.

İran coğrafyasındaki yer isimlerinin Türkçe olması ve İran tarihinde Türklerin ne derece etkin olduğunu örneklerle anlatan³⁰⁵ Ruşeni Bey, İran coğrafyasının Türk olduğunu ispata çalışmıştır.

Konferanstaki son tespitler ise o günkü İran'ın siyaseti üzerinedir. Ruşeni Bey, İran üzerinde hedeflerini gerçekleştirmeyi başaran ve onu bir müstemlekeye dönüştüren İngiltere'nin, İran'ı bir silah olarak Türkiye'ye karşı kullanacağını savunmaktadır. Bunlara ek olarak, İran'daki dört milyon Türk'ün işsizlikle boğuştuğunu, Türk kimliklerini ifade edemediklerini ve hatta okuyamadıklarını ifade ederek Türklerden yardım beklediklerini dile getirmiştir³⁰⁶.

Ruşeni Bey'in Fars ırkına karşı öfke dolu bu ifadelerinin kaynağında kendisinin 1922 yılında İran'da tutuklanmasının payı olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Ancak bu düşüncelerinde dikkat çeken bir diğer yön, ifadelerin, Avrupalı bir emperyalizm savunucusunun üslubunu taşıyor olmasıdır. Avrupalılar, doğu dünyasını istila etmek ve sömürgeleştirmek amacı ile doğuyu gayri medeni bir coğrafya olarak tasvir etmişlerdi. Ruşeni Bey de İran'ı ve özellikle de Fars ırkını bu şekilde tasvir ederek, adeta İran'ı ele geçirmek için fikri bir alt yapıyı teşkil etmeye çalışıyordu.

Ruşeni Bey, bu konferansı verdikten üç yıl sonra kendisinin kaleme aldığı "İran'ın İç Yüzü" adlı eserinin ilk cildinde bu konferansın amacını üç ana başlıkta toplamıştır:

"Birincisi: Tarihen Ariyen nesline defaatle hâkim olmuş ve şimdiki İran'da müstakil devletler kurmuş olan Türkler, bugün vatanlarında sessiz ve evsiz bir esaret hayatı yaşamaktadırlar. Hâlbuki bu Türkler kendilerini ezen Fars ırkına nispetle kemiyet ve keyfiyetçe faik ve yüksektir. Yani İran heyulası içinde karışmış ve harman olmuş olan dört milyon esir Türk İran'ı benimseyen ve Türkleri Acemleştirmeye çalışan iki milyon Fars'dan adetçe iki kat ziyade olduğu gibi ruh, ahlak, sanat ve ticaretçe de nispet kabul etmez derecede yüksektir. Binaenaleyh

³⁰⁴ "İran Hakkında Bir Konferans", Vatan, 21 Temmuz 1923, No.115; Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 318.

³⁰⁵ Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 318.

³⁰⁶ Yeni Mecmua, IV/81(2 Ağustos 1923), s. 318.

Türk âleminde en evvel kurtulmaya namzet olan Türk kitlesi İran Azerileridir. İkincisi: Kardeş zannettiğimiz İran, yedi asırdan beri Türk birliğine mani olmuş menfur bir düşman ve yedi asırdan beri ana baba yurduna doğru inkişaf yolumuzu kesmiş melun bir ateş duvarıdır. Üçüncüsü: Yine yedi asırdan beri af olunmaz bir kusurla Şark'ı görmeyen ve oradaki kardeşlerini tanımayan Türk ruhu bir inkılâp nefesiyle harekete getirmektir”³⁰⁷.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey'e göre, Fars ırkı, İran'da bulunan Türk nüfusunu ezmiş ve Panturkizmin önünde engel olmuştur, Türkler ise tahakkümü altında bulunduğu Fars ırkından her yönüyle daha üstün değerlere sahiptirler.

Fars ırkının aşağılandığı ve Türk birliğinin önünde bir engel olarak görülen İran'ın hedef alındığı bu konuşma hem Türkiye hem de İran'da tepki ile karşılanmıştır.

Ruşeni Bey'in bu konferansı ile hakaret boyutlarında eleştirdiği ülke olan İran'da, 1923 yılında yönetimde, Rıza Han'ın etkin olarak kabinesinde bulunduğu Seyid Ziyaeddin Tabatabai'nin hükümeti bulunmaktaydı. Bu iktidar, İngiltere'nin yardımı ile tertiplenen bir darbe sonucunda oluşmuştu.

Şöyle ki, İran, Birinci Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen, savaştan idari ve mali olarak tam bir kaos içinde çıkmıştır. Halk arasında açlık hüküm sürmekteydi, merkezi hükümetin otoritesi tamamen yıkılmıştı, hazine ise boştu. Ülke üzerindeki İngiliz ve Rus rekabeti ise halen devam etmekteydi. Bu ağır şartlar 1921 yılında da varlığını korumaktaydı. Hazine boştu ve İran milleti ulusal bir bilinçten yoksun, parçalanmış bir durumdaydı. İran, bir avuç yurtsever tarafından kurtarılmayı bekleyen bir ülke görünümündeydi.

12 Şubat 1921'de İngilizlerden, Ahmet Şah'ı tahtan indirmemek şartıyla, İngiliz kuvvetlerinin darbe girişimine karşı çıkmayacağı güvencesini alan Rıza Han, darbeyi gerçekleştirmek için hazırlanmaya başladı. İngilizler, Şah'ı, Rıza Han'ı hükümette sorumlu bir makama atamaya ikna edemeyince, Rıza Han harekete geçti. O günlerde, Rıza Han'ın başında bulunduğu Kazak Tugay'ı, başkent Tahran'ın kuzeyindeki Kazvin'de mevzilenmişti. Rıza Han, komutasındaki üç bin kişilik Kazak Tugayı ile 16

³⁰⁷ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c.I, 1926, s. 5.

Şubat 1921’de Tahran üzerine yürümeye başladı ve 20 Şubat gecesi şehrin varoşlarına vardı. Böylece darbe girişimi başarıyla sonuçlanmış oldu³⁰⁸.

21 Şubat 1921’de gerçekleştirilen darbe sonrası yeni bir hükümet kuruldu. Kurulan bu yeni hükümetin başbakanı, gazeteci ve devlet adamı olan Seyid Ziya’ydı. Rıza Han da savunma bakanı olarak hükümette yer aldı. Seyid Ziya başbakan olarak hükümette görev olsa da gerçek güç silahlı kuvvetleri kontrolü altında tutan Rıza Han’ın elindeydi³⁰⁹.

1921-1923 yılları arasında siyasi çalkantıların sürdüğü İran ve yeni bir devletin temellerinin atıldığı Türkiye arasındaki ilişkiler, çok yakın olmamakla beraber, ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarf edilmekteydi.

İki ülke arasındaki ilişkiler geliştirilmek istenirken, Ruşeni Bey’in Türk Ocağı’nda yaptığı İran’ı tahkir eden konuşma ciddi bir gerginliğe yol açmıştır. İran resmi makamları Türk Ocağı konuşmasına kayıtsız kalmamıştır. 22 Temmuz 1923’te İran Sefiri, İran’ın toprak bütünlüğü aleyhinde cümlelerin sarf edildiğini, İran bayrağına paçavra denilerek hakarete bulunulduğunu gerekçe göstererek hükümeti namına bir protestoda bulunmuştur. İran Sefiri, protestosunda bu hadisenin Türk Ocağı’nda cereyan etmesini ve Türk Ocakları Başkanı olan Hamdullah Suphi Bey³¹⁰’in bu konferansta bulunmasını mühim gördüğünü söylemiş ve İran bayrağına yapılan hakaret nedeniyle sefarete tarziye³¹¹ sunulmasını istemiştir³¹². 24 Temmuz 1923 tarihli bir diğer belgede Hariciye Vekâleti, İran Sefiri’nin hükümetleri nezdinde bir özür beklentisi içinde olduğu ve konferansı veren şahsın cezalandırılmasını istedikleri noktasında bilgilendirilmekteydi.

³⁰⁸ Philip Mansel, Sultanların İhtişamı, çev. Nigar Alemdar, İnkilap Kitapevi, İstanbul 1998, s. 149.

³⁰⁹ Barış Cin, Türkiye- İran İlişkileri (1923-1938), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara 2007, s. 75.

³¹⁰ Abdülatif Suphi Paşa’nın oğlu olan Hamdullah Suphi, 1885 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Hamdullah Suphi, 1905 yılında Reji İdaresi’nde tercüme servisinde ilk görevine başlar. Daha sonra çeşitli okullarda öğretmenlik yapar ve Darülfünun Edebiyat Fakültesi’nde ders verir. Burada Profesör olur, 1913 yılında ise Edirne’deki Bulgar zulmünü dünyaya anlatmak için seçilen heyette görev alır. Fecr-i Ati grubu içinde şair ve eleştirci yazar olarak Türk edebiyatına girer. Birinci Dünya Savaşı esnasında, Araplara Türklüğü anlatmak maksadı ile Cemal Paşa tarafından Suriye’ye gönderilir. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda ve TBMM’de milletvekili olarak bulundu. İki defa Milli Eğitim Bakanlığı yaptı. Siyasi yaşamının yanı sıra Türk Ocakları’nın başkanlığını yürüttü. Türk Ocakları’nın kapatılmasından sonra 13 yıl Bükreş’te büyükelçilik görevinde bulundu. 13 yıl bu görevi sürdüren Hamdullah Suphi, 10 Haziran 1966’da vefat etmiştir (Murat Demir, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Eğitim ve Kültür Anlayışı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları Ve Eğitim Öğretimi Bilim Dalı, Ankara 2010).

³¹¹ Özür dileme.

³¹²BOA.HE.İM,20/35.

Henüz itimatnamesini vermeyen İran Sefiri bu durum hallolmaz ise istifasını verip geri döneceğini söylediği de belirtilmekteydi³¹³.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey'in konuşması İran'ın Ankara'ya sefir-i kebir ataması kararını gözden geçirmesine yol açmıştır. O tarihlerde Osmanlı Saltanatı'nın kaldırılmış olmasına rağmen, İran sefiri İstanbul'da bulunmaktaydı. Türk Ocağı konuşmasının öncesinde 9 Temmuz 1923'te İran sefirinin Ankara'ya itimatname sunacağına dair bilgi Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey tarafından Hariciye Vekâletine bildirilmekteydi³¹⁴.

Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ışığında, 1923 yılının Temmuz ayı içerisinde, Ruşeni Bey'in Türk Ocağı'ndaki konuşmasına ilişkin Türk resmi makamlarının, İran Sefiri'nin konu hakkında savcılığa başvurma ihtimalinin olduğu, ancak Sefir'in de ilişkilerin bozulmasını istemediğini bu nedenle kendisinin hoşnut edilmesi amacıyla gazetelere Türk-İran ilişkilerinin düzgün olduğuna dair bir beyanatta bulunmak gibi bir seçeneğin de değerlendirildiği anlaşılmaktadır³¹⁵. Nihayetinde İran Sefiri ve müsteşarı Türk hükümetinin kendilerine resmi bir özürde bulunmayacağına dair ikna edilmiş ve Sefir'in itimatnamesini sunmak için Ankara'ya gideceği haberi alınmıştır³¹⁶. Bu konuda İran Sefiri ile görüşmeler yapan kişi, Adnan (Adıvar) Bey'dir. Adnan Bey Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği bir şifrede, Ruşeni Bey'in cezalandırılması meselesi açılmadan yalnızca Hariciye Vekili'nin şahsi özrünü İran Sefiri'ne bildirerek konuyu kapattığını belirtmektedir. 1 Ağustos 1923 tarihli belgede İran sefirinin Ankara'ya hareket edeceğinden³¹⁷ Görüldüğü üzere Türk tarafı kriz daha da derinleşmeden sorunu çözmek niyetiyle hareket etmekteydi.

İran'da tarih araştırmaları ile tanınan Kaveh Bayat da İran Dışişleri Bakanlığı Arşivi kaynaklarına dayanarak, Osmanlı Arşivi kayıtlarını doğrulamaktadır. İran Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerine göre İstanbul'da İran Hükümeti'nin temsilcisi olarak bulunan İshak Han Mufakhammüddeve, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Adnan Bey ile görüşerek Ruşeni Bey'in tutuklanmasını istemiş ve Ankara

³¹³BOA.HE.İM, 20/40.

³¹⁴ Bilal N. Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s. 419.

³¹⁵BOA.HE.İM, 20/41;20/43.

³¹⁶BOA.HE.İM, 20/51.

³¹⁷BOA. HR. İM, 20 /57.

Hükümeti'nden özür beklediklerini bildirmiştir. Türkiye 'de Cumhuriyetin ilanından sonra İran temsilcisi Mufakhammüdevle, beklenen özrün gerçekleşmemesi halinde Ankara'ya yolculuğunu iptal edeceğini söylemiştir. Nihayetinde Adnan Bey, İran Büyükelçiliği'ne gelerek özürlerini bildirmiştir.³¹⁸ Her ne kadar İran Hükümeti'nin Ruşeni Bey'in tutuklanması talebi gerçekleşmemiş olsa da, İran makamları, Türkiye'nin sunmuş olduğu özrü yeterli gördükleri anlaşılmaktadır.

İran nezdinde Türk Ocağı konferansına verilen resmi tepki böyle iken Türk resmi makamları ve Türk Ocağı yetkilileri de konferansı eleştirmişlerdir. Ruşeni Bey, İran'ın İç Yüzü adlı eserinde kendisine yöneltilen eleştirileri şu şekilde ifade etmiştir:

“Konferansım birçok asırların kirli enfiyelerini ve kalın toz tabakalarını yırttığı için efkâr-ı umumiye de bir infilak tesiri yaptı. En büyük Türkçüler bile beni taşkın bir inkılâp yapmakla itham etmeye kalktı. Ertesi gün Türk Ocağı heyet-i idaresi kendisine yakıştırmadığım korkak bir ruh ile gazetelere bir tebliğ verdi ve Acemlere hoş görünmek için kendisini konferansından tenzihe çalıştı.”

“Muhterem dostum Hamdullah Suphi Bey bile bu şiddetli hareketimle siyasi bir hata işlediğime zahip oldu. Müşarünileyhi ikna için tam yirmi dört saat kendisine aşk ve inkılâp nutku dökmeğe mecbur oldum. Hala o vakit işbaşında bulunan Heyet-i Vekiliye Reisi Hüseyin Rauf Bey İran sefaretinin protestoları üzerine Hariciye Mümessili Adnan Bey'den aldığı telgraflar ile makamında nezaketini unutarak taşkın bir tehdit ile feveran gösterdi.”³¹⁹

Bu ifadeler eski bir Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Ruşeni Bey'in söylemlerinin aşırılığı nedeniyle Türk makamlarınca da önemli ölçüde tepkilerle karşılandığını doğrulamaktadır. Ancak bu durum karşısında mezkûr üst düzey Türk makamlarının kendisiyle ilgili herhangi bir tahkikatta bulunmamaları da oldukça şaşırtıcıdır.

Türkiye ve İran arasında yaşanan gerginlik her ne kadar kısa süreli olsa da İran, Türkiye'ye karşı temkinli bir tavır izlemekteydi. İran Sefareti'nin hazırladığı raporlarda, öncelikle gazetelerde, Osmanlı ve Türklerin abartılı şekilde övülmesinden kaçınılması tavsiye ediliyordu. Bu şekilde belki de Pantürkizmin önünün alınması

³¹⁸ Bayat, Pantürkizm ve İran, s.34-36.

³¹⁹ Ruşeni Bey, İran'ın İç Yüzü, s. 6.

amaçlanmaktaydı³²⁰. Bu temkinli tavır ile birlikte 1923 yılının Ağustos ayının sonunda, İran sefiri itimatnamesini sunmak üzere Ankara'ya gelmesi sonrasında da ufak çaplı bir gerginlik yaşanmıştır. Sefirin itimatnamesi TBMM Reisine hitaben yazılacakken TBMM Hükümeti Reisi ifadesi kullanılmış ve Osmanlı Devleti'nden bahsedilmiştir. Bu nedenle Hariciye Vekaleti itimatname metninin yeniden düzenlenmesini talep etmiştir. Bu konu hakkında Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Muhittin (Akyüz) Bey ile de temasa geçilmiştir. Onun, Vezir-i Cenk³²¹ ile yaptığı görüşmede aldığı bilgilere göre ise itimatname metninin bu şekilde hazırlanmasının müsebbibi bizatihi İran Şah'ıdır. Muhiddin Bey, Vezir-i Cenk'in Türkiye dostu olduğunu ve İran'da esaslı bir inkılap yaptıktan sonra Türkiye'nin yanında olacağını sözlerine eklemiştir. Nihayetinde 17 Kasım 1924 tarihinde Mirza Sadek Tabatabai, İran'ın Türkiye sefiri olmuştur³²².

İki ülke arasında bu tip bir sorunun yaşanmasında Ruşeni Bey'in yaptığı konuşmanın yarattığı gerginliğin neden olduğunu söylemek için yeterli delil bulunmasa da İran'ın Türkiye'ye karşı takındığı şüpheli ve temkinli tavır 1925 yılında tahta oturan Rıza Şah döneminde de devam etmiştir. Ruşeni Bey'in Türk Ocağı'nda İran'a yönelik yaptığı çağrı her ne kadar Türk Hükümeti'nin resmi fikrini yansıtmasa da, İran'da Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunun İran topraklarındaki varlığı ve Güney Azerbaycan'daki faaliyetleri düşünüldüğünde Ruşeni Bey'in ifadelerinin yakın geçmişte yaşananları hatırlattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal Paşa'nın şahsından kaynaklı bir tehdit algısının tam olarak var olmamakla beraber İranlıların gelecek için taşıdığı kaygıyı, Rıza Şah'ın Tahran Ataşemiliteri Binbaşı Hüsamettin (Tugaç)'e söylediği şu sözlerden anlamaktayız:

“...Öyle zannediyorum ki Türkiye'nin İran Azerbaycanı'nda gözü vardır. Burasını almak ister... Evet, Azerbaycan halkı Türk'tür. Türkiye bunu ihmal edemez. Vakti, şimdiki Türkiye böyle bir politika gütmüyor. Mustafa Kemal Paşa çok akıllı bir zattır. Fakat kendisinden sonra Türkiye yine eski İttihat-Terakki hükümetinin

³²⁰ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 36.

³²¹ Vezir'i Cenk makamı Harbiye Nazırlığı makamının İran'daki karşılığıdır. O dönemde İran'da Harbiye Nazırı makamında bulunan isim 1925'te tahta oturan Rıza Şah'tır.

³²² Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, s. 421, 429, 434.

siyasetini benimseyebilir. Görüyorum ki demiryolu inşaatınız iki koldan Azerbaycan'a doğru yönelmiştir. Gerekir ki Türkiye er geç Azerbaycan'ı alsın."³²³

Rıza Şah'ın geleceğe yönelik olarak taşıdığı bu endişeler yanında, İran basınında Ruşeni Bey'in konferansını, İngiltere ve Türkiye'nin yakınlaşması ile oluşan büyük bir tehdit olarak değerlendiren makaleler de çıkmaktaydı.

Mihan gazetesinde İranlıların, Birinci Dünya Savaşı sırasında hem İslam Birliği davasında hem de Mustafa Kemal Paşa'nın galip gelmesi esnasında Gazi Paşa'nın resimleri ile her yeri süslemiş olduklarını ve Sünni/Şii ayrımını göz ardı ederek İslam Birliği fikrini destekledikleri ifade edilirken bu birlik fikrinin Türk Birliği fikrine dönüşmesi eleştiriliyordu. Mihan'a göre, Türk Birliği fikrinin tarihi köklerinin bulunmasının yanında İngiltere ve Türkiye'nin Lozan'da anlaşması ve Kemalistlerin Ruslar ile olan ilişkilerinin zayıflaması bu yeni konjonktürü beraberinde getirmiştir. Bunun yanında Musul ve Mezopotamya arasındaki bölge konusunda Türkiye ve İngiltere'nin gizlice anlaşığı ve İngiltere'nin Mezopotamya bölgesinde Şii din adamlarını kapı dışarı koyduğunu iddia ediliyordu. İşte tam bu noktada Mihan, Türkiye'de bulunan İranlılara karşı baskının arttığı ve İran vatandaşı olmaya devam ederlerse İran'a dönmek zorunda bırakılacaklarını ileri sürerek İran'a karşı Ortadoğu coğrafyasında büyük bir tehlikenin oluştuğu tezini güçlendiriyordu³²⁴. Bu ifadelerde ilgi çekici olan nokta tıpkı Ruşeni Bey'in İranlıları İngilizlere hizmet etmekle suçlaması gibi Mihan gazetesinin de Türkleri İngilizlerle işbirliği yapmakla suçlamasıdır. Temelsiz ve abartılı iddiaların bir diğeri ise Ruşeni Bey'in konferansında sunduğu fikirlerin Türk Hükümeti'nin görüşlerini yansıttığı idi³²⁵. Görüldüğü üzere, resmi makamlar tarafından kısa sürede çözümlenen bu mesele İran basını tarafından Türkiye karşıtlığı hususunda bir malzemeye dönüştürülmüştür.

Satırlarında Türkiye'den gelen tehdit hakkında korkunç bir tablo ortaya koyan Mihan gazetesi, İran'ın en tehlikeli düşmanının üç bin yıl önce Türkler olduğunu ve Türklerin bugün yine düşmanlığa başladığını okuyuculara aktarıyordu. Türklerin, "*Feridun, Rüstem, Keyhusrev ve Nadir Şah'tan yedikleri kılıç darbelerini bir daha tazeleyerek*"

³²³ Gökhan Çetinsaya, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919- 1925", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XVI/48 (Kasım 2000), s.783-784.

³²⁴ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 37-38.

³²⁵ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 38.

yenilmeye mecbur oldukları söylenerek, geçmişe atıfta bulunulup, İran tarihi göklere çıkarılıyor, hatta üstü kapalı tehditler savruluyordu.

Mihan gazetesinde, Ruşeni Bey ve Türkiye'ye karşı yayımlanan makaleler bununla sınırlı kalmamış ve hatta kullanılan ifadeler eleştiri boyutunu aşarak hakaret aşamasına geçmiştir. Ebu Talb-i Şirvani, kaleme aldığı makalelerde Osmanlı İmparatorluğu'nun kökü Abbasi Halifelerinin sarayında bulunan gulam ve gulam çocuklarına dayandığını, Türklerin eşkiyalık ve kan dökme adetlerine sahip olduklarını, Osmanlı ile komşu olması nedeniyle İran'ın medeniyette geri kalmış olduğunu ifade ediyordu³²⁶. Mihan, Türkleri köle geçmişinden gelen vahşi bir ırk olarak tasvir etmekle, var olan gerginliği artırıyordu.

Ruşeni Bey'in konferansı ile başlayan ve hakaret boyutlarına varan bu tartışmalar, Birinci Dünya Savaşı sırasında toprakları büyük güçlerin operasyon sahasına dönüşen İran'ın, yeniden bir işgalle karşılaşma ihtimaline ve Pantürkizm'e verilen bir tepki idi. Aslına bakılırsa Pantürkizm fikri, Kuzey Azerbaycan'da bir ölçüde kendine taraftar bulmuşken Güney Azerbaycan topraklarında Türk ordusunun fiili olarak İran'da bulunduğu Birinci Dünya Savaşı döneminde dahi kendine yandaş bulamamıştı.

Ekim 1917'den sonra Bakü'de bulunan Müsavatçılar Kafkasya bölgesinde Müslümanların yaşadığı yerleşim yerlerinde hakimiyet kurmayı hedeflerken bir yandan da İran'da bulunan Azeri liderleri kendi birliklerine dahil etmeye çaba sarf ediyorlardı. Nitekim bu amaçla Ekim 1917'de Tebriz'e giden Müsavatçılar yörenin ileri gelenlerinden İran'dan ayrılıp Bakü'ye katılmalarını talep ettiler. Ancak Azeri Demokratlar bu talebi reddettiler. Dahası Bakü'de bulunan İran Demokrat Partisi'nin yerel şubesi, 1918'de yayınladığı gazete ile Azeri kimliğini değil İran ulusal kimliğini ön plana çıkaran bir yayın politikası izledi³²⁷. Görüldüğü üzere İranlılık, İran coğrafyasında Türk kimliğinin önünde yer almaktaydı.

İran Azerbaycan'ı üzerinde etki göstermeyen bir diğer teşebbüs, 1918'de Osmanlı ordusunun ikinci kez Bakü'ye girmesinden sonra Yusuf Ziya Bey'in Tebriz'de kurduğu Pantürkist Parti ve Azerbaycan isimli gazete idi. Ancak Tebriz'deki Osmanlı ordusunun, bölgenin en önemli siyasi oluşumu olan Demokratlarla anlaşamamaları hatta liderleri

³²⁶ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 39.

³²⁷ Touraj Atabaki, "Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği" İran ve Birinci Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 133-134.

Muhammed Hıyabani'yi tutuklayarak Kars'a sürgüne göndermeleri bölgedeki Osmanlı karşıtlığını arttırdı³²⁸.

1923 yılından bakıldığında çok uzak bir geçmişte yaşanmayan bu hadiseler, Ruşeni Bey'in İran Azerbaycan'ında hala Pantürkist fikirlerin karşılık bulmasını düşünmesi ve saldırgan bir dil ile bunu yapmasının, neden İran Azerileri tarafından tepki ile karşılandığının cevabını da içinde barındırmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan bu gelişmelere atıfta bulunan bir diğer isim Ali Sadık-ı Tebrizî'dir. Ali Sadık-ı Tebrizî, İranlıların Osmanlılarla hemdil ve arkadaş olarak Birinci Dünya Savaşı döneminde İslam'ı korumak adına canlarını feda ettiklerini, Türklerin kederlerine ortak olduklarını, zaferlerini kutladıklarını söyleyerek, bunlara rağmen ortaya çıkan bu yeni söylem için teessüflerini ifade ediyordu. Türkiye'de bulunan İran tebaasına tehditler savrulmasını Müsavatçılığın kalıntıları olarak değerlendiriyordu³²⁹. Türkleri Moğolzadeler olarak nitelendiren Tebrizî, onları İranlı ve Azerbaycanlıların kanını binlerce yıldır içmekle suçluyor, İstanbul'da bulunan İranlılar hakkında uygulanmak istenilen muamelenin yüzde birinin dahi Rus Çarlığında görülmediğini iddia ediyordu. Türkçe'nin Moğollar tarafından cebren öğretildiği ise Tebrizî'nin bir başka iddiası idi³³⁰. Tebrizî'nin bu ifadeleri elbette Ruşeni Bey'e bir tepki niteliğindedir. Ancak Ruşeni Bey'e duyulan tepki maksadını aşarak, tarihi hiçbir gerçekliğe dayanmayan ve Türkleri aşağılayan nitelikte ifadeleri ortaya çıkarmıştır.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey'in Türk Ocağı konuşması, Pantürkizm fikrine bir derece olsun katkı sunmak bir tarafa, İran ulusal kimliğini öne çıkaran ve Pantürkizmi kınayan yayınların sayısının gitgide artmasına neden olmuştur.

Ruşeni Bey'in İran aleyhine yaptığı faaliyet Türk Ocağı konuşması ile de sınırlı kalmamış, öncelikle İçtihat dergisinde "İran'ın İç Yüzü" adı ile bir makale yayınlamıştır³³¹. Daha sonra bu makale de dâhil olmak üzere Vatan gazetesinde, Ruşeni

³²⁸ Atabakı," Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği", s. 135.-136.

³²⁹ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 41.

³³⁰ F.Ş, "İranlı Kardeşlerimize" Varlık, 29 Ekim 1923, No. 194.

³³¹ Ruşeni, "İran'ın İç Yüzü" İçtihat, 1 Eylül 1924, No.169, s. 3426-3428. İçtihat dergisinde 168. Sayısında A.C. imzası ile bu makalenin yayınlanacağı duyurulurken Ruşeni Bey tanıtılmıştır. Makalede bir Erkan-ı Harp Zabiti olarak tanıtılan Ruşeni Bey için " İstiklal-i fikir ve nur sahibi hamiyetli bir vatandaş" sıfatlarını kullanırken, onun İran'ın İç Yüzü adında bir eser kaleme aldığını ve bu eserin bazı bölümlerini okuduğunu ifade etmektedir. Ruşeni Bey'in sert ifadeler kullandığını ancak , Ruşeni Bey'in İran'a bağlı olduğunu, onun bu ifadelerinin sertlikten değil keremilikten kaynaklandığını söylemektedir. Ruşeni Bey'in

imzası ile on dört makale daha neşredilmiştir. Makaleler aynı zamanda 1926 yılında “Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri” adı ile Erkan-ı Harbiye Umumiye Matbaası tarafından bir araya getirilerek basılmıştır³³².

Mezkûr makalelerden ilki “İran’ın İç Yüzü” adı ile 1924 yılında Vatan gazetesinde yayınlanmıştır³³³. Ruşeni Bey, bu ilk makalede 1924 yılı itibari ile İran’da yaşanan siyasal gelişmeleri değerlendirirken, İran’ın İngilizlerin etkisinde olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Son zamanlarda dünyanın her yeri gibi İran dahi kaynamaktadır. Ara sıra Times Gazetesi İngiliz manevralarını örtmek için İran’a dair yaldızlı musanna haberler neşrediyor. Matbuatımız da bilemeyerek bu sahte havadisi aynen milletimize haber ediyorlar. Yine Ara sıra muazzam haberler tarzında memleketimizde Acem palavraları yayılıyor: Milletimizde kendisine has bir saflıkla bunları tatlı neşideler gibi dinliyor;

*“Güya İran’da Rıza Han namında bir dahi muntazam bir ordu, hayırlı bir inkılâp ve bunların getireceği feyyaz bir inkişaf varmış. Rıza Han namındaki zat, İngiliz aleti olduktan ve muntazam ordusu bizim mezarımızı kazdıktan sonra bütün İngiliz müstemlekelerinin istihalelerine benzeyen İran İnkılâplarını biz neden alkışlayalım.”*³³⁴

Makalenin devamında İslam dininin İran ile Türkiye arasında bir bağ oluşturmayacağını Ruşeni Bey şu kelimelerle ifade etmekteydi:

makalelerinin bir seri halinde yayınlanacağı bu makalede belirtilmesine rağmen sadece bir makale yayınlanmıştır. Derginin daha sonra yayınlanan bir sayısında Abdullah Cevdet imzası ile yayınlanan bir makalede, Ruşeni Bey’in ifadelerinden dolayı İranlıların canlarının sıkıldığı ifade edilmiştir. Abdullah Cevdet İçtihat’ın serbest bir kürsü olduğunu, her millet gibi İranlıların da meziyetleri ve kusurları olduğunu söylerken bir taraftan da kendi kusurlarımızı da dile getiriyoruz diyerek İranlıların üzülmelerini sözlerine eklemiştir. Bu açıklama, Ruşeni Bey’in makalelerinin İranlılardan gelen tepki üzerine İçtihat Mecmuasında yayınlanmadığını düşündürmektedir (A.C., “İran’ın İç Yüzü ve Ruşeni Bey” İçtihat, 1 Ağustos, 1924, No. 168, s. 3410-3411; Abdullah Cevdet, “İran Viran” İçtihat, 1 Kasım 1924, No. 170, s. 3438-3439).

³³²Ruşeni Bey’in “Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleler” başlığı adı altında basımı gerçekleştirilen kitapçık Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından 4 Mayıs 1926’da Cumhurbaşkanlığına sunulmuştur [Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra Nu. 2, Kutu Nu. 1/520(132-2), Fihrist Nu. 1/105].

³³³ Ruşeni, “İran’ın İç Yüzü” Vatan, 16 Ağustos 1924, No.483.

³³⁴ Ruşeni, “İran’ın İç Yüzü” Vatan, 16 Ağustos 1924, No.483; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1926, s. 1.

“ Mazide olduğu gibi bizi arkamızdan vuran, inkişaf yolumuzu kesen dört milyon Türkü esarete inleyen bir muhiti İslam namını taşıyor diye neden tebcil edelim? Bizi din maskesiyle iğfal eden ve daima düşmanlarımıza yataklık eden bir memleket iç yüzünü neden tanımayalım?”

“Maalesef cahil dindarlığın asırlardan beri bize telkin ettiği tevekkül ve sahte kardeşlik, nazarımızda daima felaket ve tehlikeyi üretmiş ve çok düşmanları dost göstermiştir.”

“Bu yüzden milletimizi yabancılar aşkına erittikten ve kör gibi bin defa felaket çukuruna düştükten sonra yine akıllanmadık. Hala o eski tevekkül ve dindarlığa aldanarak İran’ı uzaktan hoş bir davul sesi gibi işitiyoruz. Hala Acem afyonkeşleri gibi düşman propagandalarına kapılarak aleyhimizdeki faaliyetleri hayırlı inkılâplar zannediyoruz.”³³⁵

Ruşeni Bey, İran’ı Türkiye için bir tehlike kaynağı olarak gösterirken bunun nedenlerini somut olarak örneklendirmemektedir. Ruşeni Bey’e göre Türkiye’nin düşmanları İran’ı kullanmaktaydılar. Bu düşmanlar Ruşeni Bey’in ifadeleri ile *“bizi milli ve iktisadi inkişaftan mahrum etmek için orada hayatımıza suikastlar tertip ediyor, dost zannettiğimiz bir milletin elleri ile inkişaf yolumuzda derin uçurumlar kazıyor”*³³⁶. Makalenin başında düşman olarak İngiltere zikredilirken, bu ülkenin dışında Türkiye’nin ilerlemesini durdurmaya çalışan diğer düşman ülkeler zikredilmemiştir. İran’da Türkiye aleyhine nasıl faaliyetler yapıldığından da yine bahsedilmemektedir. Ruşeni Bey’in İran ile olan ilişkiler hakkında verdiği tek somut örnek Birinci Dünya Savaşı tecrübesidir.

Birinci Dünya Savaşı hakkında Ruşeni Bey şu ifadeleri kullanmıştır:

“Harb-i Umumi dimağı bize İran’da kâfi miktarda acı dersleri verdi. Yanı başımızda cereyan eden ve hayatımıza taalluk eden her hadiseyi tek mil çıplaklığıyla görüp anlamalıyız. Maalesef bu hususta affolunmaz lakaytımız, büyük bir

³³⁵ Ruşeni , “İran’ın İç Yüzü” Vatan, 1924, 16 Ağustos No.483; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 1.

³³⁶ Ruşeni , “İran’ın İç Yüzü” Vatan, 16 Ağustos 1924, No.483; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s.1.

hissizliğimiz vardır. İtiraf etmeli yazık ki bütün dünyanın, İran'ı bizden öğrenmesi icap ederken, İran'a dair malumatı düşman gazetelerinden alıyoruz.”³³⁷

İran'da Türkiye aleyhine faaliyetleri, geçilmez ormanlar ve sönmez volkanlar halini aldığı ifade eden Ruşeni Bey, Türklerin İran'ı tanımadıklarını da sözlerine eklemektedir. Ruşeni Bey'e göre, Türklerin Fransa'dan bile daha az bildikleri İran, herhangi bir Müslüman ülke değildir ve bünyesinde Türkiye için faydalı olabilecek unsurlar barındırmaktadır³³⁸. Her ne kadar bu ifadelerde geçen İran'daki Türkiye karşıtlığı abartılı bir boyutta sunulsa da, Ruşeni Bey'in, Türk kamuoyunda İran'ın bilinmediği yönündeki iddiasının bir ölçüde gerçeği yansıttığı söylenebilir. Modernleşme hareketleri ile birlikte uzun bir süredir yüzünü batıya dönmüş olan Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı dönemindeki Panislamist ve Pantürkist faaliyetler dışında sadece İran değil tüm doğu dünyası ile iletişim kanallarının açık olduğu söylenemezdi. Üstelik Avrupalıların sömürgecilik faaliyetleri başlamadan çok önce mezhepsel farklılık nedeni ile özellikle İran ile yaşanan savaşlar neticesinde Osmanlı'nın doğu coğrafyası ile arasına bir set çekilmişti.

Ruşeni Bey'in Türkiye için faydalı bulduğu unsurlar İran'da bulunan Azerilerdir. İran'da bulunan Azeri kitleleri için Ruşeni Bey şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Neşriyatımızda; Fars hâkimiyeti altında inleyen Azeri Türk kardeşlerimize karşı hiçbir taarruzumuz ve hiçbir şikâyetimiz yoktur. Belki bizim onları unuttuğumuzdan dolayı onların bize karşı çok şikâyete ve çok taarruz hakları vardır.”

*“Vatanımızda hala İranlı namını taşıyan ve Türklük içinde yabancı yaşayan binlerce Türk kardeşimiz vardır. Bizim kadar halis Türk olan o muhterem kardeşlerimiz, hala “Acem” diye hitap ediyoruz. Bu hata bize kardeş kalbine kurşun atmak kadar feci bir cenabettir. Vatanlarında ve yurtlarında Türkçeden başka bir kelam konuşmak bilmeyen bu aziz kardeşleri biz Türk harsıyla mesut etmeye çalışacağımıza ve onların vatanında Türk mektepleri açacağımıza bunların yavrularını Türkiye içinde Acemleştiren bir müesseseyi “**Debistan-ı İraniyan Mektebin**”ihala vatanımızda hal-i faaliyette bırakıyoruz. Yavrularımızı Katolik ve*

³³⁷ Ruşeni , “İran'ın İç Yüzü” Vatan, 16 Ağustos 1924, No.483; Ruşeni Bey'in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran'ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 2.

³³⁸ Ruşeni , “İran'ın İç Yüzü” Vatan, 16 Ağustos 1924, No.483; Ruşeni Bey'in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran'ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 2-3.

Protestan papazı yapmaya çalışan katil misyonerler ile Türklüğün en mühim inkişaf emellerini yani (Azeri Türk yavrularını) Acemleştiren müessese arasında bir fark olmadığını hala anlamıyoruz.”

“Asırlardan beri vatanımızda oturarak büyük servetler kazanan bu çalışkan kardeşlere hala “kardeş” diye hitap etmekten sakınıyoruz. Onları asırlardan beri zehirleyerek bizden ayıran ve onları asırlardan beri çürüterek inkişaftan mahrum bırakan gaddar kâbusun yani Farslığın hâkimiyeti hala onların başında görmeye tahammül ediyoruz. Zamanımızda dünyanın en cahil ve en bedevi akvamı bile medeni milletlerin hâkimiyetine tahammül edemeyerek istiklal için pençeleşiyor. Hâlbuki biz, hala gözümüz önünde dört milyon Türk kardeşimizin en sefil bir esaret altında ezilmesine lakayt kalıyoruz.”

“Artık mukaddes vazifemize başlayarak İran’da Fars boyunduruğu altında inleyen bu dört milyon kardeşimizin halâsına çalışmalıyız. Matbuatımız ve bütün mütefekkirlerimiz her gün yüksek yazılar ile Azeri kardeşlerimize selam ve hürmet yollamalı ve onlara hürriyet ve istiklal saadetinin yüksek zevklerini anlatmalıdır. Bu, bizim en mukaddes vazifemizdir.”³³⁹

Ruşeni Bey, İran’daki Azerileri kurtarmayı vazife edinirken makalesinin son satırlarında amacının İttihat-ı İslam hülyalarına hizmet etmek olmadığını vurgulamaktadır³⁴⁰. 1924 yılında kaleme alınan bu makalede, 1918’de basılan “Ruşeni’nin Rüyası” adlı eserden farklı olarak, İslam merkezli bir söylemden uzak durulduğunun altı çizilmektedir. Ruşeni Bey, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kafkas İttihad ve Terakki Fırkasının programında belirtilen Pan-İslamizm ile harmanlanmış Pan-Turkizm hedeflerini artık tamamen Pan-Turkizm noktasına taşımıştır. Anadolu toprakları dışında ve Anadolu’ya en yakın coğrafyada yaşayan İran Azerilerini kurtarma hedefi ile Ruşeni Bey’in Ziya Gökalp çizgisindeki irredantist Turancı fikri savunduğu görülmektedir.

Vatan gazetesinde Ruşeni Bey’in kaleme aldığı ikinci makale “Vusta-ı Şarkta İngiliz İstilasası” başlığını taşımaktaydı. Ruşeni Bey, bu makalede Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru İngilizlerin Musulve sonrasında Bağdat’ı ele geçirmesiyle

³³⁹ Ruşeni , “İran’ın İç Yüzü” Vatan, 1924, 16 Ağustos No.483; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 3-4.

³⁴⁰ Ruşeni , “İran’ın İç Yüzü” Vatan, 16 Ağustos 1924, No. 483; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 4.

Mezopotamya'ya yerleştiklerini ve Rusların savaştan çekilmesinin hem bu coğrafyada hem de İran'da İngilizleri rakipsiz hale getirdiğini anlatarak sözlerine başlamıştır. İngilizlerin Mezopotamya'ya yerleşmesini “*Türkiye’yi inkişaf ettirecek zengin bir müstemlekedden mahrum bırakılması*” olarak tanımlayan Ruşeni Bey, böylece Almanların da Hindistan’a ilerlemesinin önünün kesildiğini ifade etmiştir³⁴¹. Ruşeni Bey’in yakın döneme ait bu verdiği bu bilgiler elbette ki doğrudur. Ancak Ruşeni Bey, Mezopotamya coğrafyasını yitirilen bir müstemleke olarak nitelendirerek emperyalist bir dil kullanmıştır.

Türklerin ve Rusların terk ettikleri İran topraklarında başlayan İngiliz ilerleyişinin, Bakü’ye kadar varması ile bu kez de Kafkas coğrafyasında yine Türkler ile karşı karşıya gelen İngilizlerin, Bakü’den Türkleri atmak için azami gayret gösterdiklerini anlatan Ruşeni Bey, o sıralarda kendisinin de bir parçası olduğu Kafkas harekâtı için şu sözleri sarf etmekteydi :

*“Bizim bu son Kafkas harekâtımız milli bir program ve idrak olunmuş bir gaye mahsulü olmaktan ziyade Enver Paşa’nın şahsi gayesini ve son ümidini teşekkül ediyordu. Enver Paşa, son zamanlarda İstanbul’da mevkiini mütezelzil görüyordu. Kardeşi Nuri Paşa’nın kumandasında yaptığı bu harekât bütün cepheleleri ihmal etmek suretiyle cereyan ediyordu. Enver Paşa’ya ve ailesine bir mevkii hazırlamak için yapılan bu Kafkas harekâtı, Türkiye’nin tarihinde parlak ve fakat devamsız bir sayfa yazılıyordu. Diyebilirim ki; Kafkas harekâtı, talih ve tesadüfle yazılmış olan tarih-i Osmanî’nin son şahsi sahifesi ve yine cilve-i talih ile Türklerin istikbaline açılan ilk ümit penceresiydi.”*³⁴²

Ruşeni Bey, Enver Paşa’nın konumunu güçlendirmek amacı ile başlatıldığını söylediği Kafkas Harekâtı’nın, Türk gençleri için yeni bir ufuk açtığını, gençlerin “Hazar Denizi isminde bir Türk gölünün bulunduğu” bu harekât ile birlikte öğrendiklerini söylemektedir. Devam eden günlerde İngilizlerin “Türk tokadıyla” Bakü’yü terk ettiklerini ancak Mondros Mütarekesinin imzası ile Kafkaslardan ayrılmak zorunda

³⁴¹Ruşeni, “Vusta-ı Şarkta İngiliz İstilasası” Vatan, 18 Ağustos 1924, No.485; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 5.

³⁴² Ruşeni, “İran’ın İç Yüzü” Vatan, 1924, 16 Ağustos No.483; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 3-4.

kalındığını ifade eden Ruşeni Bey'e göre Kafkaslarda başarılı olunduğunda ortaya çıkabilecek sonuç şu sözler ile ifade edilmektedir:

“Eğer birkaç bin kişiden ibaret olan o Kafkas Ordusu bir millî gaye ve millî bir ruh ile mücehhez olaydı hiç şüphesiz son Anadolu felaketleri başımıza gelmez ve Osmanlı İmparatorluğu batarken yeni Türkiye, bütün Türk dünyasını kucaklamış olduğu halde doğardı.

“Evet; Baltık akvamıyla Polonya'ya hürriyet ve istiklal bahşeden saadet güneşi daha çok evvel “Elburz” ve “Kazbek” tepelerini yıldızlamış ve Kafkas'ın şimal ve cenup akvamına hürriyet ve istiklal müjdesini vermişti. Kafkas akvamıyla beraber Türkiye'ye de en mesut bir istiklal vaad eden bu talii maalesef ne Türkiye yakalamış ve ne Kafkas akvamı kucaklayabilmiştir.”

“Azerbaycan, Gürcistan ve şimali Kafkas cemahir-i müttefekiyesi Türkiye için hem muhteşem bir kale yerine geçer, hem de büyük Turana doğru inkişaf yolunu açardı. Malesef o vakit Kafkas da bulunan ordu da bu fırsatı, idrak edecek bir ruh ve bu kuvveti feyyaz bir hale getirecek bir dâhi mefkuttu.”³⁴³

Ruşeni Bey, bu ifadeleri ile Turan hedefini açıkça ortaya koyarken, tekrar İran meselesine dönerek İran'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra nasıl İngiliz işgaline girdiğini izah etmiştir. Ruşeni Bey, bu işgal gerçekleşirken İngilizlerin kaba kuvvet kullanmadıklarını ve İran hükümetinin de onlara yardım etdiğini söyleyerek makalesini sonlandırmıştır³⁴⁴.

İran hakkında Vatan gazetesinde yayınlanan ilk makalesinden sonra yine Vatan gazetesinde, “Ruşeni Bey'in Makalesine İtiraz” başlığı ile Nejat İran Kulübü üyesi olan Azerbaycanlı Abbas Ali ve Azerbaycanlı Muhammed İbrahim Selmas imzalı bir mektup yayınlanmıştır. Bu mektuptaki ilk eleştiri, İranlıları tahkir eden bir makaleyi yayınlaması nedeni ile Vatan gazetesineydi. Bir diğer eleştiri ise Ruşeni Bey'in Türkiye'ye karşı en ağır darbelerin İran'dan geldiğini iddia eden ifadesineydi. Mektupta, kendilerinin Azeri olmakla birlikte Ariyan ırkına mensup olduklarını belirttikten sonra, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi sırasında Tevhid-i Efkâr ve Akşam gazetelerinde İranlıların

³⁴³ Ruşeni, “Vusta-ı Şarkta İngiliz İstilasası” Vatan, 18 Ağustos 1924, No.485; Ruşeni Bey'in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran'ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 6-7.

³⁴⁴ Ruşeni, “Vusta-ı Şarkta İngiliz İstilasası” Vatan, 18 Ağustos 1924, No.485; Ruşeni Bey'in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran'ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 8.

Türkiye'ye karşı gösterdiği teveccühü yansıtan mektupları okuması Ruşeni Bey'e tavsiye ediliyordu³⁴⁵. Azeri olduklarını ifade eden bu iki ismin, Ruşeni Bey'in İran hakkındaki fikirlerine tepki göstermeleri, İran'daki Türk kimliğinin İran kimliğinin önüne geçmediğinin göstergelerindedir.

Vatan gazetesi, bu mektubu yayınlarken kendisine yöneltilen eleştiriye de cevap vermiştir. İran'da on iki yıl bulunan Ruşeni Bey'in fikirlerine kıymet vermelerinin gayet doğal olduğunu, iki memleketin arasını bozmak gibi bir niyetlerinin olmadığını belirterek Türkçe konuşan bir unsurun Acem olarak nitelendirilmesinin garabet olduğu ifade edilmiştir³⁴⁶.

Ruşeni Bey de bu mektuba, "İki Azerbaycanlı'nın İtirazlarına Cevap" isimli makalesinde yanıt vermiştir. Azerilerin Türk değil Fars ırkından olduklarına dair iddiayı eleştiren Ruşeni Bey, İran'ın kuzeybatısının hiçbir zaman Farsi olmadığını, İran coğrafyasından ve tarihi eserlerden verdiği örneklerle bu iddiayı şu ifadelerle çürütmeye çalışmıştır:

"Burada akan "Kızılözen" ve emsali nehirler daima Türk olarak akmıştır. Karacadağ ve bunun gibi muazzam silsileler hiçbir vakit Acemliği kabul etmemiştir. Tebriz'de medeniyet tacı gibi duran "Gül Mescit" harabesi eski bir Türk abidesidir. Yine Tebriz de yüksek boyuyla Türk vatanına bakan ark[sitadel] ecdadımızdan kalan lâyemut bir şahittir."

*"Asar-i atika mütehasıslarını hayran bırakan "Sultaniye Mescidi" [Zencan'ın Şarkında] yine büyük Türklüğün bir şaheseridir."*³⁴⁷

Ruşeni Bey verdiği bu örneklerden sonra kendilerini Fars ırkına mensup olarak gören Azerbaycanlı Abbas Ali ve Azerbaycanlı Muhammed İbrahim Selmas'a sert ifadeler ile şunları söylemiştir:

"Efendiler siz milletinizi inkâr etmekle kendinize azami cezayı verdiniz. Yüksek Türk milletinden Acemliğe inmek büyük bir felaket olmakla beraber bunu yapmak sizin salahiyetiniz dâhilindedir. Fakat koca bir vatana dört milyon namuslu necip Türk'ü Acem yapmak, yalnız sizin gibilerin değil hatta bütün dünyanın kudreti

³⁴⁵Vatan, 18 Ağustos 1924, No.485.

³⁴⁶Vatan, 18 Ağustos 1924, No. 485.

³⁴⁷ Ruşeni, "Vusta-ı Şarkta İngiliz İstilasası", Vatan, 20 Ağustos 1924, No.487; Ruşeni Bey'in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran'ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 10-11.

haricindedir. Size sorarım. Anadolu'nun yarısı kadar olan bir vatanın milyonlarca Türk ismini değiştirebilir misiniz?"

"Orada yaşayan dört milyon insanın lisanını, vicdanını ve kanını tebdil edebilir misiniz? Asırlardan beri Türklüğün varlığını ilan eden binlerce abideyi yıkayabilir misiniz? Yine oralarda asırlarca saltanat süren Türk hanedanının parlak sayfalarını dünyanın tarihlerinden silebilir misiniz?Ve en nihayet o güzel Türk vatanında öten milyonlarca Türk bülbüllerini susturabilir misiniz?"

"Hayır efendiler!"

"Asrımız milliyet asrıdır. İnsanlar bugün "Allah, din ve hakkım" diye bağıyor. Bu sesi, ateş ve ölüm yağdıran kahhar silahlar bile susturamıyor. Size müjde veriyorum:Bu Türkler çok yakında benliğini kurtaracak hür ve mesut olacaktır."

"Mektubunuzda iki milletin [yani İran ve Türkiye'nin] münesebat-ı dostanesinden bahsederek bunun ihlal edilmesini yazıyorsunuz. İyi biliriz ki bu tabirler yalnız resmi ağızlarda yer bulabilir. Dört milyon Türk'ü esaret altında inleyen bir kâbusu hiçbir Türk'e sevdiremezsiniz. Kardeşlerimizin enini kulağımıza geldikçe onları inleyen zalim kuvvet yalnız kendilerinin değil bizim de menfur bir düşmanımız olacaktır."

"Harb-î Umumi'de ve istiklal Harbin de İran'ın ve İran efkâr-ı Umumiye sinin Türkiye'ye olan teveccühüne gelince müsaadenizle biz onun iç yüzünü müteakip makalelerde anlatacağız. Çünkü biz en yakın bir alakadar sıfatıyla mahlinde vakaya şahit olmuştuk."

"Şunu da ilave ederim ki; burası Türkiye'dir. Burada yalnız Türkleri ve Türklüğü tebcil eden insanlar hürmet görebilir. Türklere, Türklüğe ve Türk aşkına taarruz etmek isteyen küstahlar bulunursa onlara nefret ve hakareten başka bir muamelemiz olmayacaktır."³⁴⁸

Ruşeni Bey'in bu ifadelerinde belirtildiği gibi elbette İran'daki en büyük etnik gruplardan biri ve en büyüğü Türklerdir. Ancak Ruşeni Bey, İran'ın tarihi geçmişine bakıldığında

³⁴⁸ Ruşeni, "Vusta-ı Şarkta İngiliz İstilasası", Vatan, 20 Ağustos 1924, No.487; Ruşeni Bey'in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran'ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 10.

Safevilerden itibaren devletin Şii-Fars kimliği üzerine şekillendiği gerçeğini göz ardı ederek bu yorumlarda bulunmuştur. Ruşeni Bey kaynağı yüz yıllara dayanan İranlılaşma gerçeğini unutarak Türk kimliği üzerinden İran’da irredantist bir hedef oluşturmaya çalışmaktadır.

Ruşeni Bey’in Vatan gazetesinde yayınlanan bir diğer makalesi “İran’da Siyaset Tesadümleri” isimli makalede, İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı esnasında İran’da hükümet tarafından bir muhalefet ile karşılanmadığı, İngilizlere tek muhalif olan kitlenin İran coğrafyasındaki Türkler olduğunu ifade edilmektedir³⁴⁹. Ruşeni Bey bu makalesinde suçlayıcı bir dil ile İran hakkında şunları söylemektedir:

*“İddia ederim ki; her vakit şarkta uğradığımız hezimetlerin çoğu İran’ın düşmanlarımıza ettiği müsaadecarlık ve yataklık yüzünden olmuştur. En acısı şudur ki; İran’ın vatanımıza olan nihayetsiz zararları daima bir sahte kardeşlik örtüsüyle örtülsün ve daima cezasız kalmıştır. Bundan dolayı Türkiye hiçbir vakit hakiki düşmanını tanımamış ve düşmanlarımıza yol veren geçitleri hiçbir vakit kapamak lüzumunu idrak etmemiştir. Türkiye’nin selameti için mutlaka bu geçitler kapanmalı ve İran Türklerine hürriyet ve istiklal verilmelidir.”*³⁵⁰

Ruşeni Bey bu ifadeleri kendisinin de aktörleri arasında bulunduğu Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran’ın Panislamist saflarda yer almasını sağlamak üzere harcanan çabanın boşa çıkmasına dayandırmaktadır. Büyük Harp esnasında devlet otoritesinin zayıf olan, tarafsız olduğu halde yabancı ülkelerin askerlerinin işgali ile karşılaşan İran’dan Ruşeni Bey’in beklentisi büyük olmuştur. İran’ın İslam bayrağı altında emperyalist güçlerle savaşaacağı düşünülmüş ancak İran denge politikası izlemeye devam etmiştir. İran’ın bu tavrı ise Ruşeni Bey’in büyük ideallerini gerçekleştirememesi sonucunu ortaya çıkarmaktaydı.

İran Türkleri hakkında Ruşeni Bey’in ifadeleri ise şunlardır:

“Türklerin kuvvetle İran’a girmesi nadir vaki olmuştur. Hele Fars kavmi ve İran hükümeti her vakit İngiliz ve Rus nüfuzlarını feragat ve tevekkül ile karşıladıkları

³⁴⁹ Ruşeni, “İran’da Siyaset Tesadümleri”, Vatan, 21 Ağustos 1924, No.488; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 12.

³⁵⁰ Ruşeni, “İran’da Siyaset Tesadümleri”, Vatan, 21 Ağustos 1924, No.488; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s.12.

halde hiçbir vakit Türk nüfuzuna karşı lakayt, kalamamışlardır. Bilakis İran Türkleri, kendilerini defaatle Fars zulmünden ve Ermeni katliamlarından kurtaran Türk kardeşlerini her zaman büyük şenlikler ile karşılamış ve askerimizin yollarını tak-ı zaferler ve kıymetli halılarla süslemiştir.”³⁵¹

Vatan gazetesinde bir seri şeklinde yayınlanan bu makalelere tıpkı Ruşeni Bey’in Türkocağı’nda yaptığı konuşmaya olduğu gibi İran’dan yanıt verilmiştir. Öncelikle Kuşes gazetesinde “Ruşeni Bey’in Beyhude Konuşmaları (Saçmalıkları) ” başlığı altında bir makale yayınlanmıştır. Bu makalede, her ne kadar okuyucuların zamanının Ruşeni Bey’in gazez dolu sözlerinden daha kıymetli olduğu belirtilse de yine de Ruşeni Bey’in sözlerinden hareketle Türkiye ve İran arasındaki ilişkilere değinilmiştir. Makalede, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği söylenirken, her iki ülke politikacılarından düşmanca sözlerin önünün alınması istenmekteydi³⁵². Kuşes gazetesinin bu ifadeleri ılımlı ve uzlaştırıcı bir dil üslubu taşımaktadır.

Türkocağı konuşmasına verilen tepkiden daha düşük tonda ifadeler içeren bir diğer makale de Teceddüt gazetesinde Habibullah-ı Nobhat tarafından kaleme alınmıştır. “Ruşeni Bey’e Açık Cevap” başlığı altında, İran’daki askeri gelişmeleri eleştiren ve Türkiye için bir tehdit olarak algılayan fikirlerin ve bunun üzerine bazı İran gazetelerinde çıkan “ Huzistan’a birkaç birim ordu gönderdik diye elleri ayakları birbirine dolaştı” gibi ifadelerin İran-Türkiye dostluğu ve Mustafa Kemal Paşa’nın şahsına duydukları muhabbet nedeni ile konuşulması yersiz konular olduğu belirtiliyordu³⁵³. Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türklerin emperyalizm ile mücadelesi, yukarıda adı geçen Mihan gazetesinin aksine, bazı İran gazetelerinde saygı ile karşılanmaktaydı.

Teceddüt gazetesinin bir diğer sayısında “Kâsesi Aştan Daha Sıcak” adı ile Ali Sadık-ı Tebrizî; Ruşeni Bey’in tekrar ortaya çıkması dolayısı ile teessüflerini belirtirken Anadolu’nun Yunanlılar tarafından işgal edildiği günleri hatırlatarak, o dönemde Türkiye ile birlikte üzüldüklerini ve Türkiye’nin zaferleri ile birlikte sevindiklerini ifade etmiştir³⁵⁴. Sitare-i İran gazetesi ise Ruşeni Bey’in yazılarını, İslam ülkeleri arasında

³⁵¹Ruşeni, “İran’da Siyaset Tesadümleri”, Vatan, 21 Ağustos 1924, No.488; Ruşeni Bey’in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran’ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, s. 13.

³⁵²Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 66.

³⁵³Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 67.

³⁵⁴ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 67-68.

tarihten bu yana süre gelen nifak ve ayrımcılığın bir örneği olarak ifade etmiştir³⁵⁵. Taki Errani ise Berlin’de Firengistan’da yayınlanan “Azerbaycan İran İçin Ölüm Kalım Meselesi” adlı yazısında Azerbaycan’ın eski dönemlerden beri İran medeniyetinin beşiği olduğunu, bir dönem Türk ve Moğol aşiretlerinin hâkimiyetinde olmasına rağmen Ruşeni Bey’in ifade ettiği gibi bu coğrafyada Türk kimliğinin bulunmadığını, Azerbaycanlıların İran sevgilerinin hiçbir şekilde yok edilemeyeceğinin altını çizmekteydi. Errani, Ruşeni Bey’in Zencan, Tebriz gibi şehirlerde bulunan mimari eserlerin Türklerin eseri olduğu iddiasını ise neden bu eserlerin Türklerin anavatanı olan Moğolistan’da bulunmadığını sorarak çürütmeye çalışıyordu. Bir taraftan da Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunun İran’daki faaliyetlerini sebep göstererek Azerilerin, Türkiye yanlısı olmamalarını da salık veriyordu³⁵⁶. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere ne Ruşeni Bey ne de ona tepki veren İranlılar tarihi verileri objektif olarak değerlendiremiyorlar, kendi ideolojik yaklaşımlarını ispat için tarihi gerçekliği çarpıtmaya çalışıyorlardı.

Bir taraftan İran matbuatında Ruşeni Bey’in açtığı tartışmalar sürerken, diğer yandan da Türkiye ve İran resmi makamları arasında da bu konu hakkında iletişime geçilmiştir. İran Dışişleri Bakanlığının, Ruşeni Bey’in makalelerinden dolayı duyduğu rahatsızlığı Türk makamlarına iletmesinden sonra Türkiye, Ruşeni Bey’in maceracı bir şahıs olduğunu beyan ederek olaydan dolayı üzüntülerini beyan etmiştir. Devam eden görüşmelerde Türk tarafı da İran basınında Türkleri incitecek yazıların engellenmesini istemiştir³⁵⁷. Oldukça ilginçtir ki, İran makamlarına bu şekilde yanıt verilirken Ruşeni Bey’in resmi makamlarca uyarıldığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

1924 yılında İran makamlarının Pantürkizm’i bir tehdit olarak algılamasının nedeni sadece Ruşeni Bey’in makaleleri değil aynı zamanda İran’ın elde ettiği istihbarat bilgileridir. Bu bilgilere göre Türkler hekim, eczacı, derviş olarak İran’a gidiyorlardı, bölgede Türk Birliğini gerçekleştirmek için bazı gizli toplantılar yapıyorlardı³⁵⁸.

³⁵⁵ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 68.

³⁵⁶ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 69-70.

³⁵⁷ Bayat, Pantürkizm ve İran, s.71-72.

³⁵⁸ Bayat, Pantürkizm ve İran, s. 83.

2.1.1. Fahrettin Şevket'in Ruşeni Bey'in Fikirleri Hakkındaki Değerlendirmeleri

Ruşeni Bey'in Türk Ocağı'ndaki konferansının akabinde, Sarıkamış'ta neşredilen Varlık gazetesinde Ruşeni Bey'in iddialarına yönelik olarak F.Ş.³⁵⁹ imzalı makaleler yayınlanmıştır.

Fahrettin Şevket “ İranlı Kardeşlerimize- 1” isimini taşıyan ilk makalesinde, makaleyi kaleme alma nedenini şu şekilde açıklamıştır:

“Bu satırları telif ve ıslahiyye için yazıyoruz: İstanbul Türk Ocağı'nda Ruşeni Bey tarafından verilmiş olan konferans İran'da elim inikâslar uyandırarak memleketin münevver sınıfını aleyhimize çevirmiştir. Mali mücadele ve siyasi inkılâbımızı vaktiyle meftunane takdirler ve teveccühkarane sütunlar ile karşılamış olan Tahran gazeteleri, şimdi acı acı feryadları ve hayalimizden bile geçmeyen şikâyet mevzuları ve husumet teraneleriyle malamaldı. Lisan-ı matbuatın böyle birden bire sinema perdesi gibi değişivermesi İranlı'nın tab'an ne kadar seri'ü't-tesir olduğunu bir kere daha ısbat eder.”³⁶⁰

Fahrettin Şevket, Ruşeni Bey'in Türk Ocağı konuşmasına İran gazetelerinde verilen tepkiyi ise şu ifadelerle aktarmıştır:

“(???)Yevmiye) gazetesi mezkur konferansın tercümesini tamamen tercüme etmekle kalmayarak üç sütunluk uzun bir şerh yazıyor. Ve bunda Türk'ün vazife-i milliyesi vefasız (Ruslara karşı) olduğunu ve Irak'tan el çeken Türklere her iki Azerbaycan'ı ta'vizan kazandıracak gizli bir İngiliz-Türk itilafnamesinin Lozan'da imza edildiğini keşf ve tahmin ediyor. Atebât-ı âliyyede mukîm İranlı mücdehitler ile Şia mezhebi rü'esâ-yı be-nânının İngiliz hükümetince tehdit edildiğini bir zamanda Türkiye'de mukim İranlıların ya Türk tabiiyetini kabul veya memleketten hariç olmak şıklarında muhayyer bırakılmasını ve “ Bulakbaşı” mevkisinin işgal edilmesini manidar buluyoruz. Ve otuz asırdan beri İran'ın en tehlikeli düşmanı olan Türk'e karşı kullanılacak yegâne müvessir-i siyaset Feridun, Rüstem

³⁵⁹ Ruşeni Bey, bu kişinin daha önce İran ile ilgili bir kitabı bulunan Doktor Fahrettin Şevket olduğunu söylemektedir (Ruşeni Bey, İran'ın İç Yüzü, s.8; Fahrettin Şevket, İran, İklim, Halk İktisadiyat, İçtimaiyat, Müessesat-ı Medeniye Adât-ı Milliyeye Vesaire, İstanbul, Karabet Matbaası, 1341) .

³⁶⁰F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-1” Varlık, 29 Ekim 1923, No. 194.

Keyhusrev, ve Nadir Şah'tan yedikleri kılıç darbelerini bir daha tazelemektedir. Neticesinde karar kılıyor.”

“Yine bu gazete birinci sayfasına göze çarpacak şekilde iri harflerle bir ilan yazarak bu pek hamiyetli ve hayati mesele üzerinde bütün İran halkını düşünmeye davet ediyor. Ve İran mütefekkir ve muharrirlerinin gönderecekleri makalelere sayfalarının açık olduğunu ilan ediyor.”³⁶¹

Bu makalede Fahrettin Şevket en önemli eleştirisini Ali Sadık Tebrizî'ye şu surette yöneltmiştir:

“Fakat Tebrizli Ali Sadık, gayz ve kin ateşleri saçan altı sütunluk makalesiyle, İran gayretkeşlik müsabakasında şüphesiz birincilik ihraz etmiştir. Kraldan ziyade kraliyet taraftarı olan bu Tebriz Türkü; şimdiki Moğolzadelerin yani biz Türklerin, Cengiz-i Hunrîz'e bi-hakkın hayrül-halef çıktığını, İranlıların ve Azerbaycanlıların kanını binlerce seneden beri içtikleri halde yine doymak bilmediklerini, İstanbul'da sakın 40 bin İranlıya Yeni Türkiye Cumhuriyetince reva görülen mezalim ve taaddiyatın yüzde biri bile Rus Çarlığında görülmediğini ve mevcut ateşgedeler bakayası her iki Azerbaycan'ın aslen ve neslen İranlılığına en baliğ şahid olup Moğolların gâsıb sıfatıyla sokulduğunu ve galiz Türk lehçesinin buralar halkına o zaman vahşet-i nişândır. Cebren kabul ettirildiğini pek haşin bir lisan ile, a'sâbına elektrik urulmuş bir insan gibi ihtilacı hareketler yaparak dişlerini gıcırdatarak anlatıyor.”³⁶²

Fahrettin Şevket, İran gazetelerinde Türk Ocağı'nda Ruşeni Bey tarafından verilen konferansın İran gazetelerindeki yansımaları şaşkınlıkla karşıladığını belirtirken Ruşeni Bey'i de şu ifadelerle eleştirmektedir:

“Alelhusus nutku veren zatın hüviyeti meçhul ve sabıkalı bir serseri olduğunu ve Tahran'da ehemmiyetli sirkat meselesinden dolayı ahiren hapse atılmışken Demokrat Fırkası Reisi Şeyhzade Süleyman Mirza'nın Meclis-i Mebusan'da

³⁶¹F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-1” Varlık, 29 Ekim 1923, No. 194.

³⁶²F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-1” Varlık, 29 Ekim 1923, No. 194.

hükümetten resmen keyfiyeti istizah eylemek suretiyle vukua gelen müdahale ve şefaati üzerine serbest bırakıldığını bizzat (Mihan) haber veriyor.”³⁶³

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Ruşeni Bey’in kimliğine dair bir bilgisi bulunmadığını anladığımız Fahrettin Şevket, Farsiler ve İran Türkleri ile ilgili olarak da Ruşeni Bey’in fikirlerinin aksine şunları ifade etmektedir:

“İhtimal Ruşeni Bey’in ağraz-ı şahsiyesi konferansa nahoş bir eda bahş eylemiştir. Yerinde ve mevkiinde verilmeyen bu konferansın bilhassa Şia ulemasını, İran kadınlarını ve ahlak-ı milliyeyi hedef tenkit ve tariz ittihaz eylemiş kaba olduğu kadar zararaver bir bedbahtlıktır. Ruşeni Bey düşünmelidir ki İran Türkleri ile Farşlıları arasında lisan farkından maada bir ayrılık ve gayrılık yoktur. Medeniyet ve mezhep ve adap-ı muaşeret bu yeni metin ve tarihi rabitalarla bu iki unsuru yekdiğerine bağlayarak mütecanis kılmıştır: bu sebeple Ruşeni Bey’in sevimsiz beyanatı kaş yapalım derken göz çıkarmış yani İran Türklerini kazanmak değil, bilakis birincide hatır eylemiştir. Ruşeni Bey’in diğer bir haksızlığı da Farisilere layık olduğu mevkii vermemesi ve kabiliyet-i medeniye hususunda onları İran Türklerinden aşağı görmesidir. Hâlbuki İran medeniyeti Farisilerle doğmuştur. Ve Farisilerin nezahat-ı tabii ve paye-i irfanı şüphesiz daha yüksektir. İran’ın mücellad edebiyatı Fars dilinde yazıldığı gibi Avrupa mektepleri görmüş Farisilerin adedi Türklerden daha çoktur. Daha layık oldukları içindir ki hâkimiyet-i siyasiye Farisilere geçmiş aslen Türk olan hanedan saltanat bile Farşlaşmıştır.”³⁶⁴

Varlık gazetesinde Ruşeni Bey’e duyulan tepki üzerine kaleme aldığı ilk makalesinde Fahrettin Şevket, hem Ruşeni Bey hem de İran tarafının aşırıya kaçan yorumlarını eleştirmiştir.

Varlık gazetesinde yayınlanan Fahrettin Şevket imzalı ikinci makale “ İranlı Kardeşlerimize-2” ise Tahran gazetelerinde yazılanlara cevap niteliğindedir. Şevket, sözlerine İran’daki Türkiye ve Türk imajını aktararak başlamıştır :

“...İranlı kardeşlimizin hâsıl olup vehim derecesine çıkan vesvese ve iğbirarı ve su-i tefehhümü izah edelim; bunun için en kestirme yol, İran’da bilinmeyen bazı

³⁶³F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-1” Varlık, 29 Ekim 1923, No. 194.

³⁶⁴F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-1” Varlık, 29 Ekim 1923, No. 194.

hakikatleri beyan ve ispat etmekten ibarettir. İranlı kardeşlerimiz inkâr edemezler ki henüz pek çokları Osmanlı ismine bakarak biz Türkleri peygamber (S.AV) efendimizin üçüncü halifesi Hazreti Osman evladından zannederler. Veya Ali el Asker ziyaretine gittikleri Kербela ve Necef'e kıyasen İstanbul'da Arapça konuşulduğunu tasavvur ederler ki bundaki sekâmet(?) ve cehalet muhtac-ı izah değildir. Aynı sebeble son mali inkılabımızın mahiyet-i hakikiyesini ve bunda tebaruz ve tebellür eden asrî zihniyeti ve teceddüd azmini henüz layıkıyla kavrayamamışlardır. Her nedense mesut inkılâbımızı çekemediklerinden midir veya kendileri başaramadıklarından mıdır, eski Osmanlı İmparatorluğunun ve Osmanlı Tahtının yerinde yeller estiğine bir türlü kail olamıyorlar. Binaenaleyh İranlı komşularımıza bir daha ilan ederiz ki Anadolu'da şeklen, mezheben, zihnen selefine hiç benzemeyen bir Türk devleti teşekkül etmiştir. Mafevkeltasavvur müşkülât ve mücadelat içinde doğan bu yeni devletin en acil ve akdem vazifesi kendi milli hudutları içinde idari ve içtimai bir silsileyi halasat yapmak vukua gelen zayıat ve tahribatı tamir etmek ve iktisadiyatını yükseltmekten ibarettir. Dâhilen bu derece meşgul bulunan bir hükümete istilacûyâne emeller isnat etmek akıl ve mantıktan pek uzak kalır.”³⁶⁵

İran Türklerinin konumunu ise şu cümlelerle izah etmiştir:

“Tahran siyaset medarları pek ala bilirler ki yabancı hükümetlerde kalan Türkler bilakis İran'dakilerden ibaret değildir; geniş Rus memleketlerinde, Garbî Çin'de, Şimalî Afganda toplanan Türklerin yekunu İran halkının birkaç misli derecesine varduktan maada. Romanya, Bulgar, Sırp, Yunan topraklarında, İtalya hükümetine geçen adalarda Fransız idaresine verilmiş Şimali Suriye'de; mukadderatı henüz tayin edilmeyen Musul'da ehemmiyetli Türk kümeleri bırakılmıştır. Bütün Türklerin emr-i istihlâs, bedihidir ki salifüz-zikir hükümetlerle muhalefet ve muhalefete uğrayacaktır. Farzımuhal olarak böyle bir emir –i hatıra teşebbüs ve ikdam eylese bile İran'ı şu mülahazalara binaen en sonraya bırakırız.”

“Evvela: hariçte kalan Türklerin en serbest, asude ve müreffeh yaşayışı ve kendi yurdunda gerçekten sahip olanı İran Türkleridir. Saniyen: İran bir İslam devletidir. Bizimle hem kitap ve hem kiblelidir. Komşumuzdur. Biz İran ile Turan'a iki birader

³⁶⁵ F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-2” Varlık, 1 Kasım 1923, No. 195.

*nazarıyla bakarız. Tahran gazetesinin bize meydan okumasına rağmen ve İslam devletine karşı kılıç çekmeyi küfür addederiz. Geçen fırsatta bekleyen ehli salibin ekmeğine yağ sürmeyiz.”*³⁶⁶

1923 yılında Lozan’da bir barış anlaşması için müzakere masasına oturulmuşken İranlılar nazarında Mezopotamya coğrafyasının nasıl bir önem arz ettiğini Fahrettin Şevket şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Bu memleket kable'l-islam İran’ın zammiye-i memaliki olduğu gibi o zamanki şahların payitahtı olan (Medyan) şehri Fırat kenarında bulunurdu. Sonraları mezhep-i Caferi salıklarımız nübüvvet derecesinde mazhar-ı ibaret ve ihtiram olan e'imme-i mutahhara hazretinin ekserisi bu mukaddes topraklara defnedilmiş ve İranlıların en aziz ziyaretgâhlarıyla en yüksek medaris-i diniyeleri atebât-ı aliyede açılmıştır. Caferi mezhebinin en salahiyettar ve nafiz –ül kalam müctehidleri ve en be-nâm ruhaniyûnu bu merakiz dünyada ikamet ederler. Binaenaleyh İranlı nazarında dünyanın hiçbir parçası Irak derecesinde kıymetli ve cazibedar olamaz. Bunda yerden göğe kadar hakları vardır. İngiliz işgalinden sonra, Irak’ta sakin İranlılar (Şir-u Hurşit) bayrağını açarak müslüman kıyam eylemişlerdi. Maalesef Irak’ta temerküz eden İngiliz kuvvetleri komşumuz İran’ın tatlı ve meşru ümidini suya düşürmüştür.”

*“Ancak Irak hadiseleri biz Türkleri o kadar alakadar edemez. Sulh ve sükûna muhtaç olduğumuz şu sırada İran’ın hatırı için İngilizler ile bozuşmak bizim için katiyen mevzubahis olamaz. Zaten elimiz Lozan muahedenamesiyle, Irak’tan büsbütün kesilmiştir. Bu elim akıbetin husulünden dolayı İranlı kardeşlerimizin bize gücenmeye asla hakları yoktur. Çünkü cenubi Irak’ın İngiliz idaresine geçmesinde İran’ın mühim bir hisse-i mesuliyeti vardır.”*³⁶⁷

Fahrettin Şevket, İranlıların Birinci Dünya Savaşı’nda Irak için izledikleri politikayı tıpkı Ruşeni Bey gibi eleştirmektedir:

“Türkler Irak’ın muhafazası için harb-i umumide ellerinden geleni yaptılar. Ancak İranlılar soğuk bir temaşacı mevkiinde kalarak yardıma gelmediler. Ve şart-ı

³⁶⁶ F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-2” Varlık, 1 Kasım 1923, No. 195.

³⁶⁷ F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-2” Varlık, 1 Kasım 1923, No. 195.

İslama yakışmayan bu hareketsizlikleriyle asya-yı vasati İslamlarını da felce uğrattılar. Hatta İngilizler iptida-yı harpte ???yani İran toprağından firklarını geçirerek Irak'a yürümüşlerdi. Eğer İran harbe iştirak etseydi Afganistan dahi kıyam edecek ve İslam ümitleri bu derekeye düşmeyecekti. Tembel oturanın ceza-yı sezası ???mahrumiyettir."³⁶⁸

İran ile Türkiye arasında tartışma konusu sınır meselesi hakkında ise yine İran politikalarını eleştiren ifadeleri vardır:

*"Tahran gazeteleri Bulakbaş meselesinde kopardıkları yaygaralarla haksızlıkta bir derece daha ileri gitmişlerdir. Harb-i Umumiden biraz evvel devletin hududunu tehdit eden İngiliz-Rus delegelerini ihtiva eden muhtelif komisyon bu mevki İnan'a ait zannetmiş olabilir. Fakat komisyon protokolünün Bab-ı Alice kabul ve tastikine vakit kalmadan harp açılmıştı. Bu mevki min-el-kadim Türk devletine ait olmuştur. Ararat payeleri karibinde Türklerin inşakerdesi olan Bulakbaş karakol binası üzerinde (post okuman(?)) yazıları henüz silinmemiştir. Huduttan gelip geçen eşkiya ve kaçakçıların güzergâhında bulunduğundan mahzâ son zamanlarda tezayüd ve tekrar eden şekavet ve nehb-ü garet vukularının önü alınmak üzere yalnız devriyelerimizle muhafazasını mümkün görünmediğinden hudud askerimiz daimi işgaline kati bir mecburiyet görülmüştür ki bu meselenin izama değer bir kıymeti yoktur."*³⁶⁹

Şevket, Türkiye'de bulunan İran uyrukluların askere alınması meselesine ise şu cümleler ile değinmiştir:

"O da; İstanbul'da mukim İnan tebaasının askerliği meselesidir. Evvela herkes bilir ki İstanbul'da mukim İnanlılar muvakkat bir müddet için gelmiş misafir veya ecnebi hazelesinden değildirler. Bunlar senelerden beri kesb-ü kar ile meşgul buldukları İstanbul'da ev bark sahibi olarak adeta yerli hükümüne geçmişlerdir. Binaenaleyh tabi'i ki yerliler gibi onları kucağında besleyip büyüten vatanın müdafaası hizmetiyle mükellef tutulmaları musib olduğu kadar adilane bir harekettir. Bu, dünyada bir nimet ve bir zahmet mukabilidir."

³⁶⁸ F.Ş., "İnanlı Kardeşlerimize-2" Varlık, 1 Kasım 1923, No. 195.

³⁶⁹ F.Ş., "İnanlı Kardeşlerimize-2" Varlık, 1 Kasım 1923, No. 195.

“Saniyen; biz ecnebi imtiyazlarını lağv ettik ve cihan devletlerine kabul ve tasdik ettirdik. İranlıları bundan istisna edince Lozan’da o kadar sebat ve ısrar ile müdafaa ettiğimiz siyasete yani(Türkiye Türklerindir) düsturuna kendi elimizle hatt-ı mübtelan çekmiş oluruz. Bu karardan bizim dönmek imkânı yoktur. Bu yeni vaziyet karşısında Tahran kabinesinin yayabileceği şey mukabele-bi-l- misl yani İran’da yaşayan beş on Türk tebaasını aynı muameleye tabi tutmaktan ibaret kaldığına buna karşı hiçbir diyeceği yoktur.”³⁷⁰

Fahrettin Şevket’in bu satırlarına, Mihan gazetesinde Ali Sadık-ı Tebrizî tarafından cevap verilmiştir. Ali Sadık-ı Tebrizî’ye göre; Birinci Dünya Savaşı’nda İran, Rus ve İngiliz tehditlerine ve İran’da bulundurdukları askeri varlıklarına karşı, dini duygularla hareket edip Osmanlı’nın yanında olmuş ve jandarması ve mücahitlerinden 20.000 kişinin hayatını feda etmiştir³⁷¹.

Fahrettin Şevket’in İran’da yaşayan Türkler ve Farsilerin yalnızca dil hususunda ayrıştıklarını ifade eden sözlerine ise Azerilerin Tükçe’yi Moğollardan kalma bir dil olarak gördüklerini ve eğitim müfredatından kaldırtmak istediklerini söyleyerek yanıt veriyordu. Türk kimliği üzerine ifadeleri bununla kalmayan Ali Sadık-ı Tebrizî“ *Ben Tebrizliyim ama Türk değilim ve Tebrizli olduğum için iftihar ettiğim kadar Tebriz’i Türk bilenlere itiraz ediyorum*³⁷²” diyerek İran’daki Türk kimliğini topyekûn reddeden ifadeler kullanıyordu.

Görüldüğü üzere bu yazısında Fahrettin Şevket, Ruşeni Bey nedeniyle yaşanan hadiseye objektif bir bakış açısı ile yaklaşırken, İran’da Türk kimliğine karşı yönelen eleştirilerin sonu gelmemekteydi.

Ruşeni Bey ise kendisini eleştiren Fahrettin Şevket’e 1926 yılında kaleme aldığı el yazması eserinde cevap vermekteydi. Fahrettin Şevket’in Ruşeni Bey’i tanımlarken kullandığı “*hüviyeti meçhul ve sabıkalı bir serseri*” ve “*Tahran’da ehemmiyetli sirkat meselesinden dolayı ahiren hapse atılan*” ifadelerine karşı Ruşeni Bey, bahsi geçtiği üzere İngilizlerin isteği üzerine İranlılar tarafından tutuklandığını ve idam edilmek istendiğini söylemektedir. Ruşeni Bey kendisi ile ilgili bilgilerin Hariciye Vekaleti’nde

³⁷⁰ F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-2” Varlık, 1 Kasım 1923, No. 195.

³⁷¹ Bayat, Pantürkizm ve İran, s.43.

³⁷² Bayat, Pantürkizm ve İran, s.44.

bulunan bir dosyada olduğunu³⁷³ söyleyerek, kimliği meçhul bir şahıs olmadığını ifade etmeye çalışmıştır.

2.1.2. Rıza Şafak-ı Tebrizî “ Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına”

Ruşeni Bey’in Vatan gazetesinde neşrolunan makalelerine cevap vermek amacı ile R. Ş. Tebrizî³⁷⁴ adı ile Berlin’de 1924 yılında kaleme alınan Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, otuz iki sayfadan oluşan bir kitapçıktır.

Tebrizî, kitapçığın ilk başlığında Vatan gazetesinin Ruşeni Bey’in “Şark Mütihazası” olarak takdim edilmesini eleştiriyor, onun harp yıllarında İran’da casus olarak bulunduğunu belirtiyordu. Bu nedenle Ruşeni Bey’in bir uzman olarak tanıtılmasının yanlış olduğunu ve onun İran’ı tüm tecrübesine rağmen tanıyamadığı söylemektedir. Tebrizî’ye göre aslında Türkiye’de İran’ı tanıyan kimse yoktur. Anadolu insanının da İstanbul’da bulunan aydın ve eğitilmiş kesimin de İran’ı tanımadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

*“ Anadolu ahalisinin bizi yalnız “Kızılbaş” tesmiyesi ile tanıdıkları gibi İstanbul efendileri de İran’ı yalnız Valide Hanı’ndaki Muharrem Merasiminden bir de kendi tabirlerince “ Acem Tütüncü” lerden öğrenmiş ve daha iyileri gitmek zahmetini ihtiyar etmemişlerdir.”*³⁷⁵

“İran’ın İç Yüzü” başlığı altında Tebrizî, Ruşeni Bey’in tespitlerinin sathi olduğunu ifade etmektedir. Pek çok seyyahın İran’da bulunduğunu ancak kimsenin İran’ın iç yüzünü anlamak iddiasında bulunmadığını eski ve büyük bir milleti tanımak iddiasında olmanın cehalet göstergesi olduğunu belirtmiştir. İran’ın da cehalet ile mücadele ettiğini sözlerine ekleyen Tebrizî, bu mücadele için hüsnüniyet sahibi milletlerden yardım beklediklerini ve fakat İran’ın bu haline gülen “Turancı edepsiz” lerin İran’ın iç yüzünü asla

³⁷³ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 13-14.

³⁷⁴ Asıl adı Mirza Hacı Ağa/Mirza Sadık Han olan Rızazade-i Şafak, İran Azerisi olan şair, yazar ve edebiyatçıdır. Tebriz’in 1911 yılında Rus işgaline girmesi ile oradan kaçarak İstanbul’a gelmiş ve İstanbul’daki Debistan-ı İraniyan Mektebi’nde hocalık yapmıştır. Aynı zamanda Robert Kolej’de öğrenci olan ve sonrasında aynı kolejde hocalık da yapan Tebrizî, 1921 yılında Berlin’gitmiş ve orada İranşahr isimli bir dergi çıkarmıştır. 1928 yılında Tahran’a dönmüş ve 1929’- da Tahran Üniversitesi’nin açılmasının ardından Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’ne öğretim üyesi olarak tayin edilmiştir. 1940’lı yıllarda siyasete atılan Rızâzâ- de-i Şafak 1943 ve 1947’de Tahran’dan milletvekili seçilmiştir. 1971 yılında vefat etmiştir (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXV, İstanbul 2008, s. 72-73).

³⁷⁵R. Ş. Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, Berlin 1924, s. 1-2.

göremeyeceklerini ifade etmektedir³⁷⁶. İrânlılık ulusal kimliğini ön plana çıkaran ifadeler ile sözlerine devam eden Şafak, İrân'ın ölmez bir ruhu olduğunu şu sözler ile anlatmaktadır:

“ O ruhdur ki İrân'ı üç bin seneden beri eski barbarlar, Yunan, Roma, Arap, Moğol, muhacematına karşı muhafaza etmiş ve edecektir. O ruh İskender'e İrân elbisesi giydirmiş, “Roma”yı Mitra (Mehr) dinine sevk etmiş Arap'a Abbasiler Medeniyeti vermiş, aslı Türk olan Mahmut Gaznevi'ye İrân milletinin İncili olan Şehname'yi yazdırmıştır! O ruhu tanımak için biraz terbiye biraz istidat biraz da hüsnüniyet lazımdır. ”³⁷⁷

Bu sözler abartılı ve hamasetle kaleme alınmış olsalar da , bazı gerçekleri de yansıtmaktadır. Tebrizî'nin İrân tarihi hakkındaki bu ifadeleri, tarih boyunca pek çok kez istila edilmiş olan İrân topraklarında istilacı güçlerin tutunamadıklarına işaret etmektedir. Gerçekten de İrân tarihine bakıldığında işgal hareketlerine her ne kadar büyük bir direnç gösterilmese de işgalci güçler, ya kısa sürede işgali sonlandırmış ya da Fars kültürü içinde erimişlerdir. Bu anlamda Tebrizî'nin Fars kimliğinin baskın karakterinin altını çizmesi tarihsel bir gerçeklik şeklinde kabul edilebilir.

Sözlerine Ruşeni Bey'in iddialarına bir cevap vererek devam eden Tebrizî, İrânlıların gözünde iki Türkiye var olduğunu bunlardan ilkinin dost, Müslüman ve sömürgecilerle savaşan Türkiye olduğunu ifade etmektedir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda İttihat ve Terakki'nin yaptığı hatalar nedeni ile özellikle Türkiye'ye yakın olan İrân coğrafyasında Türklere karşı bir tepki oluştuğunu buna rağmen harp sırasında İrân'da çıkan gazetelere bakıldığında Türklerin desteklendiğinin tespit edilebileceğini söylemektedir. İrânlıların gözündeki ikinci Türkiye ise “ *Ruşeniler, Süleyman Nazifler, Raufların Türkiyesi*”dir. Yazara göre bu Türkiye; Ruslara karşı İrânlılara yardım etmek bahanesiyle İrân'ı işgal etmiş, İrân'ı Türkiye'nin bir mutasarrıflığı olarak görmüş, Türkiye'de ticaretle uğraşan İrânlıları zorla askere almış bir Türkiye'dir ve İrânlılar bu Türkiye'yi asla sevmezler ve sevmeyeceklerdir³⁷⁸. İttihat ve Terakki mensubu isimleri zikrederek onların politikalarını eleştiren Tebrizî, sözlerine şu ifadelerle devam etmiştir:

³⁷⁶Tebrizî, Türk Mütfekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 3.

³⁷⁷Tebrizî, Türk Mütfekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 3.

³⁷⁸Tebrizî, Türk Mütfekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 10-11.

“ Ruşeni Bey, bu iki Türkiye’yi yani hakiki Türkiye ile kendisi ve hem meslekleri yaptığı Türkiye’yi birbirine karıştırarak İranlılar dostluğundan bahsederken yalan söylüyorlar diyor. Yalanın kimin tarafından söylendiğini hakayık göstermiş ve gösterecektir. Yalanı harp senelerinde İran hududunu Ruslara karşı muhafaza ediyoruz diye dinle hiçbir alakaları yok iken İttihat-ı İslam namına vatanımıza asker sevk eden fakat batında işgal emelleri besleyen “ İttihat ve Terakki” söylüyordu. O günkü İttihat-ı İslam propagandalarına hala sadık kalan sade İranlıları artık bugün, yani altı yedi sene sonra, birer vesaik mahiyetinde olan Ruşenilerin ve Nazişlerin yazdıkları şüpheden çıkarırsın! İşte tecavüzkâr Türklüğün iç yüzü! Ne büyük ibret dersleri! Dünkü İslam maskesi çıkıyor ardından Pantürkizm kıyafeti arz-ı endam ediyor! Sonra biz de samimiyetimizden dolayı yalancı oluyoruz! Biz yalancı, fakat “kızımı bir putpereste verir bir şiiye vermem” diyen doğrucu değil mi?! ”³⁷⁹

Şii-Sünni ayrımının altını bu ifadelerle çizen Tebrizi, Panislamist çizgiden Pantürkist çizgiye evrilen politikaları eleştiriyordu. Böylece Tebrizi, bu eleştirilerini yaparken daha önce bahsi geçen İran gazetelerinden ayrı olarak tüm Türkleri hedef almamış oluyordu.

Tebrizî, İran’ın tarihi geçmişini anlatırken de Azerilerin, Farsilerden ayrı olmaksızın İranlı olduklarını belirtmektedir. Keyhüsrev’in, Nevruz’un, Şiiliğin, Firdevsî’nin İran’ın ortak değerleri olduğunu ve Zerdüş’ün Azerbaycan’dan Firdevsî’nin Horasan’dan neşet etmesine rağmen Farsi olmamalarına rağmen İranlılığın bir parçası olduklarını söylemektedir³⁸⁰. Hem İran hem de Anadolu topraklarının etnik olarak geçiş bölgeleri olduğu dikkate alınırsa Tebrizi’nin bu ifadelerindeki haklılık payı ortaya çıkmaktadır. Kültürel etkileşimlerin yoğun olduğu bu coğrafyalarda kültürün kaynağını tek bir etnik unsura indirgemek tarihsel gerçekliği yansıtmadığı gibi siyaseten de yanlış bir yaklaşım olacaktır.

Bu anlamda dil meselesine de değinen Tebrizî, Ruşeni Bey’in iddia ettiği gibi milliyeti belirlemek için lisanın yeterli bir unsur olmadığını savunmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerinden örnekler getirerek bunu ispata çalışan Tebrizî; Amerika’da pek çok ırk olduğunu, İngiliz soyundan gelmemelerine rağmen bunların İngilizce konuştuklarını,

³⁷⁹Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s.12.

³⁸⁰Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s.13-14.

İsveç ve Norveç’de Alman olmayanların da Almanca konuştuğunu, İspanya Yahudilerinin İspanyolca konuşmalarına rağmen kimliklerini değiştirmediklerini söylemektedir³⁸¹. Ancak Tebrizî, verilen bu örneklerde her coğrafyanın tarihsel gelişiminin farklı olabileceği, uluslaşma süreci açısından Amerika Birleşik Devletleri ile İran ya da Türkiye arasında pek çok fark bulunabileceğini göz ardı etmektedir.

Milli birliğin dil birliği olmadığını savunan Tebrizî’ye göre milli birlik ırk birliği de değildir. Bu fikrin izah için de dünyadan örnekler veren yazara göre, ne Almanya’nın kuzey bölgelerinin Slavlar Rusya’ya ne de İsviçre’nin güneyinde bulunan İtalyanlar İtalya’ya iltihak etmemişlerdir. Dünyanın hiçbir yerinde karışmamış saf bir ırk da yoktur. Ülkelerin birliğini ırktan çok tarih ve siyaset belirlemektedir. Türk ırkının da saf olmadığını belirten Tebrizî; Türklerin Arap, İran, Slav, Çerkes, Ermeni ve Rum ırkları ile karıştığını ifade ederken ırk ve kan meselelerinin kimya laboratuvarında incelenemeyeceğini ve incelse bile Türklerin bu işten zararlı çıkacaklarını söylemektedir³⁸².

Tebrizî’ye göre milliyet, “*onu teşekkül eden efradın arasında müşterek olan tarih, adat, an’aniyet, din, edebiyat, vatan gibi evamil-i ictimaiyenin mahsulu olarak vücuda gelen bir hassa-i ruhiye bir hiss-i derunidir.*”³⁸³ Bu his nedeni ile Pan-Germenizm ve Pan-İslamizm fikirlerinin iflas ettiğini söyleyen Tebrizî, cebren milliyet hissinin oluşturulamayacağını altını çiziyordu. Bu noktada Ruşeni Bey’e, Samih Rıfat ve Rıza Tevfik arasında geçen Zerdüşt’ün Türk olup olmadığına dair tartışmayı okuması tavsiyesinde bulunuyordu³⁸⁴. Tebrizî, Zerdüşt’ün Azerbaycan kökenli olduğunu, Şii meshebini yayan isimlerin de Azerbaycan’dan geldiklerini, Azerbaycan’ın en önemli şairlerinin İranî düşünüp Farsça yazdıklarını söylerken bu değerlerin hepsinin İranlı olmak ile ilgili olduğuna vurgu yapmaktadır³⁸⁵.

³⁸¹Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s.16.

³⁸²Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 17-18.

³⁸³Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 19.

³⁸⁴Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 20. ; 1918 yılında Süleyman Nazif’in İran Edebiyatı ile ilgili konferansının Edebiyat-ı Umumiye Mecmuasında yayınlanması üzerine Samih Rıfat ve Rıza Tevfik arasında üç ay süren Zerdüşt’ün Türk olup olmadığına dair bir tartışma başlamıştır [Abdullah Uçman “Zerdüşt Münakaşası Üzerine”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXVIII(İstanbul 1998), s. 511-524].

³⁸⁵Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 21.

Satırlarına tehditvari ifadelerle devam eden Tebrizî, İranî olup Azerbaycan'da doğmuş olan değerlerin tartışmaya açılması halinde Türkiye'nin tarihinin de tartışmaya açılacağını belirterek altı yüz sene önce Anadolu topraklarının Türklerin olmadığını iddia eder. Ruşeni Bey'e yerleşim yerlerinin adlarının hangi lisan kökenli olduğundan yola çıkarak aidiyeti belirlemenin yanlış olduğunu; böyle düşünülürse İstanbul isminin Rumca, Üsküdar'ın ise Farsça kelimeler olması nedeni ile buraların Rumlara veya Farsilere verilmesi gerektiğini ifade etmektedir³⁸⁶.

Ruşeni Bey'in İran'da bulunan Kızılözen, Karacadağ gibi coğrafi isimlendirmelerin; Gök Mescit ve Sultaniye yapılarının Türklere ait olduğunu savunduğu ifadelerine ise, “*Asıl Türkler yahut Türklerin akrabası olan Moğolların İran'da akıttıkları en meşhur nehirler insan kanından ve yükselttikleri binalar insan kafalarındandı*” yanıtını veren Tebrizî, Ruşeni Bey'e bu devre ilişkin kitapları okumasını da tavsiye etmekteydi. Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim³⁸⁷ şiirinin Türkler için yazıldığını söyleyerek bu şiirin şu bölümünü satırlarına eklemiştir:

“Kimsin ey gölge, sen ki, mest-i harâb

ediyorsun zalâme doğru şitâb!..

kanlı bir şeyle oynamış gibisin;

belli, hemnev'imin muharribisin.

³⁸⁶Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 22.

³⁸⁷ Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim şiiri 1905'de kaleme alınmıştır. Sonrasında 1912 yılında Mehmet Akif Süleymaniye Kürsüsü şiiri ile bu şiire karşılık vermiştir (Ömer Solak, “Tarih-i Kadim ve Süleymaniye Kürsüsü Şiirleri Üzerine Bir Mukayese” Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, I/ 9, s. 12-136);

Kimsin ey gölge, sen ki, çok içip
haksızlığa doğru acele edip!..
kanlı bir şeyle oynamış gibisin;
belli, düşmanısın hemcinsimin.
Kahramanlık... Esâsı kan, vahşet;
beldeler çiğne, ordular mahvet;
kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık;
ne, aman! bil, ne, ah! işit, ne, yazık!
Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun;
ne ekinden eser, ne ot, ne yosun;
sönsün evler, sürünsün aileler;
kalmasın hırpalanmadık bir yer;
her ocak benzesin mezar taşına;
damlar insan yetimlerin başına...

<http://sunar.canalblog.com/archives/2012/05/05/24192199.html> (09.11.2018).

*Kahramanlık...Esâsı kan, vahşet;
beldeler çiğne, ordular mahvet;
kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık;
ne, aman! bil, ne, ah! işit, ne, yazık!
Geçtiğin yer ölüm, elem dolsun;
ne ekinden eser, ne ot, ne yosun;
sönsün evler, sürünsün âileler;
kalmasın hırpalanmadık bir yer;
her ocak benzesin mezar taşına;
damlar insin yetimlerin başına... ”³⁸⁸*

Tarih-i Kadim şiirinin mısralarına bakıldığında şiirin tarih, savaşlar ve inançlara yönelik eleştiriler içerdiği görülmektedir. Tebrizi'nin bu şiirin Türkler için yazıldığını söylemesi doğru bir tespit olmaktan uzaktır.

Tebrizî'ye göre Türkler İran'a geldiklerinde bir edebiyatları yoktu; eğer olsa idi Gazneli Mahmut, Firdevsî'ye Şehname'yi yazdırmazdı. Osmanlı döneminde Divan Edebiyatı şairlerinin Farsça eserler kaleme alması hatta Osmanlı padişahlarının dahi Farsça şiirler yazması Tebrizî'nin iddiasını kuvvetlendirmek için verdiği örneklerdendir. Yeni edebiyat döneminde de Türk şairler İran'dan etkilenmişlerdir. Tevfik Fikret, Abdülhak Hamit, Rıza Tevfik bu yazarlardandır³⁸⁹. Fars Edebiyatı'nın tesirinin üstünlüğünü işaret eden bu ifadeler, göçebe Türklerde, sözlü edebiyat geleneğinin var olduğu düşünülürse doğru bir noktaya işaret etmektedir. Türkler yazılı edebiyata geçişte daha eski bir yazılı edebiyat geçmişine sahip olan Fars Edebiyatı unsurlarından oldukça etkilenmişlerdir.

Bunun yanında, Osmanlı'nın idari teşkilatını da İran'dan öğrenerek tanzim ettiğini iddia eden Tebrizî, Ruşeni Bey'e casus hayatı yaşamaktansa İstanbul'daki kütüphanelerde vakit geçirmesini tavsiye etmektedir³⁹⁰. Tebrizî'nin kinayeli bir dille Ruşeni Bey'e

³⁸⁸Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 23-24.

³⁸⁹Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 25.

³⁹⁰Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 26.

tavsiye ettiği bir diğer husus da Debistan-ı İraniyan Mektebini ortadan kaldırmak ile kalmayıp İstanbul'da bulunan tüm eski yapılardaki Farsça kitabeleri kazınması, Osmanlı kütüphanelerinde bulunan Farsça kitapları, hatta Farsça mezar taşlarını yakıp yıkmasıdır. Devam eden satırlarda Ruşeni Bey'e Anadolu'da bulunan İran izlerini de silmesi için işe, Konya'da bulunan fakat Tebrizî'nin Bursa'da bulunduğunu söylediği Mevlana türbesinden başlamasını tavsiye etmektedir³⁹¹.

Son Söz başlığı ile Türk milletine hitaben dostluk mesajları veren Tebrizî, küstahane olarak nitelendirdiği Vatan gazetesinde Ruşeni Bey'in kaleme aldığı makalelere karşılık yazdığı ifadelerin Türkleri rencide etmek amacını taşımadığını söylemektedir³⁹². Bunun yanında, milliyeti yaşatmak için her zaman savaşmak ve cihangirlik göstermek gerekmediğini, Atilla, Cengiz, Anibal, Napolyon'un bunu başaramadığını ve de Pan-Germenizm ve Pan-Slavizm gibi fikirlerle de bunun başaramayacağını ifade eden Tebrizî, her milletin meşru amaçlarına ulaşmak için bir tekâmül yolu bulması ve bu yolda ilerlemesi gerektiğini sözlerine eklemektedir³⁹³.

Tebrizî, Türklerin on sekiz yıldır savaştıklarını hem toprak ve hem de insan kaybı verdiklerini ve artık iktisadi gelişimden başlayarak sosyal hayatı düzenlemek üzere hareket edilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunmaktadır³⁹⁴. Böyle bir dönemde maceracı ve fütuhacı Pan-Türkizm gayesi ile hareket edenlerin cinayet işlediklerini söyleyen Tebrizî, Türkiye'nin ilmi ve fenni bir gelişme ile iktisadi gelişmeyi sağlaması gerektiğini ifade etmektedir³⁹⁵.

Türkiye'ye yönelik mesajından sonra İran konusuna tekrar dönen Tebrizî, İran ve Azerbaycan hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“ Azerbaycan “Fars” değildir, Fars İran değildir. İran müşterek din, müşterek toprak, müşterek ananat, müşterek edebiyat, müşterek tarihinden ibaret olan vatandır. Bu vatani her İranlı gerek Azerbaycan'dan olsun gerek Kirman'dan sever ve sevecektir. Bunun aksamına karşı hainane fikirler besleyen birkaç serseri belki

³⁹¹Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 27.

³⁹²Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 29.

³⁹³Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 29.

³⁹⁴Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 29.

³⁹⁵Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 30.

*en sonu iki milleti yek diğere karşı münafil edecek derecede sansasyon yapabilirler. Bunlar susturulmalıdır.”*³⁹⁶

Tebrizî'ye göre, Türkler ve İranlılar barış ortamı sağlanır ise ticaret noktasında işbirliği yapabilirler. Türkiye'de ticaretle uğraşan İranlıların “bir serseri” tarafından tehdit edilmesi ve Türk gazetelerinde İranlıların rencide edilmesi şayan-ı teessüftür³⁹⁷. Türkler ile İran'ın çatışmasının hiçbir zaman fayda sağlamadığını ifade eden Tebrizî, İttihat ve Terakki'nin de İran'a gelmesini ve Tebriz'de ki faaliyetlerini eleştirirken Yavuz Sultan Selim dönemine atıfta bulunarak onun kırk bin Şii'yi kesmesi nasıl netice vermedi ise İttihatçıların da faaliyetlerinin sonuç vermediğini söylemektedir³⁹⁸. Tebrizî, istilalara ve iktisadi saldırılara karşı Türklerin ve İranlıların iş birliği yapması gerektiğini söyleyerek sözlerine son vermektedir³⁹⁹.

Tebrizî, her ne kadar akl-ı selim ifadelerle Ruşeni Bey'i eleştiriyor görünse de tarihsel arka planda Şii-Sünni çatışmasını hatırlatmaktan kendisini alamamıştır. Tebrizî'nin milliyetçilik noktasında belki de en iyi tespiti millet olmanın ırki bir birliktelikten çok daha ötesini ifade etmesi ve hissi bir bağlılığın millet unsurunu ortaya çıkardığı fikridir. Aslında bu tartışmaların yaşandığı dönemde yeni oluşan dünya düzeni içerisinde hem İran hem de Türkiye ulus devletinin temellerinin atılmaya çalışıldığı coğrafyalardır. Dönemin koşulları düşünüldüğünde, ırki birlikteliğe indirgenen milliyetçilik tanımı her iki ülke için de birleştirici bir hedefe hizmet etmemektedir.

2.1.3. M. Ganizade “Ruşeni Bey'e Cevap”

Ruşeni Bey'in Vatan gazetesinde yayınlanan makalelerine cevap vermek üzere 1924'te Berlin'de yayınlanan bir diğer risale M. Ganizade⁴⁰⁰ tarafından kaleme alınan “Ruşeni Bey'e Cevap” adlı çalışmadır⁴⁰¹. Ganizade, yirmi dört sayfadan oluşan risalenin giriş kısmında hitabının yalnızca Ruşeni Bey'e olduğunu belirtmektedir. “*Eski bir serseri*”

³⁹⁶Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 31.

³⁹⁷Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 31.

³⁹⁸Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 32.

³⁹⁹Tebrizî, Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, s. 32.

⁴⁰⁰Mirza Mahmud Ganizâde (1878-1935), İran'ın Selmas kentinde doğmuştur. Gazeteci ve çevirmen olarak tanınır. Genç yaşta devrin önemli isimlerinden Seyid Kemalettin Kaşani ve M.Abdurrahim Talibzâde ile tanışma fırsatı bulur. Kafkasya seyahatinden sonra Ürmiye'de Türkçe “*Feryad*” gazetesini çıkarmaya başlar (1907). 1910 yılında Berlin'e gider. 1926 yılında Tebriz'e döndükten sonra “*Sehend*”i çıkarır. Almandan çevirdiği eserleri yayımlar (Ali Kafkasyalı, İran Türk Edebiyatı Antolojisi, c. IV Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2002, s. 145).

⁴⁰¹M. Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, Çaphane-i Şirket-i Kavyani, Berlin 1924.

“*meçhul bir derbeder*” olarak nitelendirdiği Ruşeni Bey’in Vatan gazetesinde kaleme aldığı yazıların, hükümete yaranmak ve bir “*külâh kapmak*” amacı ile yazıldığını ifade eden Ganizade, yazılanların Türkiye’de muazzam inkılâbı meydana getirenlerin nazarında ehemmiyeti olmayacağını söylemektedir⁴⁰². Ruşeni Bey’in hakaretlerinin İran hükümetinden yediği darbe nedeni ile olduğunu ifade eden Ganizade, İran’ın kendi aleyhine propaganda yapan birini kapı dışarı etmesinin doğal olduğunu belirtmektedir⁴⁰³. Ruşeni Bey’in 1922 yılında İran’da tutuklanmasına işaret eden bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Ganizade, Ruşeni Bey’in askeri ve siyasi kimliğini ya bilmemekte ya da buna önem atfetmeyerek küçümseyici ifadeler kullanmaktadır.

Ganizade, Ruşeni Bey’in ifadeleri nedeni ile Türkiye’de bulunan İranlıların baskı altında bulduklarını ve fakat işi büyütmemek adına sabırlı davrandıklarını belirtirken İranlıların Türk Ocağı konferansından sonra nasıl rencide olduklarının görülmesinden sonra bir daha böyle girişimlerde bulunulmaması gerektiğini ifade etmektedir. Ancak Ruşeni Bey bu ikazları dikkate almayarak, Ganizade’nin ifadesi ile “hükümetin gözüne girmek” için basın yolunu kullanmıştır. Kendisinin de bir Azeri ve İranlı olduğunu belirten Ganizade, bu aşamadan sonra, Ruşeni Bey’in ifadelerine cevap verme gereği hissettiğini satırlarına eklemiştir⁴⁰⁴.

Öncelikle, Ruşeni Bey’in 12 Ağustos 1924 tarihinde Vatan gazetesinde yayınlanan makalesini ele alan Ganizade, Ruşeni Bey’in Rıza Han’ın icraatlarını küçümseyen ifadelerini eleştirmiştir. Ganizade’ye göre Rıza Şah; İran’a asırlardan beri muhtaç olduğu emniyetli ortamı kazandırmış, gelecekteki muhteşem İran’ın temellerini atmıştır. Ruşeni Bey’in Rıza Han’ın yeni bir ordu kurmasını Türkiye’ye yönelik bir tehdit olarak, İran’ı da İngiliz müstemlekesi olarak nitelendirmesini bir cinayet olarak niteleyen Ganizade, bu gibi iftiraların kamuoyları olgun olan Avrupa ülkelerinde bir tesir yapmayacağını ve fakat İran ve Türkiye gibi şark memleketlerinde durumun farklı olacağına işaret etmektedir⁴⁰⁵.

Ganizade risalesinde, masum insanların hayatlarını olumsuz yönde etkileyebilecek bir “kundaççı” olarak nitelendirdiği Ruşeni Bey’in sesinin hiç duyulmaması için bir deliğe

⁴⁰² Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 2.

⁴⁰³ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 3.

⁴⁰⁴ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 3-5

⁴⁰⁵ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 6-7.

tıklmasını önermektedir⁴⁰⁶. Ganizade İran’da yapılan inkılâpların Türkiye için tehlike oluşturmayacağını ise şu ifadelerle açıklamıştır:

“ ... kendi dahilinde gayet şiddetle muhtacı bulunduğu ıslahatı vücuda getirmek için İran, belki de otuz kırk sene kadar, sağa sola bakmadan geceyi gündüze katarak çalışmalı, ta ki kendi mevcudiyet ve istiklalini az çok muhafaza edebilsin. Mesaimiz, faaliyetimiz hep buna matuftur. Yalnız bunu temin temin ettiğimiz, edebildiğimiz gün kendimizi bahtiyar addedebiliriz. Harici düşünmek, hariçle meşgul olmak ise aklımızdan bile geçmez.”⁴⁰⁷

İran’ın bir İngiliz müstemlekesi olduğu iddiası hakkında ise Ganizade; Birinci Dünya Savaşı döneminde, Almanlar, Ruslar ve Türkler gibi İran’da İngilizlerin bulunduğunu ancak şu an İran’da tek bir İngiliz’in bulunamayacağını ifade ederek müstemleke iddiasını reddetmiştir⁴⁰⁸.

İran’ın gelişmesinin Türkiye’nin yolunu kesmesi iddiasının gülünç olduğunu belirten Ganizade, geçmişte İran’da kargaşa çıkaran eşkıyanın ve aşiret reislerinin Türkiye tarafından himaye edildiğini iddia ederek eleştirilerinin dozunu arttırmıştır⁴⁰⁹. Ruşeni Bey’in İran’daki afyon kullanımına dair eleştirilerine ise bunun bir şark alışkanlığı olduğu savunmasını yapan Ganizade, İstanbul ve Anadolu’da da bu alışkanlığın hiç de az olmadığını altını çizmektedir.⁴¹⁰ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere hem Ruşeni Bey hem de Ganizade kendi gözlemlerine dayanan ifadeleri mutlak gerçeklik olarak sunmaktadırlar.

Ganizade, Ruşeni Bey’in geçmişte İran’da var olan Türk devletinden bahsetmesine kinayeli bir cevap vermektedir:

“ Yoksa İran’da İran devletinden maada kendine mahsus bir de Türk devleti varmış da bizim haberimiz mi yok? Sakın burası eski masalların, daima gözlerden nihan olarak yalnız bazı evliyanın kadem bastıkları, basabildikleri

⁴⁰⁶ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 7.

⁴⁰⁷ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 7.

⁴⁰⁸ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 7.

⁴⁰⁹ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 8-10.

⁴¹⁰ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 11.

“Cablika” , “Cablısa” şehri olmasın? Beynelavam: Kürt’ten evliya çıkmaz, diye bir mesel-i sair varsa da, siz Ruşeni Bey’in, evliyadan bulunmadığınız nereden malum? Zaten aksi sabit olmamış ya!”⁴¹¹

Ganizade’nin bu ifadelerinde dikkati çeken nokta Ruşeni Bey’in Kürt olduğunu iddia etmesi ve bunu yaparken de ırkçı bir atasözünü kullanmasıdır. Bahsi geçen paragrafın sonunda verilen dipnotta, Ruşeni Bey’in ve “onun kafadarı” sıfatını verdiği Süleyman Nazif’in Kürt olduğunu iddia etmektedir⁴¹². Kendisi bir İranlı olarak, Ruşeni Bey’in ifadelerinden rencide olduğunu belirtirken eleştirdiği hataya kendisi de düşerek bir ırkı aşağılar tarzda ifade kullanmış ve bunu gerçeğe dayalı bir bilgiden yola çıkarak yapmamıştır.

“Azerilerin Fars hakimiyeti altında inlemesi” ifadesi ile ilgili olarak Ganizade, İran’da Farsiler ve Azeriler olarak birbirine tahakküm eden iki ırktan bahsedilemeyeceğini söylerken, aynı millet aynı memleket, aynı edebiyat, aynı ahlak ve adet ve aynı mezhep ve akideye malik bulduklarının altını çizmektedir. İdari yapılanmada da ırkî bir kimliğin önemli olmadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“ ...zaman olur heyet-i hükümet tamamıyla Farsilerden bulunur da bir Azerbaycanlının katiyen nazar-ı dikkatini bile celp etmez veyahut hepsi Azerbaycanlı olur da “niçin bu böyle olmuş” diye bir Fars aklına bile getirmez. Şiraz’dan birisi Azerbaycan’da uzun müddet vali olur, Tebriz ümerasından bir diğeri İsfahan yahut Kirman hükümetine tayin edilir, Darül Şura-ı Mili için Tahran ahalisi Azerbaycan’dan Azerbaycanlılar ise Tahran’dan milletvekili intihap eder ve hep bunlar, öyle yekdiğerimize cemile falan göstermek yahut birbirimizi --- etmek için değil, bilakis kimsenin farkına varmayarak, gayet tabii bir surette husule gelir. Zira ki biz, ittihat ve ittifak etmiş iki ayrı ayrı şeyler değil, biriz bir! Bunu sizinle beraber cihan bilir.”⁴¹³

⁴¹¹ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 12.

⁴¹² Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 12.

⁴¹³ Ganizade, Ruşeni Bey’e Cevap, s. 12-14.

Azeri ve Farsi kimliklerinin üstünde İran ulusal kimliğine vurgu yapan Ganizade, lisanın da bir ırkı diğerinden ayıramayacağı kanaatindedir⁴¹⁴. Bu noktada Ganizade'nin millet tanımı, Rıza Şafak-ı Tebrizi'nin millet tanımı ile uyuşmaktadır.

Ruşeni Bey'in Debistan-ı İraniyan Mektebi'nin İstanbul'da faaliyet göstermesini eleştirmesi konusunda Ganizade, bir dünya şehri oluşu ile İstanbul'da İngiliz, Amerikan, Bulgar, Fransız, Alman, Sırp ve hatta “Türklerin ırz ve namus düşmanı” Yunanlıların dahi okullarının ve müesseselerinin bulunduğunu ve buna karşın İran mektebinin varlığının göze batması halinde mektebin kapatılabileceğini ifade etmektedir⁴¹⁵. Ganizade, Tebriz'de bulunan Gökmesid'in Türklere ait olduğu iddiasının ise bir değer taşımadığı ve bu yapının Cengizlilerden kalma bir harabe olduğunu belirtmektedir⁴¹⁶.

Birinci Dünya Savaşı esnasında İran'ın, Türkler ve Almanlarla birlikte hareket ettiğini Rus kuvvetlerini zayıf düşürmek amacıyla olduklarını satırlarına eklerken işin sonradan şekil değiştirdiğini söylemektedir. Ganizade'nin Birinci Dünya Savaşı dönemini anlatırken eleştirdiği en önemli isim Rauf Bey'dir. Ganizade, Rauf Bey müfrezesinin Kasr-ı Şirin'de ve Girint'te yaptıklarını;”tecbir”, “tahakküm”, “asma-kesme” ve “yakma” olarak nitelendirmiştir⁴¹⁷. Ganizade'ye göre, İstanbul'dan gelen emirleri dahi dinlemeden hareket eden Rauf Bey, İran'ı sahipsiz zannederek bir zafer kazanmaya çalışmıştır. Afganistan'a gitmek isteyen Rauf Bey'in bu istikamet için geçilmesi zaruri olan İran topraklarında başka tatsız hadiseler de imza attığını sözlerine eklemiştir⁴¹⁸. Ganizade, risalesinde övgüyle söz ettiği Talat Paşa'nın, kendisine Rauf Bey hakkında söylediklerini aktarırken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“ Eski Hamidiye kahramanı bu defa İran ve Afganistan şampiyonluğunu kazanmak hülyasına düşmüştü. Evet , lakin Akdeniz sahasından birden bire Damavent Kalesi⁴¹⁹'ne atlamak tasavvuru, hal-i tabiyesinde bulunan bir kafanın mahsulü olmasa gerek. Hem de Damavent Kalesi'ne Suud için öyle kurun-u vustayı⁴²⁰ mefkûreler, düşünceler değil yalnız asr-ı hazrın⁴²¹ ilmi ve fenni aletleriyle

⁴¹⁴ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 15.

⁴¹⁵ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 15-16.

⁴¹⁶ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 17.

⁴¹⁷ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 20.

⁴¹⁸ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 20-21.

⁴¹⁹ İran'ın en yüksek dağı.

⁴²⁰ Ortaçağ.

⁴²¹ Yakınçağ.

mechuz olmak icap ettiği, şimdiye kadar yapılan bir çok tecrübelerle anlaşıla gelmiştir. İşte bu hakikati derk edemediğinizdendir ki Demavent değil, daha Bisütun/Behistun⁴²² eteklerinde bizim Akdeniz kahramanının ayağı çöpe ilişerek az kalsın Diyala Nehri'nde boğulacaktı.”⁴²³

Osmanlı ordusunun, Birinci Dünya Savaşı esnasında İran'da olan varlığından duyulan rahatsızlığın, Osmanlıların Hindistan'a geçmek için gönderdikleri birlikler döneminde de sürdüğünü söyleyen Ganizade, bu rahatsızlığın aynı zamanda değersiz olan Osmanlı para birimine karşılık beş toman ödenmeye mecbur bırakıldıklarından dolayı ekonomik cihete de sahip olduğunu ifade etmektedir⁴²⁴. Türk ordusundan duyulan bu rahatsızlık, Ganizade'ye göre Rus ordusunun İran'daki varlığına karşı hissedilmemiştir. Ganizade bunun nedenini, Rusların halkı ile iyi geçinmesi ve kendilerini adeta bir kurtarıcı olarak göstermelerine bağlamaktadır⁴²⁵. İran'da Osmanlı birliklerinin ve ajanlarının varlığının İran kamuoyunda olumsuz bir algı yarattığını ifade eden Ganizade'nin fikirleri bir gerçekliği ifade etmektedir. İran'da Birinci Dünya Savaşında yaşanan Osmanlı karşıtlığı, hem Osmanlı Ordusunun İran sınırını ihlal etmesi hem de daha önce de bahsi geçtiği üzere Şeyh Muhammet Hıyabani gibi önemli siyasi isimlerin tutuklanmasına dayanmaktadır.

İran nezdinde, Türk ordularının İran'daki varlığı nedeni ile yaşanan tüm sorunlara rağmen Ruşeni Bey'in, Birinci Dünya Savaşı döneminde İran'ın Türkleri desteklemediği yönündeki ifadeleri, Ganizade'ye göre insaf, adalet, akıl ve mantığa terstir⁴²⁶. Birinci Dünya Savaşında Türk ordusunun İran sahasında yaşattığı sorunları kendi bakış açısı ile aktaran Ganizade, bunlara ek olarak Cehri (?) Kaymakamı Ziya Bey'in Kürt haydutları ile işbirliği yapıp İran'ın Anadolu sınırında bulunan Hoy, Selmas ve Urmiye havalisindeki köylere saldırtıp yağma yaptırdığını ve bunun sonucunda köylülerin şehirlere göç etmek istemesi ile büyük bir toplumsal kargaşa çıktığını iddia etmektedir⁴²⁷.

Kendisinin ve birkaç arkadaşının bu dönemde Osmanlı muhibbi olarak tanınması dolayısı ile halkın kendilerinden mallarının kurtarılması talebinde bulunması üzerine Kaymakam

⁴²²İran'da bir dağ.

⁴²³ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 21.

⁴²⁴ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 21.

⁴²⁵ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 22.

⁴²⁶ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 22.

⁴²⁷ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 22-23.

Ziya Bey ile görüşüp malların bir kısmını alabildiklerini ifade ederek risalesini sonlandırmıştır⁴²⁸.

Görüldüğü üzere Ganizade de tıpkı Rıza Şafak-ı Tebrizi gibi ırk tanımını üzerinden yapılan milliyetçilik tanımına karşı çıkmaktadır. Ruşeni Bey'in beyanatları ve yazdığı köşe yazıları neticesinde kaleme alınanlardan anlaşıldığı üzere, İrânlılık kimliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Ruşeni Bey'in İrân'da yaşayan Azerilerin tutsak olduğuna öne sürdüğü fikir, İrân Azerilerinden yazarlar tarafından tepki ile karşılanmıştır. Hem İrân hem Türkiye'nin o dönemde yeni siyasal yapılanmalara yöneldiği düşünülürse hem Türk hem İrân tarafında süren bu atışmalar kısır bir tartışmadan öteye gitmemektedir.

2.2. Ruşeni Bey'in Kudüs Konsolosluğu

9 Temmuz 1931 tarihinde bir kararname ile 31 Mayıs 1915'de Bağdat'ta tutuklu iken Konya'ya nakli sırasında İrân'a kaçması nedeni ile bir yıl kalebentlik cezasına çarptırılan Ruşeni Bey'in cezası, siyasi bir nedenle ceza alması göz önünde bulundurularak yok sayılmıştır. 18 Şubat 1918 tarihinden itibaren de emekli sayılmıştır⁴²⁹. 1931 yılının Temmuz ayında bu kararın hemen akabinde Ruşeni Bey, yeni bir devlet görevine getirilmiştir. Bu görev o tarihlerde İngiliz Manda yönetiminde olan Kudüs'teki konsolosluk görevidir.

9 Aralık 1917 tarihine değin Osmanlı Devleti yönetiminde olan Kudüs, Osmanlı Devleti'nin son Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey'in, Osmanlılara ait dini binalarının yıkılmasından çekinmesi üzerine Belediye Başkanına bir teslim mektubu vererek şehirden ayrılması ile Osmanlı'nın elinden çıkmıştır⁴³⁰. 24 Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti'nin aldığı 28 maddelik kararla Filistin'de İngilizler yönetiminde 'manda yönetimi' ilan edilmiştir⁴³¹.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgede ilk kez siyasi bir temsilcilik açması 1925 yılında Kudüs Konsolosluğu ile gerçekleşmiştir⁴³². Ruşeni Bey, 30 Temmuz

⁴²⁸ Ganizade, Ruşeni Bey'e Cevap, s. 23-24.

⁴²⁹BCA, BMGMK, 030. 11/1 64. 17. 10.

⁴³⁰İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19/2, s. 331-332.

⁴³¹ Ömer Kürkçüoğlu, Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara 1982, s. 103.

⁴³²<http://kudus.bk.mfa.gov.tr/Mission/About>, 10.11.2017.

1931'de Kudüs İkinci Sınıf Konsolosu olarak atanmıştır⁴³³. Ancak Ruşeni Bey'in buradaki görevi uzun soluklu olmamıştır. Ruşeni Bey, 30 Haziran 1932 tarihinde Hariciye Vekâleti emrine alınmıştır. Görevinin sonlandırılmasının nedeni Kudüs Konsolosluğu'nun kasasının, Ruşeni Bey'in görev yerinde olmadığı bir sırada çalınmasıdır. Konsolosluğun memuru Bekir Sıtkı Bey'in durumu resmi makamlara bildirmesi üzerine, Beyrut Başkonsolosu Basri Bey, Kudüs'e giderek incelemelerde bulunmuş ve olay ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Ruşeni Bey, Tel-Aviv'de resmi bir sergi açılışına katılmak üzere konsolosluğun kavasları ve kaçıllarını yanına alarak resmi hiçbir sıfatı bulunmayan bir kişiye konsolosluğu emanet etmiştir. Ruşeni Bey, Tel-Aviv'den dönüşünü de Hayfa'da bir vapur ihtilafını gerekçe göstererek geciktirmiştir. Ancak her ne kadar Hayfa'da bir Türk gemisinin mürettebatı arasında bir anlaşmazlık söz konusu ise de Ruşeni Bey'in bu duruma müdahil olmasını gerektirecek bir nedenin bulunmadığı, Ruşeni Bey tarafından konsoloshaneden kavas maaşı bağlanan bir kadın için Hayfa'ya gittiğinin tespit edildiği raporda belirtilmiştir. Hadise sırasında konsoloshane şifresinin ve diğer ülkelere bulunan konsoloshanelerin şifrelerinin çalınması neticesinde Ruşeni Bey bakanlık emrine alınmıştır⁴³⁴. Alınan bu karar 6 Haziran 1932 tarihli Akşam gazetesinin de sayfalarına yansımış, ancak olayın ayrıntılarına yer verilmemiştir⁴³⁵. Alınan bu karar 6 Haziran 1932 tarihli Akşam gazetesinin de sayfalarına olayın ayrıntılarına girilmeyerek yalnızca konsolosun görevden alındığı haberi verilerek yansımıştır.

Ruşeni Bey'in bu kısa süreli konsolosluk görevi de yine tıpkı 1915 yılında görev aldığı ordu birimini terk etmesi hadisesine benzemektedir. Konsolosluğu resmi sıfatı olmayan birine emanet etmesi ve bu nedenle konsolosluğun kasasının çalınması ciddi bir görev ihmali olsa dahi Ruşeni Bey'in sadece konsolosluk görevinden alınıp herhangi başka bir cezaya çarptırılmaması ilgi çekicidir.

2.3. I. Türk Dil Kurultayı ve Ruşeni Bey

Avrupa kıtasında yaşanan, Feodalite, Rönesans, Reform ve Sanayi Devrimi gibi aşamaların yaşanmadığı bir yapı arz eden Osmanlı Devleti'nde, Türk Milliyetçiliği fikri

⁴³³Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem (1932-1935), c. II, TBMM Vakfı Yayınları, s. 508.

⁴³⁴BCA, BMGMK, 030. 11/1.70. 15. 15.

⁴³⁵ Akşam, 6 Haziran 1932, No. 4904.

de geç tezahür etmiştir. Bu bağlamda pek çok etnik unsuru bünyesinde barındırması hasebiyle, ulus devlet fikri de Avrupa'dan çok sonra Osmanlı Coğrafyasında karşılık bulabilmiştir. Elbette ulus devlet kurma fikri, öncelikli olarak İmparatorluğun asli unsuru olan ve Müslüman kimliği ön planda olan Türkler tarafından değil, Osmanlı bünyesinden ayrılmak isteyen azınlıklar tarafından benimsenmiştir.

Azınlıkların milliyetçilik hareketleri incelendiğinde matbaa kullanmalarının uluslaşma yolunda önemli bir adım olduğu görülmektedir. Yunan dilinde ilk gazete 1784 yılında Viyana'da yayımlanmıştır. Türkiye'de Türkçe bir gazete olan Takvim-i Vekai'nin yayımlanması ise 1831 yılında olabilmıştır.

Öncelikle Rumların sonrasında da Ermenilerin geçirdikleri uluslaşma sürecinden Türkiye'deki Türkler değil Rusya'da yaşayan Türkler geçmişlerdir. Rusya'da bulunan ve Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Türk aydınlarının İstanbul'a gelmesi neticesinde de Türk milliyetçiliği fikri olgunlaşmaya başlamıştır. Bu olgunlaşma aşamasında Ziya Gökalp, Fuat Köprülü ve Rıza Tevfik'in Halk bilim üzerine yaptığı çalışmalar da Türkçülüğün beslenmesine katkıda bulunmuştur.

Elbette Türk dilinde sadeleştirme çalışmaları Türk Milliyetçiliğinin gelişimi için oldukça önemlidir. Tanzimat aydınlarından başlayarak Türkçe 'ye önem verilmeye başlanmış, Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası Teşkilat-ı Esasiye 'de devletin resmi dili Türkçe olarak kabul edilmiştir. Ancak II. Meşrutiyet döneminde dilde sadeleşme hareketinde bilinçlenme başlayabilmiştir. İstanbul'da kurulan Türk Derneği, Selanik'te çıkarılan Genç Kalemler Dergisi, Türk Yurdu, Halka Doğru ve Türk Sözü dergileri bu sürece katkı sunan oluşumlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise düşünce hayatına durgunluk çökmesine rağmen yayımlanmaya başlayan dergilerde imla, Türk dili ile ilgili çeşitli incelemeler, Orta Asya Türkçesi üzerine incelemelere yer verilmiştir⁴³⁶.

Dilde yeni bir rota izlenmesine dair bu çalışmaların ardından, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı ile birlikte dil encümeni oluşumu, arkasından alfabe değişimi ve dil sorunları gündeme getirilmişse de, Milli Mücadele yıllarında dahi Türk Dili için bir dizi çalışma yapılmaya başlanmıştı. Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da TBMM toplanmış, Rıza Nur'un Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde, Türk dilinin arındırılması yönünde bir

⁴³⁶ Agah Sırrı Levend, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, TDK Yayınları, Ankara 1972, s. 300, 372.

karar alınmış, 1920'de halk ağızlarından kelime derlenmeye başlanmıştır⁴³⁷. Böylece sadece ülkenin aydınları tarafından değil devlet eliyle dil konusuna müdahil olunuyordu.

29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edildikten sonra ülkenin ekonomik kalkınmasına ve iktisadi gelişimine yönelik çabaların yanı sıra dil, kültür ve terim meselesi hakkında tartışmalar yapılmıştır. Arı dil taraftarı olan Tunalı Hilmi; 26 Ağustos 1923'te TBMM'ye verdiği 'Türkçe Kanunu' adlı teklifiyle dil konusunu resmi ortamlara taşımıştır. Her türlü resmî yazışmada Türkçe kullanılmasına, terimlerin Türkçeleştirilmesine yönelik kanun teklifinin ilk maddesine göre; Maarif Vekilliğinde, alfabe, yazım, öz Türkçe kuralları, dilbilgisi ve sözlüğü ile ilgili çalışmaları yürütecek bir Türkçe komisyonu kurulacak; ikinci maddeye göre her bilim dalı için bir *terim kurulu/komisyonu* oluşturulacak ve bu terim kurulu mevcut terimleri halk dilinden de yararlanarak Türkçeleştirme göreviyle yükümlü olacak ve ders kitapları da Türkçe kurallara göre hazırlanacak, bu oluşturulan dil ve terimler esas alınarak gazete ve dergiler yayın yapmakla yükümlü olacaklardır⁴³⁸.

Bu konuda Agah Sırrı Levend, "Türkçülüğün Esasları", "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" kitaplarının yazarı olarak Gökalp'ın fikirlerinin çok önemli rol oynadığını söyler. Onun çıkarmakta olduğu Küçük Mecmua adlı dergide, 'İstilahlar (terimler)' sayfası ayrılmış ve başına da şu açıklama konulmuştur:

"Bir dilin çağdaşlaşması, asrına ait bütün bilgilerin terimlerine sahip olmasıyla mümkündür. Devamındaki açıklama şöyledir: "Yeni Türkçenin ortaya çıkışıyla birlikte birçok felsefi ve ilmi terim oluşturulacak ve dilimiz zenginleşmeye, kuvvetlenmeye devam edecektir. Fakat halen terimler konusunda büyük bir eksiklik vardır. Bu istilahlara gazete sayfasında yer ayırarak bu eksikliği gidermeye yardımcı olmak istiyoruz."⁴³⁹"

1928 yılı ocak ayından itibaren alfabe ve yazım kuralları tartışmaları hız kazanmış ve bunun üzerine M. Kemal Atatürk, Alfabe Komisyonu kurulması emrini vermiştir. Bu komisyon, Dil Encümeni adını almış ve Latin alfabesine dayalı yeni Türk alfabesini hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. Bu heyet 1 Ekim 1928 tarihine kadar çalışmalarını sürdürmüş ve 6 ay içinde çalışma tamamlanarak Atatürk'e sunulmuştur. Bu çalışmaların

⁴³⁷ Nail Tan, Kuruluşunun 70. Yılında Türk Dil Kurumu, TDK Yayınları, Ankara 2001, s. 1.

⁴³⁸ Levend, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, s. 391.

⁴³⁹ Levend, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, s. 383.

akabinde 1 Kasım 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclis'inde Yeni Türk Alfabesi kabul edilmiştir⁴⁴⁰. Böylece yaklaşık elli yıllık tartışmalara da son verilmiştir⁴⁴¹.

Harf İnkılabının akabinde dilden Arapça ve Farsça kelimelerin atılması niyeti ile bir sözlük çalışmasına girilmiş ancak metotsuz yapılan çalışmalar tam anlamıyla başarıya ulaşmamıştır⁴⁴². 11 Temmuz 1932'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin azalarının bulunduğu Çankaya'da Atatürk; dil işlerinin de düşünme zamanı geldiğine dikkat çekerek Türk Tarihi Tetkik Cemiyetine kardeş bir dil kurumu kurulmasını istemiştir⁴⁴³. Dil Encümeni, eski çalışma hızını ve heyecanını kaybetmeye başlayınca bu durumu gören Atatürk, vakit geçirmeden Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulması için emir vermiştir. 12 Temmuz 1932 tarihinde Türk Dili Tetkik Cemiyeti resmen kurulmuştur⁴⁴⁴. 1930 yılına değin siyasal ve sosyal alanda pek çok inkılap yapılmış ve 1930 yılından sonra oluşturulan bu iki kurumla devlet eliyle kültürel gelişimin yönlendirilmesine hız verilmiştir.

Cemiyetin kuruluşundan sonra 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün huzurunda I. Türk Dili kurultayı toplanmıştır⁴⁴⁵. Ancak kurultayın gerçekleşmesinden önce 23 Eylül 1932'de kurultaya katılacak olan isimler Dolmabahçe Sarayı'nda ağırlanmıştır. Ruşen Eşref, Reşat Nuri, Ragıp Hulusi, Hüsamettin, Hakkı Tarık, A. İhsan, Falih Rıfkı, Hasan Âli Bey, Kâzım Paşa, Celâl Sahir, Nuri İhsan, Saim Ali, Ahmet Cevat ve Saffet Bey gibi isimlerin yanısıra Ruşeni Bey de bu heyetin içindedir. 24 Eylül 1932'de Galip, Nuri, Ruşen Eşref, Celâl Sahir, Hüseyin Ragıp, Fazıl Ahmet ve Ruşeni Beyler tekrar Gazi Paşa ile görüşmüşlerdir. Kişilerden anlaşılacağı üzere görüşme konusu ertesi gün başlayacak olan ilk Dil Kurultayı'dır⁴⁴⁶. Ruşeni Bey, başarısız olan konsolosluk görevinden sonra dahi devlet nezdinde bir itibar kaybına uğramadan kültürel atılımların bir parçası olan oluşumlarda görev alabilmiştir.

İlk Dil Kurultayı; yerli, yabancı pek çok bilim insanının katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Birinci günü sunulan bildirilerde dilimizin pek çok sorununa işaret

⁴⁴⁰Tan, Kuruluşunun 70. Yılında Türk Dil Kurumu, s. 2.

⁴⁴¹ Selami Kılıç, II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiyesine Türk İnkılabının Fikir Temelleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1998, s.139.

⁴⁴² Korkmaz, Türk Dilinin Tarihi Akışı İçinde Atatürk Ve Dil Devrimi, s. 48-49.

⁴⁴³ Zeynep Korkmaz, Atatürk ve Türk Dili Belgeler, TDK Yayınları, Ankara 1992, s. 195.

⁴⁴⁴Tan, Kuruluşunun 70. Yılında Türk Dil Kurumu, s. 6.

⁴⁴⁵Tan, Kuruluşunun 70. Yılında Türk Dil Kurumu, s. 7; Levend, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, s. 408-409.

⁴⁴⁶Şahingiray, Atatürk'ün Nöbet Defterleri (1931-1938), Ankara, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları, 1955, s.98- 99.

edilerek çareler gösterilmiştir. Kurultay Başkanlığına Kazım Paşa (Özalp), ikinci başkanlıklara da Reşit Galip ve Samih Rifat seçilmiştir. Atatürk, bakanlar, milletvekilleri, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, yazarlar, dilseverler, halk temsilcilerinin yanı sıra, bu arada Atatürk'ün ziyaretine gelmiş olan ABD Genel Kurmay Başkanı General Douglas McArthur da Kurultay görüşmelerini, okunan tezleri, verilen konferansları, söylevleri takip etmişlerdir.

Kurultay'ın açılış konuşması Samih Rifat Bey tarafından yapılmıştır. Samih Rifat Bey açılış konuşmasında Kurultayın önemini şu şekilde dile getirmektedir:

“Türk dilinin kendi millî kudretleri içerisinde inkişafını aramak maksadıyla kurulan şu kurultayın, yalnız yüce gayesiyle değil; bir yandan üstünde duran devirlerin tarihiyle, diğer yandan kurulduğu bina altındaki millî ve aziz manzarasıyla bu neslin evlatlarına ilham ettiği birçok manalar vardır.”⁴⁴⁷

Samih Rifat Bey bu sözleriyle kurultayın önemini belirttiikten sonra, Osmanlı Dönemi'nde Türklüğe ve Türkçeye değer verilmediğini şu cümlelerle açıklamıştır:

“Osmanlı camiası görünüşte Türkü unutmuş gibi idi. Ve millî zümreler arasında en ziyade beğenmediği, istihza ettiği o idi... Yedi sekiz asırlık bir ihtilâtın Türk Osmanlı muhitinde yaptığı en muzır tesir, kendisini ilimde ve edebiyatta göstermiştir. Bunda âmil olan sebep bilhassa yüksek tahsilin dinî müesseselerden ayrılmaması ve bunun sırf Arapçaya bırakılmasıdır.”⁴⁴⁸

Samih Rifat Bey, bu konuşmasında; dil ile düşünce, dil ile demokrasi arasında da bağlantılar kurarak, gelişmiş bir ülke için saf bir dilin olması gerektiğini ve Arapça kelimelerin dilden atılarak Türkçe'nin arı bir özellik kazanması gerektiğini belirtir. Dilin sadeleştirilmesi sürecinde de halka yönelmeyi en iyi kaynak olarak vurgular ve sözlerini şöyle bitirir:

“Dilimizi millîleştirmek ve halka yaklaştırmak için bizim istifade edeceğimiz hazineler bütün dünya lisanlarından fazladır. Elimizde kim bilir kaç asırlık bir ana

⁴⁴⁷Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, TDK Yayınları, Devlet Matbaası, İstanbul 1933, s. 1.

⁴⁴⁸Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 6.

lisan her türlü kabiliyeti ve birçok lehçeleriyle teşebbüslerimize yardım edecektir. Her şeyde olduğu gibi sevgili halkımızla bilgi ve dilde de birleşeceğiz.”⁴⁴⁹

Yirmi tezin sunulduğu ve on üç konuşmanın yapıldığı Kurultayın ilk tezi, Samih Rifat Bey’in “Türkçenin Âri ve Samî Lisanlarla Mukayesesi” başlıklı tezidir. Samih Rifat Bey, konferansının ilk bölümünde, Türkçe ile âri diller arasında yapılacak bir mukayesede lengüistik kadar filolojinin de önemli olduğunu vurgulayarak, tamamen yeni bir lisanîyet metodu dâhilinde lisanın sarftan evvelki unsurlarını ve bunların diğer dillerdeki şekillerini örneklerle açıklamıştır⁴⁵⁰.

Kurultayın ikinci günü (27 Eylül 1932 Salı), Mustafa Kemal’in huzurunda, Başkan Kâzım Paşa’nın yönetiminde toplanmıştır. Yapılan yoklamanın ardından, Teşkilat nizamnamesi encümeni seçimi yapılmıştır. Encümene; Celâl Sahir, Ahmet İhsan, Ali Canip, İhsan Bey, Saffet Bey, Saadet Zihni Hanım, Celâl Ferid, İbrahim Necmi, Hâmit Bey, Sait Asaf, Nusret Kemal, Ferit Zühtü, Hilmi Bey, Mediha Muzaffer ve Zahide Hanımlar seçilmişlerdir. Ruşeni Bey ise Reşat Nuri, Hasan Âli, Ahmet Cevat, Ragıp Hulûsi, Ruknettin Bey, Fethi İsmail, İhsan Bey, Sadri Etem, İsmail Sıtkı, Baha Bey, Mehmet Vahit, Hakkı Nezihî, Ali Fevzi ve İsmail Hikmet Beyler ile birlikte Takrirler ve Temenniler Encümenine seçilen isimler arasındadır⁴⁵¹.

Ruşeni Bey’in kurultayda söz alışı ise kurultayın sekizinci gününde olmuştur. I. Türk Dili Kurultayının sekizinci günü 04 Ekim 1932 Salı günü saat 14.00’de Dolmabahçe Sarayında Kâzım Paşa’nın riyasetinde toplanmıştır. Ruşeni Bey, ikinci celsede, yaptığı konuşmada öncelikle Türklerin tarihinin çok eski olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Mucize kaynağı olan Türk, Birakisefal denilen en dolgun, en güzel, en geniş kafaya maliktir. Evet, insanlığın bu en mükemmel kafası nerede bulunur, hangi torak altında çıkarsa mutlaka Türkün oraya gittiğine, orada yaşadığına, oradaki medeniyet ve bilginin ilk babası olduğuna pervasızca hükmedebiliriz⁴⁵².”

Ruşeni Bey, Türklerin gittiği her yere dilleri ile gittiklerini ve medeni dillerin mayasının Türkçe olduğunu ifade etmektedir. Konuşmasının devamında ise Türkçe’nin dinlere olan

⁴⁴⁹Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 10.

⁴⁵⁰ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 21-63.

⁴⁵¹ Akşam, 28 Eylül 1932, No. 5018.

⁴⁵² Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 389.

etkisi konusuna değinmiştir. Ruşeni Bey'e göre Tevrat'da adı geçen, demiri ilk kez işleyip şekil veren "Tubalkayn⁴⁵³" bir Türk Kağanı olan Topal Han'dır. İbn-i Sina'nın El Kanun Fi't-Tıbb adlı eserinde Topal kelimesinin, demir ve demir külçesini ifade etmek için kullanıldığından bahseden Ruşeni Bey, "kohen", kohen'in çoğulu "koanim" ve büyük ve şerefli adam manasına gelen "kahin" kelimelerinin Topal Han'dan türediği fikrindedir. Türkler, Topal Han'ı volkanlarda hüküm süren bir tanrı olarak tasvir ettikleri için volkan kelimesi de Türkçe kökenlidir. Masonluğu kuran Yahudiler Tubalkayn'ı bir parola olarak kullanmışlardır. Demiri ilk kez işleyen Tubalkayn Topal Han olduğu için de demir çağını başlatan Türklerdir⁴⁵⁴.

Ruşeni Bey'in köken bakımından Türkçe ile rabıta kurduğu diğer kelimeler "diyö-teos" kelimeleridir. Ona göre, Türkçede bulunan tiv/dev sözcüğü tanrının bir diğer adı olan Tiyu kelimesinin kökenini oluşturmaktadır ve bu kelime Latince "diyö" Yunancada ise "teo" ya da "teos" kelimelerinin kökenidir⁴⁵⁵.

Ruşeni Bey kendi tezine göre Arapçadaki "melek" Türkçe elçi anlamında olan "elki/elke" kelimesine dönüşmesini şu ifadelerle açıklamaktadır:

"Arapdilinde meleğin aslı me'lektir. Çünkü cem'i melaike gelir. Bu kelimedede mim harfi fazladır. Bu harf çıkınca kelimenin mücerret hali (elek) kalır. Yirmi ciltten mürekkep olan Lisan-ı Araplügatı'nın 12. cildinde (elük) kelimesi vardır. Orada bu (elük) resul yani elçi manasına olarak kaydedilmiştir. Halbuki Moğolca (elke) ve (elki) kelimeleri de (elçi) demektir. Şu halde Araplar Türklerin (elki) sini tasrif etmişler ve aynı manada olarak (melek) ve (melaike) yapmışlardır."

Arapçadaki melek kelimesinin Türkçe kaynaklı olması gibi hâkim manasına gelen "aga" ve mukaddes manasındaki "aka", Slavca ateş manasına gelen "agon" Hintçe'deki ateş tanrısı "agni" kelimelerinin de Türkçe Tanrı anlamına gelen "oğan" kelimesinden türediğini iddia eden Ruşeni Bey'e göre Arapça "cin" kelimesi de Türklerin tapındıkları "gen" tanrısından türemiştir⁴⁵⁶.

⁴⁵³ Tubal-kain

⁴⁵⁴ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 390-393.

⁴⁵⁵ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 393.

⁴⁵⁶ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 393; Hakimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1932, No. 4032.

Türk Dil Kurultayı hazirunu tarafından alkışlanarak söylemlerinin onaylandığı anlaşılan Ruşeni Bey'in alkışlarla bölünen ifadelerinden biri de “Allah” kelimesinin kökenine dair ifadeleridir. Ruşeni Bey bu kelimeyi şu ifadelerle izah etmiştir:

“(El) kelimesi Tevrat'ta Allah manasına olarak gelmiştir. İbrani lügatinde (el) kuvvet ve kudret manasındadır. Bu ise Türk dilindeki el kelimesinden başka bir şey değildir. Çünkü eski devirlerde dünyada tanınmış en büyük kuvvet Türk'ün eli ve Türk'ün yumruğu idi. Hatta eski kavimlerce Türk'ün elinde tecelli eden kuvvet biraz da fevkalbeşer sayılıyor idi. Zaten makinanın hayata karışmadığı devirlerde kuvveti en tabi olarak insanın eli temsil ediyordu. Bu el kelimesi Arap diline de aynı manada (il) olarka geçmiş, sonra tasrif olunarak ilah ve Allah olmuştur. Tevrat'ta Allah'ın kudretini, Allah'ın büyüklüğünü, Allah'ın adaletini ve Allah'ın cezasını temsil eden dört büyük melek Gavri-el, Mika-el, Sefari-el ve Azaz-el olduğu gibi Kuran'da da bunların mukabili Cebra-il, Mika-il, İsrâf-il, Azra-il'dir.⁴⁵⁷”

Bu beyanatı ile Ruşeni Bey, 1936 yılında ortaya çıkacak olan Türk dilinin bütün dillerin kaynağı olduğunu öne süren Güneş Dil Teorisini o günden ifade eder gibidir. Burada Mustafa Kemal Paşa ile Ruşeni Bey'in düşüncelerinin birbirine benzemesi şaşırtıcı ölçülerdedir. Esasında Atatürk Ruşeni Bey'in dil konusundaki yaklaşımından haberdardır. Ruşeni Bey 1926 yılı tarihli olan “Din Yok Milliyet Var” eserinde Türk Dilinin tüm dillere kaynaklık ettiğinden bahsetmiştir⁴⁵⁸. Bu nedenle emekli bir istihbarat subayı olmasına rağmen ve Kudüs Konsoloslğu görevinden alınmış olmasına rağmen Türk Dil Kurultayına katılabiliştir.

Ruşeni Bey, konuşmasının devamında İran, Çin ve Orta Asya'da halk edebiyatının Türkçe olduğunu dile getirmektedir. Türkçenin yazılı Farsça geleneğine rağmen İran'da, Osmanlı hakimiyeti altında ihmal edilmiş olmasına rağmen Anadolu'da yaşayabildiğini dile ifade eden Ruşeni Bey, özellikle Osmanlı padişahlarının yönetimde gayri Türk unsurları tercih ettiklerini ve Anadolu'yu “softa ocakları, kara kaplı kitaplar ve tekkelerle” doldurduklarını söyleyerek padişahları Türklüğü unutturup, Türkleri Arapçölünün hizmetkârı yapmakla eleştirmiştir. Bu noktadan hareketle Namık Kemal'in

⁴⁵⁷ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 395.

⁴⁵⁸ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, 1926, s. 20-28.

Vaveyla⁴⁵⁹ şiirindeki vatani bir şahıs olarak nitelendirip onu kutsal topraklara gönderen dizeleri de okuyarak, Namık Kemal'i de "Türk'ün idealini dünyanın en sefil çöllerine sürüklemek"le suçlamıştır⁴⁶⁰.

Osmanlı Türkçesinin Arapve Acem kaynaklı kelimelerle zenginleşmediğini aksine çirkin, karışık ve fakir bir dil haline geldiğini savunan Ruşeni Bey, Farsça'nın Arap istilasına rağmen yaşıyor olmasının Türk hükümdarların himayesine borçlu olduğunu belirtmiştir. Ruşeni Bey, dil araştırmalarının derinleşmesi ile Kafkas dillerinin de Türkçe kaynaklı olduğunun tespit edileceğini iddia ederken, Irak, Suriye, Filistin, Mısır'da yaşayan Türklerin, Aibi milletler ise Arap kültürü içinde asimile olduklarını ifade etmektedir. Bunun aksine Almanlar, İngilizlerin bu tarz bir asimilasyon yaşamadıkları söyleyen Ruşeni Bey, Türklerin asimile olmasının altında yatan nedenlerini sıralarken, yazı dilinin Türkçeyi yansıtmaması, dinin Araplaştırıcı etkisi, İmparatorluk geçmişinde Türklüğün ön plana çıkarılmamasını belirtmiştir⁴⁶¹.

Türk Dilinin gelişimi hususunda Ruşeni Bey öncelikli olarak lehçe farklarının önüne geçmek amacı ile ortak bir yazı dili ve gramer oluşturulmasının sağlanmasını istemiştir. Ruşeni Bey'e göre dil irademiz haricinde bir müessese değildir ve hakiki tekâmülün ilim ve ihtisas ile ve şuurlu bir program dâhilinde çalışmakla temin edilebilir⁴⁶². Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Ruşeni Bey'in milliyetçi çizgideki fikirleri ile beraber pozitivist bir anlayışa da sahip olduğu görülmektedir. Ona göre sadece siyasal kararlar

⁴⁵⁹ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 397.

Ruşeni Bey'in kurultaydaki aktarımıyla Vaveyla şiirinin dizeleri şöyledir:

Git vatan! Kabe'de siyaha bürün
Bir kolun Ravza-i Nebi'ye uzat
Birini Kerbela'da Meşhed'e at
Kainatta o hey'etinde görün!
De ki Yâ Râb bu Hüseyin'indir
Şu mübârek Habîb-i zî-şânın
Şu kefensiz yatan şehîdânın
Kimi Bedr-in kimi Hüneyin'indir
Tazelensin mi kanlı yâreleri?
Mey dökülsün mü kabr-i eshâba?
Yakışır mı sanem bu mihrâba?
Haç mı konsun bedel şu mîzâba?
Dininin kalmasın mı bir eseri?
Adem evlâdı bir takım cânî
Senden alsın mı sâr-ı şeytânî?

⁴⁶⁰ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 396-397.

⁴⁶¹ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s. 398-402

⁴⁶² Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s.402-403; Akşam, 5 Ekim 1932, No. 5025; Hakimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1932, No. 4032.

değil, dil gibi sosyal ve kültürel yapının bir parçası olan meselelere de dışarıdan müdahale ile bir değişim sağlamak mümkündür.

Ruşeni Bey'in beyanatından sonra Muhiddin Baha Bey, söz alarak Ruşeni Bey'in beyanati arasında eski şairler hakkında bulunduğu ithamları eleştirmiştir. Eğer o dönem yaşayan şairler Mustafa Kemal devrinde yetişmiş olsalardı onların da kendileriyle beraber olacağını söylemiştir. Cevap veren Ruşenî Bey, sözlerinde ecdadımızı ve ediplerimizi tahkir mahiyetinde bir şey olmadığını ve eski hataları tenkit etmedikçe istikbal yolumuzu aydınlatmak imkânı olmadığını ve hastalığı tedavi için mutlaka yaralarımızı deşmek mecburiyetinde olduğumuzu söyleyerek beyanatına açıklık getirmiştir⁴⁶³.

Birinci Kurultayın son gününün son toplantısında merkez kurulu tarafından uygulanmak üzere 7 maddelik program kabul edilmiştir⁴⁶⁴. Buna göre:

- Türkçe'nin gerek Sümer, gerek Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa dilleriyle ve Sami dilleriyle karşılaştırılması yapılmalıdır.
- Türkçe'nin tarihi gelişimi aranmalı, karşılaştırmalı gramerleri yazılmadır.
- Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek Lehçeler sözlüğü, sonra esas Türk Lügati, Terim (ıstılah) Lügati, Türk Dilbilgisi, kısa sürede yapılmalıdır. Dilbilgisi, sözlük yapılırken terimler konulurken Türkçenin bütün yazılı belgelerinin incelenip, dilimizin bütün imkânlarının araştırılmasına, bu yazılı belgelerin ve eklerin dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek biçimde işlenilmesine önem verilmelidir.
- Türkçe'nin tarihi grameri yazılmalıdır.
- Doğu ve batı memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lazım olanları dilimize çevrilmelidir.
- Türk Dil Kurumu, gerek kendisinin, gerekse dışarıda Türk dili işleriyle uğraşanların araştırılmalarını bir dergi ile yayınlamalıdır.
- Memleket gazetelerinde dil işlerine özel yer verilmelidir⁴⁶⁵.

⁴⁶³ Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, s.405 ; Hakimiyet-i Milliye, 5 Ekim 1932, No. 4032.

⁴⁶⁴ Levend, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, s. 415.

⁴⁶⁵ Levend, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, s. 415.

Kurultayın neticelenmesinden sonra iş bölümü yapılmış ve uzmanlar çalışma kollarına ayrılmışlardır. Bu kollardan biri de Lügat ve İstılah sözlük ve terim koludur⁴⁶⁶. Halk ağızlarından kelime derleme, tarihi eserlerin taranmasıyla dilimize yeni kelimeler kazandırma, yabancı kelimelere karşılık bulma çalışmaları devam ederken Atatürk, 8 Mart 1933'te Türk Dili Tetkik Cemiyeti üyelerini Çankaya Köşkü'ne çağırıp yapılan işler gözden geçirilmiştir. Osmanlıcadan Türkçeye karşılık arama ve bulma programı hazırlanmıştır. Halkın, her gün 10-15 yabancı kelimeye, öz Türkçe karşılık vermesi istenmiş; radyo, gazete ve dergiler bu işe ortak edilerek, baş sayfalarını bu işe ayırarak ortaklaşa bir program yürütülmüştür. Kısa sürede 1382 Arapça ve Farsça söze karşılık olarak 1100 söz toplamıştır. Soruşturma (anket) kurulunca bu sözlerden 640'ı kabul edilmiştir. Tarama işinde, illerden gelen fişler ile W. Radloff(1837-1918)'un 4 ciltlik sözlüğü ve başka sözlükler ile yerli, yabancı, basma ve yazma 150 kitap taranarak 125000'den fazla fiş hazırlanmış ve bunlardan 848 sayfalık 2 cilt Tarama Sözlüğü oluşturulmuştur.

1 Kasım 1928'de Latin Alfabesinin kabulünden sonra 1932 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin oluşturulması ile toplanan dil kurultaylarından sonra dilde sadeleştirme çalışmalarının bir aşaması olarak zikredilmesi gereken bir diğer gelişme, 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı Kanunu'nun kabulüdür.

Kanunun kabulünden sonra ilk olarak soy isim alanlar arasında Ruşeni Bey de vardır. Ruşeni Bey ilk olarak Özbek soy ismini almak istemiş ancak kanun kabile isimlerinin soyadı olarak alınmasını menettiği için bu adı Barkın'la değiştirmiştir⁴⁶⁷. Türkçe kökenli bir isim olan Barkın, yolcu, gezgin anlamlarına gelmektedir⁴⁶⁸.

Ruşeni Bey'in Küdüs Konsolosluğu görevinden olaylı bir şekilde ayrılmış olmasına rağmen kültürel inkılaplara katkı sağlayabileceğine inanılmış ve kültürel inkılaplar için kararların alındığı oluşumlarda yer almıştır. Ruşeni Bey, her ikisi de 1926 tarihli "*İran'ın İç Yüzü*", "*Din Yok Milliyet Var*" adlı iki eser kaleme almıştır. Kendi el yazısı ile yazılmış olan bu eserler resmi makamlara da sunulmuştur. Özellikle şu an Cumhurbaşkanlığı

⁴⁶⁶Aydın Köksal, Elli Yıl Boyunca Türk Dil Kurumu Terim Kolu Çalışmaları, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Ankara 1983, s. 269-278.

⁴⁶⁷ Kurun, 17 Kasım 1934, No. 6088-16.

⁴⁶⁸http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5acbb69ea16992.41033474 , (21.10.2017).

Kütüphanesi'nde muhafaza edilen "Din Yok Milliyet Var" adlı eser, hem milliyetçi hem pozitivist unsurları barındırmaktadır. Ruşeni Bey'in fikir dünyasını yansıtan bu eserler Atatürk'ün bilgisi dâhilindedir ve I. Türk Dil Kurultayı'nda dil meselesi üzerine zikrettiği görüşleri bu eserinde de bulunmaktadır. Ruşeni Bey'in görev ihmali ile Kudüs Konsolosluğu'ndan alınmasının dahi resmi makamlar nezdinde onu itibar kaybına uğratmaması, Ruşeni Bey'in fikirlerinin Atatürkçe bilinmesi ve takdir edilmiş olması ile ilgilidir.

2.4. Ruşeni Bey'in Milletvekilliği Yılları (1932-1943) ve Ölümüne Kadarki Faaliyetleri

Ruşeni Bey, 4 Aralık 1932 tarihinde, Samsun mebusu Aziz Hızır Bey'in sağlık sorunları nedeni ile mebusluk vazifesinden istifası üzerine, Samsun mebusu olmuştur⁴⁶⁹. Milletvekilliği mazbatasını 22 Aralık 1932 tarihinde TBMM'de onaylanan ve aynı gün yemin eden Ruşeni Bey, bu tarihten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin 4. dönem milletvekilleri arasına katılmıştır⁴⁷⁰. Ruşeni Bey bu tarihten sonra TBMM'nin 5. ve 6. Dönemlerinde de milletvekilliği yapacaktır.⁴⁷¹

Ruşeni Bey, milletvekili seçildikten sonra 1933 yılında görevden alındığı Kudüs'e tekrar gitmiştir. Kudüs Konsolosluğu, 23 Mart 1933 tarihinde Dışişleri Bakanlığını bu ziyarete ile ilgili bilgilendirmiştir. Bu bilgilere göre, Ruşeni Bey daha önce konsolos olarak bulunduğu Kudüs'te ticaret yaptığı Şeyh Mahmut Davudi'nin evinde ağırlandı. Konsolos, Ruşeni Bey'in bu ziyaretinin amacını şu sözlerle ifade etmiştir:

*"...Ruşeni Bey'in buraya gelişi Şeyh Mahmut'la hesaplarını görmek ve Vekillik emrine alınmak suretiyle gitmesine karşı kendisinin şimdi daha büyük mevki sahibi olduğunu göstermek için olsa gerektir. Çünkü eski tanışlarına kendisinin çok yüksek mevkii olduğunu ve ünlü başımız yüce Gazi'nin kendisini göz bebeği gibi sevdiğini ve buraya pek güçlülükle izin verdiğini ve ayrılırken gözlerinden öptüğünü kendine mahsus söyleyişle anlatmakta imiş. Kendi mevkiine göre pek küçük olduğunu söyleyen Ruşeni Bey henüz konsolosluğumuza uğramamıştır..."*⁴⁷²

⁴⁶⁹BCA, BMGMK, 0 30 10/74 489 23.

⁴⁷⁰TBMM Zabıt Ceridesi, D.IV, İ. II, c. XI,22.12.1932, s. 150.

⁴⁷¹https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html(27.11.2017);
https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html (27.11.2017).

⁴⁷²BCA, BMGMK, 0 30 10/5 25 15.

Ruşeni Bey'in TBMM'deki çalışmalarına bakıldığında, kendisinin ilk kez, 17 Mayıs 1933 tarihinde Maarif Vekaleti bütçesi ile ilgili söz aldığı görülmektedir. Ruşeni Bey, bu konuşmasında İstanbul'da bulunan ve eğitim almayıp çalıştırılan, küçük yaştaki çocukların durumuna dikkat çekmiştir. Konuşmasında ,okula gönderilmeyip dilendirilen ve çoğunluğunun İstanbul'da olduğunu belirttiği bu çocuklar için bir çalışma yapılması temennisini Maarif Vekiline bildirmiştir⁴⁷³.

Ruşeni Bey'in bu ifadeleri üzerine dönemin Maarif Vekili Reşit Galip Bey, konu hakkında bir değerlendirmede bulunarak, bu mevzu hakkında yeterli yasal düzenlemenin olduğunu dile getirmiştir. İstanbul Valiliğinin, bir sanat yurdu yaparak çok sayıdaki çocuğa barınma ve ilk öğretim olanağı sağlayacağını da konuşmasında belirtmiştir⁴⁷⁴.

TBMM'nin 4. Döneminde Meclis toplantılarında yedi kez söz alan Ruşeni Bey'in ikinci konuşması ödünç para işleri hakkındaki kanun münasebeti ile olmuştur. Ruşeni Bey tefecilerin defterlerinin olmadığını belirtmiştir⁴⁷⁵. Bu ifadeler üzerine İktisat Vekili Celal Bey tefecilerin de defter tutacağını aksi halde hapse gireceklerini belirtmiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan Ruşeni Bey, haksız kar elde edip insanları zor durumda bırakan tefecilerin suçlu olduklarını ve tefeciliğin tamamı ile yasaklanması gerektiğini söylemiştir⁴⁷⁶.

Bu konuşmadan sonra tefeciliğin tanımı üzerine olan tartışma neticesinde ödünç para işleri hakkındaki kanun, daha iyi tetkik edilmek üzere encümene gönderilmiştir⁴⁷⁷.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey'in milletvekilliğinin ilk döneminde TBMM'de ilk kez söz aldığı konular sosyal sorunlara dairdir. Hem küçük yaşta çalıştırılan çocuklara dair soruna dikkat çekmesi hem de tefeciliğin yasaklanmasını istemesi, eski bir asker olmasına rağmen, onun sadece askeri ve siyasi konularla ilgili olmayıp sosyal meselelerle de ilgilendiğini göstermektedir.

Ruşeni Bey'in 4. Dönem konuşmalarından bir diğeri ise 11 Haziran 1933'te Uçaklarla Nakledilecek Posta Maddelerinden Alınacak Havale Ücretlerine Dair Kanun münasebetiyledir. Bu kanunda Ruşeni Bey'in söz alması ise kanunun içeriğine dair bir

⁴⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, D.IV, İ. LII, c. XV, 17.05.1933, s. 150.

⁴⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D.IV, İ. LII, c. XV, 17.05.1933, s. 150-151.

⁴⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D.IV, İ. LXVII, c. XI,08.06.1933, s. 99.

⁴⁷⁶ TBMM ZC, 08.06.1933, D.IV, İ. LXVII, c. XVI, s. 99.

⁴⁷⁷ TBMM ZC, 08.06.1933, D.IV, İ. LXVII, c. XVI, s. 100.

husus ile ilgili değil, kanun tartışılırken Diyarbakır Milletvekili Kazım Paşa'nın "uçaklar" ifadesi yerine "uçarlar" ifadesinin kullanılmasını talep etmesi üzerine olmuştur. Ruşeni Bey "*Türkçede lahikalarda (kaç) sözü vardır. Meselâ kısmaktan (kıskaç) gibi. Uçmaktan (uçkaç), batmaktan (batkaç) gibi. Tahtelbahir manasına gelir. Kaç lahikaları arz ettiğim gibi Türkçemizde vardır. Binaenaleyh tayyareye de (uçkaç) diyebiliriz.*"⁴⁷⁸ diyerek Öz Türkçe olarak türetilmiş kelimelerin tercih edilmesine dair bir konuşma yapmıştır. Aksaray Milletvekili Besim (Atalay) Bey ise Milli Müdafaa Vekaleti'nin uçak kelimesini daha önce kullanmaya başladığını ve kelimenin bu hali ile kalması gerektiğini belirtmiştir. Bu konuşmalardan sonra Uçaklarla Nakledilecek Posta Maddelerinden Alınacak Havale Ücretlerine Dair Kanun'un oylamasına geçilmiş ve kanun kabul edilmiştir⁴⁷⁹.

Daha önce de bahsi geçtiği üzere I. Türk Dil Kurultayı'nda görev alan isimlerden biri olan Ruşeni Bey, TBMM sıralarında bulunduğu dönemde de öz Türkçe'nin kullanımına dikkat çekmiştir.

17 Mart 1934 tarihinde TBMM'de Kazanç Vergisi Kanunu münasebeti ile belirttiği husus ise köy değirmenlerinden kazanç vergisi alınmaması hususudur. Ruşeni Bey'in bu konu hakkındaki ifadeleri şunlardır:

*"Arkadaşlar, ben köy değirmeni denince köylerde kurulan değirmeni anlıyorum. Bu değirmen köyde su varsa su ile rüzgâr varsa rüzgârla, bunların ikisi de olmazsa ufak bir motorla döner. Bu motor ya odunla ya kömürle işler. Bu da gene köylünün kendi ihtiyacı, yiyeceği için getirdiği buğdayını, mısırını, yulafını öğütür. Köylü buradan aldığı kendi ihtiyacına sarf eder. Binaenaleyh makine deyince ben fabrika anlıyorum. Onların otomatik kasnakları vardır, eleklere vardır, ekstra un çıkarırlar. Köyde su olmaz da böyle bir motor olursa, bunu istisna etmemek doğru değildir. Bundan vergi alınmasına taraftar değilim. Bunu makineden çıkarmak lâzımdır."*⁴⁸⁰

Ruşeni Bey'in köylünün kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı tüm değirmenlerin kazanç vergisi dışında tutulması isteği kabul edilmemiş, 1934 yılı tarihli Kazanç Vergisi

⁴⁷⁸ TBMM ZC, 11.06.1933, D.IV, İ. LXIX, c. XVI, s. 181.

⁴⁷⁹ TBMM ZC, 11.06.1933, D.IV, İ. LXIX, c. XVI, s. 181.

⁴⁸⁰ TBMM ZC, 11.06.1933, D.IV, İ. LXIV, c. XX, s. 64.

Kanunu çıkarılırken sadece su ve yel ile çalışan değirmenler kanunun kapsamı dışında bırakılmıştır⁴⁸¹. Ruşeni Bey ise bu talebi ile halkçı bir tavır ortaya koymuştur.

29 Mayıs 1934’de TBMM’de Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşülürken yaptığı bir diğer konuşmada Ruşeni Bey; Türkiye Cumhuriyeti’nin sanayileşme, ekonomik gelişme ve bayındırlık faaliyetlerinde geldiği noktadan övgü ile bahsetmiştir. Ancak Türkiye’deki yolların henüz istenilen seviyede olmadığını Belirten Ruşeni Bey, ülkedeki yolların muassır ve komşu ülkelerdeki gibi ileri düzeye gelmesi temennisi ile konuşmasını sonlandırmıştır⁴⁸².

Ruşeni Bey’in karayolları hakkındaki bu ifadelerinden sonra söz alan dönemin Nafia Vekili Ali (Çetinkaya) Bey, yol mevzusundaki eksikliklerin idraki içinde olduklarını fakat bütçe yetersizliğinin yeni yollar yapmak bir tarafa var olan yolları tamir etmeye bile sınırlı imkân sunduğunun altını çizerek, önceliğin demiryollarına verileceğini söylemiştir⁴⁸³.

1934’de TBMM’nin tartışılan en önemli konulardan biri İskân meselesi olmuştur. Türkiye coğrafyasında bulunan göçebe toplulukların yerleşik hayata geçirilmesi, Toplumsal yapıda birlik sağlamak, Birinci Dünya Savaşı sonrasında alınan göçlerin iskânı meseleleri yeni bir iskân kanunu hazırlamayı zorunlu kılmıştır⁴⁸⁴. İskân Kanunu münasebeti ile 7 Haziran 1934’de söz alan Ruşeni Bey, bu konuşmasında ulus devlet olmak için lazım gelen işleri sıralamış ve tarihten verdiği örnekler ile bunun gerekliliğini izah etmiştir:

“Muhterem Arkadaşlar, ben çok söylemeyeceğim. Gerek Hükümet’in esbabı mucibe lâyihası ve gerek encümenin mazbatası hakikaten birer şaheserdir. Bu kanun memleketin en büyük derdine ve en derin yarasına neşter vurmuş, hastalığı bütün çıplaklığı ile ortaya çıkarmış ve tam devasını araştırmıştır. Hükümet, esbabı mucibe lâyihasında pek güzel anlattığı gibi İmparatorluğun ilk teşekkülünde devşirme usulü tımar ve zaamet kaideleri ile pek az zaman zarfında yabancı ülkelerde milyonlarca yabancı insanlar Türk istilâsına âşık olmuşlar, Türk

⁴⁸¹ Resmi Gazete, 25 Mart 1934, sayı: 2662

⁴⁸² TBMM ZC,29.05.1934, D.IV, İ. LX, c. XXII, s. 447-448.

⁴⁸³ TBMM ZC, 29.05.1934, D.IV, İ. LX, c. XXII, s. 447-448.

⁴⁸⁴ Adalet Ergenekon Çil , Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfus Sorunu Ve İskan Politikası, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s. 227.

ülküsüne katılmışlar, Türk kültürü ile kaynaşmışlar, Türk kanına girmişler ve çok faydeli Türk olmuşlardır. O devirlere göre en uygun olan bu temsil sistemleri ile bu kadar faydeli neticeler alınmış iken daha sonraları İmparatorluk yalnız dini benimsemiş ve bütün ayrılıkları başıboş bırakmıştır. Yavaş yavaş yabancı dinlerde, yabancı diller ve yabancı soylar başıboş kalmış ve birçok imtiyazlar almıştır. İşte bundan dolayı koca İmparatorluk tam manası ile bir kozmopolit dünyası olmuştur. Bu suretle Müslüman olan muhtelif soylar ile yabancı diller konuşan Türkler imparatorlukta ayrı ayrı kümeler ve milletler halinde ayrı duygular, ayrı diller ayrı âdetler ve hatta ayrı elbiselerle birbirinden ayrılmıştı. Asırlarca yalnız dinden ilham alarak Türk'ü kardeş tanıyan ve Türkleşmeye pek müsait olan bu kümeler çok yazık ki saltanatın her ayrılığı takviye edercesine hoş görmesi yüzünden imparatorluk yavaş yavaş içinden çürümüş ve dışarıdan gelen alanlara dayanamayarak dağılmıştır. Bunun acı misallerini bu gün kendi dilimizde arayıp bulabiliriz.”

“1864'te Kuban vilâyetinde İkinci Aleksandr, Çerkesleri sıkıştırmış, birçok çarpışmalardan sonra ya içeri Rusya'ya gitmelerini veyahut hicret etmelerini emretmiş, bunun üzerine 840 000 kişi birden Türkiye'ye gelmiştir. Türk milleti kendilerine olanca aşk ile harareti ile kucağını açmış, onları kabul etmiş, kendilerini en güzel yerlere yerleştirmiştir. Onlar hiç şüphesiz ki iyi niyet ve aşk ile gelmişlerdir. Fakat ne yazık ki imparatorluk, her şeyde olduğu gibi onların kendi dillerinde kalmalarına gayret etmiş ve o suretle yaşatmıştır. Meselâ Memedi, Paşa yapmış, ona Çerkes Memet Paşa demiş, diğerine Abaza demiş, öbürüne gürcü demiş, köylerine Gürcü köyü, Çerkes köyü, Abaza köyü adını koymuştur. Lâzistan dünyada yokken Osmanlı imparatorluğu bir Lâzistan yaratmıştır. Kafkasya'dan hicret etmiş en saf bir kanla Türk olan bu kardeşlerimize Lâz demiştir. Bosna'dan bir çok Türkler geliyor, bunlara Boşnak ismi veriliyor. Bunlara bir yerde dört beş evli bir mahalle yapılıyor, buraya Boşnak mahallesi deniliyor. Arnavut'a da aynı muamele yapılıyor. Hele Arab'a... 500 sene evvel Türkler arasında yerleşmiş ve hiç bir kelime Arapça bilmeyen insana da Araplâkabı veriliyor. Öyle günler geldi ki, İttihat Terakki zamanında Türklük duygusu başladığı zaman derhal bir çok kulüpler açılmıştır. Çerkes kulübü, Boşnak kulübü, Baskım kulübü gibi şeylerdi. Ben harbi umumiden evvel Rusya'da bulunuyordum. Rus idaresi o vakit bir istibdat idaresi

idi. Fakat bir kanunu vardı. Mahkeme, adalet, polis her şey Rusluğu tartar ona göre hak verirdi. 180 - 200 milyonluk büyük kütle içerisinde büyük kümeler yavaş yavaş Ruslaştırılmaya başlamıştı. Eğer harbi umumiden sonraki milliyet aşkı parlamasa ve ihtilâl olmayıp ta bu işe devam edilmiş olsaydı, şüphesiz ki büyük Rusya'nın yüzde sekseni tamamen Ruslaşmış olacaktı. Rusya'da Memed'e Mamilof denmiş, Ağaya Ağayef, Hacıya Gacinski denmiş ve böylece isimlerine varıncaya kadar her şey Ruslaştırılmaya çalışılmıştı. Mektepler, edebiyat, hayat ve idare her yancılığı Ruslaştırmakla meşgul idi. Son 3, 4 asır zarfında saltanatın yarattığı hastalık maalesef Türk kanına yerleşmiş ve Türk, yabancı Müslüman soyları arasında kaldıkça, Türklüğünü unutarak o soylara karışmağa müstait olmuştur. Bu gün Mısırdaki, Filistin'de, Suriye'de şurada burada Araplaşan Türkler yüz binlere baliğ olur. Hâlbuki tabiatta her zihayattın bir midesi vardır. Mide mutlaka canlı şeyler yemekle yaşar, yani yaşayan yaşayana yiyerek yaşar. Ferdin midesi olduğu gibi milletlerin de midesi vardır. O da kümeleri ve insanları yiyerek yaşar. Amerika senede 3,5 milyon yabancıyı Amerikalaştırmaktadır. Hâlbuki tarihte bir Amerika milleti yoktu. Fakat yavaş yavaş büyüyen ve temsil kuvveti ile tekâmül eden Amerika az zamanda yüzlerce milletten gelen milyonlarca insanları en mutaassıp Amerikalı yapmaktadır. Temsil kuvveti az olan yerlerde sağlam kümeler bozulmaz. Filistin'e, Suriye'ye, Mısır'a gidelim; bakalım. Göreceksiniz ki, yüz bin Alman kolonisinin hususî mektebi vardır. Kendi dili, kendi emeli, kendi kültürü ile yaşar ve başkalarını da kendi mekteplerinde okutarak Almanlaştırıyor. Yunanlı da öyledir. Mısır da baştanbaşa bir Yunanlılık yaşıyor. Diyebilirim ki Mısır'ın mukadderatına tesir ediyor ve muhtelit mahkemede azalan bile vardır. Mısır'da başta hanedan olduğu halde yüz binlerce Türk vardır. Fakat mahkemelerde bir Türk azası yoktur. Onun için biz yalnız dâhilde değil, dışındakileri dahi kendi ülküleri ile, kendi kültürleri ile, kendi mektepleri ile yaşamalarını ve orada sağlam koloniler kurmalarını temine çalışmalıyız. Şimdi bir de dini ve dili ayrı olan yabancı soyları ele alalım. İmparatorluk devrinde düşmanlardan gördükleri yardımlar ile aldıkları imtiyazlar ve öyle bir noktaya varmışlardı ki, her doğan çocuk Türk düşmanı olarak doğmuş ve Türk yurduna zarar vermek üzere büyümüştür. Bunlar yavaş yavaş kendi kültürleri, kendi ülküleri, kendi servetleri ve kendi yaşayışları ile Türk'e karışmamak için o kadar ileri gittiler ki kendilerinin bile olmayan dilleri

benimsemişler, onu konuşarak bizden ayrı kalmışlardır. Çok şükür Büyük Reisimiz ve dünyanın en büyük inkılâpçısı Gazi Mustafa Kemal yüksek bilgisi ve yüksek ülküsü ile Türk'e tarihini ve dilini milletimize verdiği gibi imparatorluk devrinde kendilerini yabancı soydan sayanlara da kendilerinin halis Türk olduklarını öğretmiştir. Onlar da günün birinde Türk olduklarını öğrenecekler, bize, Türk milletine karıştıkları zaman mesut olduklarını ve o şerefi hiç bir vakit eski varlıklarında bulamadıklarını anlayacaklardır. Artık bundan sonra Türk vatandaşının dili bir, duygusu bir, kültürü ülküsü bir olacaktır. Kanunda Heyeti Vekile kararı ile tedbir almak için Dâhiliye Vekili'nin salâhiyetli olduğu gösteriliyor. Evlerinde ve muamelelerinde ayrı dil konuşan vatandaşların Türk dilini konuşmaları için tedbir almayı kıymetli hükümetimizden ve muhterem Dâhiliye Vekilimizden alenen rica ederim."⁴⁸⁵

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, kendi kaleminden çıktığı düşünülen Kafkas İttihat ve Terakki Programında yer alan ve adeta Sosyal Darvinizm'in tek cümlelik özeti olan "Yaşayan yaşayanı yiyerek yaşar" ifadesini bir kez de TBMM kürsüsünden dile getirmektedir. Ruşeni Bey'in bu ifadelerinde imparatorluğun bakiyesi olan milletlerden, Türk kimliği çatısında, bir ulus devlet yaratma hedefi de açıkça görülmektedir. Ruşeni Bey, 1934 yılında yürürlüğe giren ve Anadolu'da yaşayan kitleleri tek bir vücut haline getirmek için çıkarılan İskân Kanunu tartışılırken, hem yakın hem uzak geçmişten örnekler verip milliyetçilik anlayışının neden ön plana çıkması gerektiğini izah etmeye çalışmıştır.

Ruşeni Bey, yaptığı bu konuşmada İskân Kanununun 11. Maddesine yönelik ise şu eleştiride bulunmuştur:

"...Bu kanunda deniyor ki, Dâhiliye Vekili başka ekimden olan veyahut başka dil konuşan insanların müstakil küme ve müstakil köy yapmaları yasaktır, aynı zamanda eskiden başka dil ve başka ekimden oldukları halde ayrı küme teşkil etmiş olanları dahi toplu olmayarak başka yere göçettirmeye salâhiyettardır. Şimdi burada bir noktaya nazarı dikkatinizi celbetmek isterim, iyi amma, bizde öyle bir unsur vardır ki onu tek olarak istediğiniz Türk camiasının içerisine atınız, orada derhal inkişaf ederek o camianın bünyesini kemirecek ve sermayesini yabancı

⁴⁸⁵TBMM ZC, 07.06.1934, D.IV, İ. LXV, c. XXIII, s.69-70.

memleketlere atacaktır. Peki, bunları ne yapalım? Bunlar öyle bir millettir ki dünyanın her yerinde zoru gördüğü zaman derhal vatan âşığı, büyük vatanperver, büyük fedakâr görünür. Fakat yine öyle bir millettir ki (Yaşasın) der, lâkin kim, daha belli değildir. Bizim vatanımızda büyük kütle teşkil etmezler, fakat iktisadiyatımızda birçok tesiri ve büyük zararları vardır. Müstakillen sanat edinmek ve icra-i sanat etmek yasaktır, dendiği halde bunlar ticaretin birçok şubelerini müstakillen kendi ellerinde bulundurmaktadırlar. Benim kanaatimce bunların ne dağıtılması, ne de tehciri lâzımgelmez. Fakat bizim kanunu medenimizce bu ticarete yüksek kabiliyetli insanlar pekâlâ Türk'e karışabilir, Türk'e iltihak edebilir. Bunların Türk'ten alacakları şeref namütenahi olduğu gibi Türk'ten görecekları istifade de çoktur. Bunların başka türlü temsil edilmeleri imkânı yoktur. Bunun için çekinmeğe de ihtiyaç yoktur. Bu, benim kendi nokta-i nazarımdır; fakat her halde mantıksız değildir, kanaatindeyim.”⁴⁸⁶

Bu ifadelerle Ruşeni Bey'in ticarete mahir olarak tanımladığı ve isimlerini açıkça zikretmediği bu millet Yahudiler olmalıdır. Ruşeni Bey, pragmatik bir anlayışla, onların tehciri değil Türkleştirilmesinden yana olduğunu ifade etmektedir.

1934 yılında çıkarılan iskân kanunu ile Ruşeni Bey'in de altını çizdiği uluslaştırma noktasında önemli bir adım atılmıştır. Kanunla Türkiye'de bulunan muhacir ve mültecilerin iskânı düzenlenirken ülke iskan bakımından üç bölgeye ayrılmıştır. İlk bölge Türk kültürlü nüfusun yoğunlaştırılması istenilen yerler olarak belirlenmiş ve bu bölgeye yerleşecek olan kişilerin Türk kültürüne bağlı olması şartı aranmıştır. Türk kültürüne bağlı olmayan hiç kimsenin bu bölgeye geri dönmesine izin verilemeyeceği belirtilmiştir. Bu bölgeye yerleştirilecek olan kişilerin “soyca Türk” fakat dilini unutmuş aşiret üyeleri veya köy halkının olması şartı konulmuştur. Ülke dışından gelen Türk kültürüne bağlı kişiler de bu bölgeye yerleştirilmesi planlananlar arasındadır. İkinci bölge Türk Kültürünün benimsenmesi istenilen bölgedir. Üç numaralı bölge ise sağlık, iktisadi, kültürel ve askeri açılardan boşaltılması gereken yerler olarak tanımlanmıştır⁴⁸⁷.

Ruşeni Bey'in TBMM'nin 4.Döneminde yaptığı son konuşma, Divan-ı Muhasebatın 8. Raporunun bir fıkrası hakkındadır. 11 Haziran 1934'te söz alan Ruşeni Bey; yabancı

⁴⁸⁶TBMM ZC, 07.06.1934, D.IV, İ. LXV, c. XXIII, s.70.

⁴⁸⁷Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733.

ülkelerde bulunan konsolosluk ve elçilik çalışanlarından kazanç vergisi alınması hususunda yaşanan karmaşaya dair fikrini beyan etmiştir. Ruşeni Bey, 1934 Kazanç Vergisi Kanununun konsolosluk ve elçilik çalışanlarını vergi dışında tutmasına rağmen Hariciye Vekâletinin mütekabiliyet esasını göz önünde bulundurarak bahsi geçen çalışanların vatandaşı oldukları ülkenin bu vergiyi alıp almamasını ölçü olarak kabul etmesine itiraz etmiştir⁴⁸⁸.

Ruşeni Bey'in TBMM'nin 4. Dönemindeki çalışmalarına bakıldığında yedi kez söz alarak mecliste Samsun milletvekilleri arasında en çok söz hakkı alan milletvekili olduğu görülmektedir⁴⁸⁹. TBMM'nin 4. Dönemindeki konuşmalarında Ruşeni Bey, sosyal meseleler, Türk ulusu yaratma, bayındırlık faaliyetleri gibi konulara değinmiştir. Kendisinin bu dönemde TBMM'ye sunduğu herhangi bir tahrir veya kanun teklifi bulunmamaktadır.

Ruşeni Bey, 5. dönem TBMM'de de çeşitli konular hakkında konuşmalar yapmıştır. Bunlardan ilki 1935 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Lâyhısı Nafia Vekâleti Bütçesi hakkında yaptığı konuşmasıdır. Ruşeni Bey bu konuşmasında üzerinde durduğu mevzu yol meselesidir. Konuşmasında öncelikli olarak İsmet İnönü'nün demiryollarının inşasını finanse etmek ve işletmek için sarf ettiği emeği öven Ruşeni Bey, şose yapımını en az demiryolları kadar önemli bulduğunu ifade etmiştir. Ruşeni Bey'e göre hava saldırılarına karşı demiryolları ülke savunması için yeterli değildir. Bu iddiasını Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanların yoğun hava saldırıları düzenledikleri Vedun Muharebesi ile destekleyen Ruşeni Bey, Nafia Bakanı Ali Çetinkaya'ya yol mevzusunda ne gibi adımlar atmak istedikleri hakkında bilgi istemiştir⁴⁹⁰.

Ruşeni Bey, tıpkı 4. Dönemde olduğu gibi TBMM'nin 5. Döneminde de, demiryollarındaki gelişime ek olarak karayollarına da önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere Ruşeni Bey, karayolu yapımını yalnızca bir bayındırlık meselesi olarak görmemekte, aynı zamanda bunu bir milli güvenlik sorunu olarak da ele almaktadır.

⁴⁸⁸ TBMM ZC, 11.06.1934, D.IV, İ. LXV, c. XXIII, s.124.

⁴⁸⁹ Önder Duman, Meşrutiyet'ten Beyaz Devrim'e Canik- Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950) , Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2015, s. 145.

⁴⁹⁰ TBMM ZC, 25.05.1935, D.V, İ. XXIX, c. III, s. 263.

Ruşeni Bey'in bu sözleri üzerine Nafia Vekili Ali Çetinkaya, şose ve köprü yapmak için bütçede para bulunmadığını ifade etmiştir⁴⁹¹. Nitekim ülkedeki karayolları yapım çalışmalarına 1937 yılından itibaren ağırlık verilmiş, 1938 yılında 175. 000. 000 lira ödenek ayrılarak 22. 000 km uzunluğunda bir yol ağının yapılması çalışmalarına başlanmıştır⁴⁹².

1935 yılında Ruşeni Bey'in yaptığı bir diğer konuşma, 1935 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanun Lâyihası Millî Müdafaa Vekâleti Bütçesi hakkında sözleridir. Ruşeni Bey, bu konuşmasında 8. Fırka için modern bir kışla yapılmasını istemiştir. Onun bu sözlerine dönemin Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, bütçede bu inşaata ayıracak paranın bulunmadığını ifade ederek yanıt vermiştir. Sonrasında kanuna dair fasıllar oylanarak kanun kabul edilmiştir⁴⁹³.

1936 yılına gelindiğinde Ruşeni Bey, 1936 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu münasebeti ile TBMM'de söz almıştır. İstanbul dışından gelen Yükseköğretim öğrencilerinin barınması meselesine dikkat çeken Ruşeni Bey, talebeden alınacak ücret karşılığı sağlanacak barınma olanakları ile sorunun çözüleceğini ifade etmiştir. ⁴⁹⁴Maarif Vekili Saffet Arıkan, Ruşeni Bey'in üniversite öğrencileri için barınma talebinin göz önünde bulundurulacağını ifade etmiştir⁴⁹⁵.

Ruşeni Bey, Nafia Vekâleti bütçesi tartışılırken de mebusu olduğu Samsun'un sorunları hakkında bir konuşma yapmıştır. Çarşamba ve Bafra deltalarının ıslahı ve yeni tarım arazilerinin oluşturulması konuşmasının merkezinde yer alırken köylünün rahat ulaşımının sağlanması için tren yollarında bilet ücretlerinde indirim yapılmasını de sözlerine eklemiştir⁴⁹⁶. Bu konuşmasında Ruşeni Bey, ilk kez kendi seçim bölgesi ile ilgili bir konuya değinmiş oluyordu.

1936 yılının Ziraat Vekaleti bütçesi hakkında ise Ruşeni Bey, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün önemini arz ettikten sonra, enstitüye giren öğrencilerin ya aynı anda farklı bir bölüm okumaları ya da okulu yarıda bırakmalarına değinerek, öğrencilerin okullarına

⁴⁹¹TBMM ZC, 25.05.1935, D.V, İ. XXIX, c. III, s. 263.

⁴⁹² Nuray Özdemir, Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s.70,72.

⁴⁹³TBMM ZC, 25.05.1935, D.V, İ. XXIX, c. III, s.269- 270.

⁴⁹⁴TBMM ZC, 26.05.1936, D.V, İ. LXVIII, c. XI, s. 241-242.

⁴⁹⁵TBMM ZC, 26.05.1936, D.V, İ. LXVIII, c. XI, s. 249.

⁴⁹⁶TBMM ZC, 27.05.1936, D.V, İ. LXIX, c.XI, s. 255.

bağlanmaları gerektiğini ifade etmiştir⁴⁹⁷. Ziraat Vekili Muhlis Erkmen ise Ruşeni Bey'in Yüksek Ziraat Enstitüsüne ilişkin sözleri üzerine her sene enstitüye olan başvuruların arttığını kaynak olarak göstererek öğrencilerin okullarına bağlı olduklarını ifade etmiştir⁴⁹⁸.

Ruşeni Bey'in 5. Dönemde fikir beyan ettiği bir diğer konu, Hatay Meselesidir. Ruşeni Bey'in bu konu hakkındaki sözleri şu şekildedir:

“Sayın Arkadaşlar, üç ay evvel Büyük Önderimiz Yüksek Atatürk, şu kürsüden (Büyük bir millî meselemiz var, onun üzerinde duracağız) buyurmuşlardı. Ona karşı Büyük Millet Meclisi, yalnız yerinden değil, büyük bir yumruk ve büyük bir zincir halkası gibi ayağa kalktı, ona karşı baş eğdi ve dakikalarca onu alkışladı. Bunun manası şu idi: Ey Ulu Önder; sen dediğini yaparsın ve yapmağa kadırsın, senin yarattığın Hükümet, senin her düşündüğünü yürütmeğe hazırdır. Senin milletin, senin düşündüğün her şeyi yapmağa hazır, arkandan yürümeğe hazırdır ve her zaman sen kazanacaksın. Biz, bu dakikaya kadar buna inanıyorduk. Nitekim işte şimdi bu dakikayı idrak ediyoruz. Aziz Arkadaşlar, hafızamı biraz yoklarsam, ki siz de aynı vaziyettesiniz, 30-35 sene evvel koca bir İmparatorluğun beynelmilel mevkii, vaziyeti ne kadar hazin idi. Hepiniz bilirsiniz, dünya siyaseti üzerinde kendine dümen tutacak mevkii olmadıktan başka bütün dünyanın dümenleri onun üzerine yürümüş, onun mukadderatı üzerinde hüküm sürmek istemişti. Babı Âli bir yel değirmeni idi. Her gelen rüzgârın tesiriyle aksi tarafa yürümek ıztırarında idi. Nihayet İmparatorluk yıkılmağa başladı. Onun yerine bir millî kudret ve millî varlık, Büyük Dâhi'nin kafasında belirmeğe başladı. O acı günleri hepimiz hatırlıyoruz. Öyle dakikalardır ki, Türk, ihmal edilemez bir kuvvettir, amma biz onu saymak istemiyoruz, diye birçok diplomatlar onu tahkir etmek istercesine dil uzatıyorlardı. Nihayet, Büyük Dâhinin himmetiyle, başlayan İstiklâl mücadelesinde, büyük bir devri istiâp edecek bir istiklâle namzet olarak Türklük doğmuştu. İstiklâl mücadelesinde iki açık nokta kalmıştı : Boğazlar ve Antakya. Parmakla sayılacak seneler içinde, İmparatorluk devresinde, her türlü mevkii kaybetmiş olan büyük, muazzam millet, bütün kudret, salâhiyet ve azametini

⁴⁹⁷TBMM ZC, 27.05.1936, D.V, İ. LXIX, c. XI, s. 275-276.

⁴⁹⁸ TBMM ZC, 27.05.1936, D.V, İ. LXIX, c. XI, s. 279.

takındıktan başka, bu iki açık noktayı da kemali şerefle, bütün dünyaya ders vererek kapattı. Sizin gideceğiniz yol budur, eğer bir millet hakkını kazanmak isterse Türk milleti gibi hazırlanarak ve akliyle, siyasetiyle meydana atılmalıdır. O vakit Türk milleti gibi bütün dünyanın sempatisini kazanacağından emin olmalıdır. Arkadaşlar; ben o kanaatteyim ki Türkiye Cumhuriyeti'nin her kazancı hiç bir vakit talih ve tesadüfe bağlı değildir. Türk'ün bir talihi vardır. Ancak o talih şudur: Büyük Dâhi Atatürk'ü içinden çıkarmış olması ve talihin makus şeklini yıkarak yerine müspet ve hakikî bir hesap üzerine müesses bir Devlet kudretine sahip olan İsmet İnönü gibi hakikî bir devlet adamına sahip bulunmasıdır. Bundan sonra Türk milleti, talih dilenciliği ve dua ile yaşamağı asla kabul etmeyecektir. Hesapla yaşayacak, hesapla yürüyecek ve her arzusuna muvaffakiyetle varacaktır. Daha çok söz söylemek isterdim. Fakat arkadaşlarım da söz almışlardır. Çok da heyecandayım. Son söz olarak bir temennim var: Türkiye'yi yaratan ve yaşatan ve ona hayat veren güneşin o büyük güneşin, Atatürk'ün ilelebet kendisi, zekâsı, dehası ve onun ilhamı ve daimî işaret ve tavsiyesi baki kalsın. Başımızda İsmet İnönü gibi yılmaz, aşınmaz, şaşmaz bir millî Hükümet daima kurulmuş olsun. Başka emelim yoktur. Yaşasın Atatürk. Yaşasın Millî Türk Hükümeti.”⁴⁹⁹

Ruşeni Bey, bu ifadelerle, izlediği ustalıklı politika neticesinde Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına katılmasında en büyük katkıyı sağlayan Atatürk'e minnetlerini, yaptığı coşkulu konuşmayla sunmuştur. Bu coşkulu konuşma, Lozan Anlaşması ile Türklerin egemenlik haklarını kaybettikleri Boğazlar ve Hatay Meselesi'nde yeniden egemenlik haklarını kazanmalarının, Birinci Dünya Savaşı neticesinde büyük toprak kayıpları yaşanmasının, Ruşeni Bey'in de dahil olduğu nesil üzerinde yarattığı büyük etkileri göstermesi bakımından önemlidir.

1937 yılında çıkarılan Orman Kanununda köylerde yapılacak Halkevleri için ücretsiz kereste verilmesini yanlış bulmuş, köylerde şimdilik Halkevi açılmasının gereksiz olacağına değinmiş ve ücretsiz kerestenin, hastane, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay'a verilmesinin doğru olacağını ifade etmiştir. Kanundan Halkevleri ve Köy Odaları ifadesinin çıkarılmasını isteyen Ruşeni Bey, Orman Kanununun 19. Maddesinin şu şekilde değiştirilmesini istemiştir:

⁴⁹⁹ TBMM ZC, 29.01.1937, D.V, İ. XXX, c. XV, s.164-165.

*“Ormanların buldukları kaza ve bu ormanlara bitişik kazalar dahilindeki muhtaç köylülere ev, samanlık, ahır gibi zatî ihtiyaçları için kesme, taşıma masraflarıyla tarife bedeli ödenmek şartıyla ve bu muntka dahilindeki köylerin cami, mektep ve köy yollarındaki köprülerin yapılması ve tamiri için yalnız kesme ve taşıma masrafları alındıktan sonra lüzumu derecesinde ormanların istif edilmiş yerlerinden veya orman memurlarının göstereceği mahallerden kerestelik tomruk verilir.”*⁵⁰⁰

Ruşeni Bey’in sunduğu bu değişiklik önerisi kabul edilmiştir⁵⁰¹.

Ruşeni Bey’in Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü 1937 yılı bütçesi münasebeti ile yaptığı konuşmasında ise askeri fabrikaların daha randımanlı çalışması ile ithal alımların azalacağı ve bütçedeki yükün hafifleyeceği yönündeki fikrini dile getirmiştir⁵⁰².

Ruşeni Bey, bu sözleri ile milli bir silah sanayinin oluşturulmasına dikkat çekmiştir. Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp ise Ruşeni Bey’in askeri fabrikaların tam randıman ile çalışmadığına dair ifadelerini onaylamakla beraber bu fabrikaların tam randıman ile çalıştırılmasının bütçeye ek bir yük getireceğini ifade etmiştir⁵⁰³. Daha sonra kanunun fasıllarının oylanmasına geçilmiştir⁵⁰⁴.

1937 yılında Atatürk’ün tasarruflarında bulunan bütün çiftliklerinin hazineye hediye etmesi hakkındaki tezkere münasebeti ile sözleri ise şöyledir:

“Sayın Arkadaşlar, benden evvel söz söyleyen kıymetli hatipler ve bilhassa Büyük Hükümet Şefimiz İsmet İnönü’nün büyük sözlerinden sonra söz söylemek çok güçtür. Fakat bu büyük işte benim sezdiğim bir iki noktayı söylemekten de kendimi alamıyorum. Atatürk, kim bilir, belki de doğduğu günden beri, belki de henüz kendisini anlamadığı dakikalardan beri, yarattığı, yaptığı, serdiği, ortaya attığı iyiliklerin haddi hesabı nedir, onu bilmiyorum ve kendisinin de bunu kavrayacağına ben inanıyorum. O dahi bunları zor kavrayabilir. Bir millet batarken nasıl kurtulur. Bunu yalnız Türk milletine değil, bütün geri kalan milletlere, böyle kurtulur, dedi. Kimsenin zaferi idrak edemediği, anlayamadığı dakikalarda, zafer böyle kazanılır,

⁵⁰⁰ TBMM ZC, 08.02.1937, D.V, İ. XXXIV, c. XVI, s. 93.

⁵⁰¹ TBMM ZC, 08.02.1937, D.V, İ. XXXIV, c. XVI, s. 93.

⁵⁰² TBMM ZC, 08.02.1937, D.V, İ. LXVIII, c. XVIII, s. 405-406.

⁵⁰³ TBMM ZC, 08.02.1937, D.V, İ. LXVIII, c. XVIII, s. 406.

⁵⁰⁴ TBMM ZC, 08.02.1937, D.V, İ. LXVIII, c. XVIII, s. 407.

dedi. Tarihi bir az karıştırırsak, Türk tarihinin hatta çok büyük diye kaydettiği büyük Devlet şahsiyetleri, yani padişahların içinde en değerlileri dahi kendi servetleri için titremişlerdir, hatta servet toplamak için kelle kestiklerini çok iyi biliyoruz. Servetlerini saklamak için hususî hazineler dahi yapmışlardır. Hazine-i hassalar çok büyük, çok geniş sahalarda çalışmışlardır. Hazine-i hassaların enkazı hâlâ eski imparatorluğun topraklarında duruyor ve onları varislerine, liyakatsiz, meziyetsiz varislerine mal edebilmek için, bu gün beynelmilel avukatlar bile uğraşiyor. Atatürk varlık, hayat, kurtuluş inkılapçısı, fakat aynı zamanda bu gün yaptığı bu işle de diğer yeni bir inkılapçı olduğunu da bize gösteriyor. Fert yok, cemiyet var; bu düsturu eskiden beri işitiyoruz. Fakat bu düstur nereye kadar dayanır ve nasıl yaşar? Onu da bu gün bize öğretti. Evet ne zaman bir milletin her ferdi, şahsî menfaatinin, şahsî varlığının, şahsî servetinin, şahsının biriktirdiği bütün meşru haklarının kendisinden ziyade milletine raci olduğunu ve ancak milletine verildikten sonra kendisinin kolayca müteneim, mütenerfi ve mesut olabileceğini dünyada ve Öldükten sonra da yaşayacağınızı kendisi ne vakit en büyük iman kaydederse, bunu ne vakit en büyük bir ülkü, eli büyük bir karakter diye kaydederse, işte o vakit bu millet dünyadaki milletlerin en büyüğü, dünyadaki lâyemutların en lâyemutu olur. İşte bunu Atatürk bize öğretiyor. Çocuklar, böyle çalışın, çorak topraklarda bu suretle varlık yaratın, böyle müesseseler kurun, inkişaf ettirin, yurttan, milletinize böyle dersler verin. Ancak milletinize böyle hayırlı olursunuz. Bence Atatürk her vakit, her şeyde bütün zekâsını, irfanını, karakterini, ruhunu, yaratıcı lîğini her şeyini, bu millete, bu toprağa hediye etmiştir. Bize öyle demek istiyor, binlerce sene sonra gelecek torunlarımıza anlatmak istiyor ki, hayır bu kâfi değildir, sizin servetiniz, milletin serveti sizin varlığınız milletin varlığıdır. Birçok defalar gazetelerde okuyoruz. Bir çok milyonerler Rokfeller, şunlar, bunlar hayırlı işler yapmış, servetlerinin bir kısmını bu işlere vermiştir. Fakat öyle bir Rokfeller tanımıyorum ki yaşarken dahi bütün varlığını, bütün servetini çıkarsın, milletine versin. Bize Atatürk çalışın, yükselin, meşru olarak kazandığınızı milletinize ciro etmesini bilin ve onu öğrenin, ancak böyle yaşayacaksınız ve ancak böyle lâyemut Türkiye ebediyen ve bütün milletlerin fevkinde yaşayacaktır.”⁵⁰⁵

⁵⁰⁵ TBMM ZC, 12.06.1937, D.V, İ. LXXV, c. XIX, s. 272.

Ruşeni Bey Atatürk'ün mirasını Türk halkına bırakması üzerine yaptığı bu konuşmanın ilgi çekici yanı, Ziya Gökalp'in "fert yok cemiyet var, hak yok vazife var" şeklinde ifade ettiği sosyolojik düsturu bir kez de Meclis kürsüsünden dile getirmiş olmasıdır. Ruşeni Bey, Atatürk'ün fikri dünyası üzerinde de etkili olan Ziya Gökalp'in halkçı bakış açısının fiilen uygulandığını belirtmiştir.

Ruşeni Bey'in Sancağın Mülkî Tamamiyetine ve Türkiye-Suriye Hududunun Teminine Dair Muahedelerin Tasdikine Dair Kanun münasebeti ile sözleri ise şunlardır:

"Sayın Arkadaşlar, biraz karine rücu etmek ıztırarındayım. Müsaade ederseniz iki kelime ile bizim neslin, bizim ırkın, dünyanın dört köşesini dolduran Türkün asırlar arasında nasıl başka gömleklere girdiğini hatırlatmak, bu günkü mesut ve bu günkü devrim noktasının ehemmiyetini ortaya koymak için kâfidir. Türk Orta Asya'dan dünyanın dört taratma yayılıp giderken, yalnız kanındaki, kudret ve azametiyle yürümüş ve fakat daima diğer kent olmuştur. Vakit, vakit her nereye gitti ise hiç bir vakit; olduğu gibi, kalmak ıztırarını duymamıştı. Ona kendi şerefi, kendi kanının kudreti ve azameti kâfi geliyordu. Fakat gerek vardıği muhitlerin tesiri ve gerek yanında, içinde ve komşuluğunda bulunan kültürlerin ve dillerin ona sokabileceği yabancılıkları hesaba katmıyordu. Bundan sonra bütün dünyayı doldurabilen Türkün nihayet döne, döne küçük Anadolu içinde ancak 18 milyonluk bir müstakil külte halinde tebellür edebildiğini görüyoruz. İşte bu gün Büyük Önderin, Büyük Kurtarıcının kazandıği bu devrim noktası, bütün dünyaya anlatmakla beraber bize de sarih surette ispat ediyor ki, artık bundan sonra israf edilecek Tüne, yabancı kültürlerle kurban edilecek Türk cemaati yoktur ve olmayacaktır. Hatay'ı, Atatürk Cumhuriyeti unutmadı. Kurtarmak istedi ve azmini ispat etti. Misakı milliye bugün olduğu gibi, tamamladı. Her ahdini olduğu gibi tahakkuk ettireceğini bize ve bütün dünyaya ispat eyledi. Arkadaşlar, Türkiye'mizin dört tarafında birçok komşu milletler vardır. O komşu milletlerin bazısı bizi kendilerine yabancı gördükleri gibi, bazısı da kendilerinin bize çok yakın olduklarını itiraf ediyorlar. Temenni ederim ki, müstakil Suriye, günün birinde, âlimleri ve bütün mütefekkirleri vasıtasıyla kendi damarlarında birçok Türk kanının bulunduğunu bilecek ve Türkiye ile çok samimi bir kardeşlik içinde yaşamağa mecbur olduğunu takdir edecektir. Evet, bu dakikada eğer Suriyeliler kendi evlerini araştırırlarsa, onların içinde yüz binlerce Türk anası bulunduğunu ve hâlâ Türkçe konuştuklarını pek güzel göreceklerdir. Artık Hatay'ı

biz benimsemekle en tabî vazifemizi yerine getirmiş olduğumuzu onlar da tasdik edeceklerdir. Suriye, Mısır, Filistin, Irak ve sair komşu Müslüman milletler, bize çok yakın olduğunu idrak ettikleri gün istikballerinden emin olmalıdırlar. Kanında bek çok Türk kanı olduğunu, kudretli bir Türkiye'nin komşusu bulunduğunu ve kudretli Türkiye'nin kendine çok iyi bir dost olacağını idrak ederse, kendisini çok yakın bir istikbalde müstakil, mesut ve müreffeh yaşayacağına iman edecektir. Aziz Arkadaşlar, bu devrim noktası, evet çok sene evvel değil, hepimiz hatırlıyoruz ki, Türkiye gerek istiklal mücadelesi başlangıcında beynelmilel münasebetlerin hepsinde daima karşısında bir dünya dolusu düşman görüyordu, Atatürk Türkiye'si artık yükseleceği en yüksek basamaklara basmağa ve daha namütenahiliklere doğru yürümeğe kendini hazır görmektedir. Bu andan itibaren daima Türkiye bir dünya dolusu dost karşısında bulunmaktadır. Bu işte İsmet İnönü Hükümeti'nin tuttuğu yolun, takip ettiği siyasetin ne kadar kudretli, ne kadar isabetli olduğunu gösteriyor ve Atatürk Türkiye'sinin ne kadar lâyemut, ne kadar metin yürüdüğünü ispat ediyor.”⁵⁰⁶

Ruşeni Bey bu ifadeleri ile yakın geçmişte kendisinin de mücadele ettiği, Panturkist hedefler ve irredenadist söylemlerden uzak durarak, imparatorluğun yıkılması ile Türkiye sınırlarının dışında kalan Türk varlığına dikkat çekmiştir.

İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1938 yılı bütçesi için Ruşeni Bey'in yaptığı konuşma bira tüketimine ilişkindir. Ruşeni Bey bu konuşmasında biranın hammaddesi arpanın Türkiye'de yetiştiğini belirterek, bira fiyatının ucuzlatılmasını ve sağlıklı su bulamayan insanların bira içerek su ihtiyaçlarını karşılayabileceklerini ifade etmiştir. Bira üretiminin artırılması ile de Türkiye'nin rakı ile değil bira ile meşhur olabileceğini sözlerine eklemiştir⁵⁰⁷.

Dönemin Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana Tarhan, Ruşeni Bey'in dikkat çektiği konu hakkında bira ve şArapgibi düşük alkollü içkilerin vergilerinin düşürülmesinin hükümetin gündeminde olduğunu ifade etmiştir⁵⁰⁸.

⁵⁰⁶ TBMM ZC, 14.06.1937, D.V, İ. LXXVI, c. XIX, s. 305-306.

⁵⁰⁷ TBMM ZC, 11.05.1938, D.V, İ. LIX, c. XXV, s. 35.

⁵⁰⁸ TBMM ZC, 11.05.193, D.V, İ. LIX, c. XXV, s. 35.

Ruşeni Bey'in 1938 yılı bütçesi hakkında görüş bildirdiği bir diğer vekalet Hariciye Vekâletidir. Ruşeni Bey, Hatay meselesi üzerine görüş bildiren milletvekillerindedir. 27 Mayıs 1938 tarihinde yaptığı bu konuşmada Ruşeni Bey'in ifadeleri şöyledir:

“Aziz Arkadaşlar ; Eğer muhterem arkadaşlarımın sözlerinden ayrı bir fikir ortaya atarsam beni mazur görmelerini rica ederim. Arkadaşlar ben, müstemlekeci bir kuvvet, memleketi başında iş görebilecek ayrı bir kuvvet, ona müessir olmayacak ayrı bir Fransız hükümeti ve bir kaç ayda kabine değiştiren ayrı bir demokrat Fransız milleti tasavvur edemem. Ben o kanaattayım ki, müstemlekeci kuvvet emrini bilakaydüşart Fransız hükümetinden alır. O kanaattayım ki hürriyet ve vatanseverliği kendisine mal etmek isteyen Fransız milleti bu işte masum ve hayırhah addedilemez. Onun için benim sözlerim hem müstemlekecilere hem de onlara âmir olan Fransız hükümetine ve nemde duygusuz, donmuş bir halde kalan Fransız milletine müteveccihdir. Arkadaşlar, siyaset aleminde mütekabil menfaat ve tamamen mütekabil duygulara müstenid hakikî dostluklar vardır. Amma bazı dünyaya hâkim olmak isteyen müstemlekeci ve emperyalist hükümetler diğer milletleri istismar etmek için çok defa kullandıkları sahte dostluklarda vardır. Türk milleti dünyaya hâkim olduğu zamanda bile en iptidaî milletlere karşı bu sefil, sahte dostluğu kullanmamıştır. Bu sefil siyaseti hiç bir zaman hatırından geçirmemiştir. Türk milletinin tarihi bu hakikati her an, her şekilde, her suretle tevsik etmeğe kadirdir. Arkadaşlar, Türk'ün dostluğu samimî ve hakikî dostluktur. Türk dost olduğu millete karşı onun ak ve kara günlerinde de dosttur. Onun zayıf zamanından istifade etmek için hiç bir emel tahayyül etmez. Tahayyül etmeği de kanına, vicdanına sığdırmamıştır. Arkadaşlar; Fransa'nın zencilere tatbik ettiği siyaseti Türk'e tatbik etmek istemesine hiç bir Türk'ün vicdanı tahammül edemez.”⁵⁰⁹

Bu sözler üzerine dönemin Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, Ruşeni Bey'in son cümlesine Fransızların zenciler üzerinde de böyle bir muamele tatbik etmeye hakkı olmadığını belirtmesi üzerine Ruşeni Bey “zenci kendi hakkını ayrıca arasın” diyerek yanıt vermiştir. Ruşeni Bey sözlerine şu ifadelerle devam etmiştir:

“Arkadaşlar, Fransızlar dünyada bir varide halinde değilken, ondan pek çok evvel dünyanın büyük bir kısmında medenî, efendi ve hâkim yaşamış olan Türklerin

⁵⁰⁹TBMM ZC, 27.05.1938, D.V, İ. LXVIII, c. XXV, s. 254.

başında böyle sefil bir tahakküm, alçak bir hâkimiyet hüküm süremez. Arkadaşlar Türkiye pek çok harplerle hırpalandıktan sonra bir dünya dolusu düşmana karşı vatanını ve istiklâlini korumak için ne yapmak istediğini, ne yapmağa kadir olduğunu, Büyük Atatürk'ün bugünkü kudretli Cumhuriyeti pekâlâ ispata kâfidir. Arkadaşlar, Atatürk, Türk vatanının hudutlarını çizmiştir. Hatay bu Türk vatanı haricinde bir parça değildir ve hiç bir vakit Türk vatanı haricinde bir parça kalmayacaktır. Türkiye ne kadar müstakil ve ne kadar taarruzdan masun olarak yaşamağa kadirse, Hatay Türkleri de aynı haklara daima müstakil yaşamağa haklıdır ve daima müstakil yaşayacaktır. Arkadaşlar; Fransızlar Türk vatanın harimine, Çanakkale'ye ayak bastıkları vakit Türklerden ne cevap aldılarsa Hatay'da yerleşmeğe karar verdikleri vakit de aynı cevabı alacaklardır. Buna emin olsunlar. Çünkü bu günkü Türkiye'nin ikinci bir Çanakkale'si İskenderun ve Antakya'dır. Arkadaşlar; ben çok söylemek istemem. Şununla sözümü bitirmek isterim: Hatay binlerce sene evvel Türk idi. Bu günde Türk'tür ve daima Türk olarak kalacaktır.”⁵¹⁰

Ruşeni Bey bu ifadeleri ile Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı için bir ölüm kalım mücadelesinin yaşandığı Çanakkale Cephesi ile Hatay'ın anayurda katılması meselesini eş değer olarak gördüğünü ifade etmiştir.

1938 yılında Ruşeni Bey'in TBMM'de söz hakkı aldığı bir diğer konu Hava sınıfı mensuplarına verilecek zamlar ve tazminler hakkındadır. Ruşeni Bey, Milli Müdafaa Encümeni adına söz alarak, sağlık nedenleri ile uçuş gerçekleştirmeyen pilotlara uçuculuk zammı verilmesinin doğru olduğunu savunmuştur⁵¹¹.

Bu sözler üzerine Trabzon Milletvekili Rasih Karadeniz, pilotların altı ayda 15 saat uçmalarının zam almaları için yeterli görülmesine karşı çıkmıştır. Ruşeni Bey ise bu ödemenin bütçeyi yormayacağını belirtmiştir. Nihayetinde Ruşeni Bey'in bu konu hakkında verdiği taktir neticesinde, Milli Müdafaa Encümeni'nin önerisi kabul edilerek zam almak için altı ay en az 15 saat uçuş yapma koşulu kabul edilmiştir⁵¹².

⁵¹⁰ TBMM ZC, 27.05.1938, D.V, İ. LXVIII, c. XXV, s. 254.

⁵¹¹ TBMM ZC, 24.06.1938, D.V, İ. LXXX, c. XXVI, s. 297.

⁵¹² TBMM ZC, 24.06.1938, D.V, İ. LXXX, c. XXVI, s. 298.

TBMM’de Ruşeni Bey’in fikrini beyan ettiği bir diğer kanun İstiklal Mahkemeleri’nde yargılananların ve Lozan Anlaşmasında Türkiye’den sürgün edilen 150 kişinin affına dair kanundur. Lozan Konferansı sürerken Batılı Devletlerin Türkiye’nin siyasi af çıkarması yönündeki talebi sonucunda, 150 kişi kanun kapsamında bırakılmak koşulu ile af kanunu çıkarılmıştır. Cumhuriyetin 15. Yılında ise af kapsamı dışında tutulan ve 150’likler olarak anılan bu kişilerin affı meselesi TBMM gündemine taşınmıştır⁵¹³. Ruşeni Bey, Atatürk’ün bir jesti olarak nitelendirdiği af kanununu değerlendirirken bir haine verilebilecek en ağır cezanın onu vatanından mahrum etmek olduğunu ifade etmiştir. Ruşeni Bey af kanunun çıkarılmasını şu sözlerle desteklemiştir:

“...Şimdi arkadaşlar biz onları affediyoruz. Ne diyoruz. Buyurun yıkmak istediğiniz memleket işte böyle yaşar. Şimdi bunlar gelecekler. Hiç şüphe yok ki değil şimendiferle vapurla hatta sürüne sürüne gelmeye razıdırlar. Öyle bir geliş geleceklerdir ki, Onlar yıkmak istedikleri vatanın nasıl mesut olduğunu nasıl tekâmül ettiğini, nasıl bütün dünya nazarında mukaddes bir vatan olduğunu görecekler. En küçük duyguları varsa bu suretle zillet ve mahcubiyet altında her gün ezileceklerdir, işte onlar için hakikî mezar budur. Onun için arkadaşlar ben bu verilen cezanın ne kadar müthiş olduğunu tebarüz ettirdim. Bu verilen affın onların vicdanı varsa onlar için yeni ve ağır bir ceza olduğunu iddia ediyorum. Bunun için affı ben de talep ediyorum.”⁵¹⁴

Ruşeni Bey’in bu ifadeleri ile birlikte, TBMM’de 150’liklerin affı konusu tartışılırken konuşma yapan milletvekillerinin konu üzerindeki değerlendirmeleri çoğunlukla Ruşeni Bey’in çizgisinde olmuştur. 150’likler eleştirilirken af kanunun çıkarılması desteklenmiştir⁵¹⁵. Nihayetinde Lozan Antlaşmasında isimleri belirtilen belirtilen 150 kişi affedilmişlerdir⁵¹⁶.

Ruşeni Bey’in 1938 yılında yaptığı bir diğer konuşma, Atatürk’ün vefatı nedeni ile yaptığı konuşmadır. TBMM kürsüsünden yaptığı hitapta Ruşeni Bey, Atatürk’ü kült bir lider olarak tasvir etmiştir. Öncelikle, derin üzüntüsünü ifade eden Ruşeni Bey,

⁵¹³ Nurşen Mazıcı, “Af Yasalarında 150’likler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c:55, sayı:1,2000, s.79.

⁵¹⁴ TBMM ZC, 26.06.1938, D.V, İ. LXXXIII, c. XXVI, s. 475.

⁵¹⁵ TBMM ZC, 26.06.1938, D.V, İ. LXXXIII, c. XXVI, s. 471-482.

⁵¹⁶ Resmi Gazete, 16 Temmuz 1938, sayı: 3961.

konuşmasının devamında kendi kuşağının bizzat yaşadığı, büyük bir imparatorluğun çöküşünün yaşandığı karanlık günleri anlatmıştır. Zorlukların yaşandığı bir dönemde karizmatik bir lider olarak Atatürk'ün ortaya çıkışını Ruşeni Bey şu ifadelerde anlatmaktadır:

“...O kara günler karardıkça o küçük yaş açılmağa başlamıştır. Artık ne hacet, bütün dünya tasdik ediyor. Memleket battıktan sonra o, bir güneş olarak memleketin ufkuna çıktı. Onun ışığı bütün karanlık noktaları ışıklattı. Evet böyle bir güneşti ki Türk olsun, yabancı olsun onun huzuruna çıkabilen en yüksek zekâlar ve kabiliyetler, güneşin karşısında sönen yıldızlar gibi söniyorlardı. Bunu inkâr edecek dünyada tek kimse yoktur. İşte bu güneşi insan olarak aramızda senelerce gördük. Emirlerini başımızın üstünde tuttuk. Gösterdiği istikamette yürüdük. Bütün dünyayı hayrette bırakan inkılapları yaparken onu gördük. Onun güzel yüzünü, mübarek vücudunu her gün temas edercesine yakından görüyorduk. Her fırsat düşükçe elini öpüyorduk. Onun madenî sesi her gün kulağımıza geliyordu, onun güzel bakışları her an üstümüzde çağlıyor, parlıyordu..”⁵¹⁷

Ruşeni Bey'in, Atatürk'ü kutsallaştıran ve ondan adeta mistik bir varlık olarak bahsettiği ifadeleri ise şu şekildedir:

“... Atamızdı, hayatımızın kaynağı idi, yaşayışımızın en büyük kuvvet membaı idi. En karanlık dalgalar arasında en korkunç hâdiseler karşısında ilk hatırımıza gelen “Atatürk” idi. “O var iken, ne olabilir” derdik. Burada uzatmağa, açmağa hacet yoktur, Vakit vakit siyaset âleminde mübalağalı haberler dolaşıyordu, fakat Atatürk var, ne korku var...”⁵¹⁸

Ruşeni Bey, konuşmasının devamında Atatürk'ün “*ebedi bir varlık*” olduğunu söylemiş ve onun en büyük mucizesinin, ölümünden sonra halkın çıldırmaması ve dağılmaması olduğunu ifade etmiştir⁵¹⁹. Atatürk'ü anarken kullanılan bu ifadeler, beraberinde mistisizm de içeren, kutsal lider tanımlamasının Ruşeni Bey'in sözlerine yansımalarıdır⁵²⁰.

⁵¹⁷ TBMM ZC, 14.11.1938, D.V, İ. IV, c. XXVII, s. 28-29.

⁵¹⁸ TBMM ZC, 14.11.1938, D.V, İ. IV, c. XXVII, s. 28-29.

⁵¹⁹ TBMM ZC, 14.11.1938, D.V, İ. IV, c. XXVII, s. 28-29.

⁵²⁰ Onur Atalay, Türk'e Tapmak, Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 317.

Ruşeni Bey'in TBMM'nin 5. Dönemi'nde yaptığı son konuşma Refik Saydam kabinesinin programı münasebeti ile olmuştur. Konuşmasında Refik Saydam'ın programını başarı ile yürüteceğinden emin olduğunu ifade eden Ruşeni Bey, programda bulunan milli savunma ile ilgili vaatlerin önemine değinmiştir⁵²¹.

Ruşeni Bey'in, TBMM'nin 5. Dönemi'nde yaptığı faaliyetlere bakıldığında, Samsun milletvekilleri arasında 14 kez söz hakkı alarak en çok meclis kürsüsüne gelen isim olduğu görülmektedir⁵²². Konuşmalarında, bir takrir ve bir kanun değişikliği önerisi yapan Ruşeni Bey, eğitim, bayındırlık, barınma sorunlarının yanı sıra özellikle Hatay Meselesine değinmiştir. Ruşeni Bey, ülkenin genelini ilgilendiren konularda kürsüye çıkmış, kendi milletvekilliği bölgesi için yalnızca bir kez söz hakkı almıştır.

TBMM'nin 6. Dönemi'nde de milletvekilliği yapmış olan Ruşeni Barkın'ın bu dönemde Meclis kurulunda fikrini beyan ettiği ilk konu İnhisarlar Umum Müdürlüğü Bütçe Kanunu münasebetiyle alkollü içecekler konusudur. Ruşeni Bey, bu konuşmasında TBMM'nin 5. Döneminde de dile getirdiği bir talebi yeniden ifade etmiş, bira ve şarap gibi içkilerde vergi indirimi yapılmasını istemiştir⁵²³.

Ruşeni Bey'in Nafia Vekâleti bütçesi için yaptığı konuşmada ise dikkat çektiği konu karayollarıdır. 25 Mayıs 1939'da yaptığı konuşmada Mısır, Suriye, Filistin ve hatta Hatay'da asfalt yolların varlığından bahisle karayollarının düzenlenmesine dikkat çekmiştir. Askeri araçların ve teçhizatın da nakli için önemli olan karayollarının milli güvenlik açısından önemine dikkat çeken Ruşeni Bey, Avrupa'yı Hindistan'a kadar bağlayan yol güzergâhında bulunan Türkiye'nin yollarını yenileyerek turizm açısından da faydalar sağlanacağını dile getirmiştir⁵²⁴.

Seçim bölgesi olan Samsun'un sorunlarına da değinen Ruşeni Bey, Kızılırmak ve Yeşilirmak deltalarının ıslahı ile yeni tarım arazilerinin oluşturulmasının sağlanacağını ifade etmiştir. Tarımda kullanılmak üzere at yetiştiriciliğinin de desteklenmesi gerektiğini söyleyen Ruşeni Bey, ıslah edilen arazi üzerinde at yetiştiriciliğinin yapılabileceğini sözlerine eklemiştir⁵²⁵.

⁵²¹ TBMM ZC, 27.01.1939, D.V, İ. XXVIII, c. XXIX, s. 220.

⁵²² Duman, Meşrutiyet'ten Beyaz Devrim'e Canık- Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950), s. 171.

⁵²³ TBMM ZC, 10.05.1939, D.VI, İ. X, c. II, s. 43-44.

⁵²⁴ TBMM ZC, 10.05.1939, D.VI, İ. XVIII, c. II, s. 293-295.

⁵²⁵ TBMM ZC, 10.05.1939, D.VI, İ. XVIII, c. II, s. 293-295.

1939 yılında bütçe görüşmeleri kapsamında Ruşeni Bey'in fikirlerini beyan ettiği bir diğer bütçe, Münakalat Vekâleti bütçesidir. Ruşeni Bey, Münakalat Vekili Ali Çetinkaya hakkında övgü dolu ifadelerde bulunduktan sonra üç isteği olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilki haberleşmenin kolay ve ucuz olması için telefon kulübelerinin kullanılmaya başlanmasıdır. İkinci dileği ise Doğu Anadolu'nun inşası için gereken malzemelerin deniz ve demiryolları ile taşınmasıdır. Ruşeni Bey, son olarak hayvancılığın ihracatının artırılması için hayvanların naklinin modern usullerde yapılmasını ve hayvan taşıyan modernleştirilmesi isteğini dile getirmiştir⁵²⁶. Görüldüğü üzere Ruşeni Bey ulaşım ile ilgili sorunları TBMM'de yaptığı neredeyse her yasama döneminde gündeme getirmiş, ulaşım meselesinin hem ticari hem de bayındırlık işlerinde gelişimi sağlayacak bir unsur olduğunun altını çizmiştir.

Münakalat Vekili Ali Çetinkaya ise Ruşeni Bey'in ulaşım ile ilgili sözlerine karşılık vererek hem insan hem de hayvan taşımacılığında indirimli ücretlerin uygulandığını söylemiştir. Deniz taşımacılığında da denizcilere yardım için icap edenlerin yapıldığını sözlerine eklemiştir⁵²⁷.

Ruşeni Bey'in TBMM'de konuşma yaptığı bir diğer kanun devlet memurlarının maaşlarına dair kanundur. Devlet memurlarının maaşlarının kesintiye uğramadan verilmesini isteyen Ruşeni Bey, memurların yaptıkları hizmetin karşılığını aldıklarını herhangi bir üründen kar elde etmediklerini söylemiştir. Kurumların çalıştırdığı memur sayısına göre kazanç vergisinin belirlenmesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir. Dönemin Sivas Milletvekili Abdurrahman Naci Demirağ'ın herkesin vergi verdiğini memurların bunun dışında tutulamayacağını söylemesi üzerine tekrar söz hakkı alan Ruşeni Bey, çalıştırılan kişi sayısının vergide göz önünde bulundurulması talebini tekrarlamış, Maliye Vekili'ne başka ülkelerde de Türkiye'deki usulle memurlardan vergi alınıp alınmadığını ve vergi hususundaki önerisinin uygulanıp uygulanamayacağını sormuştur. Maliye Vekili Fuat Ağralı, vergilerin iktisadi bunalım nedeniyle konduğunu ve geçici olduklarını söylemiştir⁵²⁸.

⁵²⁶ TBMM ZC, 27.05.1939, D.VI, İ. XIX, c. II, s. 325-327.

⁵²⁷ TBMM ZC, 27.05.1939, D.VI, İ. XIX, c. II, s. 327-328.

⁵²⁸ TBMM ZC, 14.06.1939, D.VI, İ. XXVI, c. III, s. 150-156.

1940 yılına gelindiğinde Milli Koruma Kanunu'nun maddeleri tartışılırken Ruşeni Bey Kanununun 40. Maddesi'nin muhafazasını savunmuştur. Bu maddeye göre Hükümet, ziraata elverişli sekiz hektar ve daha ziyade arazi sahibi olan her şahsı bu arazinin yarısına kadar hububat ekmeğe mecbur tutabilir ve bu mecburiyet, arazi sahibinin malik olduğu çift hayvanı miktarına ve her çift hayvan için dört hektar esasına göre hesap edilirdi. Her traktör hal ve vaziyetine göre 15 - 30 çift mukabili addedilmekteydi. Madde üzerine bazı değişiklik önerileri sunulmasına rağmen madde olduğu gibi kabul edilmiştir⁵²⁹.

Ruşeni Bey'in 1940 yılında TBMM'de fikirlerini beyan ettiği ikinci konuşması olağanüstü şartlar nedeni ile yine vergilerin artırılmasına dairdir. Ruşeni Bey'in 1937 yılında Hava Kuvvetlerine yardım maksadı ile çıkarılan % 2'lik verginin memurlardan alındığını serbest meslek sahiplerinden alınmadığını belirterek bu durumun düzeltilmesi için bir takrir vereceğini ifade etmiştir⁵³⁰.

Ruşeni Bey, kazanç vergisinin %10'u nispetinde hava kuvvetlerine yardım vergisinin verilmesini sağlayan bir madde eklenmesine yönelik bir takrir sunmuştur. Ancak bu takrir kabul edilmemiştir⁵³¹. Bu takrirle Ruşeni Bey, İkinci Dünya Savaşı sürerken vergiler noktasında yaşanan eşitsizliğe dikkat çekmiştir.

Ruşeni Bey'in TBMM'de yaptığı bir diğer konuşma Maliye Meslek Mektebi'ne devam eden memurların mektep talimatnamesinin ağır şartlara sahip olduğunu söyleyerek TBMM'nin Arzuhal Encümeni'ne başvurması üzerinedir. Siirt Mebusu Şefik Özdemir'in, Arzuhal Encümeni'nin 8 Nisan 1940 tarihli haftalık karar cetvelindeki 1134 sayılı kararın, Genel Kurul'da müzakeresine dair takrir vermesi üzerine Ruşeni Bey, Maliye Meslek Mektebinde okuyan öğrencilere müsamaha gösterilmemesi gerektiğini hatta çalışmayan öğrencilerin maaşlarının geri alınması gerektiğini ifade etmiştir⁵³².

Ruşeni Bey'in bu önerisine Maliye Vekili Fuat Ağralı, memur olmaları nedeni ile bir maaş tazmininin olmayacağını ifade etmiştir. Yapılan tartışmanın ardından Siirt mebusu Şefik Özdemir'in takriri dikkate alınmamıştır⁵³³.

⁵²⁹ TBMM ZC, 18.01.1940, D.VI, İ. XXVII, c.VIII, s. 150,153-154.

⁵³⁰ TBMM ZC, 17.05.1940, D.VI, İ.LII, c. XI, s. 158.

⁵³¹ TBMM ZC, 17.05.1940, D.VI, İ.LII, c. XI, s. 158-159.

⁵³² TBMM ZC, 25.05.1940, D.VI, İ.LIV, c. XI, s. 182-183.

⁵³³ TBMM ZC, 25.05.1940, D.VI, İ.LIV, c. XI, s. 184.

Ruşeni Bey'in 1940 Malî Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu münasebetiyle yaptığı konuşmada öncelikli olarak, devlet kurumlarında bazı yöneticilerin odalarının tefrişi ve vali konaklarının inşası için yapılan israfa dikkat çekmiştir. Konuşmasının devamında Samsun'da yapılan köprüler örnek vererek Nafia Vekaleti'nin yaptırdığı köprülerin sağlam olduğunu ancak özel muhasebe yolu ile yapılanların ise seller nedeni ile zarar görebildiğini ifade etmiştir. Ruşeni Bey, devlet bütçesinden yapılan israfa da dikkat çekmiştir⁵³⁴.

Ruşeni Bey'in TBMM Genel Kurulu'nda 1941 yılında yaptığı ilk konuşması, yeniden yapılacak su işlerine 31 milyon lira tahsisine ve bu paranın sureti teminine dair kanunlara ek kanuna dairdir. Samsun'daki sıtma ile mücadele için yapılan kanal ve köprü'nün sellerden zarar gördüğünü dile getiren Ruşeni Bey, bu noktada yapılan harcamalarda ve inşaa faaliyetlerinde daha özenli olunması gerektiğine dair isteğini dile getirmiştir⁵³⁵.

Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy, Ruşeni Bey'in Samsun'daki sulama işleri ile ilgili belirttiği sorunlara köprü ve kanalların tamiri için bütçede ödenek ayrıldığını belirterek cevap vermiştir. ifadelerine şu şekilde karşılık vermiştir⁵³⁶.

Ruşeni Bey, Deniz Gedikli Subaylarının tahsisat-ı fevkaladeden yapılacak zam hakkındaki kanun münasebetiyle yaptığı konuşmasını, Milli Müdafaa Encümeni adına söz alarak yapmıştır. Deniz Gedikli Subaylığından gedikli erbaş sınıfına geçmeyi kabul edenlerin maaşlarına yapılacak zam hakkında, 24 Şubat 1330 tarihli kanun ilga edildiğini fakat o kanunun bir muvakkat maddesinin hala var olduğunu ifade etmiştir⁵³⁷. Bu konuşmadan sonra Deniz Gedikli Subaylarının ücretleri ile ilgili maddenin tekrar encümene gönderilmesini isteyen teklif genel kurulda reddedilmiştir ve kanun kabul edilmiştir⁵³⁸.

1942 yılına gelindiğinde Noter Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren kanun görüşülürken Ruşeni Bey'in değindiği konu ise erler için 25 kuruş olan vekâletname ücretinin yüksekliği olmuştur. Adliye Encümeni'nden Şinasi Devrin, erlerin notere gitmek mecburiyetinde olmadığını kıta komutanlarına giderek tevsik işlemini

⁵³⁴ TBMM ZC, 25.07.1940, D.VI, İ.LVI, c. XI, s. 288-289.

⁵³⁵ TBMM ZC, 08.08.1941, D.VI, İ.LXXVI, c. XX, s. 83.

⁵³⁶ TBMM ZC, 08.08.1941, D.VI, İ.LXXVI, c. XX, s. 85.

⁵³⁷ TBMM ZC, 28.11.1941, D.VI, İ.IX, c. XXI, s. 78.

⁵³⁸ TBMM ZC, 28.11.1941, D.VI, İ.IX, c. XXI, s. 78.

gerçekleştirebileceklerini söyleyerek Ruşeni Bey'in değindiği konuya açıklama getirmiştir⁵³⁹.

Ruşeni Bey'in 1942 yılında TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı ikinci konuşma ise Askerî Tayinat ve Yem Kanunu'nun 4. ve 36. maddelerinin tadiline ve 39. maddesine bir fıkra ilâvesine dair olan kanunun ikinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkındaki kanuna dairdir. İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü bu dönemde hayvan yemi teminin güç olması nedeniyle hayvanların temel gıdaları dışında üzüm, incir gibi gıdaların verilmesini sağlayacak kanun değişikliğine, Ruşeni Bey, hayvanların beslenmesinde birden bire değişikliğe gidilemeyeceğini, hayvan gıdalarının alıştırılarak değiştirilebileceğini ve Milli Müdafaa Vekiline hayvan yeminin temini için tam yetki verilmesi gerektiğini söyleyerek karşı çıkmıştır⁵⁴⁰. Değiştirilmek istenen maddenin fevkalade durumları kapsadığını öne süren milletvekillerine ise Ruşeni Bey, kanunun geçici değil kalıcı olduğunu söylemiştir⁵⁴¹. Yapılan konuşmalar sonunda Bütçe Encümeni'nin Meclis Genel Kurulu'na sunduğu kanun metni kabul edilmiştir⁵⁴².

Ruşeni Bey'in, TBMM'de söz aldığı gıda ile ilgili bir diğer mesele askerlerin tayını meselesidir. Askerin istihkakından kesilecek ekmeğe mukabil ilâve edilecek gıda maddeleri hakkında kanun hakkında Ruşeni Bey, ekmeğin karneye bağlanması nedeni ile askerlerin tayınından 100 gr ekmek eksiltilip yerine eklenecek gıdaları sıralayan muvakkat maddeyi izah etmiştir⁵⁴³. Ruşeni Bey'in rey konmasını istediği muvakkat madde, Meclis Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir⁵⁴⁴.

Ruşeni Bey'in Milli Müdafaa Encümeni Mazbata Muharriri olarak TBMM Genel Kurulu'nda söz hakkı aldığı bir diğer kanun Askerî Ceza Kanunu'na ek kanundur. Kanunun birinci maddesinin izahını yaparken Ruşeni Bey, Milli Müdafaa Encümeni, suç işleyenlerin ister vazifede olsun ister dolaylı şekilde suça iştirak etsin aynı cezayı almaları gerektiği düşünülerek bir kanun metni hazırladığını belirtmiş, Adliye Encümeni'nin hazırladığı metinde ise geçen ifadede suç fiilen işlemiş olanın ceza alabileceği anlamı çıkabileceğini belirterek Adliye Encümeninden açıklama istemiştir. Adliye Encümeni

⁵³⁹ TBMM ZC, 09.01.1942, D.VI, İ.XXIV, c. XXIII, s. 57.

⁵⁴⁰ TBMM ZC, 23.01.1942, D.VI, İ.XXX, c. XXIII, s. 129-130.

⁵⁴¹ TBMM ZC, 23.01.1942, D.VI, İ.XXX, c. XXIII, s. 131.

⁵⁴² TBMM ZC, 23.01.1942, D.VI, İ.XXX, c. XXIII, s. 132-133.

⁵⁴³ TBMM ZC, 23.01.1942, D.VI, İ.XXXIV, c. XXIII, s. 240.

⁵⁴⁴ TBMM ZC, 23.01.1942, D.VI, İ.XXXIV, c. XXIII, s. 241.

Mazbata Muharriri Şinasi Devrin ise Askeri ceza kanunu takip edilerek kanunun hazırlandığını zaten gerekli açıklamanın bu kanunda olduğunu söyleyerek bu konuda endişeye lüzum olmadığını söylemiştir⁵⁴⁵.

Ruşeni Bey'in Fevkalâde Hallerde Haksız Olarak Mal İktisap Edenler Hakkındaki Kanun münasebetiyle, kanunun 14. maddesinin Genel Kurul'da okunmasından sonra Genel Kurul'a bir soru yöneltmiştir. Ruşeni Bey, haksız olarak edinilmiş malların üçüncü şahıslarca alınması halinde onların da ceza alıp almayacaklarını sormuş ve Adliye Encümeni Mazbata Muharriri Şinasi Devrin bu malla müsadere edileceği yanıtını almıştır⁵⁴⁶.

1942 yılında Nafia Vekâleti bütçesi tartışılırken Ruşeni Bey öncelikli olarak demiryolları noktasında Türkiye'nin pek çok ülkeden daha ileride olduğunu belirtmiştir. Ancak ülkedeki akarsu kaynaklarının ekonomiye kazandırılmayışı ve bataklık kaynağı oluşu Ruşeni Bey'in eleştirilerinden biri olmuştur. Özellikle Bafra ve Çarşamba ovalarındaki bataklıkların kurutulmasını isteyen Ruşeni Bey, Nafia Vekaleti bütçesinin üçte birinin karayolu yapımına ayrılmasından da övgü ile bahsetmiştir. Liman yapımı için de gelecekte çalışmalar yapılacağından umutlu olduğundan bahsederek sözlerine son vermiştir⁵⁴⁷.

Ruşeni Bey'in TBMM'de fikir beyan ettiği son konu, milletvekili olduğu Samsun vilayetinin eski Belediye Reisi İhsan Kefeli ile Mühendis Ali Ragıp Rutkay'ın cezalarının affı hakkında Adliye Encümeni Mazbatası'dır. Bu şahıslar bir mescidin eskidiğine yönelik sahte bir rapor hazırlamak suçundan üç ay hapis cezası almışlardır. Teknik incelemeler sonucunda caminin yıkımına karar veren Ali Ragıp Rutkay ve İhsan Kefeli'nin affını isteyen tezkereye, Ruşeni Bey de destek vermiştir. Nihayetinde Af Kanunu TBMM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir⁵⁴⁸.

TBMM'nin VI. Döneminde Samsun milletvekilleri arasında en fazla meclis kürsüsüne çıkan Ruşeni Bey bu dönem aynı zamanda Milli Müdafaa Encümeni'nin bünyesinde görev almıştır⁵⁴⁹. Ruşeni Bey, milletvekilliğinin son döneminde tüm dünyayı etkisi altına

⁵⁴⁵ TBMM ZC, 30.03.1942, D.VI, İ.XXXX, c. XXIV, s. 50-52.

⁵⁴⁶ TBMM ZC, 18.05.1942, D.VI, İ.LIX, c. XXV, s. 181.

⁵⁴⁷ TBMM ZC, 18.05.1942, D.VI, İ.LXIII, c. XXV, s. 324-325.

⁵⁴⁸ TBMM ZC, 14.08.1942, D.VI, İ.LXXXI, c. XXVII, s. 90.

⁵⁴⁹ Duman, Meşrutiyet'ten Beyaz Devrim'e Canik- Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950) ,s. 195.

alan İkinci Dünya Savaşının sürmesi nedeniyle özellikle devlet giderlerinin azaltılması, vergilerdeki eşitsizliğin giderilmesi, haksız kazanç elde edilmesinin önüne geçilmesi gibi konularda fikirlerini beyan etmiştir. Ulaşım ve bataklıkların ıslahı gibi hususlar da bu dönem yine Ruşeni Bey'in meclis konuşmalarında değindiği konular arasındadır.

Milletvekilliği yaptığı tüm dönemlerde daha çok ülke genelini ilgilendiren konularda mecliste konuşan Ruşeni Bey'in, eski bir Teşkilat-ı Mahsusa mensubu bir subay olarak ülke dışında operasyonlarda yer alması ve Panturkist bir dünya görüşüne sahip olmasına rağmen, dış politika ile ilgili konularda meclis konuşması yapmaması ilgi çekicidir. Ruşeni Bey'in dış politika ile ilgili fikir beyan ettiği tek husus Hatay'ın ana yurda katılması meselesidir.

1943 yılında yapılan milletvekilliği seçimlerine katılmayan Ruşeni Bey'in adını 1944 yılının Temmuz ayına ait Emniyet Genel Müdürlüğü'ne sunulmuş bir istihbarat raporunda görmekteyiz. Bu raporda Ankara Maltepe'de bulunan Ruşeni Barkın'a ait olan Barkın Apartmanı'na taşınan bir şahıs hakkında bilgi verilmektedir. Raporda, Ruşeni Barkın'ın kendi dairesini boşaltarak İstanbul'a taşındığı ve bu daireyi fahiş bir fiyata İstanbul'dan getirdiği bir şahsa kiraladığı belirtilirken şahsın şüpheli davranışları Emniyet Makamı'na bildirilmekteydi⁵⁵⁰.

Bu rapordan da anlaşılacağı üzere Ruşeni Bey, milletvekili görevinin sonlanmasından sonra Ankara'da değil İstanbul'da ikamet etmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre de Ruşeni Bey,1944'de kooperatifçilik işi ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu işi yaparken de inşaat işlerinde kullanılmak üzere kendisine Karacabey Çiftliği'nden koşum atı temin etmesi için yardımcı olunmasını istemektedir. Bu talebinde belirttiği adres de Galata Rıhtım Caddesinde bulunan İktisat Han'dır.

Ruşeni Bey'in koşum atı talebi kibar bir dille reddedilmiştir. Bu cevapta ayrıca "İran'ın İç Yüzü" adlı Ruşeni Bey'e ait eserin Hariciye Vekaleti'nden getirildiği ve nereye gönderilmesi istendiğinin sorulduğu da görülmektedir⁵⁵¹.

⁵⁵⁰ Ömer Türkoğlu, "Hüseyin Sami Bey'in Hayatı ve Ankara'daki Ajanlık Yılları" Kebikeç, 4(1996), s. 218.

⁵⁵¹Cumhurbaşkanlığı Arşivi Sıra No. 3 Kutu No. 2/520 Fihrist No. 14302/2.

Ruşeni Bey, 1946 yılında Gayri Menkul Mal Sahipleri Derneği'nde karşımıza çıkmaktadır.

Bu derneğin, İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Milli Koruma Kanunu'nun getirdiği şartlara bir tepki olarak doğduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 15 Ocak 1940 tarih ve 6/220 sayılı TBMM'ye sunulan ve 18 Ocak 1940 tarihli oturumda görüşülerek kabul edilen⁵⁵² Milli Koruma Kanunu'nun gerekçesi Avrupa'da süren savaşın iktisadi hayata olan etkisini önlemek olarak belirtilmiştir⁵⁵³.

Kanunla, öncelikli olarak kolay yoldan kazanç elde edenlerle mücadele amaçlanmıştır. 72 maddeden meydana gelen bu kanun içerisinde, halkın yararı ve müdafaa ihtiyaçları için üretim alanlarının hükümet tarafından denetlenip yönlendirilebileceği, üretim alanında çalışanların mazeretsiz olarak işlerine ara veremeyecekleri, üretilen mamullerin hükümetin belirleyeceği fiyatlarla devlete satılacağı, stokçuluğa karşı el koyma işlemlerinin gerçekleştirilebileceği, atıl durumdaki işyerlerinin hükümet tarafından işletilebileceği, şahısların ellerindeki alet ve makinelere bedeli karşılığında el konulabileceği, işçilerin çalışma sürelerinin artırılabileceği, ithalatta kısıtlamalara gidilebileceği, ihracatın hükümet tarafından düzenleneceği, kira fiyatlarının artırılamayacağı, yüksek fiyat artışlarının denetleneceği, ziraat işgücünün devlet tarafından bedeni yükümlülükle başka yerlerde çalıştırılabileceği, belirlenen bu kurallara uymayanların ise çeşitli para ve hapis cezalarıyla cezalandırılacağı gibi maddeler yer almıştır⁵⁵⁴.

Milli Koruma Kanunu ile İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki vurgunculuk, kaçakçılık gibi olumsuzlukların ortadan kaldırılması amacıyla, hükümete ekonomi ve yurttaşların hak ve özgürlükleri ile ilgili de geniş yetkiler verilmiştir⁵⁵⁵. Bu kanun fiyatların nispeten az yükselmesine katkıda bulunmuş, ancak mal yokluğu nedeniyle ortaya çıkan karaborsacılığın önünün alınmasını sağlayamamıştır⁵⁵⁶. Ayrıca Milli Koruma Kanunu,

⁵⁵² TBMM ZC, 18.01.1940, D.VI, İ.XVII, c. I, s. 158.

⁵⁵³ TBMM ZC, 18.01.1940, D.VI, İ.XVII, c. I, s. 1.

⁵⁵⁴ TBMM ZC, 18.01.1940, D.VI, İ.XVII, c. I, s. 1-16.

⁵⁵⁵ Kemal H. Karpat, Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980, çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, İstanbul 2007, s. 77; G. Senem Gençtürk Hızal, Cumhuriyetin İlanı, Bilgesu Yayınları, Ankara 2013, s. 193.

⁵⁵⁶ Ali Rıza Gökbnar, Hamza Kahraman, *Karneli Yıllar- Bir Savaş Maliyesi Uygulaması*-, Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2014, s. 61; Faruk Alpkaya, Bülent Duru, *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişimi*, Phoenix Yayınları, Ankara 2012, s. 30.

özellikle, madenlerde zorunlu çalıştırma gibi olağanüstü durum yetkileri vermiştir⁵⁵⁷. Hükümete bu kanun ile üretimi denetleme ve düzenleme, çalışma yükümlülüğü koyma, üretilen malları belirli bir kar sağlayarak satın alabilme, gerekli görülen malları stoklama, mallara değeri karşılığında el koyabilme, günlük çalışma saatlerini üç saate kadar uzatabilme gibi toplumun ve ulusal savunmanın ihtiyaçlarını karşılayabilmek için tüketim malları üzerine sınırlama koyabilme gibi haklar tanınmıştır. Kanunla, hükümete tarım ürünleri satın alabilme hakkı tanınmış, kira bedelleri dondurulmuş ve fiyat denetimi getirilmiştir. Kanuna aykırı davrananlara para ve hapis cezaları öngörülmüştür⁵⁵⁸.

Toplumun tüm kesimlerinde kimi zaman hoşnutsuzluk yaratan Milli Koruma Kanunu hükümleri mal sahipleri ve tüccarlar için de kısıtlayıcı olmaktadır. Kanunun mal sahiplerini ve piyasadaki ürünlerin derini ilgilendiren hükümler içeren 30. ve 31. maddeleri şu şekildeydi:

“MADDE 30 — Bu kanunun tatbikte bulunduğu müddet zarfında, şehir ve kasaba ve iskele ve liman ve istasyonlarda gayrimenkullerin kira bedelleri, 1939 senesinde muayyen olan kira bedellerinden fazla olamaz. Bu madde hükmünün tatbik edileceği yerleri, Hükümet tayin ve ilân eder.”

“MADDE 31 — Hükümet, dâhilde lüzum gördüğü maddelerin azamî fiyatlarını, cinslerini ve nevilerini tespit eder. Bunun icap ettirdiği her nevi malûmatın verilmesi ve vesikalarının gösterilmesi mecburidir.”

“Toptan, yarı toptan ve perakende ticarete, tacir sıfatını haiz hakikî ve hükmî şahıslar arasında yapılan alım ve satım muamelelerinde satılan mal için satıcı tarafından fatura verilmesi I ve faturaların muayyen bir müddet zarfında satan ve satın alan tarafından muhafaza edilmesi Hükümetçe mecburî kılınabilir. Yüz kuruştan fazla yapılan alış verişlerde müşterinin talebi üzerine satıcı fatura vermeğe mecburdur.”⁵⁵⁹

Milli Koruma Kanunu'nun bu hükümlerinden 30. Madde uygulanırken 31. Madde uygulanmamış, bunun sonucunda 1939 yılından itibaren artmayan kira gelirlerine karşın

⁵⁵⁷ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2010, s. 24.

⁵⁵⁸ Güneri Akalın, *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Orion Yayınları, İstanbul 2010, s. 248.

⁵⁵⁹ TBMM ZC, 18.01.1940, D.VI, İ.XVII, c. I, s. 9.

yiyecek, içecek gibi ürünlerin fiyatları artmıştır. Her ne kadar kanunun yürürlüğe girdiği tarihten yaklaşık 6 sene sonra, Şükrü Saraçoğlu'ndan sonra Başbakan olan Recep Peker, gayrimenkul kiraları üzerinde meskenlerde yüzde yirmi, iş yerlerinde ise yüzde elli artışa gitmişse de enflasyon oranları nedeniyle yetersiz kalmıştır⁵⁶⁰.

Kira gelirleri konusunda yaşanan bu hoşnutsuzlar neticesinde 19 Kasım 1946 tarihinde Gayri Menkul Mal Sahipleri Derneği adıyla bir dernek kurulmuştur⁵⁶¹. Derneğin adı daha sonra değişerek Gayrimenkul Sahipleri Derneği olmuştur. Derneğin merkezi ise Galata'da Ömer Abit Han, Kat: 4 No:10 numaralı adresteydi. Derneğin adresi daha sonra Mercan'da Mühürdar Emin Paşa Sokak 34/3 adres olmuştur. Derneğin kurucuları ise Asaf İlbay (Ankara Eski Belediye Başkanı ve Bilecik Eski Milletvekili), Zühtü Sabit Bilimer (Tüccar), Ferit İbrahim Yurtsan (Doktor), Mezburyan Artin (Doktor), Abdülhalim Faik Yüce (Avukat) ve Hüsamettin Kavalalı (Avukat) idi⁵⁶².

Cemiyet'in tüzüğüne göre derneğin kuruluş sebepleri şunlardı:

- *“Mal sahiplerini ekonomik, kültürel, sosyal bakımlardan anayasa ile sağlanan dokunulmazlık hak ve hürriyetlerini kanun yolları ile aramak ve korumak.*
- *ayrimenkullerin bekalarını sağlamak ve idamelerini temin etmek*
- *Gayrimenkul mal sahiplerini birbiriyle tanıştırmak, güvenlik ve beraberlik duygularını kuvvetlendirmek.*
- *Deprem, yangın gibi afetlerden zarar gören üyelere yardım etmek gibi hususlardan ibarettir.”*⁵⁶³

⁵⁶⁰ Ö.Kürşad Karacagil, Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2011, s.185-186.

⁵⁶¹ BCA, 490.01/600.76.9 Gayrimenkul Mal Sahipleri Derneği Tüzüğü, İstanbul 1946.

⁵⁶² BCA, 490.01/600.76.9 Gayrimenkul Mal Sahipleri, s. 3; BCA, 490.01/600.76.9 Lef 4; Her ne kadar derneğin resmi kuruluşu 19 Kasım 1946 olarak belirtilmiş olsa da 16 Kasım 1946'da çıkan bir gazete haberi derneğin bu tarihten önce kurulduğunu göstermektedir. Haberde derneğin kurulduğu Eski Belediye Reisi yüksek mühendis Asaf İlbay, Doktor Ferit İbrahim, Zühtü Sabit Bilimer ve arkadaşları tarafından “Gayrimenkul Mal Sahipleri Deneği” adında yeni bir birlik kurulduğu ve Galata'da Ömer Abid Hanının besinci katında faaliyete başladığı belirtilmekteydi. (Vakit, 16 Kasım 1946, No. 10451).

⁵⁶³ BCA, 490.01/600.76.9 *Gayrimenkul Mal Sahipleri*, s. 3; Mülkiyet Mecmuası, 15 Temmuz 1948, c.V, s. 12-14; Vakit, 21 Kasım 1946, No.10456.

Dernek, ilk kongresini 29 Kasım 1947’de toplamıştır. Kongrenin toplanacağını duyurulurken de tüm mal sahiplerinin derneğin üyeleri oldukları ve kongreye katılımlarının beklendiği ilan edilmiştir⁵⁶⁴.

Süreyya İlmen’in Genel Başkan seçildiği bu kongrede⁵⁶⁵, derneğin Genel Katipliğine Ruşeni Barkın getirilmiştir. Dernek İkinci Başkanlığını ve Genel Bekreterliğini Bilecik Eski Milletvekili Asaf İlbay, yönetim kurulu üyeliklerini ise Ziya Agıcı, Salih Necati, İbrahim Gür ve Talat Akdoğan, yapmaktaydı⁵⁶⁶.

Bu yönetim değişikliğinden sonra derneğin faaliyetleri hızlanmıştır. Örneğin; dernek, kira meselesi hakkında bir muhtıra hazırlamış ve bunu bakanlara ve milletvekillerine göndermiştir. Emlâk sahiplerinin görüşünü belirten bu muhtırada kiraların 1939 senesi haddini geçmesinin yasak edilmesi esasından ve bu yüzden alınan hava parasından bahsedilerek deniliyordu ki:

“Bir taraftan 1939 senesindeki umumi hayatın artık bir daha avdet edemeyeceği bir mütearife olarak ortaya atılırken, maişet hayatı üzerinde tesiri bariz olan kira miktarını 1939’da olduğu gibi muhafaza etmek esasen hiç doğru olmamakla beraber bunu, bugünkü hayatın üzerinde asla bir tesir bırakmayacak kadar, meselâ söylendiği sahil ise meskenlere % 20 ticarethanelere % 40 nispetinde arttırmak, bir şey yapmaktan ziyade yapmamak demektir.”⁵⁶⁷

Ayrıca kira artışı sağlansa dahi milli müdafaa vergisinin mülk sahiplerine yeni bir mükellefiyet yüklemesi, yaşamak için gerekli olan tüm temel maddelerin fiyatının arttığı buna karşı yaşamak için tek geliri kira geliri olanların kiralarının artış oranının az olması eleştiriliyordu. Kira artışının sadece mal sahiplerini memnun etmekle kalmayacağı belirtiliyordu⁵⁶⁸.

Bu metinde, ticarethanelerin durumu ve mesken kiralarına ilişkin ise şu ifadeler yer verilmiştir:

⁵⁶⁴Vakit, 27 Kasım 1947, No. 10456.

⁵⁶⁵ Karacağil kongrenin 1947 yılının Ekim ayında toplandığını söylemektedir (Ö.Kürşad Karacağil, Süreyya İlmen’in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri, s.188).

⁵⁶⁶ Karacağil, Süreyya İlmen’in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri, s.189.

⁵⁶⁷Akşam, 13 Ocak 1947, No. 10143.

⁵⁶⁸Akşam, 13 Ocak 1947, No. 10143.

“Ticarette asıl olan arz ve talep ve tam serbestidir. Hükümetimizin bir tüccar kazancından vergi almak için incelediği bin bir ihtimal karşısında mülk sahibinin, ticaret kastında bulunan kiracısı ile serbest bir kira mukavelesi akdine resmen müdahalesi, sabit serveti olan gayri menkul kıymetlerinin düşürülmesini ve iktisaden lüzum ve faydası derkâr olan tedavülün büsbütün değilse bile, fiilen tahdidini mucip olacağına şüphe edilemez.”

“Mesken kiralarına gelince; bunun da esas itibari ile serbest bırakılmasında isabet vardır. Fakat hükümetçe bu hususi içtimaî sebeplerle daha bir müddet devam ettirilmesi lüzumu düşünülüyorsa yeni inşaatı bir takım muafiyetlerle teşvik ve teshil ederek memleket ihtiyacına dahi geniş ölçütte cevap verecek binalar vücuda getirilmesi yolunda gazetelerde görülen hayırlı teşebbüslerin şu bir iki sene içinde semereleri elde edilinceye kadar 1938’ten sonraki mesken kiralarına, mülk sahiplerinin yüklendiği yeni mükellefiyetlerle masrafları karşılayacak ve maişet yükünü hafifletecek esaslı bir miktarın adalet ve hakkaniyetin şaşmaz kaideleri göz önünde tutularak zam ve ilâvesine müsaade edilmesini tavsiyeye şayan buluruz.”⁵⁶⁹

TBMM Başkanlığı ve milletvekillerine sunulması kararlaştırılan, Gayri Menkul Sahipleri Derneği tarafından hazırlanan bir diğer dilekçede, yüzlerce mülk sahibinin ihbarlarının olduğu, bu kişilerin mülklerini satmaya çalıştıkları belirtiliyordu. İstanbul’da bulunan yabancı sermayeli bir bankanın Türk emlakını satın almaya çalıştığı, bazı yazarların kiracı oldukları gerekçesi ile mülk sahiplerini suçlayıcı yazılar yazdıkları, buna karşın mülk sahiplerinin kendilerini müdafaa edemedikleri, derneğin şikâyet ettiği hususlardandı. Dilekçede İstanbul’da konut sıkıntısı olmadığı, yeni konutlar yapmak yerine eskilerin onarılmasının yerinde olacağı, savaşın bittiğinin ve hayatın normale dönmesi gerektiğinin altı çizilmekteydi. Anayasa hükümlerince üzerlerine farz olmayan bir kısım vatandaşın yükünü kendi hayat ve rahatlığı pahasına taşımak mecburiyetinde tutulan mal sahipleri bu haksızlığın giderilmesini isterken piyasanın arz ve talep ilişkisi doğrultusunda kendi dengelerini bulacağını söylemekteydiler⁵⁷⁰. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere devletin ekonomiye müdahalesi istenmemekte, liberal bir anlayışla ekonomik yapının şekillendirilmesi önerilmektedir.

⁵⁶⁹Akşam, 13 Ocak 1947, No. 10143.

⁵⁷⁰Vakit, 20 Ocak 1947, No. 10518.

Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin bu çalışmaları merak uyandırmış olmalı ki İstanbul Belediye Meclisi toplanarak, derneğin Meclis'e gönderdiği mektuplar hakkında Belediye Başkanlığı Makamı'na taktir sunmuştur⁵⁷¹.

Derneğin, hükümet nezdindeki teşebbüsleri 1948 yılında da sürmüştür. 20 Aralık 1948 tarihinde dönemin Başbakanı Hasan Saka'ya, Süreyya İlmen, Asaf İlbay ve Ruşeni Bey'in imzaları ile bir telgraf çekilmiştir. Bu telgrafın çekilme sebebi, kiraları incelemek üzere Meclis'te kurulan komisyona dernek olarak dilek ve temennilerini bildirmektir. Telgrafta 1949 yılı bir geçiş dönemi kabul edilerek 1950 yılında Millî Korunma Kanunu'nun kiralara ait hükümlerinin kaldırılması, Geçiş dönemi için mesken olmayan gayrimenkullerin kiralarına yeniden yüzde elli ve meskenlere yüzde yüz zam yapılması talep edilmekteydi⁵⁷².

Ruşeni Bey'in Mülkiyet Mecmuasında kaleme aldığı yazılardan en ilgi çekici olanlar, kira artış oranı meselesinin dış politika ile bağlantılı olarak değerlendirildiği yazılardır. Bu yazıların, Sovyet Rusya'nın 1945 yılından itibaren açık bir tehdit haline dönüşen emperyalist isteklerinin⁵⁷³ yarattığı kaygı temelli olduğu görülmektedir. Ruşeni Bey, yazılarında mülk sahiplerinin yaşadıkları sorunları ilginç bir yönden ele alarak, Bolşevizm tehditi ile izah etmiştir. Lenin'in Rusya'da mülk sahiplerini ülkelerinden kovduğunu ve mülklerin halka bir vaad olarak sunulduğuna değinerek bu vaad propagandasının neticesinde açlık, sefalet içinde ve hürriyetlerin sınırlandığı bir Rusya ortaya çıktığını söylemektedir. Yani mülkiyet hakkında yaşanan sıkıntılar Ruşeni Bey'e göre Bolşevizm tehditi anlamına gelmekteydi⁵⁷⁴. Ruşeni Bey'e göre Milli Koruma Kanunu ile Rusya'nın kişisel mülkiyet aleyhine yaptığı propagandaya zemin hazırlanmış ve bu hadise Rusya'nın Türkiye'ye sızmasına varacak noktada büyük bir tehdiye dönüşmüştür. Ruşeni Bey bu kaygılarını dile getirirken Moskova Radyosunun Türkiye'deki mal sahipleri aleyhinde yaptığı yayınları da fikrini destekleyen bir delil

⁵⁷¹Vakit, 14 Haziran 1947, No. 10662.

⁵⁷²Karacagil, Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri, s.190.

⁵⁷³ Yalta Konferansından (1945) sonra Sovyet Rusya 7 Haziran 1945 tarihinde Türk Hükümetine bir nota vererek Kars, Ardhan bölgelerinin Rusya'ya terki ile Boğazlarda Sovyetlere üst verilmesini istemişlerdir. (Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914 1995), 12. Baskı, Alkım Yayınevi, Ankara, s. 415.

⁵⁷⁴ Mülkiyet Mecmuası, 15 Temmuz 1948, S.5, s.6.

olarak sunmaktadır⁵⁷⁵. Ruşeni Bey'in komünizm tehditine dair bu görüşü daha sonra yine Mülkiyet Mecmuasında Süreyya İlmen tarafından da dile getirilmiştir⁵⁷⁶.

Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasına da Mülkiyet Mecmuasının sayfalarında değinen Ruşeni Bey, Arapların arazilerini Yahudilere satmalarından ve ekonomik olarak Yahudilerin boyunduruğuna girmelerinden bahisle, ülke ekonomisine tam olarak hâkim olamayan milletlerin, Yahudilerin ve yabancıların tehditlerine açık olduğunu dile getirmektedir⁵⁷⁷.

Mülk sahiplerinin haklarını korumaya yönelik bir dergi kanalı ile bu şekilde devam ederken, çok partili siyasi hayata geçilmesi ile beraber, dernek çatısı altında yapılan faaliyetler bir siyasi partinin doğmasına vesile olmuştur.

Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, 30 Eylül 1949 tarihinde İstanbul'da kurulmuştur. Partinin genel merkezi, Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin merkezinin de bulunduğu Mercan'daki Mühürdar Emin Paşa Sokağı'ndaydı. Partinin adı TEST diye yazılıp bu şekilde anılması kararlaştırılmıştır⁵⁷⁸. Ruşeni Bey'i başkan yardımcısı olarak gördüğümüz partinin başkanı Süreyya İlmen'dir. Partinin kurucuları aynı zamanda Gayrimenkul Sahipleri Derneği'nin de kurucuları ve üyeleri arasında yer almaktaydı⁵⁷⁹. Liberal görüşlere sahip olan bu partinin kuruluş amacı, gayrimenkul sahiplerinin içinde bulunduğu zor duruma ve çaresizliğe çözüm bulma çabasıydı. Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin beyannamesinde ve programında gayrimenkul sahiplerinin problemlerine çözüm bulma çabasına şu şekilde değinilmektedir:

“Gayrimenkul Sahipleri Derneği kuruldu. Bu dernek tasarruf haklarını korumak yolunda çok çalıştı. Mülkiyet mecmuasını çıkardı. Broşürler neşretti, Ankara'ya defalarca delegeler gönderdi. Hükümetten 31. Madde gibi 30. Maddenin de tatbik sahasından kaldırılmasını rica etti ve yahut ticarethanelerin serbest bırakılmasını ve meskenlere hayat pahalılığı ile mütenasip zamlar yaparak ayarlanmasını istedi; hatta 1951 yılına kadar bir intikal devresini bile talep etti. Dileklerimiz bazı insaflı

⁵⁷⁵ Mülkiyet Mecmuası, 15 Ağustos 1948, S.6, s.6.

⁵⁷⁶ Mülkiyet Mecmuası, 15 Kasım 1948, S.7, s.7.

⁵⁷⁷ R. B. İmzası ile yayınlanan bu makale, Ruşeni Barkın'a ait olmalıdır, Bkz. Mülkiyet Mecmuası, 15 Ağustos 1948, S.6, s. 15.

⁵⁷⁸ Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi Programı, İstanbul 1949, s. 19,22.

⁵⁷⁹ Gayrimenkul Mal Sahipleri Derneği Tüzüğü, İstanbul 1946, s. 3.

milletvekillerini harekete getirdi. İki tarafı az çok memnun edici bir tasarı hazırlandı. Geçici, karma komisyonda bu tasarı ittifakla kabul edilerek millet meclisinin gündemine alındı. Sonra, ne oldu? Kimse anlayamadı. Yine hak ve adalet Cumhuriyet Halk Partisi'nin politikasına feda edildi, tasarı gündemden geri alındı!

Artık susmayacağız, hakkımızı kanun yolu ile fakat yılmadan arayacağız (adalet isteriz) diye bağıracacağız. Bir mülk sahibi olmak talihsizliğine duçar olan ev sahiplerine reva görülen büyük haksızlığın ebedileşmek yolunda olduğunu gören mal sahipleri ile taraftarları tasarruf haklarını korumak azmiyle artık siyasi sahada mücadeleye geçmeye haklı olarak karar verdi...’’⁵⁸⁰

Her ne kadar 1950 yılında partinin milletvekili adayları arasında Ruşeni Barkın ismi görülse de⁵⁸¹ Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi'nin ömrü kısa olmuştur. Parti 26 Temmuz 1950 tarihinde olağanüstü genel kurul toplantısında, Liberal Köylü Partisi'ne katılmıştır⁵⁸².

Her ne kadar bir siyasi parti çatısı altında sürdürülmemiş olsa da, gayrimenkul sahiplerinin kira gelirlerine yönelik yeni düzenleme isteme çabaları çok partili siyasi hayata geçilen 1950'li yıllarda da Gayrimenkul Sahipleri Derneği çatısı altında devam etmiştir. Ruşeni Bey'in başkan yardımcısı olduğu bu dernekte ne kadar aktif çalıştığına dair elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak derneğin çalışmalarında, özellikle dernek başkanı olan Süreyya İlmen'in yoğun bir çaba sarf etmiş ve bu çabalar sonucunda, kendisi hayattan ayrıldıktan sonra 18 Mayıs 1955'te Milli Koruma Kanunu'ndaki kira ile ilgili düzenleme kaldırılmıştır⁵⁸³.

1932-1943 yılları arasında milletvekili olarak aktif siyaset hayatında olan Ruşeni Bey, bir süre Gayrimenkul Sahipleri Derneğinde bir hak arama mücadelesine girmiş, 1949 yılında derneğin Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi'ne evrilmesi ile tekrar siyasi faaliyetlere başlamıştır. Bu partinin 1950 yılında Liberal Köylü Partisi'ne katılmasından

⁵⁸⁰Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi Programı, s. 9.

⁵⁸¹ Akşam, 29 Nisan 1950, No. 11332.

⁵⁸²Hüseyin Akyol, Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi, İmge Yay. Ankara 2009, s. 354-355.

⁵⁸³Karacağil, Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri, s.198.

sonra Ruşeni Bey'in herhangi bir siyasi faaliyetine rastlanılmamaktadır. Ruşeni Bey, 25 Nisan 1953'te vefat etmiştir⁵⁸⁴.

⁵⁸⁴ Ruşeni Bey'in Emekli Sandığı Sicil Dosyası.

BÖLÜM 3. RUŞENİ BEY'İN KALEME ALDIĞI ESERLER

3.1. İran'ın İç Yüzü Adlı Eseri

Ruşeni Bey, Teşkilat-ı Mahsus'a üyesi bir subay olarak uzun bir dönem İran'da bulunmuş ve İran'a dair gözlem ve değerlendirmelerini 1926 yılında kaleme aldığı "İran'ın İç Yüzü" adlı dört ciltten oluşan bu eserde ayrıntılarıyla açıklamıştır. Ancak bu eser matbu bir eser olmayıp el yazısı ile kaleme alınmış ve resmi makamlara takdim edilmiştir. Bir kopyası, Sayın Ali Birinci vesilesiyle ulaşılan bu eserin orijinali Ruşeni Bey'in yeğenleri Can ve Solmaz Barkın çifti tarafından muhafaza edilmektedir.

Eserin ilk cildinde Ruşeni Bey'in 1924 yılında Vatan gazetesinde yer alan yine İran üzerine yazılmış makaleleri ve bunlara verilen tepkiler yer almaktadır⁵⁸⁵. Eserin bu cildi 94 sayfadır. 121 sayfadan oluşan ikinci cildin birinci kısmında ise İran'ın dış politikası, Rusları ve İngilizlerin İran üzerinde izlediği politika ve işgal siyasetleri ve genel olarak Rus ve İngilizlerin emperyalizmde izledikleri yol ele alınmıştır. İkinci cildin 80 sayfadan oluşan ikinci kısmında ise özellikle Rusya, İngiltere ve Osmanlının İran üzerinde uyguladıkları siyasetin tarihçesi sunulmaktadır. Üçüncü ciltte ise İran'ın sosyal yaşamı ele alınmıştır. Bu cilt 40 sayfadan oluşmaktadır. 120 sayfadan oluşan dördüncü ciltte ise İran'ın doğal kaynakları, yabancıların İran'da elde ettikleri imtiyazlar ve İran'ın iktisadi yapısı yer almaktadır.

İran'ın İç Yüzü başlıklı bu eser dört ciltten oluşuyorken Ruşeni Bey'in 1932 tarihli Tercüman-ı Hal Varakasında bu eserin sekiz ciltten oluştuğu ve basılmak üzere olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır⁵⁸⁶. Muhtemeldir ki Ruşeni Bey, eseri yayınlamak isterken esere birkaç cilt daha eklemek istemiştir. Eserin üçüncü cildinin kapak kısmında da birinci kısım ibaresi bulunması ve fakat üçüncü cildin ikinci kısmının bulunmaması bu kanıyı güçlendirmektedir. Tercüman-ı Hal Varakasında bahsi geçen ciltlere şu ana değin ulaşılamamıştır.

⁵⁸⁵ Tezin ikinci bölümünde bu konulara değinilmiştir.

⁵⁸⁶ TBMM Arşivi, Ruşeni Bey (Sicil No: 862) kişisel dosyası.

3.1.1. Ruşeni Bey'in İran Tarihi, İran Edebiyatı ve İran Sanatı Üzerine Fikirleri

Ruşeni Bey'in İran tarihi üzerine olan düşünceleri, İran'ın Farsî değil Türk olduğu fikri üzerinde şekillenmektedir. İran'daki Selçuklu hâkimiyetini Ruşeni Bey şu ifadelerle anlatmaktadır:

“...ezmene-i kabl et-tarihiyeden beri Asya'nın bütün medcezirlerini yapan yalnız Türklerdir. Türk akınları hiçbir vakit eksik olmamakla beraber vakit ve vakit tesis ve teşekkül eden büyük Türk devletleri; küçük hâkimiyetleri kırarak uzun zaman için sükûn ve terakki devirleri açmışlardır.”

“Her büyük devlet kendi ömrünü durdurduktan ve onu idare eden hanedan ve ağalıktan sonra yine yeniden Türk hegemonyasında kıyametler kopmuş, yeni akınlar ve yeni kanlar ile yeni devletler kurmuştur. Çünkü Türk hiçbir vakit miskin ve mahkûm duramamış ve daima şeref ve saltanat peşinde koşmuştur.”

“Bu kabilden olarak Horasan'ın Nişabur şehrinde 428 tarihinde ilk hutbelerini okutan ve üç asır kadar ve vasati ve garbi Asya'da muazzam bir devlet kuran Selçuk Türkleri İran içinde büyük bir devr-i temdid açmışlardır.”⁵⁸⁷

Selçuklu devrinin kapanmasından sonra meydana gelen hadiseleri ve Osmanlı-İran rekabetini ise şu sözlerle anlatmaktadır:

“Yedinci asır-ı hicrinin sonlarında büsbütün inhilal eden Selçuk İmparatorluğu'nun geniş ülkelerinde yeni fırtınalar kopması ve yeni Türk saltanatlarının kurulması tabiiydi. Binaenaleyh bu esnada; Asya-i Sahra'da Osmanlı İmparatorluğu kurulurken İran'da Safevi saltanatı tesis ediyordu. O zaman, yalnız şarkta değil hatta dünyada “saray ve din” hükümrandı.”

“Saray korkutur ve sürükler, din inandırır ve sürüklerdi. Ekseriya hanedanın elinde bulunan bu iki kuvvetin yalnız bir gayesi vardı: saltanat sürmek din hanedanının elinde buldukça daima istiklalini ve hususiyetini kaybetmiş ve padişahın arzusuna göre yürümüştür.”

⁵⁸⁷ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, 1926, c. I, s. 86.

“Selim-i Evvel ile Şah İsmail’in çarpışması tabii idi. Çünkü Selim, harita-i aleme göz gezdirirken dünyayı bir padişaha kafi görmüyordu. Aynıyle Şah İsmail de şarkın cihangiri ve büyük sultanı olmak istiyordu.”

“Bu iki padişah çarpışırken hangi millete mensup olduklarını ve hangi millet için çalışmaları lazım geldiğini bilmezlerdi. Daha doğrusu o vakit çarpışan o iki büyük ruhtan, ne biri Türk ve diğeri Acem ve ne de her ikisi hakiki Türk idi. Onlar yalnız sadece iki hanedan ve iki saray idi. Onların yalnız bir aşkı ve hususiyeti vardı. Taç taşımak ve fevk-al beşer olmak. Onun için her iki taraftan akan Türk kanları yalnız iki sarayın menfaati için akardı.”

“Selim-i Evvel galip geldi. Fakat Şah İsmail tahtını ve karısını kaybettiği halde tacını kurtarmaya çalıştı. Bunun için dine sarıldı ve Şiiliği takviye ve ihya ederek iki Türk ülkesi arasında derin bir uçurum kazdı. Saferiler dinin yardımıyla taçlarını ve saraylarını kurtardıktan sonra İran gömleğini giymekte ve İran rengini kabul etmekte hiçbir mahsur görmediler. Nitekim dünyanın her yerinde kurulan Türk saltanatları daima zeminin ve zamanın gömleğini ve külahını giymiş ve bir vakit istihaleden korkmamıştır. Diyebilirim ki: Osmanlı hanedanı bile merkez sıkletlerini Avrupa’ya vermeyip de Arabistan’a vermiş olaydılar Osmanlı İmparatorluğunda tedricen Türklüğünü unuttur ve birkaç devletin rengini alırdı.”⁵⁸⁸

Ruşeni Bey’in 19. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı ile tarihi değerlendirmelerde bulunduğu ifadeleri ise şöyledir:

“Evet milliyetin bugünkü manası idrak olunmadığı devirlerde saray, gelişi güzel muhite karışmış ve hadizat-ı siyasiye, istediği gibi milletleri hamur yaparak onlara istediği nam ve şekli vermiştir.”

“Eğer, saray ve din devrinde Asya’da saltanat süren Türk padişahları bugün ki milletin manasını anlamış olabilir şüphesiz İran heyulası çoktan harita-i âlemden silinir ve İran ismi unutulurdu.”⁵⁸⁹

“Moğollar dünyayı fethederlerken milli aşk ile milli bir siyaset mi takip ediyorlardı? Yoksa saltanat ve şan ve şeref için mi yürüyorlardı? Acemler de pekâlâ

⁵⁸⁸ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 86-87.

⁵⁸⁹ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 87.

biliyorlar ki o zaman; bütün dünyada bugünkü milliyetin manasını idrak edecek ve ona göre tedbirler ittihaz edecek bir millet yoktu. Eğer Moğollar'da bu aşk ve bu tekâmül bulunsaydı, daha o zamandan beri bütün İran'la beraber daha birçok memleketler ve milletler Türkleşir ve değişirdi. Eğer Acemlerin dediği gibi Moğollar yalnız Azerilere kendi lisanlarını öğretmiş olaydılar, o vakit de Azeri lehçesiyle Moğol lehçesinin farksız olması icap ederdi. Daha kuvvetli bir mantık ile şunu da ilave ederim ki: bugün İran Azerilerinin şiiri, edebiyatı ve hatta elifbası yok gibidir. Bu hususta Azeri lisanı Fars lisanına nispetle çok fakir ve çok zayıftır. Bu iki lisanın bugünkü vaziyeti tarihin tayin edemediği bir mebdeden başlamaktadır. O halde yine Acem mütefekkirlerini insafa davet ederim. Nasıl olur da, Fars lisanının bu faikiyeti karşısında Türk lisanı galip gelmiş ve koca bir milletin bu kuvvetli lisanını şiirle edebiyatla silip süpürmüştür. Bunu muvakkat bir kılıç istilası yapabilir mi?...”⁵⁹⁰

Ruşeni Bey Acem edebiyatı ve sanatının; İran'ın Türk hâkimiyetinde bulunduğu dönemlerde ilerlediğini, Fuat Köprülü'nün “Türkiye Tarihi” adlı eserinden aldığı satırlarla ispata çalışmaktaydı. Fuat Köprülü'den aktarılan satırlarda, Gazneliler zamanında Sultan Mahmut'un himayesi ile edebiyat ve sanat alanında pek çok eser verildiği ifade edilmektedir. Firdevsî'nin ünlü eseri Şeyhname'yi Sultan Mahmut'a taktim ettiği; Unsuri, Ferruhi, Menuçehri, Behrami, Esedî, Yemini ve daha bu gibi birçok şairin, Sultan Mahmut ve halefleri hakkında birçok kasideler yazdıklarını kaydedilmektedir. O devirde yapılan saray, cami ve türbelerle de Gazneliler'in İran coğrafyasında önemli bir mimari mirası olduğu ve Türk zevkini yansıttığı yine Fuat Köprülü'nün ifadeleri ile aktarılmaktadır⁵⁹¹.

Aslında Ruşeni Bey, kendisinin de ifade ettiği üzere bu satırlarla İran'da Türklüğü ve Türk devrini inkâr eden ve Moğollar ile Türklerin yalnız yakıcı ve yıkıcı bir afet olduklarını söyleyenlere karşı bir cevap vermek istemiştir⁵⁹².

Satırlarına Selçuklular devrinde İran coğrafyasında yaşanan edebi ve sanatsal gelişmelerle devam eden Ruşeni Bey, yine Fuat Köprülü'den yaptığı alıntılarını aktarmıştır.

⁵⁹⁰ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. I, s. 93.

⁵⁹¹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. I, s. 89.

⁵⁹² Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. I, s. 90.

Bu alıntılarda da bazı AraplarınTürk devrini, İslam’a bir darbe olarak nitelendirmesi, tarihin tahrif edilmesi olarak nitelendirilmiştir⁵⁹³.

Köprülü’den aktarılan satırlarda, Sultan Melikşah’tan başlayarak Selçuklu Sultanlarının özellikle şiire önem verdikleri dile getirilirken sadece Farsça değil Arapça edebiyatın da Selçuklular devrinde pek çok ürün verdiği belirtilmektedir. Ayrıca bu devirde Farsça şiirleri ile tanınan şairlerin bir kısmının Türk kökenli olduğu, Selçuklu Sarayı’nın himayesinde olan bu sanatçıların İran Edebiyatına mühim katkıları olduğu kaydedilmektedir⁵⁹⁴.

İran edebiyatı ve sanatının gelişimi bu şekilde izah edildikten sonra Ruşeni Bey, İran’daki Türk varlığı hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

“Malum ve meçhul devirlerde şimdiki İran’ın işkâl ettiği sahayı; yüzlerce defa fetheden, Acemliğin menfaatine ilim ve irfanla yükselten ve asırlarca servet ve medeniyetle mesut eyleyen Türk istilasının Türklüğe yaramayıp Acemliğe yaramış. Türkler için büyük bir ders-i intibahteşkil etmelidir. Bunun en büyük sebebi yukarıda izah ettiğimiz saray ve din siyaseti ise de Türk seciyesinde mevcut olan eski bir haslet bu hususta birçok müyesser olmuştur.”

“Bugüne kadar Türklere yalnız bir şey lazım idi. Saltanat ve Hakimiyet. Türkler bu iki şeyi bulduktan sonra, şiiri de, edebiyatı da, ticareti de, serveti de, hatta saadeti de başkalarına terk etmiştir.”⁵⁹⁵

Ruşeni Bey, ‘Türk milletinden evvel dünyada Acem milleti var mıydı ve şimdiki İran’da Türkçe konuşan kitleler, daha önceleri Türk müydüler değil miydiler’ gibi soruların ise ancak “ilm-i hayat” yani biyoloji uzmanlarının aydınlatabileceği bir mesele olduğunu belirtmektedir. Ona göre esas mesele şu an Türkçe konuşanlar Türk kalacaklar mı veyahut“Acemin afyonuna ve kınalı sakalına aşık olarak Acem olacaklar mı”dır⁵⁹⁶.

Ruşeni Bey’in Fars Edebiyatı hakkında yaptığı bu değerlendirmeler, bazı tarihi gerçekliklerin ifade edilmesine rağmen bazı eksiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Karahanlılar döneminde başlayıp özellikle Gazneliler döneminde zirve noktasına varan

⁵⁹³ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 90-91.

⁵⁹⁴ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 92.

⁵⁹⁵ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 92.

⁵⁹⁶ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. I, s. 94.

şekilde, Türklerin hâkimiyetindeki İran topraklarında Farsçanın en önemli eserlerinin yazıldığı inkâr edilemez bir gerçektir. Kimi zaman Türk soylu olan şairler tarafından da Arapça ya da Farsça eserler ortaya konduğu da tarihi bir gerçektir. Tanzimat Dönemi'ne kadar da Divan Edebiyatı eserlerinin hepsi hem mitolojik altyapı olarak hem de dil özellikleri bakımından Farsça'nın tesiri altında kalmıştır⁵⁹⁷. Aynı coğrafyayı paylaşan, Fars ve Türk kültürlerinin birbirlerinden etkilenmiş olmaları ve bu etkilerin günümüze kadar azalarak da olsa sürüyor olması son derece normalken, Ruşeni Bey'in XIX. yy'da ortaya çıkan milliyetçili kavramı ile geçmişte yaşanan hadiseleri değerlendiriyor olması anakronik bir yorumdan öteye geçmemektedir.

3.1.2. Ruşeni Bey'e Göre İran'da Rus-İngiliz-Osmanlı-Alman Siyaseti

Ruşeni Bey, İran'ın İç Yüzü adlı eserinin ikinci cildinin birinci kısmına, 1800'lerin başlarında İran topraklarında yaşanan Rus-İngiliz rekabetini ayrıntıları ile anlatarak başlamıştır.

1828'te imzalanan ve Rus-İran Savaşını bitiren Türkmençayı Anlaşması ile İran'ın siyasi varlığının son bulduğunu ve dış siyasette sözü geçmeyen bir ülke konumuna geldiğini ifade eden Ruşeni Bey, İran toprakları üzerinde İngilizlerin tam olarak hâkimiyet tesis edemeyişini Rusların gelişimi ile açıklamaktadır. Ona göre İran, İngilizlerin en önemli sömürgeleri olan Hindistan'ı korumak için Rus ilerleyişinin önüne bir set çekmek amacıyla kullanılan bir tampon bölge idi⁵⁹⁸.

Ruşeni Bey, İngilizlerin ve Rusların İran üzerindeki politikalarını şu ifadelerle tasvir etmektedir:

“Ruslar ve İngilizler kendi emellerine ve kendi siyasetlerine uygun olan her şeyi ekseriya tehdit ve şiddetle ve masrafını İran'a yükleterek yapmışlardır. Esasen saray ve hükümetin yağmaları ve hırsızlıkları ile daima sefil bir mevkide bulunan İran maliyesi; Rus ve İngiliz darbeleriyle her gün daha elim bir mevkiye düşmekteydi. Bu keyfiyet İngiliz ve Rus siyasetlerinin ruhuna uygun düşüyordu. Bir haldeki İran devleti sahta şekl-i hariciyesini idame etmek için bile birkaç günlük hayatını yine düşmanlarından dilenecek bir hale düşmüştü. Bazen hesap-ı cari

⁵⁹⁷ Alim Yıldız, “Süleyman Nazif'e Göre İran Edebiyatı'nın Edebiyatımıza Tesiri” Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi , VIII/I, s. 161.

⁵⁹⁸ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, , c. II, k. I, s. 2-5.

namına İran devletinin dilendiği para 10,000 İngiliz lirasına bile düşerdi. Bu vaziyetle İran; hemen her ay İngiliz ve Rus sefirlerine dest-i teselli açmaya mecburdu. Onlar da istenilen küçük meblağı kendi bankalarına verdirmek için yeni imtiyaz mukaveleleri uzatırlardı.”

*“Elhasıl “**imtiyaz**” natından ne anlaşabilirse onları küçük istikrazlar ve hesap-ı cariler beliğan mâ beliğ temin ediyordu.”*

“Mamañih her istikrazın ağır faizleri ve büyük teminatı olmak da adet hükmüne girmişti.”

“İran devleti öyle günler geçiriyordu ki; küçük bir meblağ eline girmediği takdirde bütün heyulanın dağılması zaruriydi. Bundan dolayı her şartı teslimiyetle kabul etmeye mecburdu. Harb-i Umumi'den evvel Avrupa istikrazları %2 ve %3 faizle yapıldığı zaman İran muhtelif namlar altında %7,9,12,15,18 ve bazen %24 bile vermeye mahkûmdu. Müddet-i istikrazda ekseriya bir sene olarak tayin edilir ve bazen de müphem bırakılırdı. Bu da İngilizler ve Ruslar için pek faydalıydı. Çünkü İran'ı taziyik etmek için istedikleri vakit hemen borçların tasfiyesini şiddetle talep ederlerdi.”⁵⁹⁹

İran Şahı Nasreddin Şah döneminden başlayarak ve oğlu Muzaffereddin Şah döneminde artarak, ülkenin ekonomik kaynaklarından İngiltere ve Ruslara ayrıcalık tanınıyordu. Örneğin Muzaffereddin Şah döneminde, 1898'de Rusya'dan 22 milyon 500 manat altın %5 faizle 75 yıllığına borç almıştır. İlginç olan, İran Devleti'nin borcunun tamamını ödemedi ve Rusya'nın izni olmadan başka devletlerden borç alamayacaktı⁶⁰⁰. Ruşeni Bey'in ifadeleri ile İran, “*bataklığa düşmüş bir eşek gibi bir ayağını kurtarmaya çalıştıkça öbür ayağını daha fazla batırmaya mahkûmdu*⁶⁰¹.” Böylece İran, içinden çıkamadığı bir kısır döngüye girmiş oluyordu.

Ruşeni Bey 1906'da meydana gelen İran'daki meşrutiyet hareketlerini de İran toprakları üzerinde yaşanan İngiliz-Rus rekabetine bağlamaktadır. Ruslar ellerindeki İran Kazak Livası'nın varlığının İngilizleri tahammülsüzleştirdiğini ifade eden Ruşeni Bey,

⁵⁹⁹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 6-7.

⁶⁰⁰ Melike Sarıkçioğlu, “İran'da Nasreddin Şah ve Muzaffereddin Şah Döneminde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa'ya Verilen İmtiyazlar”, History Studies, V/2 (2013), s. 200.

⁶⁰¹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 9.

İngilizlerin ahaliyi kışkırtarak 1906 Temmuz’unda meşrutiyet inkılâbını yaptıklarını iddia etmektedir. İran Meclisi 19 Ağustos 1906’da açılması ile de İran siyaseti üzerindeki İngiliz tesiri oldukça arttığını kaydetmektedir⁶⁰². Ruşeni Bey’in ifade ettiği gibi İran öncelikli olarak borç para alarak İngiltere ve Rusya’nın ekonomik boyunduruğuna girmiştir. Daha sonra da ekonomik gidişattan rahatsız olan halk, özellikle İngiltere tarafından, meşruti idarenin bütün sorunları çözeceği fikrine yönlendirilmiştir⁶⁰³.

Rus yanlısı Muhammed Ali Şah döneminde ise İngiltere ve Rusya arasındaki rekabetin neticesinde İran’ı siyasi ve ekonomik imtiyazlar açısından bölüşülmüştür⁶⁰⁴. Rusya İran’ın kuzeyindeki bölgelerde İngiltere ise güney bölgeler ve Afganistan sınırında hakimiyet tesis etmiştir⁶⁰⁵.

Ruşeni Bey, bu dönemi şu şekilde ifade etmiştir:

“Artık bundan sonra İngiliz inkılâp oyunları, Rus irtica hareketleri uzun sürdü. Rusların aleni yardımlarına rağmen Muhammet Ali Şah muvaffak olamayarak istifasını verdi. Ve onun henüz küçük olan oğlu Ahmet Şah yerine geçti. Vaziyet pek karışıktı. İnkılâp namına bütün İran, komiteler ve harekete gelmiş aşiretler tarafından yağma edilmekteydi. Ruslar İngiliz oyunlarına galebe çalamayınca Şimali İran’ı işgal etmeye karar verdiler. 1907 muahedesi esasen böyle bir hakkı temin etmişti. Her iki devlet kendi mintikalarını işgal etmek için tebaalarının tehlikede olduğunu ilan etmek kâfi idi. Ruslar da böyle yaparak birkaç günde Tebriz, Reşet, Kazvin, vesaire şimal şehirlerini işgal ettiler.”

“Bu esnada faaliyete geçmiş olan İran Meclisi cidden elim günler yaşıyordu. İranlılar ancak şimdi kendi devletlerinin mahiyetini anlıyorlardı. Meclis diğer meclisleri takliden memleketi için bir şey yapmaya heveslendikçe ağır bir tokmağın başına indiğini görür ve kemal-i yaş ile ricat eyleydi. Bilhassa her küçük çıbanı koca bir yara yapan parasızlık, meclisi fena halde meşgul ediyordu. Rusya ve

⁶⁰² Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 9.

⁶⁰³ Yılmaz Karadeniz, Yöntemleri ve Araçları: Osmanlı Devleti’nin Tıpkısı Islahat Görünümlü İngiliz İşgali’nin Safhaları İran Örneği (1800-1925), Gece Kitaplığı, Ankara 2017, s. 173.

⁶⁰⁴ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 10-12.

⁶⁰⁵ Karadeniz, Yöntemleri ve Araçları: Osmanlı Devleti’nin Tıpkısı Islahat Görünümlü İngiliz İşgali’nin Safhaları İran Örneği (1800-1925), s. 173.

İngiltere para vermeye hazır idiyse de bunlardan istikraz meclis-i milli için esareti tasdik mahiyetindeydi.”⁶⁰⁶

İran’da Meşrutiyet’in ilanı ile meclisin açılmasının da durumda bir değişiklik yapmadığını söyleyen Ruşeni Bey, İran Meclisi’nin ekonomik baskılardan kaçmak için yol aramaya başlamasının önüne İngilizler ve Ruslar tarafından set çekildiğini ifade etmektedir. 20 Mayıs 1910’da İngiliz ve Rus sefirleri İran hükümetine yaptıkları müşterek bir baskı ile gerek demir yol ve gerek sair her nevi imtiyazları İngiltere ve Rusya’dan müsaade alınmadıkça başka bir devlete verilmeyeceğini ve her hususta bu iki devletin hak tercih ve takdime malik olduklarını tasdik ettirmişlerdir⁶⁰⁷.

Ruşeni Bey, İran’daki ekonomik ve siyasi çalkantılar sürerken İngiltere ve Rusya’nın sürekli bu çalkantıları ileri sürerek asayiş talep ettiklerini bu talep karşılanmayınca da İngilizlerin ülkeye birlik sevk etme tehdidi savurdıklarını belirtmektedir. Nitekim İran’da Avrupalı güçlerin kontrolünde 1911 yılında bir jandarma birliği oluşturulmuştur. Aynı senede Amerikalı “Morgan Shuster” maliyenin ıslahına memur olmuştur. Shuster’in varlığı da İngiltere ve Rusya’yı rahatsız etmiştir⁶⁰⁸.

Ruşeni Bey, Rusların İran’ın kuzeyini Tahran’daki Rus Konsolosu ve Shsuter arasında yaşanan bir tartışmayı bahane ederek işgal etiklerini söyledikten sonra yaşananları şu sözlerle ifade etmektedir:

“Felaketin büyüğü yine bedbaht Türklere teveccüh eyledi. Çünkü Türkler her vakit yaptıkları gibi Rusların istilasına karşı huşunet ve nefret gösterdiler. Ruslar en küçük sebeplerle yüzlerce Türk’ü kurşuna dizdiler. Darağacına çektiler. Yapılan zulm ve işkence İngilizleri bile utandırdı. Hatta profesör “braven” bile Rusların vahşetini musavvir bir risale neşreyledi. Ve bu risaleye bazı vahşetlerin de resimlerini koydu. O sırada Muharrem’in onuncu günü Azerbaycan’ın en muhterem âlimi olan Sikatü'l-islâm da arkadaşlarıyla beraber darağacına çekildi. Bu hareket İranlıları şiddetle azap eyledi. Sikatü'l-islâm bütün İran için senelerce mukaddes bir kurban sayıldı.”⁶⁰⁹

⁶⁰⁶ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 14.

⁶⁰⁷ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 15.

⁶⁰⁸ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 15,17.

⁶⁰⁹ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 18.

Rusların uyguladığı şiddetin Ruslara hiçbir bedel ödemediğini ifade eden Ruşeni Bey, aksine Rusların talepleri sonucunda Amerikalı Shuster'in İran'dan ihraç edildiğini kaydetmektedir. Ruşeni Bey İran'ın ultimatolar ve işgallere direnmemesini “*Demek yine kuvvetli yumruk İran'ın mukaddes Allah'ı olduğunu bir daha ispat eyledi*”⁶¹⁰ diyerek eleştirmiştir.

İran'ın kuzeyindeki Rus varlığını ise Ruşeni Bey şu ifadelerle tasvir etmektedir:

“Esasen Ruslar Şimali İran'ın müstakbel sahipleri olduklarını yarım asırdan beri ahaliye inandırmışlardı. Rus sefareti, Rus konsolosları, Rusya hükümeti, Rus siyaseti, Rus bankası, Rus tüccarları, Rus manevraları, Rus matbuatı, Rus mektepleri hatta Rus profesörleri yarım asırlık mücadele ile İran Türklerine bu kanaati vermişlerdi. Binaenaleyh Rus işgali tabii ve sakin bir emrivaki oluyordu. Ticaretini ve menfaatini her şeyin fevkinde gören Azeriler az zamanda Ruslar ile kaynaşmaya başladı. Hele Rusların müsrif haliyle alışverişte pazarlıksız bol para vermesi bütün esnaf ve tüccarı memnun ediyordu. Rus işgali aynı zamanda memleketin ticaretinde seri bir inkişaf yapıyordu. Memleket ve şehirlerde şimdiye kadar İran hâkimiyetinin vermediği feyzi görüyordu. Ötede beride yapılan mükemmel ticaret yolları ve şehirlerde tesis olunan belediyeler ile memlekette görünmeye başlayan asayiş ve intizam, ahali üzerinde sehhar tesir yapıyordu. Eskiden Tebriz'de pis ve çamurlu sokaklarda gezmek mümkün değilken Rusların himmetiyle oldukça temiz kaldırımlar ve düzgün sokaklar yapıldı. Şimal şehirleri umranca(ç.n: bayındırlık) iki üç senede diğer İran'dan ayrılacak bir manzara arz etmeye başladı.”

“Yavaş yavaş bütün şehirlerde dükkânlar üstünde Rusça tabelalar ve ötede beride Rus yazıları şehirlere Rus gömleğini giydirmekteydi. Ahali ve bilhassa esnaf Rusça konuşmaya özeniyordu.”

“Bu vekâyi bize ispat ediyor ki dünyada en zayıf ve en kolay ölmeye mahkûm bir varlık varsa o da İranlılıktır. Eğer Harb-i Umumi daha on sene tehir etseydi; İran Azerilerinin bila kayd-ı şart Rus hegemonyasına karışmış oldukları tebeyyün ve şimali İran'dan İranlılığın silinmiş olduğuna şahit olacaktık. Onun için Acem

⁶¹⁰Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 18-19.

palavralarına kıymet verip de milletimizin istikbalini tehlikeye koymamalıyız. İyi bilmeliyiz ki sürat ve ciddiyetle İran işlerine karışmaz ve İran Azerilerini kurtarmaya çalışmazsak milletimizin bu en kıymetli kitlesi er geç Rusya'nın geniş midesine inecek ve İran heyulası batarken inkişaf seciyemizde bizi de yiyebilecek olan Rus deryası dikilecektir.”⁶¹¹

Ruşeni Bey Rusya'nın İran üzerinde izlediği politika bahsini kapattıktan sonra İngiltere'nin dünya hakimiyeti hakkında geniş bir tafsilat vermiştir.

RuşeniBey, *“İngiliz Siyaseti mikrop gibi bütün vücuda bulaşır ve tedricen İngilizleştirir. Bu müstemlekelerde tatbik olunan siyasettir. Veyahut yılan gibi zikzaklar yapar. Kavrar, sıkır kuyruğuyla kamçılar ve en nihayet zehirli dişleriyle ısırır ve mahveder. Bu da; sair milletlere karşı takip olunan siyasettir”* ifadeleri ile tanımladığı İngiliz dış politikasının başlangıçta denizlerdeki üstünlük ile başarıya ulaştığını belirtmektedir⁶¹².

Ancak sonrasında Almanya'nın gelişimi ile karada da bir hâkimiyet alanı tesis etmek zorunda kalan İngiltere'nin faaliyetleri hakkında Ruşeni Bey'in bir öngörüsü de vardır. Ruşeni Bey'in İngiltere'nin ilerlemesi hakkındaki görüşleri şöyledir:

“Son on beş senelik İngiliz faaliyeti küremizi yeni bir ateş çemberi içine almaktadır. Henüz birçok milletlerin haberdar bile olmadığı bu müthiş proje on sene zarfında bütün dünyayı ve bilhassa şarkı titretecek bir şekil alacaktır. Artık “İngiliz donanması ikileşti.” diye biliriz. Bu donanmalardan biri denizlerde diğeri de havalarda yüzecek ve her ikisinin kahhar tesiri altında Afrika ve Asya'nın servetleri Britanya'ya akacaktır. Artık İngilizler hakiki cihangirliğin bütün kudretlerine sahip sayılabilir. Bu kudretlerin hakimiyetine geçen sefil ve cahil milletler, bundan sonra halas ve hürriyetten bahsetmek için ya dünyadaki müstemleke siyasetinin dağılmasınaintizâr??? veyahut medeniyetin en yüksek basamağına çıkmak için ilahi mucizeler göstermelidir. Eğer dünyanın küçük ve geri milletlere hakk-ı hayat verecek âlemşümûl bir zaruret hasıl olmazsa korkarım ki; geçmeden İngilizler istedikleri Asya kavmine “ya itaat ya ölüm” diye haykıracaklar ve birkaç gün içinde dediklerini yapacaklardır.”⁶¹³

⁶¹¹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 22.

⁶¹² Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 28.

⁶¹³ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 29.

İngiltere'nin önlenemez yükselişinden bu sözlerle bahseden Ruşeni Bey, hakikaten de İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna değin İngiliz sömürge hakimiyetinin süreceğini o günden tahmin edebilmiştir.

Ruşeni Bey geleceğe dair yaptığı bu tahminlerden sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında sadece Ruslar ve İngilizlerin değil Almanların da dahil olduğu İran üzerinde yabancı güçlerin çekişmeleri dile getirmektedir. Ruşeni Bey'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran'ın durumunu izah eden ifadeleri şöyledir:

“İran bitaraf olduğu için İngilizler ve Almanlar mütekabilen sebep kendileri oldukları halde gerek memurlarına ve gerek siyasi ve iktisadi müesseselerine varid olan zararları maziyadeten İran'dan söküp aldılar. Fakat maalesef hükümetimiz bizim memurlarımızın ve konsoloshanelerimizin zararlarını İran'dan istemekten başka İran hesabına kaydolunmak lazım gelen bu şeni taarruzları efskar-ı umumiyemize bile ilan etmeyi düşünmedi. Hükümetimizin bu tehlikeli lakaydiyesi, bizi Asya'da çok zayıf ve değersiz bir mevkie indirmiştir. Sefil Acem hükümeti bile bundan cüret alarak Türk tebaasına daima pek ağır darbeler indiriyor. Benim şahsıma yaptığı gibi pek çok Türk tebaalarını tevkif, evlerini taharri(araştırma) ve mallarını müsadere etmiştir. Eminim ki azimkar cumhuriyetimiz eski hesapları sürmekle beraber bundan sonra şeref-i millimize vaki olacak en küçük tasarruf bile cevapsız bırakmayacaktır.”⁶¹⁴

Ruşeni Bey; İran'da saray, hükümet, aşiretler ve meclisin en etkin kurumlar olduğunu ifade ederken İran'da bulunan İngiliz ve Rus sefirlerinin, kabineye kendi yanlılarını yerleştirmek için çatıştıklarını söylemektedir. İran'da şekillenen hükümetler ve İngilizlerin izlediği siyaset tarzı hakkında Ruşeni Bey'in değerlendirmeleri ise şöyledir:

“İran'da yalnız kendi vatanını, düşünen bir kabine tahayyül etmek İran'ı tanımamak demektir. İngilizler kendi ticaretleri için daima İran'da asayiş arzu ederler. Hasbel icap bir gürültü çıkarsalar da bu hareket, bir maksadın husulü için muvakkit bir, tedbir olabilir. Onun için İngilizler İsveç zabitlerinin idaresindeki jandarma teşkilatını bidayette çok himaye ettiler. Ancak daha sonra [Harb-i Umumide] İsveç zabitleri Almanlara meyil ettiği ve İran jandarmaları Alman ve

⁶¹⁴ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 33.

Türk harekâtına iştirak eyledikleri için İngilizler bu teşkilatı fena halde hırpaladılar ve daima aç bıraktılar. Ve mütarekeyi müteakip büsbütün lağvettiler."⁶¹⁵

Eserde İngiliz politikaları izah edilirken Enver Paşa şahsında Osmanlı'nın Kafkasya politikasına da değinilmiştir. Ruşeni Bey, kendisinin de aktörlerinden biri olduğu Kafkas harekâtı için şu ifadeleri kullanmaktaydı:

"Bu son Kafkas harekâtımız milli bir program ve idrak olunmuş bir gaye mahsulü olmaktan ziyade Enver Paşa'nın şahsi gayesini ve son ümidini teşkil ediyordu. Enver Paşa, son zamanlarda İstanbul'da mevkiini mütezelzil görüyordu. Kardeşi Nuri Paşa'nın kumandasında yaptığı bu harekât bütün cepheleleri ihmal etmek suretiyle cereyan ediyordu. Enver Paşa'ya ve ailesine bir mevki hazırlamak için yapılan bu Kafkas harekâtı dolayısıyla tarih-i millimizde parlak ve fakat devamsız bir sayfa yazılıyordu. Diyebilirim ki; Kafkas harekâtı, talih ile istikbalimize açılan ilk ümit penceresiydi. Evet ordumuz Bakü'ye girdiği zaman gençliğimiz dünyada Hazar Denizi isminde bir Türk gölünün bulunduğu gördüler. Ve buraya her taraftan akseden seslerin Türk sesi olduğunu işittiler..."

"...Eğer birkaç bin kişiden ibaret olan o Kafkas ordusu bir milli gaye ve milli bir ruh ile mücehhez olaydı belki de son Anadolu felaketleri başımıza gelmez ve yeni Türkiye bütün Türk dünyasını kucaklamış olduğu halde doğardı. Evet; Baltık akvamıyla Polonya'ya hürriyet ve istiklal bahşeden saadet güneşi daha çok evvel "Elburus" ve "Kazbek" tepelerini yaldızlamış ve Kafkasın şimal ve cenup akvamına hürriyet ve istiklal müjdesini vermişti. Kafkas akvamıyla beraber Türkiye'ye de en mesut bir istiklal vaad eden bu tali'i maalesef ne Türkiye yakalamış ve ne Kafkas akvamı kucaklayabilmiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Şimali Kafkas Cemahir-i Müttfekiyesi, Türkiye için hem muhteşem bir kale yerine geçer, hem de büyük Turana doğru inkişaf yolunu açardı. Malesef o vakit Kafkas da bulunan ordu da bu fırsatı, idrak edecek bir ruh ve bu kuvveti feyyaz bir hale getirecek bir dahi mevkuttu. Enver Paşa, Rusya'yı elden çıkardıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'yı köreltmek için oraya atıyordu. Hâlbuki kardeşi Nuri Bey gibi tecrübesiz ve beceriksiz bir çocuğu sahte rütbelere ile paşa yaparak Kafkas'a gönderiyordu. Eğer Enver Paşa hakikaten vaziyeti idrak etmiş ve arkadaşlarıyla

⁶¹⁵ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 33-42.

beraber batırmış olduğu Türkiye'yi fevkalade bir hareketle yeniden yaratmaya azm eylemiş olaydı Mustafa Kemal Paşa gibi fevkalade bir adamı bu işin başına geçirir ve elde kalan bütün vesaiti onun emrine terk eylerdi. Enver Paşa ve arkadaşları hiç olmazsa son günlerde hodkâmlıklarını terk etmeliydiler. Fikrimce böyle hareketle bulunmuş olaydılar; Rus kabusu ebediyen garbden çekildiği gibi cenubdan da eski kabuğuna çekilir ve Türkiye yıkılmaz bir azametle doğardı. Hususiyetle biz Kafkas da yerleşirken Rusya yıkılmaya devam ediyordu. Yazık ki o büyük fırsatı kavramadan ve hatta görmeden kaçardık. Biz Kafkas'ı terk ederken İngilizler daha büyükkuvvet ve daha çok telaş ile Bakü'den ve Batum'dan Kafkası işgal ediyorlardı... ”⁶¹⁶

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce İngilizlerin, Türk ordusunun tazyiki ile geri çekildiklerini ancak mütareke sonrasında tekrar Bakü'ye girebildiklerini ifade eden Ruşeni Bey, bu dönemde Enver Paşa'nın izlediği politikayı şu sözlerle açıklamaya devam ediyordu:

“Enver Paşa harbin son safhasını Kafkas kumandanlığına bildirirken, isteyen efrad ve zabitanın Türkiye'den ayrılarak Azerbaycan'a iltihak etmelerini beyhude yere tavsiye ediyordu. Enver Paşa bilmiyordu ki onun emirleri ancak hazine başında saltanatı devam ettikçe nafiz olabilirdi. Bedbaht bilmiyordu ki muvakkat çifte rütbeleriyle kendi diktatörlüğü için kullandığı insanlar kendisi sıfır olduğu vakit onlar da sıfır olacaktı. Ve yine bedbaht bilmiyordu ki; memleketi batıran, rical-i devlet alçakça sına vatanlarını terk ederek fırar ederlerken hazine evladı olarak yetiştirilmiş orduyu hümayun da ruhsuz bir kadavra gibi dağılacak ve İngiliz kamçısı altında vapurlara binecekti.”⁶¹⁷

Ruşeni Bey, Azerbaycan'ın durumunu tasvir ederken de şu ifadeleri kullanmaktaydı:

“Kafkas'daki Osmanlı ordusu ise mağlubiyet ve mütareke haberini alır almaz milli mefkûrenin yokluğundan ve kumanda heyetinin kabiliyetsizliğinden dolayı birkaç saat içinde bütün meziyetlerini kaybetmiş ve yaptığı işin azimetini unutmuştur. Herkes bir an evvel silahını atmak ve memleketine dönmek hevesine düşmüştür. Daha doğrusu Osmanlı ordusu, şeref ve ihtişam ile doğurduğu Türkiye yavrusunu

⁶¹⁶ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 45,47.

⁶¹⁷ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 46.

[Azerbaycan] adeta inkâr etmiş, silahsız ve müdafaasız bir halde İngiliz ve Bolşevik ejderhalarının ağzında bırakmıştır. Azerbaycan kabinesi yalvararak ordumuzdan silah ve cephane isterken ordumuz Ruslardan Azerbaycan'a kalmış olan dokuz topu da beraberinde götürmüş ve Kars'ta Ermenilere kaptırmıştır. Türk tarihi Türklüğün selameti namına bu acı hakikatleri ehemmiyetle kaydetmelidir. Hâlbuki Bakü kapılarında şehit düşen evlatlarımız yalnız kardeşlerinin halası uğrunda can vermişlerdi. Demek, Türk milleti en necip hissiyat ile can verdiği halde iş başında bulunan dikkatsizler makine gayretkeşliğiyle o tarihi günlerde bile yapılmış olan binayı da yıkmaktan çekinmediler. Osmanlı devletinin esbab-ı inkirazını bu seciyede aramalıyız."⁶¹⁸

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, hem Çarlık Rusya'sının yıkılması hem de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması akabinde Osmanlı Devleti'nin şartları değerlendiremediğini dile getirirken bu sonucun müsebbibi olarak yöneticilerin kifayetsizliğini göstermektedir. Özellikle de Enver Paşa üzerinde eleştirilerini yoğunlaştıran Ruşeni Bey, Enver Paşa'nın da dâhil olduğu İttihatçı kadroyu, Pan-Turkist olmayıp, Pan-İslamist politikalar uygulamakla suçlamaktadır⁶¹⁹. Hayat öyküsüne bakıldığında kendisinin de bir dönem Panislamist çizgide hareket ettiği ve hatta bu noktadaki fikirlerini paylaşmak amacıyla bir eser kaleme aldığı düşünüldüğünde Ruşeni Bey'in, 1926 yılının siyasal atmosferinde, kendi geçmişini reddeden bir tavır takındığı görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde İngilizlerin İran'da askeri varlıklarının yanında tren yolu tesis etmek gibi alt yapı işlerine yönelerek yerleştiklerini ifade eden Ruşeni Bey'e göre İngilizler, İran Azerbaycan'ındaki Türklerden kurtulmak için özellikle bu bölgeye asker sevk etmişlerdir⁶²⁰. Eserde, Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde İran'ın içinde bulunduğu durumunu şu sözlerle ifade etmektedir:

"Bütün İran'da baştan başa bir anarşi hüküm sürüyordu. Şimalden ve garptan çekilen Rus ve Türk orduları mühim idari boşluklarda bırakıyorlardı. Çünkü her ikisi de girdikleri yerlerde eski İran memurlarını kovarak kendi taraftarlarıyla adeta kendi namlarına ayrı hükümler teşkil etmişlerdi. Bilhassa bizim elimizde olan

⁶¹⁸ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 47-48.

⁶¹⁹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 48.

⁶²⁰ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 51.

cenup hükümeti şiddetle merkezin aleyhinde bulunmuş ve müstakil olduğunu ilan etmişti. Türk ordusunun gitmediği boş muntikalarda işe Almanlar kendi taraftarlarıyla isimsiz ve serseri hükümetler kurmuşlardı. Fazla olarak birkaç seneden beri bu memlekette oynayan Türk, Alman, İngiliz ve Rus siyasetleri İran'ın bozuk ahlakıyla çifleşmiş, garip garip cilveler göstermişti. İşte bu cilveler yüzünden birçok parti ve pek çok baş türemiş ve başta saray olduğu halde derebeyler, aşiretler, ahundlar, komiteciler ve serseriler arasına tabiyet ve bayrak değiştirmek suretiyle binlerce roller oynamış ve yüz binlerce kirli levhalar göstermişti. Memleket her tarafta garetler (yağmalar) ve askeri kasırgalar görmüş ve servet-i umumiyesinden çok kaybetmişti. Buna rağmen millet altına alışmamış olduğu içinhariçten akan altınlar pazarlarda sefil bir meta gibi yarı kıymete inmişti. İngilizler bütün İran gibi bu altın milyonlarına da varis çıktılar. Almanların, Türklerin ve Rusların çılginca saçtıkları bu altınları İngiliz bankası sessizce yarı fiyatla toplayarak Londra'ya gönderdi. Merkez de bile eski sefil idare çıkırından çıkmış ve memleketin her köşesi şekavede maruz kalmıştı.”⁶²¹

Eserde, İngiltere'nin İran kabinesine de müdahale ettiği, Samsamussaltana kabinesinin devrilip İngiliz yanlısı Vusuküddavle⁶²² kabinesini iş başına getirildiği ifade edilmektedir. İngilizlerin kendi yanlılarını iş başına getirerek ve rüşvet vererek 1924 yılında İran ile bir karardad imzalandığını söyleyen Ruşeni Bey, bu karardadın tam metnine eserinde yer vermiştir⁶²³. Ruşeni Bey'in bu karardad hakkındaki değerlendirmesi ise şöyledir:

“Karardadın her kelimesi, İran'da İngiliz hâkimiyetinin bir demir çivisidir. Karardadın bu ifadesinde İngiltere'nin İran'ı kendi ayarında bir arkadaş gibi göstermesi, siyasi nezaketten ziyade İran ruhuyla oynamak içindir. Çünkü İran ruhu sahte elkabdan ve riyakâr iltifattan çok hoşlanır. Bu karardad dikkatli okunursa İngiltere'nin İran hakkındaki gayesi ve son programı vazihen anlaşılır.”

“Karardadın zehirli satırlarında yer bulan istiklal ve tatamiyet-i mülkiye kelimeleri her istila sofrasında konan aperatiften başka bir şey değildir.”

⁶²¹ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 52.

⁶²² Hasan Vusuk.

⁶²³ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 53-56.

“Karardad; suret-i Umumiyyede kat-i bir istilanın hudut-ı esasîyesini ihtiva eder. Mamañih bu karardad daha şedid bir ifade ile İran heyulasına paydos borusunu çalabilirdi. Ve buna İran, hiçbir mali mümanaat (men etme)gösteremezdi. Ancak o esnada dünyanın nazik vaziyeti, İngilizlerin Avrupa ve şark-ı karibdeki (yakın doğu)büyük meşguliyetleri ve korkunç bir yangın gibi her tarafa alev saçan Rusya inkılâbı; İngilizleri İran’da dūr-i endiş ve temkinli yürümeye mecbur ediyordu. İngiliz ordusu zaten İran’ı filen işgal etmişti. İngilizler bu orduyu İran istilasında kullanmaktan ziyade Bolşeviklere karşı nümayiş için getirmişlerdi. Esasen bu, ordunun rakibi İran olamazdı. Çünkü İngiliz ordusuna kurşun olacak bir İran eşkiyası bile yoktur. Nitekim şimdiye kadar İran kurşunuyla bir İngiliz’in burnu kanadığı görülmemiştir.”

“İran ruhu çoktan İngiliz hakimiyetini kabul etmiştir. İran matbuatının ve bazı komitecilerinin ara sıra İngilizlere karşı kopardıkları yaygara hiçbir vakit palavra mahiyetini geçmemiştir.”

“İngilizlerin İran’da yalnız bir zoru vardır. O da orada Ruslara ve Türklere hakk-ı cevelan (dolaşma) ve hak nüfuz vermemektir. İngilizlerin siyaset ibresi daima bu barometreye göre tebdil-i istikamet eyler.”⁶²⁴

Ruşeni Bey’e göre İngilizlerin İran üzerindeki hakimiyeti bu şekilde tesis edilirken İran’daki devlet yöneticileri ise şu şekilde hareket ediyorlardı:

“Karardad imza edildi. Müteakiben şah da aldığı büyük rüşvet hissesiyle birçok mücevheratını yüklenerek Avrupa yolunu tuttu.Karardad; imza olununcaya kadar gizli tutuldu. Şahın Avrupa’ya gitmesi kabinenin kuru gürültüye pabuç bırakmayarak diktatörlük edebilmesi içindi.Karardad imza olunduktan sonra ve Vüsûkud-devle uzun bir beyanname ile bu karardadı parlak bir muvaffakiyet tarzında ilan eyledi.”⁶²⁵

⁶²⁴ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 57.

⁶²⁵ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 58.

Vüsûkud-devle'nin İran'ın resmi yayın organı olan İran gazetesinde yayınladığı beyannameye de eserinde yer veren Ruşeni Bey, bu beyannameyi İran'ın mahiyetini anlatan yegâne eser olarak nitelendirmiştir⁶²⁶.

Ruşeni Bey İngiliz sefaretinde yazıldığını söylediği beyannameyi eleştirirken öncelikle İran'ın Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük güçlerin bir rekabet sahası haline dönüştüğünü söyleyerek sözlerine başlamıştır. Savaş sonrasında da özellikle İngilizlerin İran'ı ele geçirmek için çaba sarf ettiklerine değinen Ruşeni Bey İngilizlerin bu siyasetlerinin senelerden beri hazırladıkları bir program olduğunu ifade etmekteydi. Ruşeni Bey'in asıl eleştirdiği nokta İngilizlerin bu politikalarından çok İran devlet adamlarının takındığı tavidir.

Ruşeni Bey'in İranlı devlet adamlarını ve özellikle Vüsûkud-devle'yi eleştirdiği noktalar tarihi bir gerçeği ifade etmektedir. Ruşeni Bey'in belirttiği üzere, Vüsûkud-devle 1918'de iş başına getirilirken, ondan İngiltere namına hizmetler vermesi bekleniyordu⁶²⁷. İranlı devlet adamlarının rüşvet karşılığında İran'ı sattıklarını ifade eden Ruşeni Bey, Rusların İran'daki varlığına ilişkin İngilizlerin bakış açısını da şu sözlerle ifade etmekteydi:

“İran; en koyu düşmanı en kolay Hindistan'a getirebilen yegâne memleketti. Onun için İngilizler hiçbir vakit kendilerinden başkasını İran'da görmeye tahammül edemezlerdi.”

“1907 İngiliz-Rus itilafı; Rus istilasını durdurmak için İngilizlerin kerhen kabul ettikleri bir ehven-i şer idi. Mamefih Rusları İran'dan çıkarmak için münasip zamanda İngilizler her fedakarlığı göze alacaklardı. Herhalde İngilizler Rusların İran'da oturmasıyla kendi omuzlarına oturması arasında bir fark görmezlerdi. Harb-i Umumi'yi müteakip İran meselesi Rusya'nın zaafına rağmen büsbütün ehemmiyetini artırdı. Ve İngilizlerin hayat memmat meselesi oldu. Filistin, Hicaz, Yemen, Irak ve Basra Körfezi İngiliz hegemonyasına girdikten sonra İran yalnız Hindistan'ın değil belki bütün İngiliz cihangirliğinin kapısı ve kilidi makamına

⁶²⁶ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 58-62.

⁶²⁷ Karadeniz, Yöntemleri ve Araçları: Osmanlı Devleti'nin Tıpkısı Islahat Görünümlü İngiliz İşgali'nin Safhaları İran Örneği (1800-1925), s. 282.

*geçti.Bu kapı kuvvetli bir rakibin eline geçtiği gün bu muazzam hegemonyasının yıkılması muhakkaktır.”*⁶²⁸

Ruşeni Bey, İngilizlerin İran’da izleyeceği politikayı da şu sözlerle anlatmaktaydı:

“Artık bütün dünya ile beraber biz de bilmeli ve anlamalıyız ki İngiliz saltanatı şimdiki azimetiyle dünya da durdukça İran’da bilâkaydüşart bu hegemonyaya dâhildir. Tabir-i diğerle ya İran, İngiliz malıdır veya İngiliz hegemonyası yoktur. Çünkü biz, İran’ı olduğu gibi görmez ve bu riya memleketinden bize gelecek tehlikeleri düşünmezsek istikbalimizin karanlık olduğuna emin olmalıyız. İran’ın hegemonyası dâhilindeki mevkiyle mütenasip vazifeleri de evvela hakkıdır. Onun için kudret sahibi olması lazımdır.”

“Daha açık söyleyelim; İran, İngiltere’nin alelade bir çiftliği olmayacaktır. Esasen İngilizler hiçbir müstemlekelerini eski Osmanlı imparatorluğu gibi omuzlarında muhafaza ve tedip eylemek için yine bütün müstemlekelerin evlatlarını istihdam ederler. Halisüddem (safkan)İngilizler ve İngiliz askerleri de nadiren kurban verirler. Ormanı kıran baltanın sapı ormandan olduğu gibi müstemlekeleri de tepeleyen eller müstemlekelerden alınır. İran ordusu, her müstemleke ordusu gibi bu tabii vazifelerini görecekse de İran’ın mevkiisiyle mütenasip daha mühim vazifeler de deruhte edecektir.”

*“İyi bilmeliyiz ki müstakbel İran ordusunun en mukaddes vazifeleri kara günlerimizde İngilizlerin hesabına bizim üzerimize yürüme ve yine İngilizler hesabına Ruslarla boğuşmaktır.”*⁶²⁹

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, İngiltere denetiminde olduğunu düşündüğü İran’ın, Türkiye için de tehlike arz ettiği kanaatindedir.

Ruşeni Bey’e göre İngilizlerin İran’daki tesiri o kadar yüksektir ki bir dönem İran’da bulunan Belçikalı ve İsveçli memurlar dahi İngiliz Sefareti’nin gizli memurları konumundaydılar⁶³⁰. Ancak İngilizlerin İran’da uğraşmak zorunda kaldıkları en mühim konu Bolşevik propagandası olduğunu da belirten Ruşeni Bey;İngilizlerin, Bolşeviklerin

⁶²⁸ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 62-65.

⁶²⁹ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 62-65.

⁶³⁰ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 65.

İran’da etki alanı elde etmek yönündeki girişimlerini nasıl savuşturdıklarını şu sözlerle anlatmaktadır:

“Memleket muharip memleketlerden ziyade ezilmiş, açlık ve zaruret son halini bulmuştu. Buna rağmen saray ve derebeyler sefahati cennet derecesine çıkarmıştı. Bu felakete inzimâm eden karardad kabusu da alt tabakayı büsbütün körüklemişti. Şu halde Bolşevikliğin bir anda bütün İran’a sarkması ve Asya’nın ortasında İngiliz muvazenesini bozacak müthiş bir infikak yapması müşkül değildi. Dünyayı tanımakuvvetiyle dünyaya hakim olan İngilizler esrarengiz manevralarla bu tehlikeyi de atlatarak işin içinden çıktılar. Ve bi’n-netice İran’ı yine mükemmel bir İngiliz müstemlekesi haline soktular.”⁶³¹

Karardad’a ve İngilizlere karşı İran kamuoyunda oluşan tepkinin nasıl giderildiği ve Bolşevik ordusunun nasıl yenildiği hakkında eserde verilen bilgiler ise şöyledir:

“İngilizler Vüsûkud-devle’nin muvaffakiyetsizliği ve Bolşevik taaruzu üzerine vaziyeti kurtarmak için evvela karardâddan ric’at eder gibi göründüler. Derhal Şahı Avrupa’dan celb ile Vüsûkud-devle’yi istifa ettirdiler. Sonra milletin lekesizzannettiği Müşirüd-devle’yi sadârete çıkardılar. Bu suretle milleti okşayarak İranlılık namına Bolşevik yağmacılarını kovmak ve dini kurtarmak propagandasını yaptılar. İngilizler İran Kazak Fırkası’nı idare eden Rus zabitlerinden kuşkulandıkları için onların çıkarılmasını istediler. Müşirüd-devle bunu yapamadığı gibi meclisin açılıp açılmaması meselesinde bir türlü halledemedi ve istifa etti. Bunun yerine geçen Sipehdâr [Reşetli] kabinesi derhal İran hizmetindeki Rus zabitlerini çıkardı ve Kazak Fırkasını cahil İran zabitlerinin eline verdi. İngilizler, bu firkaya, iyi bir İngiliz aleti olmak istidadını haiz olan Rıza Han’ı kumandan yaptılar. Bu sırada Reşet ve Ezneli de tali harp mütemadi surette her iki tarafın paniklerini kaydediyordu. Hakikaten bu harekatta Bolşevik nefir-i ammile ordusu Kafkas’dan toplanmış birkaç bin renksiz ve gayri malum serseri çocuktan ve maruf yağmacılardan ibaretti. İran kuvvetleri de firkaya iblağ edilen eski Kazak livası ve biraz ecnebi terbiyesi görmüş jandarmalardan ibaretti. İran kazakları elbise, techizat ve talim ve terbiye itibariyle öteden beri dünyanın en sefil ve en

⁶³¹ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 68.

bedbaht bir askeriydi. Bolşevikleri karşılayan İran kuvvetleri iki üç bin arasında mütamevildi..."⁶³²

Bolşeviklerin Gilan'ı yağmalamaları neticesinde İngilizler aleyhine esen rüzgarın tersine döndüğünü belirten Ruşeni Bey, İngilizlerin İran ordusuna topçu ve uçak temin ederek Bolşeviklerin yenilmesini sağladıklarını dile getirmektedir.⁶³³Bolşeviklerin İran'dan çekilmesinde sonra İngilizlerin izlediği politika ise eserde şu şekilde anlatılmaktadır:

*"İngilizler fetret devresinde Bolşevik gailisini bertaraf etmekle meşgulken yukarıda söylediğimiz gibi İran'ın başına kuvvetli bir yular geçirmek için yeni bir idare kurmaya ve bir inkılap yapmaya hazırlanıyordu. Bunun için payitahta ve belli başlı şehirlerde Komite-i Ahen (demir komite) namıyla bir gizli komite teşkil ettiler. Bu komite; saraya ve ayana muhalif bir vaziyet alarak milli bir halaskar rolünü oynamaya başladı. Efkâr-ı umumiye zaten Bolşevik propagandasıyla azami derecede tahzin (tasarlama) olunmuş saraya ve aristokrasiye düşman kesilmişti. İngilizler de efkar-ı umumiye yi okşayarak komiteye inkılapçı kimseleri sokmuş ve sosyalist rengini vermişti. İngilizlerin bu tarzı hareketi İngiliz siyasetinin tabii bir cilvesiydi. Çünkü İngilizler her curcunaya aynı curcuna ile mukabele ederek vaziyete hakim oldular ve böylece tehlikeyi anlattılar. O vakit İran'da büyük bir sosyalist cereyan vardı. Komite-i Ahen" in başında bir İngiliz ve birkaç İngiliz bendesi vardı. Binaenaleyh komiteyi doğrudan doğruya İngiliz sefareti idare ediyordu. Mühim azalar meyanında senelerden beri "Ra'd" gazetesiyile İngiliz siyasetini müdafaa eden Seyyid Ziya Tabatabai de vardı; Seyit Ziya zeki ve kurnaz olmakla beraber ahali arasında İngiliz bendeliği ile maasuf olduğu için lekeli ve itibarsız bir seyitti."*⁶³⁴

Eserinde Seyyit Ziya'nın darbe hükümetinin icraatlarından da bahseden Ruşeni Bey, onun İngilizler ile olan münasebetini şöyle aktarmaktadır:

"Seyyid Ziya bu parlak inkişafın verdiği cüretle İngilizleri memnun etmeyen bazı ufak ıslahat yapmayı da ihmal etmiyordu. Mesela dükkanlardan ecnebi yazılarını sildirmek Tarhan Belediyesini ıslah etmek mecburi Cuma tatili yapmak,

⁶³² Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 69.

⁶³³ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 70-71.

⁶³⁴ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 73.

sokaklardaki derviş ve ahund rezaletlerini kaldırmak, dilencileri toplamak ve darülaceze yapmak gibi milleti okşayan şeyler hep İngilizlerin hoşuna gitmeyen fazla icraattı. Seyyid Ziya hiç şüphe yok zeki bir İngiliz bendesi ve mühim bir komitecidir. Elbette harekâtında İngiliz programını takip ediyordu. Çünkü İngilizlere muhalif bir tavır aldığı dakikada muhalif bir tavır aldığı dakikada değil iş başında kalmak hatta temdit-i hayat etmek bile mümkün değildi. Mamefih insan bunun icraatını tahlil ettikçe biraz da vatani hisle mütehassis olduğuna veyahut bu fırsatla avam nezdinde devamlı bir mevki kazanmak istediğine hükmetmeye mecbur olur... ”⁶³⁵

İktidarını üç ay sürdürebilen Seyyit Ziya hükümetinin sonunun İngilizler tarafından getirildiğini söyleyen Ruşeni Bey, İngilizlerin izlediği siyaseti şu sözlerle özetlemiştir:

“İngilizler; mazbut ve fakat sefil ve rezil bir İran istiyorlardı. Bu maksatla Rıza Han’ı ve Şah’ı bir araya getirdiler ve onlar vasıtasıyla Seyyit Ziya’yı tehdit ederek bir gecede taht-el hıfz(gözetim altında) İran’dan çıkardılar. Seyyit Ziya diktatörlüğü üç ay sürdü. Bu müddet zarfında Rıza Han’ın elinde sekiz on bin kişilik muntazamca ve tek bir kuvvet teşekkül etmişti. Artık diktatörlük kurulmuş anarşi her tarafta derin bir itaate munkalip(ç.n: dönen) olmuştu. Şimdi İran’a eski kara gömleğini giydirmek lazımdı. Onun için Seyyit Ziya’nın kovulduğu gece bütün derebeyler hapisshaneden çıkarıldı ve ma’hûd Vüsûkud-devle’nin kardeşi Kıvâmus-saltana da hapisshaneden doğruca sadaret makamına çıkarıldı. Hülâsa: Bir İngiliz manevrasıyla altı ay zarfında Bolşevik propagandası ve akını kırılmış, Ruslar İran’dan boş el ile çıkmıştır. İkinci bir manevra ile üç ay zarfında eski derebeylik devresi kapanmış, İran yeni bir elbise giymiş, anarşi ve galeyan sönmüştür. Üçüncü bir manevra ile bir günde İran eski sefil gömleğini giymiş ve yeniden derebey zincirine geçmiştir. İran’da vuku bulacak her inkılap ve tebdili anlamak için insan kendisine şu suali sormalıdır: “Acaba bu işte İngilizlere veya Ruslara ne gibi yeni menfaatler vardır?” bu sualin cevabını bulunca inkılabın ve tebdilin mahiyetini anlar başka türlü anlayamaz. Bu manevraların neticesi olarak İran’da yeni bir şey doğmuştur. O da; İngilizlere Sadık bir ordu ve her şeye hâkim müsellah bir

⁶³⁵ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 78.

diktatörlük. İngilizlerin istediği de buydu. Ruslar maddeten ve hukuken İran'dan çıktıkları için bütün İran, İngiliz nüfuzu altında kaldı."⁶³⁶

Hem İngiliz hem de İran kaynakları Ruşeni Bey'in İran'da Kaçar Hanedanı'na son veren darbe hakkında aktardığı bilgileri doğrulamaktadır. İran'daki hükümet darbesi İngiltere tarafından tertip edilmiş son aşamada da Ahmet Şah tahtan indirilerek Rıza Han tahta oturtulmuştur⁶³⁷.

Kronolojik olarak İran'ın XIX. ve XX. yy'deki siyasal hadiselerinden bahseden Ruşeni Bey, her ne kadar bir hatıra eseri olmasa da İran'da yaşadığı bazı olayları da satırlarına yansıtmıştır. Devrik başbakan Seyyit Ziya hakkında kaleme aldıkları ilgi çekicidir:

"Seyyid Ziya'yı yakından tanırım. Harb-i Umumi'den çok evvel Tarhan'da kendisiyle defaatle görüşmüştüm. İlk tanışmamda henüz Ra'd gazetesini çıkarmamış olduğu için mesleki anlaşılmamıştı. İlk mülakatımız da beynelislam tabii ahunttan bahsederek İran ile Türkiye'nin ittihadına ve tedricen alem-i islamin halasına çalışmak hususundaki fikrini sormuştum.

"Seyyid Ziya hiç düşünmeden güldü ve o anda sokaktan gelen dilenci feryatlarını işaret ederek "bunlarla Hindistan'ın çıplaklıklarını mı kurtaracağız?..." dedi. Birkaç defa temas ettikten sonra Seyyid Ziya'nın İran seyitlerine hiç de benzemeyen bir tip olduğunu İran haricinde yapmış olduğu siyasetler ile aşkın zekâsını tenmiye ettiğini ve her zeki İranlı gibi bir olta ile para vurup hoş yaşamak istediğini anladım.

"İlk mülakatımızdan bir müddet sonra Seyyit Ziya Ra'd gazetesini çıkardı. Seyyit Ziya bu gazetesıyla açıktan açığa İngiliz taraftarlığına başladı. Yavaş yavaş Seyyit Ziya o kadar pervasız bir Anglofil olmuş idi ki bir gün gazetesinde Çanakkale muhasebatından bahs ederken İstanbul'un sükûtu arifesinde bulunduğumuzu ve "Ayasofya'nın eskisi gibi haç ile tezyin olunacağı makam-ı iftiharda yazmıştı."

"Hülasa; İranlıların tarihi simaları arasına giren seyit Ziya, darbe hükümetiyle kendi tâli'i için de kuvvetli bir olta atmıştı. Yalnız fazla taşkınlığı ile oltayı

⁶³⁶ Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 79.

⁶³⁷Karadeniz, Yöntemleri ve Araçları: Osmanlı Devleti'nin Tıpkısı Islahat Görünümlü İngiliz İşgali'nin Safhaları İran Örneği (1800-1925), s. 302,310.

kopardığı için hem ayarları gibi milyoner bir Seyyit Ziya görmemize meydan bırakmadı.⁶³⁸”

İngilizlerin İran’da izledikleri ustalıklı siyaset üzerine ise *“Diyebilirim ki; mühim insanlar hakiki, diplomat olmak için İngilizlerin İran’daki siyasetlerini bütün incelikleriyle tedkik edip öğrenmeye mecburdur⁶³⁹”* diyen Ruşeni Bey, İngilizlerin izledikleri siyaseti maddeler halinde aktarmıştır.

Ruşeni Bey, ilk maddede İngiliz siyasetinin bilgi siyaseti olduğunu ifade etmektedir. İngilizlerin zayıf milletleri kimya tahlili yapar gibi incelediklerini, şarkı tanımak isteyenlerin İngiliz kütüphanelerinden faydalanabileceğini⁶⁴⁰ söyleyerek İngilizlerin tetkik noktasındaki ustalığını dile getirmektedir. İkinci maddede ise İngilizlerin istila siyasetlerini şu sözlerle özetlemiştir:

“İngilizler istila edecekleri memleketlerde evvela yaldızlı vaadler ile yabancı unsurları ve dini muhalefetleri kışkırtarak senelerce mütemadi isyanlar ve dâhili harpler ile memleketi yıkarlar. Ve sonra suret-i haktan görünerek münci (kurtarıcı) sıfatıyla girerler.⁶⁴¹”

İngilizlerin milletler karşı izlediği anlatırken, onların milletleri cinsi ve muhit itibariyle tasnif ederek birbiriyle temas ettirmeden ayrı ayrı idare ettiklerini söyleyen Ruşeni Bey, farklı milletleri nasıl kullandıklarını şu şekilde tasvir etmiştir:

“Bir anda; Yunan’ı tehdit eder; Bulgar’ı umutlandırır, Romanya’yı düşündürür, Yugoslavya’yı avutur, Fransa’yı icbar(ç.n: zorlama)) eder, Amerika’yı okşar, İtalya’yı oynatır, Almanya’yı kullanır ve elhasıl birini alır öbürüne çarpar, hepsini istediği istikamete sevk eder yine dümen elinde kalır ve akıbet en büyük hisseyi alır.⁶⁴²”

Ruşeni Bey, İngilizlerin esir ettikleri milletlerle kaynaşmadıklarını ifade ederken, Türkler, Ruslar ve İngilizler arasında bu noktada var olan zihniyet farklılığını şu sözlerle ifade etmektedir:

⁶³⁸Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 78-79.

⁶³⁹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 89.

⁶⁴⁰Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 101-102.

⁶⁴¹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 102.

⁶⁴²Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 105.

“Eğer İngilizler istila ettikleri yabancı milletleri, bizim gibi bir harman yapıp kendilerini de onlara karışmış olsaydı çoktan İngiliz milleti; denize akan bir nehir gibi kendini kayıp eder ve dünyadan kalkardı. Avusturya, harman siyaseti yüzünden, şişeden mamul bir saray gibi bir taş ile dağılıp gitti.”

“Rus milleti, yuttuğu lokmalara nispetle pek büyük olduğu halde harman siyaseti takip ettiği için yine günün birinde parçalandığı vakit hepsini kismaya ve imar ettiği yerlerden çıplak ve sefil çıkmaya mecbur olacaktır. Ancak talih Rus milletine yar olur da yabancılara tatbik ettiği Rus kültürü ve Rus diliyle onları Ruslaştıracak kadar zaman kazanırsa o vakit dünya korkunç bir Slav belasını karşılayacak ve bütün komşuları tehlikeye düşecektir.⁶⁴³”

Bu öngörü ile birlikte Ruşeni Bey, İngilizlerin esir milletlerin ahlaksızlığından faydalandıklarını ya da onların ahlaklarını bozarak birbirlerine muhtaç ettiklerini söylemektedir. İngilizlerin, kendilerine muhalif olanları dahi izledikleri strateji ile dize getirdiğini, onlara kimi zaman ılımlı davranırlarken kimi zaman da sert muamele göstererek nihayetinde İngiliz taraftarları oluşturduklarını ve nüfuzlu kişilerden oluşturdukları bu insanların, ülkenin her siyasal grubunda bulunabileceğini ifade etmektedir⁶⁴⁴.

Ruşeni Bey, İngilizlerin esir milletler üzerinde izledikleri hâkimiyet politikası üzerine olan ilginç benzetmesi ise şöyledir:

“Afrika'nın cehennemi çöllerinde yırtıcı bir kuş var; bu kuş, avını görünce hemen üzerine gelip kanatlarını gererek ve onun serin gölgesinde uyutur. Sonra hiç incitmeden gagasının sivri ucunu onun şah damarına ilişdirir ve hayvanı uyandırmadan bütün kanını emer. İşte İngiliz hakimiyeti böyle bir hakimiyettir.⁶⁴⁵”

Eserinde bir hâkimiyet unsuru olarak değerlendirdiği din kurumuna, İngilizlerin hiçbir şekilde müdahale etmediklerini hatta mabet ve ibadete para sarf ettiklerinin altını çizen Ruşeni Bey, Araptopraklarının İngilizlerin eline geçmesini şu sözlerle değerlendirmiştir:

⁶⁴³Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 105.

⁶⁴⁴Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 106-107.

⁶⁴⁵Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 109.

“Evet, Britanya İmparatoru; bugün Mekke’yi Medine’yi ve Arabistan’ı ele almış hadimü’l-harameyniş-şerifeyn olmuş, Muhammedin postuna oturmuş ve Müslümanlara, iman ve ahret ayetlerini okuyarak **inanın veuyun** demeye başlamıştır.⁶⁴⁶”

Din kurumu dışında, esir milletler içindeki aristokrasinin de İngilizlere hizmet ettiğini dile getiren Ruşeni Bey, İngiliz ordusunun hâkimiyet kurma noktasında aktif olarak kullanılmadığını, İngilizlerin adeta “*rahim ve şefik bir baba*” tavrı takındıklarını ifade etmektedir. Küçük menfaatleri bir tarafa bırakıp asıl büyük servete giden yolda hâkimiyet kurmak, esir ulusları ekonomik ve sosyal yönden fazla baskı altında tutmamak İngilizlerin sömürgelerinde uyguladıkları diğer unsurlardır. Eserde müstemlekelerde eski eğitim sistemine dokunulmadığı ve eğitimin modern şartlara göre tesis edilmesinin önüne geçildiği, yükselmenin tek yolunun ise İngiliz lisanı ve maarifine hâkim olmaktan geçtiği de İngiliz hâkimiyetinin tesisini sağlayan diğer unsurlar olarak belirtilmektedir. Sömürgelerdeki İngiliz memurların ise yalnızca önemli mevkilerdeki isimlerle görüştüğü ve bu kukla niteliğindeki makam sahiplerinden, İngilizlere yönelik bir ihanet hâsıl olduğunda en ağır şekilde cezalandırıldıkları altı çizilen bir diğer husustur⁶⁴⁷.

Ruşeni Bey, eserinin ikinci cildinin ikinci kısmını Rusların istila siyasetine ayırmıştır. Çar Petro devrinden başlayarak İran ile Rusya arasındaki münasebetlerin kronolojik olarak anlatıldığı bu bölümde Rusların istila siyasetine dair Ruşeni Bey’in yorumları da yer almaktadır.

Rusların ve Gürcülerin Kafkaslarda yaptığı iş birliği, yapılan savaşlar ve anlaşmalar ve Kafkas halklarının Ruslara karşı direnişi de eserin bu cildinin başlangıcında zikredilmiştir⁶⁴⁸. Bu konuları işleyen satırlar arasında Ruşeni Bey’in Çar Petro için yaptığı değerlendirme ilginçtir. Çar Petro’nun, 1723’te bugünkü Kuzey ve Güney Azerbaycan topraklarında bulunan Gilan, Derbent, Bakü, Mazenderan ve Astrabad şehirlerini ele geçirmesinden bahisle Ruşeni Bey, Çar için “...*Petro, her hâlde insanlığın nâdiren gördüğü harikalardandı. Bu bir kral olmaktan ziyade bir mübeddil ve bir müceddid idi*⁶⁴⁹” diyerek ona olan hayranlığını dile getirmiştir.

⁶⁴⁶Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 111.

⁶⁴⁷Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. I, s. 111-117.

⁶⁴⁸Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 6-15.

⁶⁴⁹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 4.

Rusların istila siyasetine dair Ruşeni Bey'in ilk değerlendirmesi “*Ruslar her girdikleri yere Rusluğu da hamur gibi uzatarak sokarlar. Yani istila ile beraber servetlerini, milletlerin ve medeniyetlerini de sürükleyerek yürürler*⁶⁵⁰” şeklindedir. Türklerin Ruslaştırılmasına ilişkin Ruşeni Bey'in ifadeleri ise şu şekildedir:

“Rus siyasetinin en büyük cilvesi, yutmak ve Ruslaştırmak sistemidir. Her yeri almak ve her milleti yutmak gayesini takib eden Ruslar, bu hususta vahşi bir tekâmül göstermişlerdir.”

“Üç asır içinde dünyanın altıda birini yutan, her yere Rus lisanını, Rus edebiyatını, Rus şiirini, Rus harsını, Rus ahlâkını, Rus âdetlerini, Rus dinini ve en nihayet Rus duygularını ve Rus milletini sokan bu siyaset şark için büyük bir tehlike ve Türklük için yıkıcı bir felâket olmuştur. Rusya'nın bu yutmak siyaseti bilhassa câhil ve hâmisiz milletler için kat'î birölümdür. Ruslar bunu bildikleri için alabildiklerine şarkta yayılmakta ve her yerde ana-baba yurduna kavuşur gibi yerleşmektedir. Bu mel'ûn Rus siyaseti; en kahrâr darbelerini Türk milletine vurmuştur. Rusya, Türklüğü beş büyük lokma hâlinde muhtelif tarihlerde yutmuştur:

1- Sibiryâ Türkleri.

2- Merkezî Rusya Türkleri [Kazan, Ufa, Orenburg]

3- Türkistan Türkleri.

4- Kırım Türkleri.

5- Kafkas Türkleri.

“Bu lokmalar pek iptidâî bir hâlde oldukları için Rus midesinin derin yerlerine düşenler çabuk erimişler ve hazm olmuşlardır. Sibiryâ Türkleri tamamen Ruslaştıkları gibi merkezî Rusya Türkleri de Türklükten ziyâde Rusluğa yaklaşmış bulunmaktadır. Kırım ufak bir lokma olduğu için Rusya'nın midesine inmeden Rusluğun canavar dişleri içinde ezilmiş kalmıştır.”

⁶⁵⁰Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 16.

“Türkistan, pek büyük bir lokma olmakla beraber Rus midesinin kenarında kaldığından⁶⁵¹ Ruslaşmamış ve yeniden dirilebilecek bir hâlde kalmıştır.

Kafkas Türklerine gelince bunlar, talihin yüksek bir lütfu olarak Rus midesi içinde Türk ruhuyla canlanmış ve medeni bir Türk kitlesi hâlinde hakkıyla ba’su ba’del-mevte nâmzed olmuştur.⁶⁵²”

Rusların emperyalizm hamlelerinden bahsederken Ruşeni Bey, iklim koşulları, eğitim seviyesinin düşüklüğü, coğrafi zorluklara rağmen Rusların modernleşmede başarılı olduklarını şu sözlerle ifade etmektedir:

“...Bu geniş memleketi baştan başa yollar ve şümendiferlerle bağlamak, medeni şehirlerle süslemek iklime galebe çalarcasına tabiatla mücâdele etmek, topraktan a’zami mahsûl almak, yüzlerce maden işletmek binlerce fabrika yapmak, dünyanın fabrikalarına ham mal yetiştirmek, kendi fabrikaları için de hariçten ham mal almak, dünyanın piyasasında müstesna bir mevki’ kazanmak, dini ve papazlığı terakkîye mâni olmayacak sûrette kullanmak, vahşi derebeyliği medeni bir aristokrasi hâline sokmak, el-hâsıl hamâkat modeli olan bir milleti iki asır zarfında fîlosof, hakîm ve fabrikatör yapmak her hâlde son iki asrın en büyük mucizesi sayılmak icâb eder.”

“Ruslar her şeyden evvel paraya muhtac olduklarını idrâk ettiler. Ecnebi sermayesini çekmek ve Avrupa irfanını memlekete sokmak için yabancı mallara kahnâr bir gümrük tasarrufası tatbik ettiler. Sonra dâhilde fabrika açacak her sermayedâra her sühûleti gösterdiler.⁶⁵³”

Bir ölçüde hayranlık barındıran bu ifadelerin yanı sıra Ruşeni Bey, Rusların, esir milletleri Ruslaştırma politikasının sosyal hayatı kapsayan şekilde yürüdüğünü; Rus tiyatrolarının, Rus edebiyatının, Rus okullarının bir seviye göstergesi olarak esir milletler tarafından benimsendiğini belirtmektedir. Aynı zamanda Rusların, insanların isimlerine varana kadar Ruslaştırma politikası izlediklerini, ilimi açıdan birikimi olan ve mütefekkirleri bulunan milletlerin aydınlarını satın aldıklarını, Kafkaslarda Osmanlıyı

⁶⁵¹ Ruşeni Bey, Türkistan için şu açıklamayı dipnotta paylaşmıştır: “Eğer Rusya, İran, Afganistan ve Çin içerlerine sarkmaya vakit bulsa idi o vakit Türkistan Rus midesinin enginlerine düşer ve şüphesiz tamamen hazm olunurdu.”, Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 16.

⁶⁵² Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 16.

⁶⁵³ Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 17.

bölgeden uzaklaştırma politikasını izlediklerini belirtmektedir. Eserde, Müslüman halkların birleşmesini engellemek için mezhep farklılıklarından doğan tartışmaların canlı tutulması, milli duyguların uyanmasının önüne geçilmesi, Türk ve Müslüman unsurlar arasında gayrimüslimlerin yerleştirilmesi ve Müslümanların topraklarından sürgün edilmesi, Rusların istila siyasetinin diğer unsurları olarak zikredilmiştir⁶⁵⁴.

Genel anlamda Rusların, emperyalizm emellerinde izledikleri yollar eserde bu şekilde zikredilirken İran noktasında, İngilizlerden farklı olarak, şiddet dozu yüksek bir istila politikası izlediğini ifade etmektedir. Rusların istila hareketine yalnızca Türkler tarafından tepki verildiğini ve Türklerin sert bir şekilde cezalandırıldığını anlatan Ruşeni Bey, Ruslar ve İngilizler arasında hem müşterek noktaları maddeleştirerek şu tespitlerde bulunmuştur:

“1- İran'ı gailelerle aç ve sefil bırakarak istikrâzlara mecbûr etmek ve küçük meblağlar mukâbilinde büyük imtiyâzlar almak.”

“2- Saray, hükümet, aşiretler ve mütegalibe ile oynamak ve kendi taraftarlarıyla her şey yapmak.”

“3- Banka oyunları ile memleketi ezmek ve milleti soymak.”

“4- İktisâdiyâta, limanlara, gümrüklere ve bütün menâbi'-i servete hâkim olmak.”

“5- Mekteb, hastane ve emsâli mü'essesât ile doğrudan doğruya milleti celb etmek ve kendilerine mal etmek.”

“6- Yollar, vesâit-i nakliye, telgraf ve posta gibi hayat damarlarına sâhib olmak.”

“7- Kuvve-i Müsellemi elde tutmak. Meselâ Harb-i Umumi'den evvel "İran'ın Kazak livası" Rusların elinde jandarması İngilizlerin taht-ı te'sirinde idi.”⁶⁵⁵

Ruşeni Bey, Ruslar ve İngilizler arasında emperyalizm yöntemleri noktasındaki farklar noktasında vardığı tespitlerin ilki ise İngilizlerin Ruslar gibi kendi mali güçlerini kullanarak bayındırlık faaliyetleri yapmamalarıdır. İngiltere'nin hep perde arkasında

⁶⁵⁴Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 18-20.

⁶⁵⁵Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 22-23.

kalarak, kendilerine kuklalar bularak yaptırmak istediklerini yaptırdıklarını, Rusların ise varlıklarını aleni olarak yansıttıklarını ifade etmiştir⁶⁵⁶.

Ruşeni Bey'in Çarlık Rusya'sının yıkılması akabinde, Bolşeviklerin ile İran hükümeti yaptığı anlaşma neticesinde, Çarlık Rusya'nın izlediği politikaları terk etmesini eleştirmiştir. Ruşeni Bey'e göre bu anlaşma İngiltere'nin lehine olmuş, İngiltere İran'da rakipsiz kalmıştır⁶⁵⁷.

Bolşevik Rusya'nın ezilen milletlere yönelik olarak Çarlık Rusya döneminin söylemlerini ve metodlarını terk ettiğine dair söylemi ve Bolşevizm'in geleceği hakkında Ruşeni Bey'in değerlendirmesi ise şu şekildedir:

“Eğer Bolşevikler günün birinde bu siyasetle Asya'nın mahkûm milletlerini kazanırlar ve İngilizlere karşı neticeli bir inkılap yapabilirlerse dünya alt üst olacaktır. Mafih bu, pek müphem ve zayıf bir ihtimaldir. Benim fikrimce bundan sonra yalnız milliyet ve emperyalizm çarpışacak ve Bolşevizm ortadan kalkmaya mahkûm olacaktır.”⁶⁵⁸

Ruşeni Bey, İran üzerinde Rusya'nın etkinliğinin azalmasından mütevellit İngiliz etkisinin artması nedeniyle Türkiye'nin ciddi bir tehdit ile karşı karşıya kalacağını düşünmektedir. Bunu önlemek için de İran sınırları içinde bulunan Türklerin, istiklalinin sağlanmasının gerektiğini söylemektedir. ⁶⁵⁹. Ruşeni Bey, İngilizlerin rakipsiz kalmasından duyduğu kaygı, temelsiz değildir. Aslında Birinci Dünya Savaşı öncesinde, İngiltere-Rusya ittifakı sağlanmamışken, Osmanlı İmparatorluğu her iki devlet arasında bir denge politikası izlemiş ve iki devletin rekabetinden kendi lehine sonuçlar elde edebilmişti. Ancak Ortadoğu'nun Rusya ve İngiltere arasında taksimi ve rekabetin ortadan kalkması ile Osmanlı'nın yıkılış süreci hızlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan en büyük kazancı elde eden ve hiçbir rakibi kalmayan İngiltere ile baş etmenin daha zor olacağı aşikârdır.

Rusların siyasi emellerinden vazgeçtiklerini ifade ederek ezilen milletleri yanına çekme politikasından bahseden Ruşeni Bey, İran'ın kuzeyinde halen Rusların ticari

⁶⁵⁶Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 23-24.

⁶⁵⁷Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 31.

⁶⁵⁸Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 31.

⁶⁵⁹Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 32.

hegemonyalarının da var olduğunu söylemektedir. Ruşeni Bey, Rus fabrikalarının hammadde kaynağını sağlayabilecek olan bu coğrafyada, Rusların etkisini kırmak için, Türkiye'nin doğu hududuna kadar şimendifer hattı döşemesi hatta bu hattın Tebriz'e kadar uzatılması ile iktisadi olarak Türkiye'nin İran coğrafyasında bir adım öne geçeceği kanaatindeydi.

Ruşeni Bey, eserinde, o dönem dünya siyasetinde halen etkin olan Rusya ve İngiltere'nin politikalarından bu şekilde bahsettikten sonra, Birinci Dünya Savaşı sonrası etkinliğini yitirmiş Almanya'nın, savaş esnasında İran'daki varlığı hakkında bilgiler paylaşmaktadır. İran seferinde bizatihi bulunup Almanlarla birlikte teşriki mesai yapan Ruşeni Bey, Almanya'nın İran'da bir müttefik gibi davranmadığını ifade etmektedir. Eserde, Acemlerle işbirliği için çalışan Almanlar, Türkleri İran işlerinden uzak tutmaya çalışmakla suçlanmaktadır⁶⁶⁰. Ruşeni Bey'in Almanlara bakış açısını belirten ifadeler ise şöyledir:

“Almanlar dünyayı soymak ve yutmak hususunda İngilizlerden daha haris ve daha yüzsüz idi. Bunun için ne müttefik sayarlar ve ne de başkalarının haklarını tanırlardı.”⁶⁶¹

Ruşeni Bey, Almanların Birinci Dünya Savaşı esnasında İran'da bir müttefik olarak Osmanlıyı hiçe sayan faaliyetlerde bulunduğunu söylerken Bakü petrollerini ele geçirmek için de Türklerin karşısında olmalarını da hatırlatmıştır⁶⁶². Gerçekten de Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Bakü'yü elde tutmaya çalışan Bolşevik Rusya ile Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girmesinin engellenmesi koşulu ile ve Bakü petrollerinden pay alma karşılığında anlaşma imzalamakta bir beis görmemiştir.

Ruşeni Bey, Almanya'ya yönelik eleştirilerde bulunurken ilginç bir şekilde, kendisinin İran tecrübelerinden hiç bahsetmemiştir. Aynı üslubunu Osmanlı siyasetini de eleştirirken de korumuştur. İran'da Osmanlı Siyaseti başlığında öncelikle, İttihat ve Terakki'nin Pan-İslamist politikalarını eleştiren Ruşeni Bey'in bu konu hakkındaki ifadeleri şunlardır:

⁶⁶⁰Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 45.

⁶⁶¹Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 45; Ruşeni Bey'in bu ifadelerini doğrulayan bilgiler tezin birinci bölümünde mevcuttur.

⁶⁶²Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 54.

“Esaslı kuvvetler hazırlamadan evvel palavra ve gürültü ile dünyaya meydan okumak, affolunan hıyanetlerden değil idi. Çünkü İttihatçılar, Hindistan çıplaklarının kuru gürültüsüyle İngilizleri korkutmaya çalışırken İngilizler elimizdeki Arabları teslîh ederek mezarımızı kazıyorlar idi.”⁶⁶³

Ruşeni Bey eserinde 1913 yılından başlayarak İran ile ittifak kurma çabaları hep boşa çıktığını anlatmaktadır. Eserde, İran büyükelçileri Sadrettin Bey ve Asım Bey’in faaliyetlerinden bahsedildikten sonra, İranlılar tarafından her zaman Osmanlı’nın değil İngilizlerin tercih edildiği zikrolunmaktadır. İranlıların çift taraflı çalıştıkları da belirtilen hususlar arasındadır⁶⁶⁴.

Ruşeni Bey’e göre İran’da Osmanlı Devleti’nin izlenmesi gereken siyaset Pan-İslamist değil Pan-Türkist olmalıydı. İzlenmesi gereken stratejiyi Ruşeni Bey şu sözlerle ifade etmiştir:

“Her şeyden evvel şedîd propaganda ve vâsi ‘ teşkilât ile Farslık ve Türkük arasında derin uçurumlar kazmalı idi. Her yerde Türk dili takdîs edilmeli ve Türk idaresi kurulmalı idi. İngiliz tazyikiyle her an İran’dan çekilmeye mecbûr olduğumuzu düşünerek Türkler bir daha Fars esâretine geçmeyecek sûrette hâzırlanmalı idi. Türk vatanını icâbında Türklük nâmına müdafaa edecek yerli bir kuvvet teşkil edilmeli idi.”

Türk muntikasının her yerinde Türk mektepleri açarak sür ‘atle Türkiye’den muallim ve kitab celb olunmalı idi.”

“Mühim yerlerde Türk gazeteleri te ‘sis olunup onların kuvvetiyle Türk ruhu takviye edilmeli idi.”

“El-hâsıl siyasî, ictimâî ve terbiyevî esaslar kurulmalı ve yerli Türklerin eliyle hâl-i faaliyete getirilmeli idi.”

“Ondan sonra Türkiye İran Türkleriyle temâsını muhâfaza ederek onları hâzırlamaya devâm etmeli ve her fırsatta mes ‘eleyi tazeleyerek istiklâllerini te ‘min edinceye kadar çalışmalı idi.”

⁶⁶³Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 59.

⁶⁶⁴Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 60-70.

“Bütün dünya, bu siyaseti takip ettiği ve asırlardan beri düşmanlarımız bu siyasetle Osmanlı İmparatorluğu’nu yıktıkları hâlde biz, hiçbir vakit bu siyaseti idrâk etmedik.”

“Maa'l-eseף bu büyük fırsatta da bu siyasete yanaşmadık. Türk ordusu Azerbaycan'da acı hatıralar bırakarak çekildi ve İran Türkleri yine Fars kâbusuna bilâ-kayd u şart terk edildi.”

“İttihâd ve Terakki, İran'a karşı takib ettiği ittihâd-ı İslam siyasetiyle binlerce Türk evladını İran'da gömdükten ve Türklüğe bir darbe daha vurduktan sonra buradaki defter imalini de birçok kirlî ve kanlı icraat ile doldurarak kapadı.⁶⁶⁵”

Ruşeni Bey, bu değerlendirmeleri Birinci Dünya Savaşı bittikten çok sonra 1926 yılında yapmaktadır. Arşiv belgelerinde ise bir istihbarat görevlisi olarak Birinci Dünya Savaşı yıllarında bulunduğu İran’da bu fikirlerini dile getirdiğine dair bir belge bulunamamıştır. Aksine, Ruşeni Bey’in resmi makamlara verdiği bilgiler tezin birinci bölümünde de değinildiği gibi Afganistan’a kadar Osmanlı birliklerinin ilerleyebileceği yönündendir.

3.1.3. Ruşeni Bey’e Göre İran’da Sosyal Hayat

Ruşeni Bey, İran’ın İç Yüzü adlı eserinin üçüncü cildini İran’daki sosyal hayata ayırmıştır. Öncelikle İran’da kadının durumu ve aile hayatından bahseden Ruşeni Bey, daha ilk satırdan İran’ın ahlaki durumunu tahkir eden bir dil kullanarak tasvir etmiştir. *“Ahlak namına İran’ın bir yırtık gömleği dahi yoktur”* diyerek sözlerine başlayan Ruşeni Bey, İran’ın medeniyet seviyesini şu şekilde ifade etmiştir:

“İran’ın içtimai hayatını yazmak, sefalet deryasında dalgıçlık etmek gibidir. İran; ne bedevi, ne medeni ve ne de bunların ikisi ortasıdır. Bedevi memleketlerde vahşetin yanında bekâret ve masumiyet de vardır. Medeni memleketlerde; fezaihle mücadele eden bir vicdan, şekavedi kahreden bir kanun ve hastalıkla sefaleti mahveden ziya ve irfan vardır. Nîm medeni memleketlerde ise her hususta medeniyete doğru yürüyüş ve halasa doğru ümit vardır. İran bunların hepsinden hariç bir memlekettir.”

⁶⁶⁵Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. II, k. II, s. 76.

“Daha doğrusu İran; 1,645,000 murabba‘ kilometre vüs‘atinde öyle müthiş bir bataklıktır ki:Fazileti boğan, vicdanı susturan, hissi uyuşturan, kanı bozan, ruhu kıran velhasıl insanı ve insanlığı kemiren ne kadar içtimai hastalık ve mikrop varsa hepsi orada yerleşmiş ve kaynamıştır.”⁶⁶⁶”

İran’daki eğitim hayatının da medeni bir şekil almadığını söyleyen Ruşeni Bey, kadın eğitimi için ancak son yıllarda kız okulları açıldığını söyleyerek genel anlamda kadınların cahil olduğunu belirtmektedir. Ruşeni Bey, daha çok gayrimüslimlere hizmet eden yeni tarz okulların İran kadınına milletlerinden koparmak için çalıştığını da sözlerine eklemektedir⁶⁶⁷.

İran kadınının toplumdaki yerinden bahsederken Ruşeni Bey’in altını çizdiği bir diğer husus kadınların çocuk yaşta evlendirilmesidir. Eserde, sekiz yaşına kadar düşen evlilik yaşı⁶⁶⁸ ile beraber on dört yaşına kadar tüm kız çocuklarının evlendirilmiş olduğunu söylemektedir. Ruşeni Bey’e göre bu sistemi harem geleneği, derebeylik ve aristokrasi ve ahund denilen din adamları beslemektedir⁶⁶⁹.

Eserinde İran’da poligaminin yaygınlığından bahseden Ruşeni Bey, erkeklerin çok kolay bir şekilde boşanabilmelerinin de kadınları mağdur ettiğini ifade etmektedir⁶⁷⁰. Aslında çok eşlilik her ne kadar çok yüksek oranlarda olmasa dahi, İslam hukukunun izin vermesi nedeni ile Osmanlı sınırları içinde var olan bir olgu idi. Ancak nikâh ve evlilik bahsinde önemle üzerinde durduğu konu, Fars dilinde “*siga*” denilen, süresi belirlenmiş bir evlilik şekli olan “*muta nikahı*”dır. Osmanlı topraklarında doğmuş olan Ruşeni Bey’in, yüzyıllardan beri süren ve Sünni ve Şii mezhepleri arasındaki en önemli farklardan biri olan bu mevzuya dikkat çekmesi normaldir.

Ruşeni Bey’in dikkat çektiği ve Sünni İslam anlayışında olmayan bir diğer husus, Şii din adamlarının verdikleri dini hükümlerle toplumu yönlendirme güçleridir. Bu gücü verdiği bir örnekle açıklamak isteyen Ruşeni Bey, Muhammet Ali Şah döneminde, bir Şii

⁶⁶⁶Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 1.

⁶⁶⁷Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 6-7.

⁶⁶⁸ Rıza Şah döneminde 1931 yılında evlilik yaşının dokuzdan on beş yaşa çıkarılması Ruşeni Bey’in evlilik yaşı ile ilgili verdiği bilgiyi doğrular niteliktedir. Bkz Elif Çevik, Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979) , Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 31.

⁶⁶⁹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 8.

⁶⁷⁰ Namık Sinan Turan, “Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta’addü-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2005, (7), s.

müçtehitin “nargile içenlere zevcelerini haram kıldım” şeklinde bir fetva verdiğiinden bahsetmektedir⁶⁷¹. Ancak şunu belirtmek gerekir ki İran tarihinde tütünle ilgili böyle bir boykot olayı Nasreddin Şah döneminde yaşanmıştır. 1890’da Nasıreddin Şah’ın, İran’ın bütün tütün üretme, satma ve ihraç etme hakkını bir İngiliz şirketine vermesi üzerine, 1891’de ulemadan Mirza Şirazî, imtiyaz iptal edilene kadar tütünün yasak olduğunu belirten bir fetva yayınlamıştır. Bu fetvaya göre hangi şartlar altında olursa olsun tütün kullanımının Şii inancı açısından önemli olan saklı imama karşı gelmekle eşdeğer olacaktı⁶⁷². Ruşeni Bey’in verdiği örnek her ne kadar tarihsel olarak bazı yanlışlar ihtiva etse de İran toplumunda din adamının yerinin önemi yadsınamaz bir gerçektir.

İran’ın İç Yüzü adlı eserde Ruşeni Bey aile hayatından bahsederken İran’daki evlerin mimarisine de değinmiştir. Bu mimarinin aile hayatına tesirleri noktasında Ruşeni Bey’in tespitleri şunlardır:

“Evlerin tarz-ı inşası kadına ve yavrularına ziyâ ve saadet vermekten çok uzaktır. Bütün İran’da birkaç bin aristokrat ve derbeyi ondan başka toprak yıkıntılarından ibarettir. Sokaklar iki toprak duvarının imtidadından teşekkül eder. Sokaktan evler hiç görünmez. Evlerin sokağa nazır pencereleri yoktur. Sokaklarda yalnız evlerin iptidai şeklinde kapıları görünür. Aristokrat evlerinin muazzam kapıları sokakların yegâne süsünü teşkil eder. Pay-i tahtta ecnebilerin ve hristiyanların mahleleri tabii farklıdır. Evlerin umumiyetle damları düz bir toprak örtüsünden ibarettir. Evlerin duvarları ekseriya kerpiçden yapılır. Duvarların yalnız köşeleri ve irtibat aksamı tuğladan yapılır. Orman muntıkasında bulunan Reşet ve Enzeli’den başka bütün İran evlerinde ahşap kısım pek mahduttur. Evler ekseriya bir katlı ve nadiren iki katlıdır. Odaların döşemeleri mutlaka ya toprak veya tuğladır. Evlerin zir-i zemin denilen bodrum katları tuğla kemerleriyle muntazam bir şekl arz ederler. Yazın bodrum katlarının serinliği sıcağın şiddetini tadil eyler. Duvarlar dâhilen alçı ile beyazlanır. Her evin ortasında bir avlu bulunur. Avlunun ortasında mutlaka bir havuz vardır. Zengin evlerde bu avlular büyük olur. Zengin evlerin etrafında büyük bahçeler de bulunur. Bundan dolayı zengin evleri birer münzevi sayfiye manzarası

⁶⁷¹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 8.

⁶⁷² Osman Karacan, 1906 İran Meşrutiyeti, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2013, s. 49.

arz eder. Orta halli ve zengin evler birunî ve Enderun namıyla [selamlık ve haremlık] iki daireye munkasemdir.⁶⁷³”

Ruşeni Bey, mimari açıdan bakıldığında belki de doğu toplumlarının tümünde gözlemlenebilecek şekilde, mahremiyet göz önünde bulundurularak yapılan bu konut şeklini kadının eve hapsedilmesi olarak yorumlamıştır.

İran’da derbeylik ve aristokrasi müesseselerinden de bahseden Ruşeni Bey, İran’da yalnızca zalimler ve mazlumların olduğunu söyleyerek derebeylerin ve aristokratların zalimler tarafında olduğunu söylemektedir. Ruşeni Bey, bu iki yapıyı değerlendirirken İran’ın toplumsal yapısı ve siyasi geleneğine dair gözlemlerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bir vezâretin sandalyesinde veya bir eyaletin başında; millet soymak, para toplamak ve sefahat sürmek için her şeyden evvel kuvvetli bir sefarete hulul etmek mecburiyeti vardır. Çünkü ecnebi himayesi her kuvvetin fevkindedir. Bunun için de en kesdirmeye yol vatan satmak ve emperyalistlerin projelerini tatbik etmektir. İran muntaka-i nüfuzlarında hakim emperyalistlere bu hizmeti arz etmeyecek bir ele başı yoktur. İran’ın her meşhur adamı ve her kuvvetli siması mutlaka bu yoldan yürüyerek kuvvet ve şöhrat kazanır.”

“Şah, vezir, vatanperver, muharrir, komiteci, büyük tüccar, asilzade, aristokrat, derebey, zengin, kahraman ve inkılâpçı gibi isimler hep zahiri gömleklerdir. Bu gömleklerin altında mutlaka yabancılara vatan satan, rüşvet ve hırsızlıkla cebini dolduran, millet ve memleketini –en gaddar suretinde soyan ve kıran hainler ve canavarlar vardır.”

“Onun için İran’da size gösterilecek en muhterem ve en yüksek insan zahiri gömleğiyle kabul etmek hatadır. Herkesin bir dış yüzü bir de iç yüzü olduğunu bilerek zahiri şekillere ve sahte şöhratlere aldanmamaya çalışınız. Büyük bir acemin iç yüzünü görmek için çok zahmete ihtiyaç yoktur. Hakkıyla tanımak istediğiniz avamı birkaç kere ziyaret ediniz. Ziyaretinizi tekrarladıkça sohbetinizi de arttırınız. Laf ebesi olan Acem, çok söylemekten kendini alamaz. Göreceksiniz

⁶⁷³Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 16.

ki daha ilk mülakatlarda onun ağzında ve onun haremde riya, temeddüh ve dalkavukluk kaynar.⁶⁷⁴”

Aristokratlar, derebeyler ve ikinci sınıf zenginlerin çoğunlukla gerçekte var olmayan derecede bir zenginlik sergilemeye çalıştıkları da Ruşeni Bey’in İran’daki sosyal hayata dair bir diğer tespiti⁶⁷⁵. İran’daki tüccar sınıfından bahsederken Ruşeni Bey, Türklerin ticari yönleri meşhur olan Yahudilerden dahi daha mahir oldukları dile getirmektedir. Tüccar yönü gelişmiş olan ikinci grubun Zerdüşler olduğunu söyleyen Ruşeni Bey, namuslu ve temiz ahlaklı olarak Zerdüşleri övmekteydi⁶⁷⁶. Eserde, etnik sınıfların Farsiler de dahil olmak üzere sadece üçünden bahsedilirken İran’da bulunan etnik grupların diğerlerinden hiçbir bahis açmamıştır.

Ruşeni Bey’in İran’ın sosyal hayatına dair en son tespiti, fuhşun çok yaygın olduğu iddiasıdır. Ayrıca Türk kızlarının da bu bataklıkta olduğunu ifade ederek Türkiye’nin de Türk kardeşlerini koruma noktasında sorumlulukları olduğunu hatırlatmıştır⁶⁷⁷. İran hakkında kendi kişisel gözlemlerini bu şekilde aktaran Ruşeni Bey’in İran’ı kimi zaman eleştiri noktasını aşarak tahkir eden yorumlarının vardığı ana fikir şu şekildedir:

“Türkiye bu cinayette alakadar olduğunu iyi bilmelidir. Çünkü Türkiye hala şark siyasetinin manasını anlayamamış ve hala Fars kâbusunun altında inleyen Türk kardeşlerinin iniltilerini duymamıştır.”

“Maalesef öyle Türkiye ricali var ki bu bedbaht kardeşlerini kurtarmak için büyük ordulara ve büyük kuvvetlere muhtaç olduklarını zannederler. Ve kuvvetli düşmanların gayzını arttırmamak için bunların ismini bile yad etmekten çekinirler.”

“İşte Türkiye’nin bedbahtlığı buradadır. Çünkü o rical hala en büyük kuvvetin milli maarif ve milli propaganda olduğunu anlamamışlar ve memleketi kaldıracak manivelanın memleket haricinde bir nokta-i istinada dayanması lazım geldiğini idrak etmemişlerdir.⁶⁷⁸”

⁶⁷⁴Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 23.

⁶⁷⁵Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 24-32.

⁶⁷⁶Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 35-36.

⁶⁷⁷Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s. 38-43.

⁶⁷⁸Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. III, s.43.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, Birinci Dünya Savaşı'ndan beri süre gelen irredantist anlayışından vazgeçmemiş, İran topraklarının Türkiye topraklarına katılması fikrini korumuştur. Ancak artık askeri metotlarla değil eğitim ve propaganda metodları ile İran'da bir etki alanı oluşturmak fikrindedir.

3.1.4. Ruşeni Bey'e Göre İran'da İktisadi Hayat

Ruşeni Bey, İran'ın iktisadi hayatına dair gözlemlerini, İran'ın İç Yüzü adlı eserinin dördüncü cildinde paylaşmıştır. Sözlerine geçmişten başlayarak İran'da ticaret hayatının önemli olduğunu belirterek başlayan Ruşeni Bey'in eserinde, 1901 yılından itibaren İran gümrüklerini idare eden Belçikalıların⁶⁷⁹ İran ithalatına, ihracatına ve üretimine ilişkin hazırladıkları verilerin yorumlanması ile tespitlerde bulunulduğu görülmektedir.

1901-1920 yılları arasında İran'ın ithalat ve ihracat verilerini sunan bir tabloyu paylaşan Ruşeni Bey, bu rakamların doğrultusunda İran'da İngilizlerin iktisadi hâkimiyetlerinin 1915 yılında başladığını ancak 1919 yılından itibaren İngilizler tarafından yapılan İran ihracatının azaldığı ifade etmektedir. Rus ticaretine dair rakamlar ise Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusların Hazar Denizindeki ve İran'ın kuzeyindeki hâkimiyetlerine rağmen Ruslar ticarete geri plana düşüklerini göstermektedir. Türkiye ile İran arasındaki ticarete dair rakamlar ise İran noktasında Türkiye'nin hem Rusya hem de İngiltere'nin ticari faaliyetinin çok gerisinde olduğunu göstermektedir⁶⁸⁰. Ruşeni Bey, iktisadi verilerden yola çıkarak Türkiye'nin İran ticareti hakkında şu tespitlerde bulunmuştur:

"...Gerçi bizim İngilizler ile İran'da ticâret rekâbetine kalkışmamız gülünç olur. Fakat unutmamalıyız ki İran'ın Türk mıntkasında bizim alâkamız ve mevki'-i coğrafyamız her vakit İngilizleri de Rusları da uzak tutacak kudrettedir."

"İ'tirâfedelim ki; hâlâ İran'da bir ticâretimiz ve bir ticârethânemiz yoktur. Hâlbuki İran Türklerinin Türkiye'de mükemmel ticârethâneleri vardır."

"İran'ın transit halı ticâretini İstanbul'da idâre eden milyoner İran Türklerinden başka Türkiye'nin her yerinde mütevâzi' ve çalışkan İran Türk tüccârları ve esnâfları vardır."

⁶⁷⁹Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. IV, s.4.

⁶⁸⁰Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. IV, s.4-6.

“Ma’lesef bu mühim alâka bize ve İran’daki Türklüğe zerre kadar fâide vermekten başka Türkiye’de Acemliği takviye etmekte ve İran’daki Türk vatanını Acemleştirmektedir. Biz ise milliyetçi hükûmetimizle Türkoğlu Türk milletimizle ve bütün kânûnlarımızla her gün bu millî cinâyete iştirâk etmekteyiz. Türkiye’deki Acem sefârethânesi ve Acem konsoloshâneleri bu çalışkan Türk kardaşlarını Acem rûhu ve Acem himâyesiyle bize karşı yabancı ve hasım mevki’nde tutmaktadır.”

“Bütün rûhum ve bütün kudretimle feryâd ederek söylüyorum ki; Türkiye’de Türk kardaşını Acem rûhunda ve Acem himâyesinde görmek ve buna tahammül etmek sonra onu Türk parasıyla ve Türk kanıyla besleyerek Acemleştirmek, daha sonra onu vatanımızda zengîn bir düşman görmek hiçbir milletin irtikâb edeceği cinâyetlerden değildir.⁶⁸¹”

Eserde, Türkiye’nin ticari potansiyelinden bu şekilde bahsedilirken, İran’daki ticari hayata dair de bazı tespitlerden bulunulmuştur. Bunlardan ilki rüşvetin çok yaygın olduğudur. İran’ın ithalat kalemlerinden bahsedilirken de fabrikalaşma namına hiçbir şeyin İran sınırları içinde bulunmadığı zikredilmektedir⁶⁸². İran’ın hem ithal ettiği hem de ihraç ettiği ürünlerden ayrıntılarıyla bahseden⁶⁸³ Ruşeni Bey, İpekböcekçiliği bahsinde ipekböceği tohumunun, İran’a Türkiye’den ihraç edilmesi gerektiği hususuna değinmiş ve İran’a Türk topraklarından ilk kez Rum Paskalindis Biraderler tarafından getirildiğini ifade etmiştir⁶⁸⁴. İran’da ticaret yapan Osmanlı teb’ası Rum ve Ermenilerin her zaman Osmanlı sefirleri ve konsolosları tarafından korunduğu eserde belirtilirken, Osmanlı dış ekonomik ilişkilerini ise şu sözlerle eleştirilmiştir:

“...İran’da bir Türk’e yardım etmek ve onun ticâretini inkişâf ettirmeğe çalışmak bizim sefirlerin ve konsolosların idrâk edeceği işlerden değil idi. Ümîd edelim ki bundan sonra hâriciyye vekâletimizin programında bu mukaddes vazîfe yer bulacak ve cumhûriyyetimizin şark memleketlerine göndereceği me’mûrlar, Türkler’in şarka nüfûzlarına ve ticâretimizin şarkta inkişâfına hizmet edeceklerdir. Hâriciyye vekâletimiz şarkta bir konsolosun memleket için mühim bir kıymet menba’ı olabileceğini bilmeli ve oralara göndereceği me’mûrları ona göre intihâb

⁶⁸¹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.7.

⁶⁸²Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.12-15.

⁶⁸³Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.14-43.

⁶⁸⁴Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.28-29.

etmelidir. Aynı zamânda şarkı bilen mütefekkirlerden şarkın her noktası için esâslı ma'lûmât toplamalı ve oraya gönderilecek me'mûrlara Türk ticâreti ve Türk inkişâfı için kat'î ta'lîmât vermelidir.”

“Şarka gidecek hâriciyye me'mûrlarımız milletimizin ve memleketimizin şarktaki inkişâfı için siyâsî ve iktisâdî sahalarda da hizmetlerle mükellef tutulmalıdır. Siyâsî hizmet kuru raporlarla değil ancak Türk mektepleri, Türk nüfûzu ve Türk hâkimiyeti ile ölçülür. İktisâdî hizmet de Türkiye'ye para ve sa'âdet akıtan fa'âliyetler ve resmî istatistikler ile ölçülür. Bu husûsta hizmet edemeyen me'mûrlar derhâl azl edilmeli ve merhametsizce tecziye olunmalıdır. İ'tirâf edelim ki sefîrlerinin ve konsoloslarının çoğu me'mûriyetlerine programsız ve ta'lîmâtsiz gittikleri gibi ekserîsi de merkezdeki mensûbiyetleri ve oradan yağdıracakları sâhte ve palavralı raporlar ile terfî ve te'âlî ederler.”

“Acabâ hâriciyemizin mahzen evrâkı karıştırılsa vagonlar dolduran kâğıtlar içinde memleketimize on para kazandırmış ve Türkün şarkta iktisâdî nüfûzunu te'mîn etmiş bir satır bulabilir miyiz? İttihâdcıların bir şark siyâseti var idi. Fakat o siyâset hiçbir vakit müsbet ve dâimî olan mâlî ve iktisâdî nüfûz ve inkişâfımıza temâs etmemiş idi. Ancak her fırsat zuhûr ettikçe merkez-i umûmiye mensûb birkaç kahramân hazîne-i ihtîşâmıyla şarka gitmiş, birçok masraflarıyla bir iki kanlı oyun çıkarmış ve bi'n-netice mahalinde yaptığı gâretler ve fakîr hazînemizden aldığı gizli tahsisâtlarıyla ceblerini doldurmuştur.”

“İddi'â ederim, on beş seneden beri İran'a ve Kafkas'a giden me'mûrlar ve fevka'l-âde me'mûrlar [bir iki istisnâdan başka] hep aynı sistemle hareket etmiş ve aynı neticeyi toplamıştır. Bu sûretle ittihâdcıların şark siyâseti de bed-baht millete bir şey kazandırmamış ve ancak vatanın terakkîsine sarfı lâzım gelen para komitecilerin şöhretlerine ve ceplerine hizmet etmiştir.⁶⁸⁵”

İpekböceği tohumunun İran'a ihracının iktisadi kazanımdan öte siyasi faydalarının olacağını söyleyen⁶⁸⁶ Ruşeni Bey İran'ın lojistiğine dair değerlendirmeler de yapmıştır. Eserde İran'ın yol ağından bahsedilirken çoğunlukla tabi yollar bulunduğu ve İran'ın kuzeybatısında ancak Rusların yaptığı şoselerin bulunduğu belirtilmektedir. İngilizlerin

⁶⁸⁵Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. IV, s.29-30.

⁶⁸⁶Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. IV, s.32.

de Ruslar kadar olmasa da İran’da yol yaptıkları ve hem İngilizler hem de Rusların bu yollardan geçenlerden yol parası aldıkları aktarılan bilgiler arasındadır. Tren yolları da tıpkı karayolları gibi büyük ölçüde Ruslar tarafından yapıldığı anlatılırken, Almanlar, İngilizler ve Fransızların tren yolu imtiyazı noktasındaki rekabetinin tarihçesinden de bahsedilmektedir. Ayrıca susuzluk ve yol güzergâhlarında kervansarayların harabe olması, zehirli haşarat ve aşiret saldırıları nedeniyle yolculuklar da son derece zorlu olmaktadır⁶⁸⁷. Ruşeni Bey’in İran hakkında verdiği bu bilgiler İran’ın gelişmişlik düzeyinin ne kadar düşük olduğu konusunda bir fikir vermektedir.

Ruşeni Bey, İran’da bulunan bütün yol güzergâhlarını konumları, uzunlukları ve koşullarını tafsilatlı bir şekilde aktardıktan⁶⁸⁸ sonra İran’ı Avrupa’ya bağlayan yollardan da bahsetmiştir. İran’ı Avrupa’ya bağlayan en kısa yollar Rus topraklarından geçtiği için İran’ın Rusya’ya bağımlı hale geldiği, bundan rahatsızlık duyan İngiltere’nin İran’ın kuzeyinden Tahran’a bir yol yapmak niyetinde olduğu eserde ifade edilmektedir. Ruşeni Bey’in İran ticaretine hakim olma noktasında Türkiye’nin yapması gerekenin Trabzon-Bayezid- Tebriz arasında bir şimendifer hattı olduğunu da sözlerine eklemektedir⁶⁸⁹. Ruşeni Bey’in bu önerisi, 1930 yılından sonara uygulamaya sokulmak istenmiştir. Ancak bölgede yaşanan gelişmeler, iktisadi rekabet, ekonomilerinin yetersizliği, alternatif yollar ile ticaret yolunu kontrol altına almak isteyen diğer ülkeler gibi sebeplerle tamamlanamamıştır⁶⁹⁰.

İran’ın yol ağı dışında, yer altı zenginlikleri de Ruşeni Bey’in eserinde kendisine yer bulmuştur. Başta petrol olmak üzere, firuze, bakır, demir, kömür, tuz, gümüş, altın ve cıva gibi yer altı zenginliklerinin nerelerde bulunduğu ve bunlar üzerinde geçmişte hangi ülkelerin imtiyaz hakkı aldıkları kitapta ayrıntıları ile belirtilmektedir⁶⁹¹. Eserde İran’ın kaynakları üzerinde imtiyaz hakkı kazanmak isteyen devletlerin, izledikleri yol hakkında da bilgiler verilmiştir. İran devlet ricali ve aşiretlerinden taraftar toplaması, rüşvet verilmesi ve bu yöntemler olmaz ise de baskı uygulamasının imtiyaz hakkı kazanmak için elzem unsurlar olarak belirtilmiştir. İran’da imtiyaz hakkı en çok olan devletlerden biri

⁶⁸⁷Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.51-59.

⁶⁸⁸Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.60-65.

⁶⁸⁹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.66.

⁶⁹⁰ İbrahim Erdal, “Erken Cumhuriyet Dönemi (1920-1938) Büyükelçilik Raporlarında Trabzon-Tebriz Transit Yolu Projesi” Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, yıl:15 ; Sayı: 23; Güz 2017,s. 58.

⁶⁹¹Ruşeni, İran’ın İç Yüzü, c. IV, s.70-79, 90-120.

olan İngiltere'nin baskı uygulamak yoluna nadiren tevessül ettikleri, bir diğeri olan Rusya'nın ise öncelikle bu yolu tercih ettiği belirtilmektedir⁶⁹².

Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngilizlerin Ortadoğu'daki hâkimiyetlerini “ *Bu meseleyi düşündükçe İngiliz saltanatının azameti beynimi yormaktadır*” diyerek tedirginliğini ortaya koyan Ruşeni Bey, petrol bahsinde Birinci Dünya Savaşı'nda sonra İngiltere'nin Asya topraklarından çıkarılmayacak derecede güçlendiğini ifade edip şu sözlerle Osmanlı'nın kayıpları noktasında serzenişini dile getirmektedir:

“Irak'ın târihçe-i edbârı her Türkün kalbinde derîn bir yara hâlinde kalmalıdır. Irak'ın ve Basra Körfezi'nin sükûtu Avrupa-i Osmânî'nin ve Afrika-yı Osmânî'nin sükûtuna hiç benzemez. Türkiye Asya'da zengin ve kuvvetli yaşayabilmek için dünyânın en zengin hazînelerine (Irak) ve Asya'nın en mühim kapısına (Basra) sâhib kalmalı idi.”

“İngilizler takrîben bir asırdan beri Basra Körfezi'ne hulûl etmeğe başlamışlardır. İbtidâ-yı hulûlden harb-i umûmîye kadar devâm eden doksan senelik İngiliz manevraları; Basra Körfezi civârındaki aşiret reislerinin aleyhimize tahrikinden ibâret idi. Sarây ve Bâb-ı Âlî pek âşikâr olan İngiliz proğramını görmemek ve işitmek için dâimâ kör ve sağır kaldı. Hilâfet; kuru yaygaralar ile dünyânın sefillerine sâhib çıktığı hâlde hilâfetin cân evini (Irak ve Basra Körfezi) kangren bir uzuv gibi (?) ve mühmel bıraktı. İttihâd ve Terakkî istibdâd devrine nazîre yapar gibi Arab oyunlarıyla vakit geçirerek tam on sene aşiret reislerinin masharası oldu. Âkıbet Bâb-ı Âlî, Osmanlı imparatorluğunun her acı mâcerâsı gibi burada da binlerce Türk kurbanı bırakarak çekildi gitti. Sarây ve Bâb-ı Âlî son bir asırda Irak'da lâyıkı vechile çalışmış olsa idi Türkiye bu gün Asya'nın rûkn-i a'zamı olur idi.”

“El-hâsıl İngilizler Asya'nın bu cân evine (Irak ve Basra) pek kolay, pek çabuk ve pek ucuz sâhib oldular. Fakat bu cân evinin cânı olan petroleri gülünç denecek bir ücretle satın aldılar...⁶⁹³”

⁶⁹²Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. IV, s.89.

⁶⁹³Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, c. IV, s.73-74.

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, İktisat bahsinde İran'ın zengin kaynakları ve emperyalist güçlerin bu kaynaklar üzerindeki mücadelelerini konu ederken, özellikle İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünya siyasetinde rakipsiz kalmasından ve büyük enerji kaynaklarına sahip bölgelere yerleşmesinden rahatsızlığını dile getirmekteydi. Bu açıdan bakıldığında kısa bir zaman önce düşman saffında olan İngiltere'nin İran'ı etki alanına alması olasılığı Türkiye için bir tehlike arz etmektedir. Ancak her ne kadar İngiliz desteği ile iktidara gelmiş olsa da Rıza Şah, İran'ın potansiyelini modernleşmenin temellerini atmak için kullanmıştır. Rıza Şah döneminde İran, dış politika noktasında yalnızca İngiltere güdümünde kalmamış, İngiltere ve Rusya arasında bir denge politikası izlemiştir.

Eserde dikkat çekici noktalardan bir de bir Osmanlı subayı olarak Birinci Dünya Savaşı'nda büyük bir yenilgiyi bizzat yaşayan Ruşeni Bey'in, bu yenilginin tüm sorumluluğunu, İttihat ve Terakki Partisine yüklerken kendisinin de bir İttihatçı olduğu hatta İttihatçı politikaları desteklediği gerçeğinden bahsetmemesidir.

3.2. Din Yok Milliyet Var Adlı Eseri

Ruşeni Bey'in Atatürk'e sunduğu ve halen tek nüsha olarak Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde olan eseri "Din Yok Milliyet Var" adını taşımaktadır. Bu eser 247 sayfadan oluşan eser de tıpkı İran'ın İç Yüzü gibi 1926 tarihini taşımaktadır. Eserin muhtevasında öncelikle insanlık tarihi boyunca var olan tüm dinler tahlil edilmiştir. Dini kavramların da üzerinde durulan eserde İslamiyet'in ortaya çıkışı, hilafet kavramı, fert-cemiyet ilişkisi, toprak, sermaye gibi kavramlar üzerinde de durulmuştur. Dinin yerine milli duyguların geçmesi gerektiğini öne süren eserde, sosyal hayatın nasıl düzenlenmesi gerektiğinin yanı sıra iç ve dış siyasette izlenmesi gereken yol da tarif edilmiştir.

Ruşeni Bey, kendi el yazısı ile kaleme aldığı Din Yok Milliyet Var adlı esere "*İnanmam, bildiğimi bilirim, bildiğimi söylemeye çalışırım, bilmediğimi hayretle karşılarım*" diyerek başlamıştır. Kitabı yazma amacını dinlerin iç yüzünü milletine göstermek olarak izah eden Ruşeni Bey, Eserde din kavramını 1913'de ilk kez gittiği İran'da irdelemeye başladığını söylemektedir⁶⁹⁴.

⁶⁹⁴Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 2-3.

Ruşeni Bey, dinlerin deha sahibi insanlar tarafından icat edildiği kanaatini dile getirirken hem dinler hem de mason yapılanmalarının aynı kavramları farklı şekillerde ifadelendirerek kullandıklarını söylemektedir. Dinin felsefe ve hayalin karışımı olması yanında, bütün dinlerin kendinden önceki dinin mirasına konduğunu söyleyen Ruşeni Bey, bilginin artık dinlerin yerini almaya başladığı iddiasındadır⁶⁹⁵. Ruşeni Bey, tüm dinlerin aynı kavramları kullandıkları iddiasına nur ve ateş kavramlarının dinler ve masonluk anlayışında nasıl yer bulduğunu şu sözlerle izah etmiştir:

“Nur ve ateş heman bi’la-istisnâ bütün dinlerin felsefesine karışmış en mühim semboldür.”

“Geniş bir kana’atle kabûl edebiliriz ki insanların ibtidâi idrâklerinde bile güneşi ve ateşi takdîs etmek ihtiyâcını duymuşlardır. Şüphesiz insanların her şeye hayat veren güneşi takdîs etmeleri binlerce def’a kısr-ı arzı insanlar ile beraber alt üst iderek hamur yapan volkanlardan korkmaları ve bu sûretle her ikisiene ulûhiyyet isnâd etmeleri tab’i idi.”

“Birçok hayvanât zümresi de nur ve ateşe meclûbdur. Zâten nur ve harâretin halkında ve hayata en büyük rolü oynadığına şâhiddir.Şu hâlde nurperestliğin ve ateşperestliğin devr-i câhiliyyet etmiş din-i tabi’isi olması zarûri idi.”

“Muhammed’den ve İsa’dan çok eski olan zerdüşt nur ve ateş felsefesiyle bir çok asır Asya-yı vustayı idâre etmiştir.”

“Zerdüştün nuru ve kandili, ondan sonra gelen bütün dinlerin muhterem rûknü ve maksadı sırrı olmuştur. Kurânın ve incilin birçok ayetleri zerdüştün kitâb-ı mukaddesinde aynen vardır.”

“Muhammed, Allah’ını bir şeye benzetmemeye çalışırken sarîh sûretde Kuranda Allah’ını “ nur” [1]⁶⁹⁶ olarak kabûl etmiştir.”

“Masonlukta nur ziyâyâ istinat ediyor. Masonlukta ve birçok tarîkide olduğu gibi şamdanlar ile Üstâd ve mürşid karşılamak ve bunların şerefine bir çok bir çok mum

⁶⁹⁵ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 11-14.

⁶⁹⁶ Ruşeni Bey, Kuran-ı Kerim’’de Allahın nur sıfatını kullandığına örnek vermek maksadı ile “ Allahu nûru’s-semâvat-i ve’l-arz...”ayeti. “ açıklamasını yapmıştır. Kastedilen ayet Nur Suresinin 35. Ayetidir. “ Ayetin başında “Allah yerlerin ve göklerin nurudur” ifadesi yer almaktadır.

yakmak usûlü her hâlde ezmine-i kable't-tarîhiyyeden zamanımıza kadar sürüklenip gelen ateşperestlik merâsimidir. Mum hâlâ kiliselerin en mühim rollerini oynuyor. Daha ileri giderek diyebilirim ki bütün ma'rifetiyle bedlerin kandillerinde ve insanların sevinçli dertli günlerinde yakılan fazla ışıklar da eski ateşperestliğin kokusu vardır."⁶⁹⁷

Ruşeni Bey, Allah, Cin, Melek, Zerdüş, Topalkayn, Diyoş gibi kavramların kökeninin Türkçe'den geldiği iddia etmektedir⁶⁹⁸. Bu iddia I. Türk Dil Kurultayında tekrarlanmıştır. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki kelime benzerliklerinden yola çıkan bu iddialara bilimsel bir kanıt sunulmamaktadır.

Eserde bilimsel olarak kanıt sunulmayan bir diğerkonu da peygamberler mevzusudur. Ruşeni Bey, peygamberlerin hayatlarına dair kendi yorumlarını getirerek onların ilahi bir mesajla gelmedikleri tezini savunmakta, bir bakıma bu konu hakkında kendi inancını dile getirmektedir. Hz. Adem'in, ziraat bilgisi olan biri olduğunu ve Himalayalar'ın kuzeyinde Allah gibi yaşayan zengin bir adamın yanında çalışırken, eşi Havva ile birlikte yememeleri gereken bir meyveyi yiyip kovulduklarını ve Hindistan'a giderek oradaki insanlara ilahi mesaj getirdikleri iddiasında bulduklarını söylemektedir⁶⁹⁹. Hz. Musa'dan ataları gibi falcılık ve hipnotize yeteneği olan bir hokkabaz, Hz. İsa'dan ilahi bir kisve ile gayrimeşruluğu saklanan biri olarak bahsetmektedir⁷⁰⁰. Hz. Muhammed'den ise Abdullah Cevdet tarafından Türkçeye Tarih-i İslammiyyet adıyla çevrilen, Hollandalı şarkiyatçı Reinhart Pieter Anne Dozy (1820-1883)'nin, Essai sur l'Histoire de l'Islamisme (1873) adlı eserini delil göstererek bir tür ruhi hastalığa sahip bir kişi olarak bahsetmiştir⁷⁰¹.

Dinlerin kaynağına ilişkin bu iddialardan sonra dinin işlevine yönelik bazı eleştirilerde bulunan Ruşeni Bey, medeniyetlerin dinlerden doğmadığına dair kanaatini dile getirmiştir. Ona göre medeniyet idrak ve ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır, dinler ise

⁶⁹⁷ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 14-15.

⁶⁹⁸ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 20-27.

⁶⁹⁹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 36-37.

⁷⁰⁰ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 40-49.

⁷⁰¹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 50.

medeniyyetin değişmesine , nakline ve sönmesine tesir etmiş ancak medeniyyete kaynaklık etmemiştir⁷⁰².

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, dini inanç taşımamaktadır. Ona göre imanın en sağlam şüphe ibadetin en büyüğü hayrettir. Ancak insanoğlunun tabiatı tahlil etmediği için din olgusunu icat ettiğini ve bunun bir aşama olduğunu söylemektedir⁷⁰³.

Aslında Ruşeni Bey'in bu ifadeleri XIX. yy Osmanlı Aydınlarının etkilendiği batı kaynaklı fikirlerden mülhemdir. Bunların başında kurucusunun Agust Comte olduğu Pozitivizm akımı gelmektedir. Comte, insanlığın sırasıyla teolojik, metafizik ve pozitivist aşamalardan geçtiğini ifade ederken nihayetinde tanrısının “insanlık” olacağı bir din meydana geleceği kanaatindedir⁷⁰⁴. Ruşeni Bey de eserinde, din ile ilgili yaptığı değerlendirmelerde din aşamasının tabiatın incelenmesi ile geride kaldığını dile getirmektedir.

Aklı kutsayan ve Osmanlı Aydınları üzerinde son derece etkili olan bir diğer isim Sosyal Darwinizm'e dayalı fikirleri olan Ludwig Büchner'dir. Onun, *Madde ve Kuvvet* (Kraft und Stoff) adlı kitabında paylaştığı fikirlerine göre, akıl tek rehberdir ve yeni kurulan dünyada akıl dışındaki hiçbir yetinin söz hakkı olmayacaktır⁷⁰⁵. Bu görüşler Osmanlı aydınını derinden etkilemiştir⁷⁰⁶. Ruşeni Bey'in de dini artık yaşamın herhangi bir alanında kaynak olarak kabul etmeyen fikirlerinin kaynaklarından birinin Büchner'e ait fikirler olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Ruşeni Bey'in batı medeniyyetine yaklaşımı ise onu yüceltici bir noktadadır. Batılılaşma noktasında radikal bir dönüşümden yana olan Ruşeni Bey, Avrupa'nın sanatını, ilmini ve faziletini alma taraftarı olup onun ahlaki değerlerini reddeden yaklaşımı eleştirmekte, Avrupa'nın esiri olmuş memleketlerde dinsizlikle ve ahlaksızlıkla itham edilen Avrupa'dan daha çok ahlaksızlık olduğunu belirtmektedir. Şeklen de ilmen de batılı olmaktan korkmamak gerektiği, korkulması gereken tek şeyin Avrupa'nın düşmanlığı

⁷⁰² Ruşeni, *Din Yok Milliyet Var*, s. 28.

⁷⁰³ Ruşeni, *Din Yok Milliyet Var*, 1926, s. 5.

⁷⁰⁴ Cihan Ballıkaya, “ Pozitivizm Tarihsel Süreç İçinde Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2015, sayı: 33, s. 95.

⁷⁰⁵ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Mirası Cumhuriyetin İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar*, Lotus Yayınları, Ankara 2010, s. 31-32.

⁷⁰⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 1994, s. 245.

olduğunu söyleyen⁷⁰⁷ Ruşeni Bey, bir anlamada batı medeniyeti karşısında yenilmişliğin kabulünü açıkça dile getirmektedir. Ancak eserde batıda hala dini ritüellerin sürdürülmesi de eleştirilmiştir. Örneğin Fransa'nın laik yönetim tarzına rağmen kiliseleri kapatmaması Ruşeni Bey'e göre bir hatadır. Dini ve geleneksel yapıyı koruyan Amerika ve İngiltere'nin de örnek alınacak bir tarafı yoktur ona göre; örnek alınması gereken batının düşünür ve âlimleridir⁷⁰⁸. Ruşeni Bey'in batı medeniyetini tümüyle kabul eden bu bakış açısı onun medeniyet anlayışının bir ölçüde taklitçi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte din noktasında batı toplumunda kilise ve devlet arasında var olan uzlaşımın da karşısında olarak dinin tüm sembollerine karşı olduğunu belirtmiştir.

Dinin devre dışı bırakılması ile oluşacak boşluğun bir tehlike yaratmayacağı kanaatinde olan Ruşeni Bey, bu noktadaki fikirlerini şu sözlerle ifade etmektedir:

*“İyi bilmeliyiz ki dinden korkarak fenalık edemeyen insanlar; zulme, hırsızlığa, ve şekâvete alışmayan insanlardır. Yoksa bunlara alışan insanlara din, çatlak bir zurna te'sîri bile yapmaz. Ma'a-mâ-fih ben ne dindâr insanlar bilirim ki insanlığın ve hey'et-i ictimâ'iyenin en mel'ûn mikroplarıdır.”*⁷⁰⁹

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Ruşeni Bey, dini işlevsel yönünü göz önünde bulundurarak reddetmeyen Osmanlı pozitivistlerinden ayrılmaktadır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Ruşeni Bey, batılılaşma hususunda radikal fikirlerinin yanı sıra kültürel değerlerin korunması hususunda da bir hassasiyet taşımaktadır. Bu konuda Ruşeni Bey'in fikirleri şöyledir:

“Muhâfazakârlarımız iyi bilsinler ki bizim de itinâ ile saklayacağız millî konularımız ve fâideli an'anelerimiz vardır. Onlar da:

Türk seciyesi, Türk rûhu, Türk dili, Türk cesâreti, Türk metâneti, Türk kuvveti, Türk gürbüzlüğü, Türk fedâkârlığı, Türk vatanperverliği, Türk harsı ve Türk misafirperverliğidir.

Bizi dâimâ medeniler arasında yüksek bir mevki'de tutacak husûsîyetlerimiz bunlardır. Zevke ta'alluk eden millî eğlencelerimiz, zeybek oyunu gibi millî ve

⁷⁰⁷ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 96-99.

⁷⁰⁸ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 65-66.

⁷⁰⁹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 67.

insanımızı ve asırlarca Avrupa'nın göbeğinde öten ve gürleyen davul ve zurnamız da herhalde İngilizlerin gaydasından ve sâir milletlerin husûsî eğlencelerinden kıymetsiz şeyler değildir.

Muhâfazakârlarımız emîn olsunlar ki büyük inkılâbımız çılgın ve taşkın bir inkılâb değil mütefekkir ve mücedded bir inkılâbtır. Bu mukaddes ve azimkâr inkılâb, Türkün türklüğünü yaşatacak olan necîb husûsîyetlerini yükseltecek ve saklayacak ve fakat Türkü medenîler nazarında hakîr ve vahşi gösteren lekeleri sökecek ve atacaktır.”⁷¹⁰

Ruşeni Bey, toplumsal dönüşümü sağlamak amacı ile toplumu eğilimlerine göre sınıflara ayırmıştır. Bu sınıflar;

- 1- *Muta'assıb ve câhil hoca gürûhu,*
- 2- *Dîndâr ve muta'assıb muhâfazakârlar,*
- 3- *Mülâyim ve mütefekkir muhâfazakârlar,*
- 4- *Temiz ve sâf köylüler,*
- 5- *Sa'âdete susamış gençler[iki nesil],*
- 6- *Mücedded inkılâbcılar'dır*⁷¹¹.

Bu sınıflardan ilkini bataklıktaki mikroplara benzeten Ruşeni Bey, bataklığın kurutulması ile bu gruptan kurtarılacağını ifade etmektedir. İkinci ve üçüncü gruptakilerin ikna edilmesinin önemli olduğunun altı çizilirken, Türkiye'deki köylü sınıfının eğitim ile birlikte kabiliyetlerinin açığa çıkacağı dile getirilmiştir. Beşinci ve altıncı grupta bulunanlar ise zaten inkılâp taraftarlarıdır⁷¹².

Ruşeni Bey, İslamiyetin hedeflediği iki aile modeli olduğunu bunlardan ilkinin büyük İslam ailesi olduğunu ve ancak bu büyük ailenin ömrünün iki asır kadar sürdüğünü dile getirmektedir⁷¹³. Esasında kendisinin de 1915'te bu büyük aile modeline dayalı bir ütopya eseri olduğunu ise dile getirmemektedir.

⁷¹⁰ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 99.

⁷¹¹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 100.

⁷¹² Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 100-102.

⁷¹³ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 105.

Küçük aile modelinde ise Ruşeni Bey'in eleştirdiği husus erkek egemen aile yapısıdır. Kadınların eşleri olmaksızın hayat mücadelesinde tutunamaması, erkeklerle kadınların hayatın her alanında ayrı olmaları nedeni ile pek çok sosyal sorunun yaşandığına dikkat çekmektedir. Erkek ve kadınların bakımsızlığından, anne ve babaların çocuklarıyla ilgilenmediğinden, düzensiz bir hayat şeklinden, kadın ve erkeğin bir arada olmadığı bir sosyalleşme anlayışına kadar her şeyin İslamiyet kaynaklı olduğu eserde ileri sürülen hususlardır⁷¹⁴. Aslında Ruşeni Bey'in İslamiyet kaynaklı olduğunu ileri sürdüğü eleştirileri toplumun yaşam tarzına dair eleştirilerdir.

Eserde İslamiyet'e yöneltilen bir diğer eleştiri de din nedeniyle Türklerin kendi milletlerine sırt dönmesi ve “*Tebriz'i, Bakü'yü, Hemedân'ı, Zencân'ı, Kazvin'i, Horasan'ı, Ajdarhan'ı, Buhara'yı, Semerkand'ı, Belen'i, Kaşgar'ı, Pamir'i Kırım'ı, Kazan'ı, Ofa'yı, Örenburg'u ve Baykal'ı*” unutmalarıdır⁷¹⁵.

Ruşeni Bey, Türkler için şehitlik ve gazilik makamları yerine tek itici kuvvetin vatan aşkı olması gerektiğine dair fikirlerini bir anısı ile şu şekilde izah etmektedir:

“Vatanın en kara günlerinde ya'ni Yunanlılar Ankara'ya ta'arruz ettikleri sıralarda ben Merzifon'da bulunuyordum. Bu esnâda Başkumandanlığın emriyle Samsun'daki on beşinci fırka meydân muhârebeye hareket emrini aldı. Yağmurlu ve fenâ bir havâda uzun bir yürüyüş yapan alâylar, Merzifon'da bir günistirâhat ediyorlar idi.”

“Kazâ kaymakamı arkadaşım Havâcı Binbaşısı Pîre Muhammed Bey idi.”

“O günlerin birinde şehir, kumanda hey'eti için bir ziyâfet tertîb eyledi, Zaten asker her konakta i'zâz edilmekte idi. Bu münâsebetle askeri biraz eğlendirmek ve pehlivân güreşleri yaptırmak için kışlanın önünde toplandık. Alay kumandanının ismini hâtırlamıyorum. Fakat muhterem ve kahramân bir asker idi. Kumandanın arzusuyla askeri teşvîk için nutuklar söylenmeğe başladı. Dikkat ettim; bütün nâtuklar, Muhammed'in efsânelerine kapılmış alabildiğine askeri; şehâdete, cennete, hûrilere ve daha doğrusu ölüme ve mezâra da'vete koyulmuş idi. Bir sa'at

⁷¹⁴ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 106-111.

⁷¹⁵ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 115.

zarfında kışla meydânı ölüm havâsıyla dolmuş, askerin başı mezbahaya giden koyunlar gibi eğilmiş, düşünceye dalmış idi.”

“Dayanamadım. Söz söylemeğe niyetim olmadığı hâlde önümde duran bir yük arabasına sıçradım ve şu sözleri söyledim:”

” Arkadaşlar! İnanmayınız. Siz mezâr kapısından girilen bir Cennette hûri kızları olmağa gitmiyorsunuz. Vatanınızı çiğneyen alçak bir düşmânı tepelemeğe gidiyorsunuz. Hûri kızları mezârda değil, nâmûssuz düşmânın kirli kolları arasındadır. Onlar, sizin kız kardaşlarınız ve gelinlerinizdir. Onları kurtarmak ve kucaklamak için ölmek değil öldürmek lâzımdır. Anlıyor musunuz?”

“Ya ‘ni siz şehîd olmamalısınız. Düşmânı gebertmelisiniz. Eğer er meydânında içinizden ölen olursa Cennete gitmek için değil vatanını ve nâmûsunu kurtarmak için ölecektir. Vatan ve nâmûs, kurtulduktan sonra onların evlâdları ve kardaşları yaşayacak ve onlar ile beraber ölenlerin rûhlarında mes‘ûd olacaktır.”

“Hem unutmayınız ki karşınızdaki düşmân, Türk'ün en alçak, en korkak ve en nâmûssuz düşmanıdır.”

“Evet Yunan asırlardan beri Türk'ün uşağı ve dünyanın alçağı olarak yaşamıştır. Türk ve Yunan Muhârebesi, Efendi ve uşak muharebesidir. Efendinin uşaktan tokat yemesi tahammül olunur felâketlerden değildir.”

“Türk dünyanın sillesine dâ'imâ tekme ile mukâbele etmiştir. Siz Yunan'ı süngülerinizle değil çizmelerinizle tepelemelisiniz. Ölmeden hattâ yüzünüz bile kanamadan İzmir'e girmenizi temenni ederim.”

“Sizi bağıryanık yürüdünüz, gözleri yaşlı kız kardaşlarınız, dertli ve yaşlı gelinleriniz bekliyor. Koşunuz ve imdâtlarına yetişiniz!.....”

“Hiç unutmam. Benim dine isyân eden sözlerim sanki Türk'ün ezeli rûhuyla kucaklaşmış ve sevgili Demirciklerimin⁷¹⁶temiz alınlarında bayramlaşmış idi. Bir anda bütün askerlerin başı kalkmış, neş'e ve kahramanlık ortalığı kaplamış idi. İki gün sonra alay kumandanından aldığım bir mektûbda firârın kesildiğinden ve

⁷¹⁶ Ruşeni Bey “Demircik” kelimesini şu dipnotla açıklamıştır: “Türk askeri için " Mehmed " ve " Mehmedcik " adını umûmi bir ad yapmakta ayrı bir cinâyettir. Türk için umûmi bir ad kullanmak lâzım ise " demir" ve " demircik" demek münâsib olur.”, Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 118.

askerin şâyân-ı hayret neş'e ile mütemâdiyen ilerlemek istediğinden behs edilmekte idi. ”⁷¹⁷

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey din kaynaklı unvanların da kullanımına karşıdır. Hatta Mustafa Kemal Paşa'ya Gazi unvanını verilmesini gülünç ve küçültücü olarak nitelemektedir⁷¹⁸.

Ruşeni Bey eserinin birinci kısmında din kavramına ve özellikle de İslamiyet'e bu şekilde eleştiriler yöneltirken eserin ikinci kısmında artık bilgi devrinin başladığına dair fikirlerini paylaşmaktadır. Ruşeni Bey, bilgi devrinin başlaması ile ilgili ifadeleri şöyledir:

“Şimdi beşer, kendisini nâ-mütenâhîliğin nihâyetsiz bir terkîb ve tahlîli içinde görüyor. Kendiside dâhil olduğu hâlde her şeyin ve her zî-rûh mâkinenin ihmâlsiz ve ihmâlsiz bir azm-i zarûri ile tabî'atın nihâyetsiz laboratuvarında terkîb ve tahlîle uğrayarak aheng-i umûmiye ebediyete doğru götürdüğünü görüyor.”

*“Büyük peygamberimiz bilgi nâ-mütenâhî servet-i irfânını; rütbesiz, merâsimsiz ve ibâdetsiz herkese veriyor. Bilginin sahâsı ve keremi tabî'atın sahâsı ve keremi ile muvâzî gidiyor.”*⁷¹⁹

Görüldüğü gibi Ruşeni Bey, tabiat üstü kavramların geçerliliğini yitirdiğini söylerken bilgiyi kutsamaktadır. Bu anlayış XIX. yy Pozitivistlerinin bilim dini ideali ile benzerlik göstermektedir. Örneğin Abdullah Cevdet, ilmin seçkin zümrenin dini olduğunu, dinin ise halkın cahil tabakasının inancı olduğunu söylemiştir.

Ruşeni Bey, dinin devre dışı bırakılmasından sonra insan beynini terbiye edecek ve hayat düsturlarını içerecek yeni bir kutsal kitap oluşturulacağını söylemektedir. Bu kitabın maksadını ise şu sözlerle izah etmektedir:

“Bizim kitap maksadımız;”

“Bilgiyi öten, vârlığı taşıyan, sa'âdeti kucaklayan, Türklüğü yükselten ve bütün Türkleri birleştiren " Milliyetimiz"dir. O hâlde felsefemizde " Din" kelimesinin tâm mukâbili " Millet"dir. Milletini seven, milletini yükselten ve milletine istinâd eden

⁷¹⁷ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 117-119.

⁷¹⁸ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 119.

⁷¹⁹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 129.

insan; dâ'imâ kuvvetli, dâ'imâ nâmûslu ve dâ'imâ şereflî bir insandır. Yüksek bir milletin milliyetçi efrâdı; ak günde mes'ûd, kara günde müsbet ve kanlı günde kahhardır."⁷²⁰

Ruşeni Bey, bu ifadelerini "benim dinim benim Türklüğümdür" diyerek özetlemiş, Ziya Gökalp'in "fert yok cemiyet var" düsturunu kendi felsefesine uygun olarak "din yok milliyet var" şeklinde ifade etmiştir⁷²¹.

Ruşeni Bey hayat düsturu olarak belirlediği ilkelerden ilkinin hem milletine hem kendine faydalı insan olmak şeklinde belirtmiştir. Bu bağlamda hem ferdi terbiyeye hem de toplumsal terbiyeye ihtiyaç duyulmaktadır⁷²². Ruşeni Bey, bu konudaki fikrini şu örneği vererek izah etmiştir:

"Nitekim dünyanın en büyük kuvveti olan Alman ordusu yıkıldığı ve dağıldığı hâlde yüksek ve medeni Alman milleti, bir dünya dolusu düşmana karşı sapsağlam kalmış ve ömründen ve varlığından bir zerre kaybetmemiştir."

*"Fakat bütün dünyayı çiğneyen ve zabt eden Çengiz'in orduları dağıldıktan sonra terbiye-i ictimâ'iyeye ve terbiye-i şahsiyyesi tekâmül etmemiş olan bu büyük Türk milleti, dağılmış ve varlığını kaybetmiştir."*⁷²³

Ruşeni Bey, toplumsal düzenin sağlanması için oluşturulacak kanunların ise milletin iradesi ile yapılması ve bir ya da birkaç kişinin iradesine bırakılmaması kanaatindedir. Ruşeni Bey, tek dereceli seçim sistemi ile oluşturulan parlamentoların dahi tek başına kanun koymaması halka danışılması taraftarıdır. Ancak bu noktaya hemen bir açıklama getirerek gelişmiş ve olgunlaşmış milletler için bu modelin uygulanabileceğini belirtmiştir. Ruşeni Bey'e göre toplumun gelişiminin önündeki engeller de ancak inkılâp ile kaldırılabilir. Bu yaklaşımını "ya hep ya hiç" düsturu ile açıklayan Ruşeni Bey, inkılâbın önünde duranlar için sert tedbirlerin alınmasını, Milli Mücadele yıllarında kurulan İstiklal Mahkemelerini anımsatarak istemiştir⁷²⁴.

⁷²⁰Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 135.

⁷²¹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 136.

⁷²² Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 138.

⁷²³ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 139.

⁷²⁴ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 141-144.

Toplumsal düzenin sağlanmasında ferdin vicdanının da etkili olduğunu söyleyen Ruşeni Bey, dinden bağımsız olarak iyi terbiye edilmiş bir vicdanın kötülüğe karşı ceza vermekten iyiliği de ödüllendirmekten kaçınmayacağı kanaatindedir. Eserde vicdan gibi soyut bir kavram iyilik için ön koşul olarak belirtilirken şaşırtıcı bir şekilde menfaat de ön plana çıkarılmaktadır. Ruşeni Bey, menfaatin ise ferdi ilerleme için en önemli itici güç olduğunu söylerken Kafkas İttihat ve Terakki Fırkasının programında da yer alan anlayışını tekrarlayarak “ *her kuvvetli zayıfı tepeleyerek yaşar*” demiştir⁷²⁵. Tabiatın bir kanunu olarak güçlünün zayıfı yenmesi fikri Ruşeni Bey’in Sosyal Darwinist akımdan oldukça etkilendiğini göstermektedir. Bu akımın temsilcilerinden Gustave Le Bon da tıpkı doğada olduğu gibi güçlü olanın ayakta kalabileceğini, mücadele bitince gerileme başlayacağını savunmuştur⁷²⁶. Ancak Ruşeni Bey, ferdin menfaatiyle toplumun menfaatinin paralel olması gerektiğinin de altını çizmiştir⁷²⁷. Bu ifadeler, Ruşeni Bey’in Ziya Gökalp çizgisindeki halkçı görüşlerden kopmadığını da göstermektedir.

Ruşeni Bey, menfaatin önemini vurgularken maddi zenginliği de kutsamaktadır. İngiltere örneğinden yola çıkarak milli zenginliğin önemine değinen Ruşeni Bey’in ifadeleri şöyledir:

“Zengîn milletler; başka milletlere karşı siyâset ve icrâatlarında ne kadar zâlim ve ne derece kakhâr olsalar bile hâkim ve zengîn kaldıkça mutlakâ muhterem ve haklı olurlar. Ve onların kabâhatleri ve zulümleri makhûrlar ve mazlûmlar hesâbına kaydolunur.”

“İngilizler, bu husûsda asrımızın en büyük misâlini temsîl ederler. İngilizler, yalnız kendilerini severler ve dünyanın bütün servet ve sa’âdetlerini İngiliz milletinin ezeli bir hakkı bilirler.”

“Gerçi İngilizleri kimse sevmez. Fakat, ne zarar, İngilizler de kimseyi sevmezler. Bi'l-akis İngiliz olmayan her ferdi, herhangi millete mensûb olursa olsun İngilizlerden aşağı görürler. Ve hepsini günâhkar ve te’dîbe lâyıık bilirler.”

⁷²⁵ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 145.

⁷²⁶ Mike Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought (1860-1945)*, Cambridge Universitypress, 1997, s. 18.

⁷²⁷ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 145-147.

“Bi'l-hassa kendi esîrlerini ve hattâ himâyelerindeki kralları insan dûnunda bir mahlûk sayarlar. İngiliz müstemlekelerinde hâlisü'd-dem İngilizlere mahsûs olan kulüplere, İngilizlerden başkasının girmesi muhâl gibidir.”

“Britanya'nın hesâbına büyük hizmetler gören ba'zı esîr prenslerin İngiliz kulübüne girmesi ve sâdık bir bende gibi İngilizler arasında mevki' alması, müstesnâ bir sa'âdet teşkil eder. Menfa'atin kahhar cilvelerini bilmeyenler ve o cilvelerin kendi sâhiplerine te'mîn ettikleri sa'âdeti idrâk etmeyenler, İngilizleri yakından tekdik etmelidir.”⁷²⁸

Görüldüğü üzere Ruşeni Bey, zenginliğin gücü, gücün de haklılığı sağladığı kanaatindedir. Zenginliğin sağlanması için de toprak, sermaye ve emeğin bir araya getirilmesi gerektiğini ifade eden⁷²⁹ Ruşeni Bey, milli sermaye ve milli zengin sınıfı oluşturmanın, çalışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır⁷³⁰.

Ruşeni Bey, her ne kadar sadece gayrimüslimlerin sermaye sahibi olmalarından şikâyetçiye de din duygusundan uzaklaşıldığında dil, duygu ve muhit birlikteliğinin vatan duygusunun oluşturulmasında yeterli olacağını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Ehlî hayvânların da ancak zümrecikler halinde mes'ud olduklarını hergün görüyoruz. İnsanlara gelince:”

“Bunlarda; **dil, duygu ve muhît** te'sîriyle birçok zümreler teşkil ederek yaşarlar. Bu üç şeyi **milliyetin** mâya-i tabi'îyyesidir.”

“Ezelî kânûn bu üç şeyi ile zümreleri meydâna getirmiştir. Dil, duygu ve muhît husûsunda müşterek olan insanlar siyâsetin ve dînin te'sîriyle ne kadar ayrılırsalar bile⁷³¹ bu ayrılık ya terbiye kavisiyle meydâna gelen, hayvânların ayrılığı gibi sun'i ve muvakkattir.”

“Dîn ve siyâset baskısı bu gibi insanların üzerinden kalkar kalkmaz kafesten koyurulan kuşlar gibi hemen kendi zümrelerine iltihâk ederler.”

⁷²⁸ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 151.

⁷²⁹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 153.

⁷³⁰ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 158, 160.

⁷³¹ Ruşeni Bey'in eklediği dipnot: “Şi'îlik ve İranilik te'sîriyle bizden ayrı görünen Azerî Türkleri bizimle temâsa gelecekleri gün, kendilerini asırlarca zehirleyen harsları kıracak ve her gördüğü yere hakâretle karşılayacaklar.”

“Dîn ve siyâset te’sîriyle bizden duyguları ayrılan Anadolu Ermeni ve Rumlarıyla bile gurbette karşılaştığımız zaman aramızda çok samîmi bir kardaşlığın sehhar cilvelerini görürüz.”

“Asırlarca Anadolu içerilerinde yaşamış ve Türkçeyi anadili olarak saklamış olan Ermeniler ve Rumlar elbette dil ve muhîtin iştirâkı yüzünden Türk zümresine çok yakındırlar.”

“Bunlar eğer ceddî bir terbiye ve kuvvetli bir siyâsetle Türk duygusunu da alır ve tamâmen bize karışarlarsa o zamân eski dîn ve siyâsetin te’sîri üzerlerinden kalkacak ve başka zümrelere iddi’â-yı mensûbiyyet etmeği zillet sayacaklardır.”⁷³²

Ruşeni Bey, Türklüğü kabul etmeyenler için de şu sözleri sarf etmektedir:

“Türklüğü kabûl etmeyen vatandaşlar ve bi’l-hassâ Yahudiler; tamâmen Türkleşmedikçe ve sermâyeleri son metâliğine kadar millî sermâyemize karışmadıkça en büyük intikâmı icâb ettiren bir belâdır. Bunların zarar ve tahakkümü herhâlde İngiliz istilâsından daha ağır ve daha öldürücüdür. Çünkü İngilizler soyar ve tahakküm ederken mahkûmlara biraz da yiyecek bırakır. Hâlbuki bunlar kendi himâyemiz altında milletimizi iğfâl ederek kemirirken son metâliğini de alarak aç ve sefil bırakır.”⁷³³

Ruşeni Bey, toplumsal hayatın tanzimi hususunda evlilik konusuna da değinmiştir. Maddi gücü yerinde olan herkesin evlenmesi çocuk dünyaya getirmesi kanaatini dile getirirken, kadının toplumdaki yerine yönelik eleştirilerini yine dinden uzak durulması tavsiyesi ile bitirmiştir. Kadınların iş hayatında da olmasının gerektiğini belirten Ruşeni Bey, doğadaki canlıların hiç birinde dişinin erkeğe muhtaç bir hayat sürmediğini söyleyerek İslami toplum yapısını eleştirmiştir. Aile hayatının sağlıklı bir şekilde tesisi ile beraber nüfus artışının da sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması Ruşeni Bey’in Türkiye’ye ilişkin tasavvurları arasındadır. Bu hedefin sağlanması için de hastalıklardan korunma, gayrimeşru ilişkilerin önüne geçme gibi tedbirlerin yanı sıra İran Azerbaycan’ında bulunan Türk nüfusun Türkiye’nin doğu vilayetlerine yerleştirilmesi de vardır⁷³⁴.

⁷³² Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 176.

⁷³³ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 182.

⁷³⁴ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 184-189, 207.

Nüfus siyaseti noktasında, yüzyıllardır Türklerle birlikte yaşayan milletlere Türklüğe karışan insanlara ve hatta kitlelere; Laz, Çerkez, Acem, Arnavut, Arap, Boşnak, Tatar ve Kürt diye hitap edilmesinin büyük bir hata olacağını söyleyen Ruşeni Bey, Türkçe dışında dillerin konuşulmasına da karşıdır⁷³⁵. Bununla birlikte, Ruşeni Bey'in Ermeni, Rum ve Yahudilerin Türk kimliğini benimsemeleri için son derece radikal bir fikri vardır. Ona göre Yahudiler başta olmak üzere kadın ya da erkek olsun kendi ırkları arasında evlilik yapmamalı Türklerle evlendirilmelidirler. Bir diğer radikal görüş ise Yahudi dönmelerinin sermayeleri, kanları ve duyguları ile beraber Türklerle karışmaması halinde tenkil edilmeleridir⁷³⁶. Onun milliyetçilik noktasındaki bu uç fikirleri kendi ifadesi ile Türkiye'de "...bir dil, bir kan ve bir vicdân⁷³⁷"ın egemen olması içindir.

Ruşeni Bey'e göre milli menfaat siyaseti ile hareket etmek, milli bir sermaye oluşturmak, iç politikada başlıca izlenmesi gereken yol iken, dış siyasette izlenmesi gereken yolun çerçevesini irredantist bir idealle şöyle belirlemiştir:

"...Bundan dolayı biz de, artık vatanımızdan gayr-i kâbil-i tecezzî olan İstanbul ve Türkiye ile kanâ'at ederek Selanik, Yanya ve İşkodra'ya avdet etmekten ferâgat ediyoruz. Bu ferâgatimizi, oradaki kardaşlarımızı çekmek ve o güzel yerlerden alâkamızı kesmekle isbât ettik. Büyük vatanperver İsmet Paşa'nın Lozan'daki bu müthiş karârı, Türk târihinde koca bir vatana ebediyyen vedâ' etmek gibi hazîn bir tablo mâhiyetinde ise de bu elîm ferâgat, yeni ve hakîki bir inkişâfın mukaddimesi olduğu için bütün Türkler ve hatta yuvalarını düşmana terk eden bedbahtlar bile bunu teslîmiyyet ile karşılamışlardır."

"O hâlde millî aşkımız ve millî siyâsetimiz, yalnız " Türkün halâsı ve Türkün sa'âdeti" dir."

"Evet, dünyanın zerresinde esîr bir Türk kitlesi var ise onun esâretten halâsı benim aşkım ve onun hür ve müstakil olarak yaşaması da benim siyâsetimdir. Emînim ki her Türk mütefekkir millî aşkımızı ve millî siyâsetimizi böyle ta'rîf edecektir. Bunu korkmadan ve çekinmeden istemek ve söylemek her Türkün mukaddes vazîfesidir. Millî aşkı, yalnız devlet siyâsetiyle meşgûl olan diplomatlar gizleyebilir. Fakat

⁷³⁵ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 209-210.

⁷³⁶ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 226-227, 229.

⁷³⁷ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 230.

milletin efrâdı kendilerine diplomat süsü vererek millî aşkı ihmâl edemezler. Başkalarına dalkavukluk için millî aşkını inkâr etmeğe tenezzül eden insanlar vatanperver nâmını taşımağa lâyük olamaz.”

“Milletimin boynuna zincîr geçirip onu esîr etmekten utanmayan emperyalistlere nefret ve hakâret yağdırmaktan utanmak, sefillere mahsûs bir seciyedir.”

“Türklüğün hakîki hudûtları bize mu‘azzaam bir vatan va‘ad etmektedir. Şark’a doğru birbirine bitişik duran büyük Türk kitleleri Asya’nın en zengin, en yüksek ve en kuvvetli hegemonyasını kurmağa nâmzettir. Emîn olmalıyız ki; Millî Aşk ve Millî Siyâset her Türkün vicdânında parladığı gün Türk Cemâhir-i Müttefikası da kendi kendine parlayacak ve bütün dünyaya huzûr ve sa‘âdet verecektir.”⁷³⁸

Müttefik Türk Cumhuriyetleri hayalinin yanı sıra emperyalizm siyaseti bahsinde Sosyal Darwinist fikirlerinin tekrar altını çizen Ruşeni Bey, güçlünün zayıfı yutmasının bir tabiat kanunu olduğunu söylemektedir. Ruşeni Bey, dünyada esir millet kalmamasının sağlanması için ilimin dünyanın her köşesine ulaşması gerektiğini fakat bu ihtimalin güç olduğunu söylerken, Karl Marks’ın felsefesini de böyle bir dünya düzeni içinde komik bulduğunu belirtmektedir. Bahsin devamında komünizm fikrini eleştiren Ruşeni Bey, bir milletin komünizm fikrine kapılarak var olan gücünü eritmemesi gerektiğini üstelik esir milletlere bir umut ışığı olarak doğan komünizmin de uygulama sahası içinde emperyal amaçlar güttüğünü Lenin ve Rus Bolşeviklerinin, Hokand, Gence, Buhara gibi Türk illerindeki işgal faaliyetlerini örnek vererek açıklamıştır⁷³⁹.

Ruşeni Bey, Rusların bu emperyalist faaliyetleri hakkında bilgi vermekle beraber emperyalizmle ilgili eleştirel bir tavır taşımamaktadır. Ona göre medeni milletlerin hepsi bu felsefe ile hareket etmektedir. Ruşeni Bey’e göre *“hâriçten para çekmek ve zayıfları sağmak”* için üç yöntem vardır:

1- “Müstemleke hâlinde za‘ifleri elde tutmak ve mütemâdiyen kendi menfa‘atine işleterek sağmak.”

⁷³⁸ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 237.

⁷³⁹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 238-239.

- 2- “Geriye kalan milletlerin hâm mâlını alıp kendi fabrikalarında işlettikten sonra birkaç misli fiy’atla eski sâhiplerine satmak ve mesnû’ât kuvvetiyle dünya piyâsasına hâkim olmak.”
- 3- “Koloni hâlinde yabancı memleketlerde birleşip para kazanmak ve memleketine kazandırmak.”⁷⁴⁰

Bu maddelerden ilk ikisini İngilizlerin, maddelerin tümünü ise bir dönem Almanların uyguladığını söyleyen Ruşeni Bey, Türklerin asırlarca zengin topraklara hâkim olup bayındırlık faaliyetleri yapmalarına rağmen hiçbir fayda sağlayamadıkları serzenişinde bulunmaktadır. Ona göre bunun müsebbibi de din ve saraydır⁷⁴¹.

Ruşeni Bey kitabını şu tavsiye ile bitirmektedir:

*“İnsan, her hayvân her nebât gibi hayâtı sevmeli ve her an onun zevkini ve sa’âdetini bulmağa ve tatmağa çalışmalıdır. Buna muvaffak olmak içinde hayâtını tehlikeye koymaktan sakınmamalıdır. Mes’ûd geçmeyen müdrîk hayât, herhalde dağınık ve tabî’i olan gayr-i müdrîk hayâta tercîh edilemez. Onun için hayvânlar mücâdele-i hayâta ölümü hiçe sayarlar. Öyle ise sen de Hayâtı Sev ve Ölümden Korkma.”*⁷⁴²

Pozitivist, Sosyal Darwinist ve Emperyalist bir alt yapı ile kaleme alınan Din Yok Milliyet var adlı eser ile ilgili olarak belirtilmesi gereken bir husus da eserin Atatürk tarafından bizzat okunup bazı sayfalarına notlar düşüldüğüdür. Gürbüz D Tüfekçi, eserin 135. Sayfasında “ Bizim kitap maksadımız...” ifadesi ile başlayan paragrafın yanında Latin harfleri ile el yazı olarak “Aferin, Alkışlar” şeklinde bir not düşüldüğüne dair bir iddiada bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı Arşivinde bulunan eserin dijital ortama aktarılan kopyasında böyle bir nota rastlanmamıştır. Oysaki Gürbüz D. Tüfekçi’nin buna dair iddiasını belirttiği kitapta, net olmamakla birlikte bu paragrafın yanında bir yazı görüntüsü bulunmaktadır. Bahsi geçen paragrafın günümüz Türkçesinde çevirisinde de hatalar vardır. Örneğin “bilgiyi öten” ifadesi “bilgiyi esirgeyen” şeklinde çevrilmiştir. Yine aynı kitapta sayfa numarası belirtilmeden paylaşılan ve kenarında not olduğuna dair görüntü sunulan paragrafların olduğu sayfa 113. sayfa olarak tespit edilmişse de yine

⁷⁴⁰ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 241.

⁷⁴¹ Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 241-243.

⁷⁴² Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, s. 247.

herhangi bir not ile karşılaşılmamıştır⁷⁴³. Ruşeni Bey'e ait bu ifadelerde, Latin harfleriyle yapılan tek düzeltme "varlığı" kelimesindeki "r" harfinin eksikliği fark edilerek "R" harfinin Latince kuşun kalemle belirtilmesidir. Diğer sayfalara bakıldığında eserin 126. sayfasında" *Güneşin sönmesi veya dinlerin tahayyül ettikleri gibi kıyâmetin kopması herhâlde za'îf nazariyyeleridir. Nihâyetsiz tabî'atın bir güneşi olmadığı çoktan anlaşılmuştur. Ahenk-i hayât ve sırr-ı hilkat o kadar derin ve o kadar geniştir ki idrâk-ı beşer ne kadar ileri gitse yine yeni genişlikler ve yeni derinlikler görecektir.*" paragrafında "bir güneş" ifadesinin kenarında Latin harfi ile "tek" yazıldığı görülmektedir⁷⁴⁴. Atatürk'e ait olan bu düzeltmelerin yanında eserin içinde takdir anlamı taşıyan tek not 137. sayfada bulunan" Aferin,Aferin" ifadesidir. Bu ifade, eserin şu paragrafının kenarına not olarak düşülmüştür:

"Hangi milletin azameti; Türk'ün azameti kadar târihin mechûl engînlerine uzanmıştır?

Ve en nihâyet hangi millet ölürlen Azrâ'il'i tepeleyerek dirilmiştir?

Dünyada Türk olmak kadar şeref meks ü ikâmet var?

Ve Türk olmak kadar "Din" meks ü ikâmet var?"⁷⁴⁵

Sadece bu paragrafın yanına düşülen takdir ifadesi ile değil, Ruşeni Bey'in Kudüs Konsoloslugu ve milletvekilliği görevlerine getirilmesinden anlaşıldığı kadarı ile Ruşeni Bey'in fikirleri Atatürk'ün de takdirini kazanmıştır. Aslında Ruşeni Bey'in bu fikirleri II. Meşrutiyet devrinden itibaren bir ölçüde dile getirilen fikirlerdi. Özellikle Garpcı aydınlar dinin toplumsal rolünün vazgeçilmez olduğunu düşünmekle beraber bir noktada ilmin bir din olacağı fikrini taşımaktaydılar. Bu açıdan bakıldığında Ruşeni Bey'in fikirlerinin Garpcılardan etkilendiği ve fakat daha radikal bir şekilde din olgusunun terk edildiği görülmektedir.

Ruşeni Bey'in din yerine ikame etmesini istediği milliyetçilik ise Erken Cumhuriyet döneminde uygulanma alanı bulabilmiştir. Onur Atalay, Türk Tarih Tezi'nin bu amaca hizmet etmek için kurgulandığını söylemektedir. Türk Tarih Tezinde, Tanrının değil

⁷⁴³ Bkz Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar "Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düşüğü Dip Notlar İle" Yabancı Dildeki Kitaplar, Derleyen: Gürbüz D. Tüfekçi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 171-172.

⁷⁴⁴ Ruşeni, Din Yok Miliyet Var, s. 126.

⁷⁴⁵ Ruşeni, Din Yok Miliyet Var, s. 137.

Türk'ün icracı olduğu yeni bir tarih anlayışı oluşturulmuştur. Türk Tarihinin Ana Hatları ve Tarih I kitaplarında doğa üstü kavramlar rededilmiş tabiat kanunların sahibi ve kanunlara tabi bir konumda sunulmuştur. Millet de devletle eş tutulmuş ancak devletin kanunlarına tabi olduğu da belirtilmiştir⁷⁴⁶. Bu uygulamalara bakıldığında Ruşeni Bey'in zihninde yarattığı devlet ve toplum idealinin Tek Parti döneminde kendine yer bulduğu görülmektedir. Ancak şu bir gerçektir ki Ruşeni Bey, din ve milliyetçilik konusunda çağdaşları arasında sadece ona ait özgün fikirler de öne sürmemiştir. Ruşeni Bey'in fikri dünyasında, dönemin ruhu gereği Osmanlı aydınlarından başlayarak zaten var olan başlangıçta imparatorluğu kurtarma amacı güden akımlar, şartların değişmesi ile daha radikal bir hal almıştır.

Bu bağlamda özellikle Birinci Dünya Savaşı bir kırılma noktası olmuştur. Örneğin Pozitivist Osmanlı aydınlarından Abdullah Cevdet, her ne kadar “...*ilim havasın dinidir, din avamın ilmidir...*” diyerek dine bakışını sergilese de Türk toplumunun din konusundaki hassasiyetini bildiği için, toplumsal gelişim ve değişimin itici gücü olarak dinden faydalanmanın doğru olacağını söylemiş, siyasi konularda da dinin referans olarak gösterilmesinde bir sakınca görmemiştir⁷⁴⁷. Ancak Balkan Harbi'nden sonra batının tüm değerleri ile alınmasını savunmuş, 1919'da İçtihat Mecmuasında dini küçültücü yazılar kaleme almıştır⁷⁴⁸. Abdullah Cevdet gibi Batıcı olan isimlerden biri Kılıçzade Hakkı'nın da din üzerine görüşleri değişime uğramıştır. Kılıçzade Hakkı, 1913'te Panislamizm'i Türkçülükten sonra bir siyasi gaye olarak benimsemişken, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İslam dünyasında somut olarak karşılık bulamayan bu fikirden uzaklaşmıştır⁷⁴⁹. Ruşeni Bey de her ne kadar Kafkas İttihat ve Terakki Fırkası programında Sosyal Darwinist fikirleri dile getirmiş olsa da Birinci Dünya Savaşı esnasında Panislamist fikrin savunucusu olmuştur. Ancak 1926'da bu fikirden kesin olarak uzaklaştığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşını Ruşeni Bey için de bir kırılma noktası olarak görmek yanlış olmayacaktır. Ancak, savaş esnasında bir taraftan

⁷⁴⁶ Onur Atalay, *Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 204.

⁷⁴⁷ Ramazan Uçar, “Abdullah Cevdet'in Din Anlayışı” *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6/11, Ocak-Haziran 2012, s. 2006, s. 206-209.

⁷⁴⁸ “Abdullah Cevdet” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1988 s. 92.

⁷⁴⁹ Sabahattin Özel, “Yazdıkları ışığında Kılıçzade Hakkı Bey'in Fikirleri” <http://www.kocaelitarihsempozyumu.com/bildiriler/92.pdf>, (11.05.2019).

Panislamist bir taraftan Sosyal Darwinist yaklaşımlarına tanık olunan Ruşeni Bey'in, din olgusunu faydacı bir tavırla yaklaşmış olabileceği de ihtimal dahilindedir.

Din Yok Milliyet Var ve İran'ın İç Yüzü adlı eserler dışında, Tercüman-ı Hal Varakasında "Ruslar Kafkasa Nasıl Girdi Ve Orada Nasıl Yerleşti?" adında bir başka eserinin de var olduğu belirtilen Ruşeni Bey, bu eserinin Genelkurmay Başkanlığı tarafından satın alındığını ve Genel Kurmayın Kütüphanesinde gizli bir şekilde muhafaza edildiğini söylemektedir⁷⁵⁰. Ancak Genelkurmay Başkanlığı böyle bir eserin kütüphanelerinde bulunmadığını beyan etmiştir.

⁷⁵⁰ TBMM Arşivi, Ruşeni Bey (Sicil No: 862) kişisel dosyası; Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, 1926, c. II, k. II, s. 15.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğunun kaybedilen toprak parçalarından Girit'te, 1884'te doğan Ruşeni Bey, doğduğu topraklar da dâhil olmak üzere İmparatorluğun büyük kayıplarına şahit olan ve imparatorluğu kurtarmaya çalışan bir kuşağın üyesidir.

1906 yılında Erkan-ı Harp yüzbaşı olarak Kara Harp Okulundan mezun olduktan sonra, dönemin genç subaylarının izinden giden Ruşeni Bey, devrin en önemli siyasi örgütlenmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olarak meşruti idarenin ve padişah karşıtlığının en ateşli savunucularından biri olduğunu Edirne'de bulunduğu sırada göstermiştir. Görünen o ki Ruşeni Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihtilalci kanadına mensuptur.

Hayatının geneline bakıldığında, bir asker olmasına rağmen sınır tanımaz kişilik özelliklerini en kritik zamanlarda sergilediğini gördüğümüz Ruşeni Bey; aldığı askeri eğitim ve de Rusça, Fransızca ve Farsça, Arapça ve Rumca gibi dillere hâkim olması nedeni ile Birinci Dünya Savaşı'nda bir istihbarat subayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ruşeni Bey'in, savaş esnasındaki faaliyetleri de emir komuta zinciri dâhilinde hareket etmeyen maceraperest bir asker portresini ortaya koymaktadır. Görev yerini terk ederek askerlik mesleğinden uzaklaştırılmasına rağmen İran'da ve Azerbaycan'da, Osmanlı Ordusu ile beraber görev yapmaya devam etmesi oldukça ilgi çekicidir. Bu durum akıllara Ruşeni Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa içinde örtülü bir görev icra etmiş olabileceği ihtimalini getirmektedir.

Ruşeni Bey'in hem 1918'de basımı gerçekleşen "Ruşeni'nin Rüyası" adlı eserine hem de Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı tüm faaliyetlere bakıldığında, Enver Paşa'nın çizgisinde Panislamist ve Panturkist bir tavra sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak firari bir subay olarak Enver Paşa'ya yakın olmak için bu tavrı sergilemiş olabileceği kanısı zihinlerde uyanmaktadır. Bununla beraber 1920 yılına gelindiğinde değişen şartlarla beraber, artık Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesini tanıdığını görmekte olduğumuz Ruşeni Bey'in İran üzerine çalışmalar yürütmeye devam ettiği, 1922'de İran'da tutuklanması ile anlaşılmaktadır. Hem Birinci Dünya Savaşı sırasında hem de sonrasında, Ruşeni Bey'in siyasi otoriteden bağımsız bir şekilde tüm bu faaliyetleri yürüttüğünü düşünmek yanlış bir varsayım olacaktır.

Ruşeni Bey'in ölçüsüz olarak nitelendirilebilecek, İran üzerine eleştiriler sunduğu Türk Ocağı konuşması ve sonrasında kaleme aldığı İran üzerine makaleleri, İran ile Türkiye arasında ufak çaplı bir gerginliğe yol açmıştır. Hem bu hadisede hem de 1931 yılında Kudüs konsolosu iken konsoloslğun kasasının çalınması olaylarında hakkında hiçbir adli tahkikat yapılmamıştır. Üstelik kendisi, I. Türk Dil Kurultayı'na davet edilmiş ve milletvekili olabilmıştır. Ruşeni Bey hakkında resmi makamların takındığı bu tavır, özellikle Kudüs'de cereyan eden hadisede konsoloslğun kasasının çalınmasının, devletin bilgisi dâhilinde yapılmış bir operasyon olabileceği kanısını uyandırmaktadır.

Bu çalışmada, Ruşeni Bey'in fikri dünyasında yaşanan değişime dair bilgilere de ulaşılmıştır. Ruşeni Bey'in bizzat kaleme aldığı "Ruşeni'nin Rüyası", "İran'ın İç Yüzü" ve "Din Yok Milliyet Var" adlı eserler incelendiğinde Panislamist, Pantürkist çizgiden, yine içinde Pantürkizm barındırılmakla beraber Sosyal Darwinist, Pozitivist çizgiye varan, fikri savruluş yaşadığı görülmektedir. Siyasi ve sosyal hadiselerin çok hızlı ve yıkıcı olarak değiştiği bir devrin insanı olan Ruşeni Bey'in bu fikri değişiminin kaynakları; Avrupa'daki emperyalizmin felsefi temelini oluşturan Pozitivist, Sosyal Darwinist fikirleri savunan aydınlarla beraber, Osmanlının geri kalmışlığına çözüm üretmeye çalışan II. Meşrutiyet dönemi aydınlarının fikirleridir. Bu anlamda Ruşeni Bey'in fikirleri özgünlük taşımamaktadır. Ancak çok kısa bir süre zarfında yaşanan bu fikri dönüşümün ışığında, onun savaş yıllarında tamamen faydacı bir yaklaşımla din olgusunu ön plana çıkaran faaliyetlerin bir parçası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şunu da belirtmek gerekir ki, İran hakkında Türk Ocağında yaptığı konferans ve İran'a ilişkin makaleleri bir tarafa bırakılırsa, Ruşeni Bey, özellikle din mefhumu hakkındaki radikal fikirlerini kamuoyu ile değil yalnızca resmi makamlarla paylaşmıştır.

Ruşeni Bey'in 1932-1943 arasında milletvekilliği yaptığı yıllarda; özellikle "İran'ın İç Yüzü" ve "Din Yok Milliyet Var" isimli resmi makamlara sunulan eserlerinde ön plana çıkan Pantürkist, Emperyalist ve Sosyal Darwinist fikirlerini, TBMM kürsüsünden dile getirmediği görülmektedir. Aktif siyasetten çekildikten sonra da, Milli Koruma Kanunu'nun yarattığı sorunları çözümlenmek amacı ile kurulan Gayrimenkul Sahipleri Derneğinde çalışmıştır. Bu derneğin Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisine dönüşmesinden sonra kısa bir süre bu partide görev yapmış ve 1953 yılında vefat etmiştir.

Bu çalışmada hakkında detaylı bir araştırma bulunmayan Ruřeni Bey'in bir istihbarat subayı olarak özellikle İnan ve Kafkasya'daki faaliyetleri aydınlatılmıştır. Bununla birlikte bir istihbarat subayından beklenmeyecek şekilde, dūřünce dūnyasının aydınlatılması için önemli eserleri ardında bırakan Ruřeni Bey'in kendi el yazısı ile kaleme aldığı kitaplarına erişilmiş ve devrin şartları ile beraber Ruřeni Bey'in bu eserlerde ortaya koyduğu fikirler ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Resmi Gazete, 16 Temmuz 1938, sayı: 3961.

Resmi Gazete, 21 Haziran 1934, Sayı: 2733.

Resmi Gazete, 25 Mart 1934, sayı: 2662.

TBMM Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, DH.ŞFR. 545/94.

BOA, DH.ŞFR. 558/19.

BOA, MV. 257/15.

BOA,HR. SYS. 2454/31.

BOA. DH. EUM. 33/43.

BOA. DH.MTV, 36/17.

BOA. DH.ŞFR. 39/165.

BOA. DH.ŞFR. 43/192.

BOA. DH.ŞFR. 451/34.

BOA. DH.ŞFR. 457/36.

BOA. DH.ŞFR. 457/87.

BOA. DH.ŞFR. 459/36.

BOA. DH.ŞFR. 48/299.

BOA. DH.ŞFR. 49/126.

BOA. DH.ŞFR. 49/40.

BOA. DH.ŞFR. 51/11.

BOA. DH.ŞFR. 97/55.

BOA. DHŞFR. 466/51.

BOA. DHŞFR.451/34.

BOA. HR. İM, 20 /57.
BOA. HR.İM, 79/39.
BOA. HR.İM. 99/10.
BOA. HR.SYS, 2448/23.
BOA. İHB.169/32.
BOA. ŞD,1052/100.
BOA. Y.EE, 14/81.
BOA.BEO,3844/288240.
BOA.BEO,4162/312133.
BOA.DH.SYS. 23/11.
BOA.DH.ŞFR. 436/55.
BOA.DH.ŞFR.666/112.
BOA.DHSYS, 5/5.
BOA.DHUMEMN, 44/14.
BOA.HE.İM, 20/40.
BOA.HE.İM, 20/41.
BOA.HE.İM, 20/43.
BOA.HE.İM, 20/51.
BOA.HE.İM,20/35.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA BMGMK, 030 11/1 64 17 10.
BCA BMGMK, 0 30 11/1 70 15 15.
BCA, 490.01/600.76.9.
BCA, AMAK: 930.01/4.78.4.
BCA BMGMK, 030 10/74 489 23.
BCA BMGMK, 030 10/5 25 15.

Genelkurmay Askeri Strateji Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE. BDH. 4281.68.020.
ATASE. BDH. 4281.68.020.01.
ATASE. BDH. 4281.68.020a.

ATASE. BDH. 4281.68.022.
ATASE. BDH. 4281.68.022.01.
ATASE. BDH. 4281.68.031.
ATASE. BDH. 4281.68.031.01.
ATASE. BDH. 4281.68.031.01a.
ATASE. BDH. 4281.68.031.02.
ATASE. BDH. 4281.68.031.02a.
ATASE. BDH. 4281.68.031.03.
ATASE. BDH. 4281.68.031.03a.
ATASE. BDH. 4281.68.031a.
ATASE. BDH. 4283.75.022.01a.
ATASE. BDH.4281.68.020.01a.
ATASE. BDH.4281.68.020.02.
ATASE. BDH.4281.68.020.03.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi Sıra Nu 1 Kutu Nu 1/67 (17/3) Fihrist Nu 8/1.
Cumhurbaşkanlığı Arşivi Sıra Nu. 3 Kutu Nu. 2/520 Fihrist No. 14302/2.
Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra Nu. 2, Kutu Nu. 1/520(132-2), Fihrist Nu. 1/105.

Sürelî Yayınlar

Akşam, 13 Ocak 1947, No. 10143.
Akşam, 28 Eylül 1932, No. 5018.
Akşam, 5 Ekim 1932, No. 5025.
Akşam, 6 Haziran 1932, No. 4904.
Hakimiyet-İ Milliye, 5 Ekim 1932, No. 4032.
Kurun, 17 Kasım 1934, No. 6088-16.
Mülkiyet Mecmuası, 15 Ağustos 1948, S.6.
Mülkiyet Mecmuası, 15 Ağustos 1948, S.6.
Mülkiyet Mecmuası, 15 Kasım 1948, S.7.
Mülkiyet Mecmuası, 15 Kasım 1948, S.7.
Mülkiyet Mecmuası, 15 Temmuz 1948, S.5.

Vakit, 16 Kasım 1946, No. 10451.
Vakit, 20 Ocak 1947, No. 10518.
Vakit, 21 Kasım 1946, No.10456.
Vakit, 27 Kasım 1947, No. 10456.
Vakit,14haziran 1947, No. 10662.
Vatan, 18 Ağustos 1924, No.485.
Yeni Mecmua, c. IV, 81(2 Ağustos 1923).

Görüşmeciler

Can Barkın
Solmaz Barkın

Kitaplar

ADIVAR, Halide Edip Mor Salkımlı Ev, I. Basım, Can Yayınları, İstanbul 2007.
AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul 2010.
AKALIN, Güneri *Cumhuriyet Dönemi Ekonomi-Politik Tarihinin Liberal Yorumu*, Orion Yayınları, İstanbul 2010.
AKBAL, İsmail, Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet, 1. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2008.
AKŞİN, Sina (Edt.), Türkiye Tarihi, c. III, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.
AKŞİN, Sina, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Kitabevi, Ankara 2017.
AKYOL, Hüseyin, Türkiye'de Siyasi Parti Kapatmanın Tarihi, İmge Yay. Ankara 2009.
ALPKAYA, Faruk, Duru, Bülent, 1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişimi, Phoenix Yayınları, Ankara 2012.
APAK, Rahmi Yetmişlik Bir Subayın Anıları, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914 1995), 12. Baskı, Alkım Yayınevi, Ankara.
ASLAN, Betül, 1. Dünya Savaşı Esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine Kardeş Kömeği (yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
ATALAY, Onur, Türk'e Tapmak, Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.

- Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar “Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düştüğü Dip Notlar İle”
Yabancı Dildeki Kitaplar, Derleyen: Gürbüz D. Tüfekçi, Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya Tek Adam, c. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Tek Adam Mustafa Kemal 1881-1919, c. I, Remzi Kitabevi,
İstanbul 2003.
- AYDOĞAN, Erdal, İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası, Ötüken Neşriyat, 2. Basım,
İstanbul 2007.
- BALCIOĞLU, Mustafa, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete, Asil Yayın Dağıtım, 2.
Baskı, Ankara 2004.
- BAYAT, Kaveh, Pantürkizm ve İran, Perdiz-i Daniş Şirket-i Neşr ve Peguiş Şiraz-i Kitap,
Tahran 1386.
- Bilal N. Şimşir, Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara
2001.
- Birinci Türk Dili Kurultayı - Tezler Müzakere Zabıtları, TDK Yayınları, Devlet Matbaası,
İstanbul 1933.
- BLEDA, Mithat Şükrü İmparatorluğun Çöküşü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.
- CEBESOY, Ali Fuat Moskova Hatıraları (21.11.1920-02.06.1922), Temel Yayınları,
İstanbul 2002.
- CİN, Barış Türkiye- İran İlişkileri (1923-1938), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Ankara
2007.
- ÇAVDAR, Tefik, Talat Paşa, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- ÇELİKTEPE, Atilla, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Siyasi Misyonu, IQ Kültürsanat Yayıncılık,
İstanbul 2003.
- ÇEVİK, Elif Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi (1921-1979), Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015.
- ÇİÇEK, Hikmet, Dr. Bahaeddin Şakir İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir
Türk Jakobeni, 2.bs., Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- ÇİL, Adalet Ergenekon, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfus Sorunu Ve İskân Politikası,
Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora
Tezi, İstanbul 1994.
- DEMİR, Murat, Milli Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Eğitim ve Kültür
Anlayışı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri
Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Eğitim Programları Ve Eğitim
Öğretimi Bilim Dalı, Ankara 2010.
- DEMİRBAŞ, Ahmet, İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları, Nehir Yayınları,
İstanbul 1987.

- DENKER, Arif Cemil, Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa, II. Baskı, Arma Yayınları, İstanbul.
- DUMAN, Önder, Meşrutiyet'ten Beyaz Devrim'e Canik- Samsun'da Seçimler ve Siyaset (1877-1950) , Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2015.
- DURU, Kazım Nami, İttihat ve Terakki Hatıralarım, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1957.
- ERTEM, Süleyman Kani, Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi, Temel Yayınları, İstanbul 1999.
- ERTÜRK, Hüsamettin, İki Devrin Perde Arkası, I. Basım, Sebil Yayınevi, İstanbul 1996.
- EYİCİL, Ahmet, İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Nazım Bey, Gün Yayıncılık, Ankara 2004.
- FAHRETTİN ŞEVKET, İran, İklim, Halk İktisadiyat, İçtimaiyat, Müessesat-ı Medeniye Adât-ı Milliye Vesaire, İstanbul, Karabet Matbaası, 1341.
- GANİZADE, M., Ruşeni Bey'e Cevap, Çaphane-i Şirket-i Kavyani, Berlin 1924.
- Gayrimenkul Mal Sahipleri Derneği Tüzüğü, İstanbul 1946.
- GAZİ MUSTAFA KEMAL (ATATÜRK), Nutuk-Söylev 1920-1927, c. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1984.
- GENÇTÜRK, Hızal ,G. Senem, Cumhuriyetin İlanı, Bilgesu Yayınları, Ankara 2013.
- GÖKBUNAR, Ali Rıza, Kahraman, Hamza, Karneli Yıllar- Bir Savaş Maliyesi Uygulaması-,Nobel Akademik Yayınları, Ankara 2014.
- GÜNDÜZ, Mustafa, Osmanlı Mirası Cumhuriyetin İnşası Modernleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar, Lotus Yayinlari, Ankara 2010.
- GÜRKAŞ, Berna, Bölgesel Bir Güç Olarak İran'ın Jeopolitik Konumu, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Oratadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, İstanbul 2007.
- GÜRÜN, Kâmuran Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- HANIOĞLU, M. Şükrü, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- HATİBOĞLU, Tahir, Jön Türkler 'den Son Türklere Tıbbiyeli, Otopsi Yayınları, İstanbul 2002.
- HAWKINS, Mike, *Social Darwinism in European and American Thought (1860-1945)*, Cambridge Universitypress, 1997.
- İPEKÇİ, M. Vahit, Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı, (Danışman: Doç. Dr. Tülay Alim Baran), Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- KAFKASYALI, Ali, İran Türk Edebiyatı Antolojisi, c. IV Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2002, s. 145) .

- KANSU, Aykut 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- KARABEKİR, Kâzım, İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu Nasıl Kuruldu Nasıl İdare Olundu, (Yay. Haz: Faruk Özergin-Emel Özergin), Türdav Ofset Yayınları, İstanbul 1982.
- KARACAGİL, Ö.Kürşad, Süreyya İlmen'in Hayatı, Faaliyetleri ve Eserleri, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı ,İstanbul 2011.
- KARACAN, Osman, 1906 İran Meşrutiyeti, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2013.
- KARADENİZ, Yılmaz, Yöntemleri ve Araçları: Osmanlı Devleti'nin Tıpkısı Islahat Görünümlü İngiliz İşgali'nin Safhaları İran Örneği (1800-1925), Gece Kitaplığı, Ankara 2017.
- KARAKAŞ, Şuayb Süleyman Nazif, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- KARPAT, Kemal H., Türkiye 'de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980, çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, İstanbul 2007.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999.
- KEYKURUN, Naki, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinin Hatıraları (1905 -1920), İlke Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.
- KILIÇ, Selami, II. Meşrutiyetten Cumhuriyet Türkiye'sine Türk İnkılabının Fikir Temelleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1998.
- KIRIMER, Cafer Seydahmet, Bazı Hatıralar, Emel Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.
- KOCABAŞ, Süleyman, Jön Türkler Nerede Yanıldı (1890-1918),Vatan Yayınları, İstanbul 1960.
- KOLOĞLU, Orhan Curnalcilikten Teşkilat-ı Mahsusa'ya, Kırmızıkeci Yayınları, İstanbul 2013.
- KORKMAZ, Zeynep, Atatürk ve Türk Dili Belgeler, TDK Yayınları, Ankara 1992.
- KÖKSAL, Aydın Elli Yıl Boyunca Türk Dil Kurumu Terim Kolu Çalışmaları, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, TDK Yayınları, Ankara 1983.
- KÖSOĞLU Nevzat, Şehit Enver Paşa, I. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008.
- KURAN, Ahmet Bedevi, İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler, Kaynak Yayınları, Ankara 2001.
- KURAN, Ahmet Bedevi, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1959.
- KURAT, Akdes Nimet, Rusya Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

- KURAT, Akdes Nimet, Türkiye ve Rusya, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, Osmanlı Devleti'ne Karşı ArapBağımsızlık Hareketi 1908-1918, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara 1982.
- LEVEND, Agah Sırrı, Türk Dilinde Sadeleşme ve Gelişme Evreleri, TDK Yayınları, Ankara 1972.
- LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, , TTK Yayınları, Ankara 1996.
- MANSEL, Philip, Sultanların İhtişamı, çev. Nigar Alemdar, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1998.
- MARDİN, Şerif, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, Dr. Reşid Bey'in Hatıraları-Sürgünden İntihara, Arba Yayınları, İstanbul 1993.
- MEHMETZADE, Mirza Bala, Milli Azerbaycan Hareketi, Yayına Hazırlayan Ahmet Karaca, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1991.
- METİN, Barış, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- METİN, Barış, Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.
- MİLDANOĞLU, Zakarya, Ermenice Süreli Yayınlar 1794-2000, Aras Yayıncılık, İstanbul 2014.
- NİZAMOĞLU, Yüksel, Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askeri Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- ORBAY, Rauf, Siyasi Hatıralar, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.
- ÖZDEMİR, Nuray, Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- RAMSAUR, Ernest Edmondson, Jön Türkler ve 1908 İhtilâli, (çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972.
- Ruşeni Bey'in Vatan Gazetesinde Tefrika Edilen İran'ın İç Yüzü Namındaki Makaleleri, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1926.
- Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. I
- Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri, c. II.
- Ruşeni, Din Yok Milliyet Var, 1926.
- Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, 1926, c. II, k. I.
- Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, 1926, c. III.
- Ruşeni, İran'ın İç Yüzü, 1926, c. IV.

- Ruşeni'nin Rüyası, Bütün Ücreti Hila-i Ahmer'indir. Her Hakkı ve Tekrar Basılması Hilal-i Ahmer'e Aittir, Tahran, Matbaa-i Farus, 1334/1331.
- SABİS, Ali İhsan, Harp Hatıralım Birinci Dünya Harbi, Nehir Yayınları, c. I, İstanbul 1991.
- SAFİ, Polat, The Ottoman Special Organization- Teşkilat-ı Mahsusa: A Historical Assesment With Particular Reference To Its Operations Aganist British Occupied Egypt (1914-1916), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2006.
- SARAY, Mehmet, Türk-İran İlişkileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.
- SARISAMAN, Sadık "Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekâtı Dönemlerinde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915- Nisan 1917)",Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum 1994.
- SEÇKİN, Süheyla, İctihad Mecmuası (101-200. Sayılar) İnceleme ve Seçilmiş Metinler, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı, Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1990.
- SEZEN, Tahir, Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla), Ankara, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- SÜRMEİLİ, Serpil, Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.
- SYKES, Percy Molesworth, İran Tarihi (Harb-i Umumi'de İran), Tercüme Yüzbaşı Mehmed Cemal, İstanbul 1341.
- ŞAHİN, Enis, Diplomasi ve Sınır Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri 1918, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.
- ŞAHİN, Enis, Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.
- ŞAHİNGİRAY, Özel, Atatürk'ün Nöbet Defterleri (1931-1938) , Ankara, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları, 1955.
- TAN, Nail Kuruluşunun 70. Yılında Türk Dil Kurumu, TDK Yayınları, Ankara 2001.
- TEBRİZÎ, R. Ş. Türk Mütefekkirinin Nazar-ı İntibahına, Berlin 1924.
- TETİK, Ahmet Teşkilat-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi, c. II: 1917, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- TETİK, Ahmet Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-u Şarkiye Dairesi) Tarihi Cilt I: 1914-1916, I. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.
- TEVETOĞLU, Fethi Ömer Naci, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul 1973.
- TOGAN, Zeki Velidi, Hatıralar, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1999.
- Toprak-Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi Programı, İstanbul 1949.

- TRIBES AND PERSONALITIES, Printed at Government Press, Baghdad 1918.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, c. III, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2009.
- Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem (19321-1935), c. II, TBMM Vakfı Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi TBMM Azasının Tercüme-i Hal Kağıdı Örneği. Sicil No. 862.
- UCA, Alaattin İttihat ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahaeddin Şakir Bey, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2009.
- URHAL, Ömer, Mareşal Fevzi Çakmak’ın Hayatı Askeri ve Siyasi Faaliyetleri(1876-1950), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya 1997.
- UYANIK, Seda Osmanlı Bilim Kurgusu: Fenni Edebiyat, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi, Ülken Yayınları, İstanbul 1994.
- YÜCEER, Nâsır, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağistan Harekatı, Azerbaycan ve Dağistan’ın Bağımsızlığını Kazanması 1918, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2002.

Makaleler ve Bildiriler

- “Abdullah Cevdet” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.I, İstanbul, 1988 s. 92. ss. 90-93.
- “Deyirmanlar kralı Ağabala Quliyev “Azadlıq Gəzeti, 24 Ağustos 2012,No. 196.
- “İran Hakkında Bir Konferans”, Vatan, 21 Temmuz 1923, No. 115.
- “Rızazade-i Şafak”Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXV, İstanbul 2008, s. 72-73.
- “Ruşen Bey’in Muvasalatı-Yeni Edirne Gazetesinden”, 1 Ağustos 1908, İkdam, No. 5095.
- A.C., “ İran’ın İç Yüzü ve Ruşeni Bey” İçtihat, 1 Ağustos, 1924, No. 168.
- ABDULLAH CEVDET, “İran Viran” İçtihat, 1 Kasım 1924, No. 170.
- AĞAYEV, Mehman “Bakü’nün 1918’de Düşman İşgalinden Kurtarılmasının Tarihi Önemiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler”, Türkiye’de Eğitimlerini Sürdüren Azerbaycanlı Genç Bilim Adamları I. Sempozyumu Bildirileri (9 Ocak 2005, İstanbul);Yayına Hazırlayan: Vügar İmanov, Azerbaycan Kültür ve Dayanışma Derneği Yayını, İstanbul 2005, s. 19- 22.

- AKAL, Emel, “ İttihatçıların İredantist Politikalarına Bir Örnek Olay: Kafkas İttihat Terakki Fırkası-1918” Mete Tunçay’a Armağan, Derleyen: Mehmet Ö. Alkan-Tanıl Bora- Murat Koraltürk, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, ss. 337-370.
- AKŞİN, Sina, “İttihat ve Terakki Üzerine”, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXVI, 1(Mart 1971), ss. 153-182.
- ASLAN, Betül, “I. Dünya Savaşı Esnasında Nargin Adası’nda Türk Esirler”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, [TAED], 42/2010, ss.283-305.
- ATABAKI, Touraj “Doğu'ya Doğru: Teşkilat-ı Mahsusa'nın İran, Kafkasya ve Orta Asya Faaliyetleri", *Kebikeç*, 24 (2007), ss. 29-46.
- ATABAKI, Touraj, “Doğuya Yöneliş: İran’da Osmanlı İstihbarat Servisinin Faaliyetleri”, İran ve I. Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı), Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, ss. 29-43.
- ATABAKI, Touraj, “Pantürkizm ve İran Milliyetçiliği” İran ve Birinci Dünya Savaşı Büyük Güçlerin Savaş Alanı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, ss. 125-140.
- ATABAKI, Touraj, “I. Dünya Savaşı, Büyük Devletler Arasındaki Çekişmeler ve İran'da Siyasal Toplumun Doğuşu”, İran ve I. Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı), Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, ss. 1-7.
- ATNUR, İbrahim Ethem,“Kafkas İttihat Terakki Fırkası ve Programı” Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. VIII, 15(2006) , ss. 39-61.
- AYDOĞAN, Erdal “Pantürkçülük Kafkas İttihat ve Terakkî Fırkası ve Protokol Metni” Belgi Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2013, 4, ss. 356-374.
- BALLIKAYA, Cihan, “ Pozitivizm Tarihsel Süreç İçinde Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2015, sayı: 33, ss. 87-104.
- ÇETİNSAYA, Gökhan “Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XVI/48 (Kasım 2000), ss.769-796.
- DEMİR, Fevzi “Ruşeni’nin Rüyası” Bilim ve Ütopya, 187(Ocak 2010), ss.36-45.
- DURDU, Mehmet Burak “Enver Paşa’nın Hayatı ve İngiliz Belgelerindeki Düşün Raporu”, Kastamonu Eğitim Dergisi, c. XIII, 1 (Mart 2005), s. 163-180.
- DURSUNOĞLU, İsmail “Sosyal Darwinizm” Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6/1, 2016, s. 210-221.
- ELÖVE, Mustafa Emil, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, c. XI, 1(Ankara 1952), ss.183-235.
- ERDAL, İbrahim, “Erken Cumhuriyet Dönemi (1920-1938) Büyükelçilik Raporlarında Trabzon-Tebriz Transit Yolu Projesi” Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yıl:15; Sayı: 23; Güz 2017,s. 45-60.

- ETTEHADİYYEH, Mansoureh “İran Geçici Hükümeti”, İran ve I. Dünya Savaşı (Büyük Güçlerin Savaş Alanı), Editör Touraj Atabaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 9-28.
- F.Ş, “ İranlı Kardeşlerimize-1” Varlık, 29 Ekim 1923, No. 194.
- F.Ş., “İranlı Kardeşlerimize-2” Varlık, 1 Kasım 1923, No. 195.
- GEDİKLİ, Fethi, "İşildak Mı Fırıldak Mı? Teşkilat-I Mahsusa Mensubu Yüzbaşı Giritli Hasan Ruşeni Bey", Star Gazetesi Açık Görüş, 20 Aralık 2009 Pazar.
- HÜLAGÜ, Metin, “Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)” Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları, c. II, ss. 555-566.
- HÜSEYNOVA, Kəmalə “Ağabala Quliyevin Bakı Şəhərinin İctimai Həyatında Roluna Dair” Tarix Və Onun Problemləri, No. 3,2013, ss.57-62.
- İŞILDAK” Genç Türk Korkut Kardaşıma” Büyük Duygu, 4(13 Nisan 1329 /26 Nisan 1913), ss. 55-58.
- İRTEM, Süleyman Kani “Saray ve Bab-ı Ali'nin İç Yüzü” Akşam, 26 Ekim 1937, No. 6835.
- KARACAGİL, Ö.Kürşad, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devletinin İran’la İttifak Kurma Arayışları / Ottoman Efforts to Form an Alliance with Iran in World War I”,Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi OTAM, 36 (Güz 2014), ss. 95-116.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet “Kafkas Harekâtının Perde Arkası”, OTAM Dergisi,11(2000). ss.277-304.
- KELEŞYILMAZ, Vahdet “Teşkilat-ı Mahsusa’nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal” Türkler, cilt: XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 316-320.
- KURŞUN, Zekeriya , “Çerkes Ethem”; Diyanet İşleri Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. VIII, İstanbul 1993, ss. 275-276.
- KURTCEPHE, İsrail, “ Teşkilat-ı Mahsusa Belgelerine Göre 1917 Rus İhtilali Sırasında Türkistan” Atatürk Yolu, 1993, 3/12, ss. 393-409.
- KURTCEPHE, İsrail, Balcıoğlu, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi —Rauf Bey Müfrezesi-”, Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi Dergisi (OTAM), Ankara 1992, ss.247-269.
- M.R, “İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi: Yakup Cemil Niçin ve Nasıl Öldürüldü?” Akşam, 2 Şubat 1934, No. 5502.
- MAZICI, Nurşen, “Af Yasalarında 150’likler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c:55, sayı:1,2000, ss.79-138.
- ÖNERTOY, Olcay, “ Halide Edip’in Yeni Turan’ı ve Ziya Gökalp” Türkoloji Dergisi, c. II, 1(1965), ss. 251-258.
- ÖZEL, Sabahattin “Yazdıkları ışığında Kılıçzade Hakkı Bey’in Fikirleri” <http://www.kocaelitarihsempozyumu.com/bildiriler/92.pdf>, (11.05.2019).

- POLAT, Nazım Hikmet, “İşildak’ın Aydınlığında” Türk Yurdu, XXIX/266 (Ekim 2009), <http://turkyurdu.com.tr/2433/isildak-in-aydinliginda.html>, (09.06.2015).
- Ruşeni , “İran’ın İç Yüzü” Vatan,16 Ağustos 1924, No.483.
- Ruşeni, “İran’da Siyaset Tesadümleri”, Vatan, 21 Ağustos 1924, No.488
- Ruşeni, “İran’ın İç Yüzü” İctihat, 1 Eylül 1924, No.169.
- Ruşeni, “Vusta-ı Şarkta İngiliz İstilasası” Vatan, 18 Ağustos 1924, No.485.
- SARIKÇIOĞLU, Melike, “İran’da Nasreddin Şah ve Muzafferdeddin Şah Döneminde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa’ya Verilen İmtiyazlar”, History Studies, V/2 (2013), ss. 397-410.
- SARISAMAN, Sadık “ Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Bahtiyari Politikası”<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11027.pdf> . 28.04.2016.
- SARISMAN, Sadık, “Ömer Naci Bey Müfrezesi” Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 4/16, 1995,ss. 501-513.
- SHPUZA, Gazmend, “Doktor Temo’nu Atatürk Hakkındaki İmajı”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, IV/8 (Ankara 1994), ss. 77-85.
- SOLAK, Ömer, “Tarih-i Kadim ve Süleymaniye Kürsüsü Şiirleri Üzerine Bir Mukayese” Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, I/ 9, ss. 120-136.
- ŞİMŞİR, Bilal N., “Azerbaycan:Kızıldoru’nun Azerbaycan’ı İşgali ve Türkiye’nin Tepkisi (Ocak 1990)” Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi, 2012, c. 1, ss.57-93.
- TAHIRZADƏ, Ədalət, “Aşurbəyli İsa bəy Mehdiqulu bəy oğlu (1878, Sabunçu/Bakı- 21.10.1938, Bakı)”, 525-ci qəzet, 11 Eylül 2008, No.168.
- TURAN, Namık Sinan “Modernleşme Olgusunun Osmanlı Toplum Yaşamına Yansımaları ve Ta’addüd-i Zevcat (Çokeşlilik) Sorunu”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2005, (7), ss.117-152.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “ Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XVI/47, Temmuz 2000, ss. 395-419.
- TÜRKOĞLU, Ömer, “Hüseyin Sami Bey’in Hayatı ve Ankara’daki Ajanlık Yılları” Kebikeç, 4(1996), ss. 215-222.
- UÇAR, Ramazan, “Abdullah Cevdet’in Din Anlayışı” Toplum Bilimleri Dergisi, 6/11, Ocak-Haziran 2012, s. 2006, s. 206-209, ss. 205-218.
- UÇMAN, Abdullah, “Zerdüşt Münakaşası Üzerine”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, XXVIII(İstanbul 1998), ss. 511-530.
- UZUN, Hakan “ Esir Şehirden Umuda Yolculuk: İstanbul- Ankara Güzergahında Kocaeli ve Çevresinin Rolü” Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, c. I, Kocaeli 2016, ss. 1475-1492.

- ÜNAL, Fatih, “ Şikak Aşireti Reisi ve Simko Lakaplı İsmail Ağa'nın Faaliyetleri” İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 44, (2008), ss. 169-198.
- ÜZEN, İsmet “ İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)” , Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19/2, ss. 329-344.
- YAZICI, Serkan “ Edirne Ayaklanması (1908)”, Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu (4 - 6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı, (Editörler: İbrahim Sezgin – Cengiz Fedakâr – Hasan Demiroğlu), Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2012, ss. 329-336
- YEŞİLOT, Okan “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, c.XIV, 2008,ss. 187-199.
- YILDIZ, Alim “Süleyman Nazif'e Göre İran Edebiyatı'nın Edebiyatımıza Tesiri” Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi , VIII/I, ss. 159-201.
- YÜCEER, Nâsır “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a Askeri ve Siyasi Yardımı” Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 2003, ss. 283-306.
- ZÜRCHER, Eric Jan, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938, Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si, derleyen: Kemal Karpaz, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2005, ss. 261-292.

İnternet Kaynakları

- [\(09Aralık 2015\)\].](http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,82659/cerkez-resit-bey-1877---1951.html)
- <http://kudus.bk.mfa.gov.tr/Mission/About>, (10.11.2017.)
- <http://sunar.canalblog.com/archives/2012/05/05/24192199.html>. (09.11. 2018).
- <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-16/milli-mucadele-kahramanlarindan-baha-sait-bey-biga-1882-istanbul-16-ekim-1939> (09.11.2015)].
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5acbb69ea16992.41033474 , (21.10.2017).
- <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19458>(11.07.2019)
- https://www.tbmm.gov.tr/biyog/tbmm_03.htm (09 Aralık 2015)].
- https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html (27.11.2017)
- https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html(27.11.2017)
- www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/Ermeniler_ve_Van.doc(09 Aralık 2015)

EKLER

Ek 1: Ruşeni (Barkın) Bey

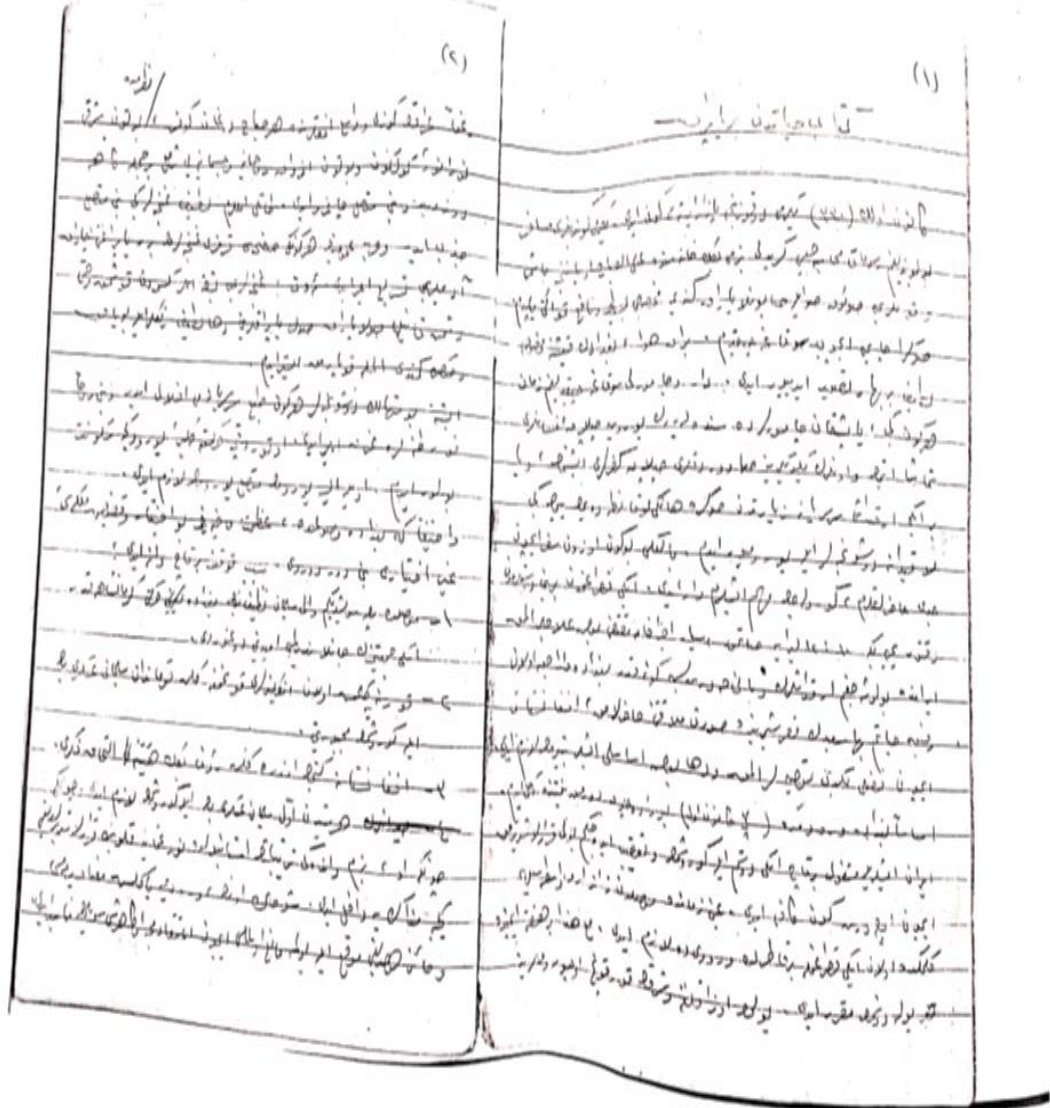
Kaynak 1: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/19458>

Ek 2: Ruşeni Bey'in Kara Harp Okulu'ndan Mezuniyetini Gösterir Belge

Kaynak 2: Kara Kuvvetleri Komutanlığı

Ek 3: Ruşeni Bey'in İran'a Kaçışına Dair Hatıraları

Kaynak 2: Ruşeni Bey'in Hatıra Defteri c.I, s. 2-3.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini aynı ilde yaptı. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2001 yılında mezun oldu. 2004 yılında Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Okutmanı göreve başladı. 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırladığı Zonguldak Basın Tarihi (1923-2007) adlı Yüksek Lisans çalışmasını tamamladı. Bülent Ecevit Üniversitesinde Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Öğretim Görevliliği görevine halen devam etmektedir.